

T.C.
BAŞBAKANLIK

Bombalı saldırı:
Ölü ve yaralıları v

TÜRKİYE'NİN SANCILI YILLARI

TÜRKİYE'DE SİYASAL ŞİDDET (1990-1998)

Hedefli Suikastlar, Faili Meçhul Cinayetler,
Vesayet ve Cezasızlık Üzerine Bir İnceleme

Belgeler · Delil Düzeyleri · Soruşturma · Yargı · Siyasal Etki

ŞİDDET · CEZASIZLIK · VESAYET

— HTTB DÜŞÜNCE —
— ARAŞTIRMA SERİSİ - 1 —

ADALET
STİYORUZ

SOKAĞA

FAILİ MEÇHUL
1990-1998

TÜRKİYE’NİN SANCILI YILLARI

**Türkiye’de Siyasal Şiddet
(1990–1998)**

*Hedefli Suikastlar, Faily Meçhul Cinayetler,
Vesayet ve Cezasızlık Üzerine Bir İnceleme*

HTTB DÜŞÜNCE

ARAŞTIRMA SERİSİ – 1

Künye

TÜRKİYE’NİN SANCILI YILLARI

Türkiye’de Siyasal Şiddet (1990–1998)

Hedefli Suikastlar, Faili Meçhul Cinayetler, Vesayet ve Cezasızlık Üzerine
Bir İnceleme

ARAŞTIRMA SERİSİ – 1

HTTB DÜŞÜNCE

Yayın: HTTB Düşünce · Yayın yılı: 2026

Yayın editörlüğü ve redaksiyon: HTTB Düşünce · Sayfa ve kitap tasarımı: HTTB
Düşünce · Kapak tasarımı: HTTB Düşünce · Web: korebenet.com

© 2026 HTTB Düşünce

Bu eser Creative Commons Atıf–GayriTicari–AynıLisanslaPaylaş 4.0
Uluslararası (CC BY-NC-SA 4.0) lisansı altında yayımlanmaktadır. Lisans
kapsamında tanınan kullanım hakları saklı kalmak üzere diğer tüm haklar
HTTB Düşünce’ye aittir. Uygun atıf yapılması, kullanımın ticari amaç
taşınamaması ve türetilmiş çalışmaların aynı lisansla paylaşılması şartıyla
yararlanılabilir. Aksi belirtilmedikçe üçüncü taraf materyaller bu lisansın
kapsamı dışındadır.

Hukukî Bilgilendirme

Bu çalışma, doğrulanabilir olgular ile isnat ve yorum düzeylerini
birbirinden ayırır. Hakkında kesinleşmiş mahkûmiyet bulunmayan kişiler
bakımından masumiyet karinesi esastır; “iddia”, “isnat”, “öne
sürülmüştür” ve “ilişkilendirilmiştir” gibi ifadeler kaynaklarda yer alan
iddiaların aktarımıdır ve tek başına suç isnadı oluşturmaz. Olayın
gerçekleşmesi, fail isnadı, bireysel ceza sorumluluğu ve siyasal/kurumsal
etki ayrı değerlendirilmiştir. Doğrulan maddi düzeltmeler sonraki
sürümlere yansıtılır.

Yapay Zekâ ve Metodoloji Beyanı

Çalışmanın hazırlanmasında; kaynak ve verilerin yapılandırılması, delil
tablolarının tasnifi, metin karşılaştırmaları ile dil ve teknik redaksiyon
aşamalarında üretken yapay zekâ desteğinden yararlanılmıştır. Yapay
zekâ çıktıları bağımsız kaynak veya delil kabul edilmemiş; olgusal bilgiler
birincil, kurumsal, yargısal ve akademik kaynaklarla karşılaştırılmıştır.

Nihai fıkfı, metodolojik ve yayın sorumluluğu HTTB Düşünce’ye aittir.

İçindekiler

Sunuş.....	4
Giriş: Konu, Kapsam ve Yöntem.....	6
1. 1990: Hedefli Suikastlar ve Sivil Şiddet.....	11
2. 1991: Körfez Savaşı, Suikastlar ve Parlamenter Açılım.....	35
3. 1992: Kentleşen Çatışma, Sivil Katliamlar ve Cezasızlık.....	69
4. 1993: Sistemik Kırılma Yılı.....	100
5. 1994: Parlamenter Alanın Daralması, Faili Meçhul Ağlar ve Zorunlu Göç.....	137
6. 1995: Kentsel Provokasyon, Zorla Kaybetmeler ve Siyasal Yeniden Yapılanma.....	164
7. 1996: Şiddet Ağlarının Görünürleşmesi, Siyasal Parçalanma ve 28 Şubat'a Giden Zemin.....	189
8. 1997: 28 Şubat Süreci, Vesayet Mekanizmaları ve Sivil Siyasetin Daralması.....	207
9. 1998: Vesayet Kurumsallaşması, Siyasal Alanın Daralması ve Adana Mutabakatı'na Giden Güvenlik Krizi.....	229
10. 1990-1998: BÜTÜNCÜL SONUÇ VE AKADEMİK HÜKÜM....	246
Kavram Sözlüğü.....	252
Kaynakça.....	257

Sunuş

Türkiye’nin yakın tarihinde 1990–1998 aralığı, siyasal şiddetin farklı aktörler, farklı yöntemler ve farklı kurumsal sonuçlar üzerinden aynı anda yoğunlaştığı dönemlerden biridir. Hedefli suikastlar, faili meçhul cinayetler, zorla kaybetmeler, silahlı örgüt eylemleri, güvenlik politikaları ve askerî-bürokratik vesayet tartışmaları bu yılların ortak hafızasında yan yana yer aldı. Bu çalışma, söz konusu dönemi tek bir fail anlatısına veya tek bir açıklama kalıbına indirgemen, olayları kendi delil düzeyleri ve bağlamları içinde yeniden okumayı amaçlamaktadır.

Kitabın çıkış noktası basit fakat zorlayıcı bir sorudur: 1990–1998 arasında yaşanan siyasal şiddet olayları hangi faillere, hangi kanıt düzeyinde ve hangi kurumsal-siyasal bağlam içinde atfedilebilir? Bu nedenle burada yalnızca “kim yaptı?” sorusu sorulmamakta; bir iddianın ne ölçüde doğrulanabildiği, hangi yargısal veya kurumsal kayda dayandığı ve hangi noktada belirsizliğin devam ettiği de ayrıca gösterilmektedir. Kronolojik yakınlığın tek başına nedensel bağ kurmadığı ilkesi, kitabın bütün bölümlerinde korunan temel yöntemsel sınırdır.

Araştırmanın kaynak tabanı mümkün olduğunca birincil ve kurumsal belgelere dayanmaktadır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi kararları, Türkiye Büyük Millet Meclisi tutanak ve komisyon raporları, resmî kurum kayıtları, uluslararası insan hakları kuruluşlarının belgeleri, akademik literatür ve dönem basını birlikte değerlendirilmiştir. Ağır nitelikteki isnatlarda, kamuoyunda yerleşmiş kanaat ile hukuken veya olgusal olarak doğrulanmış bilgi aynı şey kabul edilmemiş; olay, fail isnadı ve siyasal etki ayrı düzlemlerde ele alınmıştır.

Bu yöntem, hiçbir aktöre peşin bir masumiyet veya peşin bir suçluluk alanı açmamaktadır. Silahlı örgütlerin sivillere, güvenlik görevlilerine ve kamu personeline

yönelen eylemleri nasıl açık bir sorumluluk alanıysa, devletin hukuk sınırları dışına çıktığına ilişkin ciddi ve belgeli iddialar da aynı delil ölçüsüyle incelenmelidir. Güvenlik ihtiyacının hukuku askıya alan bir gerekçeye dönüşmemesi; siyasal yorumun da kanıtın yerine geçmemesi, çalışmanın etik ve akademik omurgasını oluşturmaktadır.

Kitabın yıl yıl ilerleyen yapısı, dönemin değişen şiddet repertuarını ve siyasal bağlamını görünür kılmak için tercih edilmiştir. Her bölüm, olayların gerçekleşme biçimini, başlıca fail isnatlarını, soruşturma ve yargılama süreçlerini, delil düzeyini ve siyasal etkilerini birlikte değerlendirmektedir. Metindeki ayrıntılı dipnotlar ile kitabın sonunda yer alan tek Kaynakça, okurun kullanılan belge ve literatürü açık bir bibliyografik düzen içinde izleyebilmesini amaçlamaktadır.

Bu eser, geçmişin bütün karanlık alanlarını tek başına aydınlatmış iddiasında değildir. Bazı dosyalar hâlâ tamamlanmamış, bazı iddialar kesin bir yargısal sonuca ulaşmamış, bazı olaylarda resmî kayıt ile kamuoyundaki güçlü şüphe arasındaki mesafe kapanmamıştır. Bilimsel tutum, bu boşlukları varsayım ile doldurmak değil; nerede kesin bilgi bulunduğunu, nerede güçlü isnat olduğunu ve nerede belirsizliğin sürdüğünü açıkça göstermektir.

Türkiye' nin sancılı yıllarına bakarken amaç yalnızca geçmişin bilançosunu çıkarmak değildir. Şiddetin, cezasızlığın ve vesayetin hangi koşullarda birbirini beslediğini anlayabilmek; hukukun, demokratik siyasetin ve hesap verebilir kurumların neden vazgeçilmez olduğunu tarihsel tecrübe üzerinden yeniden düşündürmektir. Bu kitabın okura sunmak istediği asıl çerçeve de budur: hükmü delilden, hafızayı belgeden ve adalet arayışını hukuktan ayırmadan yakın tarihle yüzleşmek.

HTTB DÜŞÜNCE

Giriş: Konu, Kapsam ve Yöntem

Konu ve Önem

1990–1998 dönemi, Türkiye’de siyasal şiddetin en yoğun ve en çok katmanlı hâle geldiği evrelerden biridir. Bu dönem, düşük yoğunluklu çatışmanın tırmanışı, hedefli suikastlar, faili meçhul cinayetler, zorla kaybetmeler ve askerî-bürokratik vesayet tartışmalarının iç içe geçtiği bir tarihsel yoğunlaşma noktasıdır. Bu çalışma, dönemi tek bir fail anlatısına indirgmeden; çok failli, çok delil düzeyli ve çok bağlamli bir olgu olarak, yıl yıl incelemeyi amaçlar.

Konunun önemi, yalnızca tarihsel değil, aynı zamanda yöntemseldir. Siyasal şiddet dönemleri, çoğu zaman iki karşıt anlatının çarpıştığı alanlardır: her şeyi tek bir merkeze bağlayan komplocu okuma ile her sorumluluğu güvenlik gerekçesiyle örten resmî okuma. Bu çalışma, her iki uçtan da bilinçli biçimde uzak durur ve olayları delil düzeyinde ayırtırmayı esas alır.

Araştırma Sorusu ve Temel Tez

Çalışmanın temel sorusu şudur: 1990–1998 arasında yaşanan siyasal şiddet olayları hangi faillere, hangi delil düzeyinde ve hangi kurumsal-siyasal bağlam içinde atfedilebilir? Bu soru, “kim yaptı?” sorusunun ötesinde, “neyin ne kadar kanıtlanabildiği” sorusunu da içerir.

Çalışmanın baştan açıkça ortaya koyduğu tez ise şudur: Bu dönem, ne yalnızca silahlı örgütlerin eylemleriyle ne de yalnızca devlet içindeki hukuk dışı yapılanma iddialarıyla açıklanabilir. Güvenlik tehdidi, cezasızlık, siyasal temsil krizi ve vesayet tartışmaları; birbirini besleyen, fakat aynı fail zincirine indirgenemeyen ayrı

süreçlerdir. Sonuç bölümündeki bütüncül hüküm, bu tezin delil temelli gerekçelendirilmesidir.

Kapsam ve Sınırlar

Çalışmanın zaman kapsamı 1990-1998 ile sınırlıdır. Bu aralık, Körfez krizinin iç güvenlik gündemini yeniden biçimlendirdiği 1990'dan, vesayet mekanizmalarının kurumsallaştığı 1998'e kadar uzanan, kendi içinde bütünlüklü bir evre olarak seçilmiştir. İnceleme, olayları takvim yılı esasına göre ele alır; her yıl kendi vaka analizini ve yöntem notunu taşır.

Çalışmanın sınırları da açıkça belirtilmelidir. Dönemin bazı dosyalarında kapalı arşivlere ve tam adli sonuçlara erişim mümkün değildir; bazı olaylarda resmî kayıt ile kamuoyunda gelişen şüphe arasında belirgin bir mesafe vardır. Bu çalışma, bu mesafeyi kapatmayı ya da doldurmayı değil, onu dürüstçe göstermeyi amaçlar. Kanıtlanamayan hiçbir iddia, kanıtlanmış gibi sunulmaz; buna karşılık, resmî kaydın kesinliğine rağmen ciddi ve belgeli şüphelerin bulunduğu durumlar da görmezden gelinmez.

Kuramsal Çerçeve: Şiddet, Cezasızlık ve Vesayet

Çalışma, üç kavramsal ayrımı esas alır. Birincisi, siyasal şiddetin farklı failleri arasındaki ayrımdır: silahlı örgüt şiddeti, devletin aşırı güç kullanımı ve devlet içindeki hukuk dışı yapılanma iddiaları aynı torbaya konulamaz. İkincisi, şiddet ile vesayet arasındaki ayrımdır; ikisi aynı dönemde görülse de, biri fiziksel bir edim, diğeri kurumsal bir tahakküm biçimidir ve aynı analiz düzleminde eritilmemelidir.

Üçüncü kavram cezasızlıktır. Bu çalışma, dönemin şiddetini süreklileştiren asıl mekanizmanın, tekil olayların kendisi kadar, bu olayların soruşturulmamış, kovuşturulmamış veya sonuçsuz bırakılmış olması olduğunu öne sürer. Cezasızlık, bir olayı geçmişte bırakmak yerine, benzerlerine zemin hazırlayan bir süreklilik hâlidir.

Kaynak ve Yöntem

Çalışmanın kaynak tabanı, mümkün olduğunca birincil ve kurumsal belgelere dayandırılmıştır: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları, TBMM araştırma ve soruşturma komisyonu raporları (Susurluk ve faili meçhul cinayetler dahil), uluslararası insan hakları kuruluşlarının belgeleri (Amnesty International, Human Rights Watch/Helsinki Watch), akademik literatür ve dönem basını. Ağır nitelikteki her iddia, mümkün olduğunda doğrudan yargısal veya kurumsal bir kaynağa bağlanmıştır.

Olaylar üç ayrı düzlemde ele alınır. Birinci düzlem olgusaldır: olayın gerçekleştiği ve temel gerçekleşme biçiminin doğrulandığı düzey. İkinci düzlem isnad düzlemidir: bir saldırının belirli bir faile bağlanmasını destekleyen delillerin (örgütsel üstlenme, tanık beyanı, balistik bulgu, yargı kararı) düzeyi. Üçüncü düzlem siyasal etkidir: olayın siyasal ve kurumsal sonuçları. Bu üç düzlemin birbirinden ayrı tutulması, olguyu isnattan ve isnadı yorumdan ayırmayı sağlar.

Yöntemin en temel ilkesi şudur: kronolojik yakınlık, nedensel bağlantı değildir. Olayların aynı dönem içinde yoğunlaşması, hepsinin aynı elden çıktığı anlamına gelmez. Bu ilke, özellikle tartışmalı ölümlerde

belirleyicidir. Resmî kayıtla kamuoyu şüphesi arasında mesafe bulunan dosyalarda, çalışma ne resmî kaydı tek hakikat sayar ne de şüpheyi kanıt yerine koyar; ikisi arasındaki mesafeyi, delil düzeyini açıkça belirterek korur. Atıf sisteminde APA 7 esas alınmış, ayrıntılı kaynak bağları dipnotlarla desteklenmiştir.

Çalışma boyunca her olgu ve isnat, aşağıdaki dört düzeyli delil ölçeğine göre derecelendirilir. Ölçek; olayın gerçekleşmesi, belirli bir faile veya örgüte isnat ve olaylar arası bağlantı için ayrı kanıt eşikleri tanımlar. Metinde geçen “A”, “B”, “C” ve “D” ibareleri bu tabloya göre okunmalı; iki eşik arasında kalan dosyalar “A/B” gibi birleşik bir notla gösterilir.

Tablo G — Delil derecelendirme ölçeği

Düzyey	Tanım
A	Kesinleşmiş yargı kararı ve/veya birbirini doğrulayan maddi delille (balistik, olay yeri incelemesi, belge) sabit olan olgu ya da isnat.
B	Güçlü yargısal/kurumsal kabul veya kesinleşmiş örgütsel sorumluluk bulunan; ancak tam uygulayıcı kadro, emir–azmettirme zinciri ya da delil unsurlarının bir kısmı açıklığa kavuşmamış isnat.
C	Birden çok bağımsız kaynakla desteklenen, ciddi biçimde savunulabilir; fakat yargısal ispat standardına ulaşmamış iddia.
D	Doğrulanmamış; tek kaynağa veya kamuoyu kanaatine dayanan spekülatif iddia.

Metinde derdest dosyalara ve devam eden yargısal süreçlere ilişkin durum bilgileri, çalışmanın kapanış tarihi olan Ağustos 2026 itibarıyladır; bu tarihten sonraki gelişmeler saklıdır.

Etik ve Yöntemsel Duruş

Bu çalışma, bütün failleri aynı delil ölçüsüyle değerlendirir. PKK, DHKP-C ve Türkiye Hizbullahı gibi silahlı örgütlerin sivilleri, güvenlik görevlilerini ve kamu

personelini hedef alan eylemleri, açık biçimde fail sorumluluğu içinde ele alınır; aynı titizlik, devlet içindeki hukuk dışı yapılanma iddiaları için de geçerlidir. Amaç, bir tarafı aklamak veya bir tarafı peşinen mahkûm etmek değil; olguyu kanıtlanabilir düzeyde ortaya koymaktır. Metin boyunca “terör örgütü” nitelemesi, yürürlükteki yargısal ve idari tanımları izler; yazarın öznel bir değer yargısı değildir.

Bununla birlikte, delil düzeyinde ortaya konan bir hakikat karşısında hüküm vermekten kaçınılmaz. Bir sivilin, bir gazetecinin, bir çocuğun öldürülmesi, hangi failin elinden çıkarsa çıksın, bir suçtur ve bu çalışma bunu bir suç olarak adlandırmaktan çekinmez. Delil ile hüküm birbirini dışlamaz; aksine, sağlam bir hüküm ancak sağlam bir delil zemininde verilebilir. Mağdurun haysiyeti ve adalet, bu çalışmanın çıkış noktasıdır.

1. 1990: Hedefli Suikastlar ve Sivil Şiddet

1990 yılı, Türkiye’de siyasal şiddetin birbirinden farklı aktörler ve hedef kategorileri üzerinden aynı zaman diliminde görünür hâle geldiği bir eşik oluşturmıştır. Yılın ilk ayında anayasa hukukçusu Muammer Aksoy’un öldürülmesiyle başlayan hedefli cinayetler; gazeteci Çetin Emeç ve şoförü Sinan Ercan’ın, din eleştirileriyle tanınan yazar Turan Dursun’un ve ilahiyatçı-siyasetçi Bahriye Üçok’un öldürülmeleri; eski Millî İstihbarat Teşkilatı yöneticisi Hiram Abas’ın ise şehit edilmesiyle devam etmiştir. Aynı yıl Şırnak’ın Çevrimli köyünde kadınların ve çocukların da bulunduğu yirmi yedi sivilin öldürülmesi, şiddetin yalnızca seçilmiş kamusal kişiliklere değil, toplulukların tamamına yönelen bir biçim de kazandığını göstermiştir.¹

Bu vakalar aynı örgütün tek bir operasyon dizisi olarak ele alınamaz. Aksoy ve Üçok cinayetleri daha sonra Umut Davası kapsamındaki Tevhid-Selam/Kudüs Ordusu yapılanmasıyla; Emeç ve Dursun cinayetleri İslami Hareket davasıyla; Abas suikastı Dev-Sol terör örgütünün üstlenmesi ve balistik bulgularla; Çevrimli saldırısı ise resmî makamlarca PKK terör örgütü ile ilişkilendirilmiştir. Bununla birlikte yargısal sonuçların bulunması, her olayın bütün yönleriyle açıklığa kavuştuğu anlamına gelmemektedir. Uygulayıcı, örgütsel yönetici, azmettirici, finansör ve muhtemel dış bağlantıların birbirinden ayrılması, bu bölümün temel metodolojik ilkesidir.²

¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi, Tutanak Dergisi, Dönem 18, Cilt 49, Birleşim 17, 9 Ekim 1990, ss. 186-194. Anadolu Ajansı, "PKK'nın Çevrimli katliamı hafızalardan silinmedi", 11 Haziran 2019.

² Anadolu Ajansı, "Yargıtay'dan 'Umut Davası' cezalarına onama", 10 Nisan 2014. Anadolu Ajansı, "Uğur Mumcu suikastının üzerinden 33 yıl geçti", 24 Ocak 2026. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Tutanak Dergisi, Dönem 18, Cilt 49, Birleşim 17, 9 Ekim 1990, ss. 186-196.

1990 yılına ilişkin sağlıklı hüküm, “bütün cinayetler aynı merkezin ürünüdür” veya “vakalar arasında hiçbir yapısal ilişki yoktur” biçimindeki iki uç yaklaşımdan biri değildir. Ortaklık, her şeyden önce hedefli şiddetin kamusal tartışmayı daraltmasında, soruşturmaların uzun yıllara yayılmasında ve örgütsel sorumluluk ile tam emir zinciri arasındaki boşluğun kapanmamasında görülmektedir.

1.1. 1990’ın Siyasal ve Güvenlik Bağlamı

1990’a girilirken Türkiye, 12 Eylül askerî rejiminin kurumsal mirasını bütünüyle geride bırakamamış; buna karşılık seçimli siyaset, basın, sendikalar ve sivil toplum alanında görece çoğulculaşmanın yaşandığı bir geçiş dönemine girmişti. 1989 yerel seçimlerinde iktidardaki Anavatan Partisinin gerilemesi, Turgut Özal’ın aynı yıl Cumhurbaşkanlığına seçilmesi ve Yıldırım Akbulut hükûmetinin kurulması, yürütme içindeki ağırlık merkezini değiştirmişti. Bir yanda liberal ekonomik dönüşüm ve dışa açılma sürerken diğer yanda olağanüstü hâl rejimi, köy koruculuğu ve güvenlik merkezli bölge yönetimi Güneydoğu Anadolu’daki gündelik hayatı belirlemeye devam ediyordu.³

Irak’ın 2 Ağustos 1990’da Kuveyt’i işgal etmesiyle başlayan Körfez krizi, Türkiye’nin dış güvenlik gündemini yeniden şekillendirdi. Buna karşın iç güvenlik bakımından aynı yıl iki farklı şiddet alanı öne çıktı. Birincisi, büyük kentlerde kamuoyunca tanınan kişilere yönelik hedefli suikastlardı. İkincisi, Güneydoğu Anadolu’da PKK terör örgütü ile güvenlik güçleri

³ Feroz Ahmad, *The Making of Modern Turkey*, Routledge, 1993. Erik J. Zürcher, *Turkey: A Modern History*, 3. baskı, I.B. Tauris, 2004.

arasındaki çatışmanın köylüler, korucular ve aileleri üzerinde oluşturduğu ağır baskıydı. Bu iki alanın aktörleri ve amaçları farklı olsa da güvenlik kurumlarının kaynaklarını, soruşturma kapasitesini ve kamuoyunun devlete duyduğu güveni aynı anda zorladı.⁴

9 Ekim 1990 tarihli TBMM oturumunda İçişleri Bakanı Abdülkadir Aksu, Turan Dursun, Hiram Abas ve Bahriye Üçok cinayetleri hakkında Meclise bilgi verirken ayrı soruşturma ekiplerinin kurulduğunu ve faillerin yakalanmasına yardımcı olacak kişilere ödül verileceğini açıkladı. Muhalefet sözcüleri ise Muammer Aksoy ve Çetin Emeç dâhil olmak üzere yıl içinde öldürülen çok sayıda kişinin faillerinin bulunamamasını devletin can güvenliğini sağlama kapasitesi bakımından eleştirdi. Bu tartışma, dönemin daha ilk yılında “soruşturma yürütülmesi” ile “sonuç üreten adalet” arasındaki farkın siyasal gündeme yerleştiğini göstermektedir.⁵

İnsan hakları kuruluşlarının döneme ilişkin belgeleri, çatışma ortamının yalnızca örgüt saldırılarından ibaret olmadığını; gözaltında kötü muamele, aşırı güç kullanımı ve ifade özgürlüğü üzerindeki kısıtlamaların da yaygın olduğunu kaydetmiştir. Aynı kuruluşlar, PKK terör örgütünün korucu köylerini ve sivilleri hedef alan saldırılarını da açık biçimde eleştirmiştir. Bu nedenle 1990’ın analizi, devlet dışı örgütlerin şiddeti ile devletin hukuk yükümlülüklerini birbirini iptal eden değil, ayrı

⁴ Human Rights Watch/Helsinki Watch, *Destroying Ethnic Identity: The Kurds of Turkey*, 1990. Çevrimli hakkında olay yılına yakın kayıt, PKK’nın sorumluluğu reddettiğini ve gazetecilerin olay yerine erişim kısıtlılığı nedeniyle bazı ayrıntıların bağımsız biçimde doğrulanamadığını ayrıca belirtir. Human Rights Watch, *Human Rights Watch World Report 1990 - Turkey*, 1991.

⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Tutanak Dergisi*, Dönem 18, Cilt 49, Birleşim 17, 9 Ekim 1990, ss. 186-196.

ayrı araştırılması gereken iki sorumluluk alanı olarak ele almalıdır.⁶

1.2. Şiddet Repertuvarının Genişlemesi

Siyasal şiddet literatüründe “repertuvar”, aktörlerin amaçlarına ulaşmak için tekrarladıkları yöntemler bütünüdür. 1990’daki olaylar, Türkiye’de en az üç ayrı şiddet repertuvarının eş zamanlı kullanıldığını göstermektedir. İlk repertuvar yakın mesafeden ateşli silahla gerçekleştirilen hedefli suikasttır. Aksoy, Emeç, Dursun ve Abas vakaları bu yöntemin farklı hedef gruplarına uygulanmasını temsil eder. İkinci repertuvar, Üçok suikastında görülen paket bombadır. Bu yöntem, mağdurun gündelik hayatına ve güven ilişkisine sızarak patlayıcıyı hedefe ulaştırmış; fail ile mağdur arasındaki fiziksel teması ortadan kaldırmıştır. Üçüncü repertuvar ise Çevrimli’de görülen köy baskını, toplu öldürme ve evlerin yakılmasıdır. Burada hedef tek bir kişi değil, örgütsel düşman veya “işbirlikçi” olarak kodlanan bir topluluktur.⁷

Hedefli suikastların ortak etkisi, mağdurun fiziki varlığının ötesine geçer. Hukukçu, gazeteci, yazar, ilahiyatçı veya istihbarat yöneticisi olarak tanınan kişiler, belirli düşünceleri ya da kurumları temsil eder. Bu nedenle suikast, yalnızca bireyi ortadan kaldıran bir cinayet değil; benzer konumda bulunan kişilere yöneltilmiş bir susma, geri çekilme veya öz-sansür mesajıdır. Çevrimli gibi toplu saldırılarda ise korku

⁶ Human Rights Watch/Helsinki Watch, *Destroying Ethnic Identity: The Kurds of Turkey*, 1990. Çevrimli hakkında olay yılına yakın kayıt, PKK’nın sorumluluğu reddettiğini ve gazetecilerin olay yerine erişim kısıtlılığı nedeniyle bazı ayrıntıların bağımsız biçimde doğrulanamadığını ayrıca belirtir. Human Rights Watch, *Human Rights Watch World Report 1990 – Turkey*, 1991.

⁷ Donatella della Porta, *Clandestine Political Violence*, Cambridge University Press, 2013. Stathis N. Kalyvas, *The Logic of Violence in Civil War*, Cambridge University Press, 2006.

bireysel değil coğrafi ve toplumsal ölçekte üretilir: komşu köylere, korucu ailelerine ve örgüte destek vermediği düşünülen çevrelere “toplu bedel” tehdidi gönderilir.⁸

Bu yöntemler arasındaki fark, delil üretme biçimini de etkiler. Yakın mesafeli suikastlarda kovan, mermi, silah ve görgü tanığı; bombalı saldırıda patlayıcı bileşenleri, kargo kayıtları, gönderici bilgileri ve parmak izi; köy saldırısında ise mağdur anlatımları, olay yeri incelemesi, yanmış yapılar, balistik kalıntılar ve bölgeye erişim kayıtları önem kazanır. 1990 vakalarında bu delil zincirlerinin tamamı aynı güçte kurulamadığı için, örgütsel isnatların kesinlik düzeyleri de birbirinden farklıdır.

1.3. Muammer Aksoy Suikastı

Tarih ve yer	31 Ocak 1990, Ankara - Bahçelievler
Mağdur	Prof. Dr. Muammer Aksoy; anayasa hukukçusu, Türk Hukuk Kurumu Başkanı ve Atatürkçü Düşünce Derneği Kurucu Başkanı
Yöntem	Evinin önünde yakın mesafeden ateşli silahlı saldırı
Başlıca fail isnadı	Tevhid-Selam / Kudüs Ordusu yapılanması; Umut Davası kapsamı
Yargısal durum	Örgüt yöneticiliği ve üyeliği suçlarından kesinleşen mahkûmiyetler bulunmakla birlikte bütün uygulayıcı ve emir zinciri açıklığa kavuşturulmuş değildir
Delil değerlendirmesi	A/B: Örgütsel sorumluluk yargı kararlarında güçlü biçimde kurulmuş; tam operasyon zinciri bakımından açıklanmamış alanlar sürmektedir

1.3.1. Hedefin kamusal niteliği

Muammer Aksoy, anayasa hukuku alanındaki akademik çalışmaları, Türk Hukuk Kurumundaki görevi

⁸ Stathis N. Kalyvas, *The Logic of Violence in Civil War*, Cambridge University Press, 2006. Alex P. Schmid (ed.), *The Routledge Handbook of Terrorism Research*, Routledge, 2011.

ve 1989’da kurulan Atatürkçü Düşünce Derneğinin kurucu genel başkanlığı nedeniyle yalnızca bir akademisyen değil, laik Cumhuriyet ve hukuk devleti tartışmalarında görünür bir kamusal aktördü. Suikastın hedef seçimi bu nedenle kişisel husumet ihtimalinden çok, mağdurun temsil ettiği siyasal ve düşünsel konumla ilişkilendirilmiştir. Aksoy’un evinin önünde öldürülmesi, failin mağdurun gündelik hareketlerini izlediğini ve saldırı için konut çevresini seçtiğini göstermektedir.⁹

1.3.2. Soruşturma ve Umut Davası

Aksoy cinayeti, ilk yıllarda bütün bağlantılarıyla çözülememiş; 2000’de başlatılan operasyonlardan sonra Uğur Mumcu, Bahriye Üçok ve Ahmet Taner Kışlalı cinayetleriyle birlikte Umut Davası içinde ele alınmıştır. Yargılama sürecinde Tevhid-Selam/Kudüs Ordusu yapılanmasının kurulması, yönetilmesi ve üyeliği suçlarından çeşitli mahkûmiyetler verilmiş; Yargıtay 2014’te sekiz sanık hakkındaki cezaları onamıştır. Kararlarda söz konusu yapılanmanın Aksoy cinayeti dâhil bir dizi saldırıyı gerçekleştirdiği kabul edilmiştir.¹⁰

Bununla birlikte “örgütün suçu” ile “cinayetin eksiksiz biçimde aydınlatılması” aynı anlama gelmez. Bir olayın bütünüyle çözüldüğünden söz edebilmek için saldırının keşif, karar, silah temini, uygulama, kaçış ve sonrasındaki koruma aşamalarında görev alan kişilerin belirlenmesi; varsa kamu görevlilerinin ihmali veya bilgi saklamasının araştırılması gerekir. Umut Davası içinde bazı mahkûmiyetlerin kesinleşmiş olması, cinayetin

⁹ Atatürkçü Düşünce Derneği, Prof. Dr. Muammer Aksoy (1917–31 Ocak 1990), 2022; Atatürkçü Düşünce Derneği, “Kurucu Genel Başkanımız Muammer Aksoy’u gömütü başında andık”, 31 Ocak 2024,

¹⁰ Anadolu Ajansı, “Yargıtay’dan ‘Umut Davası’ cezalarına onama”, 10 Nisan 2014.

arkasındaki bütün karar ve destek mekanizmalarının kamuoyuna açıklanmış olduğu sonucunu doğurmamaktadır.

1.3.3. Güncel dosya durumu ve delil derecesi

Umut Davası'nın firari sanık Oğuz Demir yönünden ayrılan dosyası 2026 yılında da Ankara 5. Ağır Ceza Mahkemesinde devam etmektedir. 9 Şubat 2026 tarihli duruşmada sanığa ilişkin bazı kayıtların araştırılması için kurumlara yazı yazılmış; 14 Temmuz 2026'daki sonraki duruşmada dosya 2 Aralık 2026'ya bırakılmıştır. Bu devam eden dosya esas olarak Uğur Mumcu suikastındaki isnatlarla bağlantılı olsa da Aksoy ve Üçok cinayetlerini kapsayan büyük dosyanın adli kapanışının hâlâ tamamlanmadığını göstermektedir.¹⁴

Delil hükmü: Muammer Aksoy suikastında radikal dinî yapılanmaya ilişkin yargısal kabul ve mahkûmiyetler güçlüdür. Buna karşılık tam uygulayıcı kadro, azmettirme zinciri ve muhtemel dış desteklerin bütün unsurları kesinleşmiş değildir. Bu nedenle vaka örgütsel isnat bakımından A/B, tüm operasyon zinciri bakımından B düzeyinde değerlendirilmiştir.

1.4. Çetin Emeç ve Sinan Ercan Cinayetleri

Tarih ve yer	7 Mart 1990, İstanbul - Suadiye
Mağdurlar	Gazeteci ve yayın yöneticisi Çetin Emeç ile şoförü Sinan Ercan
Yöntem	Otomobilin yanında/yakınında ateşli silahlı saldırı
Başlıca fail isnadı	İslami Hareket Örgütü; İrfan Çağrı ve bağlantılı sanıklar

¹⁴ Medya ve Hukuk Çalışmaları Derneği (MLSA), "Umut Davası ertelendi: Firari sanığın aracı Emniyet'e, ikâmeti MİT'e sorulacak", 9 Şubat 2026; MLSA, "Umut Davası'nda Emekli Korgeneral Erdoğan Karakuş'un tanık olarak dinlemesi talebi kabul edildi", 14 Temmuz 2026.

Tarih ve yer	7 Mart 1990, İstanbul - Suadiye
Yargısal durum	İstanbul DGM’de 2000 yılında çeşitli ağır mahkûmiyetler; bazı sanıklar bakımından beraat ve zamanaşımı
Delil değerlendirmesi	A/B: Belirli sanıkların cezai sorumluluğu hükme bağlanmış; cinayetin tüm motivasyon ve azmettirme bağlantıları konusunda tartışmalar sürmektedir

1.4.1. Olay ve mağdur profili

Çetin Emeç, 7 Mart 1990 sabahı İstanbul Suadiye’de evinden gazeteye gitmek üzere çıktığı sırada silahlı saldırıya uğradı. Saldırıda şoförü Sinan Ercan da öldürüldü. İki kişinin birlikte hedef alınması, saldırganların kaçıışı kolaylaştırmak ve tanık bırakmamak amacıyla hareket etmiş olabileceğini düşündürmektedir. Emeç’in gazetecilik ve yayın yöneticiliği konumu, cinayeti basın özgürlüğüne yönelik bir saldırı olarak kamusal hafızaya yerleştirmiştir. Sinan Ercan’ın ölümü ise siyasi suikastlarda asıl hedefin çevresindeki kişilerin de planlı veya öngörülebilir biçimde yaşamını yitirebildiğini göstermektedir.¹²

1.4.2. Fail isnadı ve yargılama

Soruşturma, zaman içinde İslami Hareket Örgütüne yönelmiş; İrfan Çağrıcı’nın 1996’da yakalanmasının ardından dava genişlemiştir. İstanbul Devlet Güvenlik Mahkemesinde görülen yargılama 2000’de sonuçlanmış; Çağrıcı ve bazı sanıklar ağır cezalara mahkûm edilmiş, diğer sanıkların bir kısmı beraat etmiş, bir kısmı hakkındaki dava ise zamanaşımı nedeniyle düşmüştür. Bu sonuç, uygulayıcı örgüt yapısına ilişkin cezai

¹² Bianet, “Çetin Emeç cinayeti”, 7 Mart 2014. Independent Türkçe, “7 Mart: Karanlık suikast; Çetin Emeç evinin önünde katledildi”, 7 Mart 2021.

sorumluluğu önemli ölçüde kurmuş, ancak cinayetin bütün bağlantılarını tartışmasız biçimde açıklamamıştır.¹³

Yargılama sürecinin on yıla yayılması, delillerin zamanla zayıflaması ve bazı sanıklar yönünden zamanaşımına ulaşılması, 1990'ların siyasi cinayetlerinde tekrar eden gecikme sorununu göstermektedir. Mahkûmiyet kararı, fail isnadını güçlendirirken cinayetin neden Emeç'e yöneldiği, hedef seçiminin yalnızca yayımlanan yazılardan mı yoksa başka gazetecilik faaliyetlerinden mi kaynaklandığı ve örgütsel kararın hangi düzeyde alındığı konusunda bütün soruları ortadan kaldırmamıştır.

1.4.3. Basın alanına verilen mesaj

Emeç suikastının etkisi bireysel kaybın ötesinde, medya kuruluşlarında güvenlik kaygısını ve oto-sansürü artırma potansiyeli taşımıştır. Gazetecinin evden işe gidiş güzergâhında öldürülmesi, kamusal görünürlüğün özel hayat alanına kadar izlenebildiği mesajını üretmiştir. Bu yönüyle Emeç cinayeti, sonraki yıllarda Uğur Mumcu, Musa Anter ve Ahmet Taner Kışlalı gibi gazeteci ve yazarların öldürülmeleriyle birlikte Türkiye'de "sözün silahla susturulması" hafızasının erken halkalarından biri hâline gelmiştir.

Delil hükmü: Belirli sanıklar hakkındaki mahkûmiyetler nedeniyle doğrudan fail isnadı A düzeyine yaklaşmaktadır. Ancak azmettirme, finansman ve bütün karar zinciri bakımından kalan belirsizlikler nedeniyle vakanın genel delil düzeyi A/B olarak gösterilmiştir.

¹³ Bianet, "Çetin Emeç cinayeti", 7 Mart 2014.

1.5. Çevrimli Katliamı

Tarih ve yer	10 Haziran 1990, Şırnak - Güçlükonak, Çevrimli köyü
Mağdurlar	Resmî kayıtlara göre 12’si çocuk, 7’si kadın olmak üzere 27 sivil
Yöntem	Köy baskını, ateşli silahlar ve evlerin yakılması
Başlıca fail isnadı	Türkiye’nin resmî kayıtlarında PKK terör örgütü
Tartışmalı nokta	PKK terör örgütü sorumluluğu reddetmiş; dönemin bağımsız gözlemcileri köye erişim kısıtlaması nedeniyle bazı ayrıntıların doğrulanmadığını kaydetmiştir
Delil değerlendirmesi	B: Resmî isnat ve saldırı örüntüsü güçlü; bağımsız olay yeri doğrulamasındaki tarihsel sınırlılıklar açıkça belirtilmelidir

1.5.1. Saldırının niteliği

Çevrimli saldırısı, 1990 yılındaki hedefli şehir suikastlarından farklı olarak bir köy topluluğunu hedef almıştır. Türkiye’nin resmî kayıtlarına ve sonraki anma haberlerine göre 10 Haziran gecesi düzenlenen saldırıda 12 çocuk ve 7 kadın dâhil 27 sivil öldürülmüş, bazı evler ateşe verilmiştir. Mağdurların yaş ve cinsiyet dağılımı, saldırının silahlı kişilerle sınırlı bir çatışma olarak değil, ailelerin ve sivil yaşam alanlarının hedef alınması olarak değerlendirilmesini gerektirir.¹⁴

Köy koruculuğu sistemi, güvenlik güçleri ile yerel nüfus arasındaki ilişkiyi askerileştirmiş; korucu olan kişiler kadar ailelerini ve köylerini de PKK terör örgütünün hedefi hâline getirmiştir. Örgütün “devletle işbirliği” olarak kodladığı koruculuk, toplu cezalandırma mantığıyla bütün köy halkına teşmil edilebilmiştir. Çevrimli’nin tarihsel önemi, bu stratejinin kadın ve

¹⁴ Anadolu Ajansı, “PKK’nın Çevrimli katliamı hafızalardan silinmedi”, 11 Haziran 2019.

çocukların öldürülmesine kadar genişleyen sonucunu göstermesidir.¹⁵

1.5.2. Atıf, inkâr ve bağımsız doğrulama sorunu

Resmî anlatı saldırıyı PKK'ya atfetmektedir. Bununla birlikte Helsinki Watch'ın olay yılına yakın raporu, PKK terör örgütünün sivil ölümlerinden sorumlu olduğunu reddettiğini ve güvenlik güçlerini suçladığını; gazetecilerin köye erişememesi nedeniyle olayın bütün ayrıntılarının bağımsız biçimde doğrulanamadığını kaydetmiştir. Bu kayıt, resmî isnadın geçersiz olduğu anlamına gelmez; fakat akademik yöntemin karşıt iddiayı ve olay yeri erişimindeki kısıtlılığı da görünür kılmasını gerektirir.¹⁶

Sonraki yıllardaki PKK saldırı örüntüsü, korucu köylerine ve korucu ailelerine yönelik toplu öldürmelerin münferit olmadığını göstermiştir. İnsan Hakları İzleme Örgütü, PKK terör örgütünün korucu köylerini hedef aldığını ve sivilleri öldürdüğünü farklı raporlarında açıkça belirtmiştir. Bu örüntü, Çevrimli hakkındaki resmî isnadı destekleyen bağlamsal bir delildir; ancak bağlamsal örüntü, tek başına belirli bir vakadaki bireysel failleri belirleyen mahkeme hükmünün yerini tutmaz.¹⁷

¹⁵ Human Rights Watch/Helsinki Watch, *Destroying Ethnic Identity: The Kurds of Turkey*, 1990. Çevrimli hakkında olay yılına yakın kayıt, PKK'nın sorumluluğu reddettiğini ve gazetecilerin olay yerine erişim kısıtlılığı nedeniyle bazı ayrıntıların bağımsız biçimde doğrulanamadığını ayrıca belirtir. Human Rights Watch, *Displaced and Disregarded: Turkey's Failing Village Return Program*, 2002.

¹⁶ Human Rights Watch/Helsinki Watch, *Destroying Ethnic Identity: The Kurds of Turkey*, 1990. Çevrimli hakkında olay yılına yakın kayıt, PKK'nın sorumluluğu reddettiğini ve gazetecilerin olay yerine erişim kısıtlılığı nedeniyle bazı ayrıntıların bağımsız biçimde doğrulanamadığını ayrıca belirtir.

¹⁷ Human Rights Watch, *Human Rights Watch World Report 1990 – Turkey*, 1991. Human Rights Watch, *Turkey: Violations of Free Expression in Turkey*, 1999.

1.5.3. Toplu cezalandırma ve terör etkisi

Çevrimli’de hedefin bir köy olması, saldırının iki katmanlı bir terör etkisi üretmesine yol açmıştır. Birinci katman, hayatta kalanların ve yakın köylerin doğrudan korkutulmasıdır. İkinci katman, koruculuğu kabul eden veya örgüte mesafe koyan topluluklara toplu bedel ödetileceği mesajıdır. Çocukların ve kadınların öldürülmesi, saldırının yalnızca savaşan kişileri etkisizleştirmeyi değil, toplumsal bağları ve geleceğe ilişkin güven duygusunu yok etmeyi amaçlayan niteliğini güçlendirmiştir.

Delil hükmü: Resmî atıf, sonraki saldırı örüntüleri ve mağdur anlatıları PKK terör örgütü isnadını güçlü kılmaktadır. Bununla birlikte olay yılına yakın bağımsız raporların erişim ve doğrulama sınırlılıkları nedeniyle vaka B düzeyinde değerlendirilmiş; yargısal olarak bireyselleştirilmiş sorumluluk konusunda kesin hüküm kurulmamıştır.

1.6. Turan Dursun Suikastı

Tarih ve yer	4 Eylül 1990, İstanbul - Üsküdar, Tophaneli Caddesi
Mağdur	Turan Dursun; yazar, eski müftü ve din eleştirileriyle tanınan düşünce insanı
Yöntem	Susturucu kullanıldığı değerlendirilen tabancayla yakın mesafeden saldırı
Başlıca fail isnadı	İslami Hareket Örgütü
Yargısal durum	Örgüt mensupları hakkında mahkûmiyetler; bazı uygulayıcılar ve tüm karar zinciri konusunda eksiklikler
Delil değerlendirmesi	A/B: İfade ve mahkûmiyetlerle güçlü örgütsel bağ; bütün uygulayıcıların ve azmettiricilerin kesinleştirilmesi bakımından açık alanlar

1.6.1. Olay yeri ve ilk bulgular

Turan Dursun, 4 Eylül 1990'da İstanbul Üsküdar'daki evinin yakınında ateşli silahla öldürüldü. İçişleri Bakanının 9 Ekim 1990'da TBMM'ye verdiği bilgiye göre olayda susturucu takıldığı değerlendirilen 7,65 milimetre çapında bir tabanca kullanılmış, görgü tanığı bulunamamış ve balistik inceleme silahın daha önce kayda geçmiş başka bir olayda kullanılmadığını göstermiştir. Bu veriler, saldırının kısa sürede gerçekleştirilen, iz bırakmayı ve tanık oluşmasını azaltmayı amaçlayan profesyonel bir hedefli öldürme niteliği taşıdığını düşündürmektedir.¹⁸

1.6.2. Hedef seçimi ve ideolojik motivasyon

Dursun'un eski bir din görevlisi olarak İslam tarihi, kutsal metinler ve dinî otorite üzerine sert eleştiriler yayımlaması, suikastın ideolojik saikini anlamada temel unsurdur. Burada hedef, yalnızca belirli bir gazeteci veya yazar değil, dinî dogmanın eleştirilmesinin kamusal olarak mümkün olduğunu savunan bir ifade alanıdır. Cinayet, eleştirel düşüncenin fiziksel şiddetle cezalandırılabileceği mesajını üretmiş; yayıncılar ve yazarlar bakımından caydırıcı bir etki doğurmuştur.

1.6.3. İslami Hareket davası ve yargısal sonuç

Cinayetten birkaç yıl sonra İslami Hareket Örgütüne yönelik soruşturmalar kapsamında bazı sanık ifadeleri Dursun'un hedef seçimi ve örgütsel karar süreci hakkında bilgi sağlamıştır. Çetin Emeç cinayetini de kapsayan davada örgüt yöneticisi ve üyeleri hakkında ağır mahkûmiyetler kurulmuştur. Bu yargılamalar örgütsel

¹⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi, Tutanak Dergisi, Dönem 18, Cilt 49, Birleşim 17, 9 Ekim 1990, ss. 186-187.

isnadı güçlendirse de cinayetin sahadaki bütün uygulayıcılarının yakalanması ve kararın hangi dış veya üst düzey bağlantılarla alındığının kesinleştirilmesi konusunda kamuoyundaki soruları bütünüyle sona erdirmemiştir.¹⁹

Olaydan hemen sonra TBMM’de yürütülen tartışmalar, Dursun ve Emeç cinayetlerinin “şeriatçı örgütler” tarafından işlendiği iddiasının kamu kurumlarınca yeterince araştırılıp araştırılmadığını gündeme getirmiştir. İçişleri Bakanlığı verdiği cevapta bütün ihbarların değerlendirildiğini ve faillerin tespiti için çalışıldığını açıklamıştır. Bu belge, soruşturmanın ilk aylarında fail yönelimlerinin bilindiğini; buna karşın cezai sonuca ulaşmanın yıllar sürdüğünü göstermesi bakımından önemlidir.²⁰

Delil hükmü: İslami Hareket yapılanmasına ilişkin sanık ifadeleri ve mahkûmiyetler nedeniyle örgütsel sorumluluk A/B düzeyindedir. Tam uygulama ve azmettirme zincirinde çözilemeyen alanlar nedeniyle vaka bütünüyle A olarak sınıflandırılmamıştır.

1.7. Hiram Abas Suikastı

Tarih ve yer	26 Eylül 1990, İstanbul - Kadıköy, Bağdat Caddesi/Mahur Sokak
Mağdur	Mustafa Hiram Abas; eski MİT Müsteşar Yardımcısı
Yöntem	Otomobili yavaşladığı sırada iki silahlı saldırgan tarafından ateş açılması
Başlıca fail isnadı	Dev-Sol terör örgütü; örgüt suikastı üstlenmiştir

¹⁹ Bianet, “Çetin Emeç cinayeti”, 7 Mart 2014.

²⁰ Türkiye Büyük Millet Meclisi, Tutanak Dergisi, Dönem 18, Cilt 49, Birleşim 17, 9 Ekim 1990, ss. 233–234.

Tarih ve yer	26 Eylül 1990, İstanbul - Kadıköy, Bağdat Caddesi/Mahur Sokak
Maddi bulgu	Kullanılan silahın 21 Eylül 1990’daki bir döviz bürosu soygun girişiminde de kullanıldığına ilişkin balistik tespit
Delil değerlendirmesi	B: Üstlenme ve balistik bağlantı güçlü; bütün failer ve saldırının daha geniş bağlantıları kesin yargısal sonuçla açıklanmamıştır

1.7.1. Saldırının seyri ve ilk resmî bulgular

Hiram Abas, 26 Eylül 1990 sabahı İstanbul Kadıköy’de evinden işine giderken kendi kullandığı otomobilin yavaşladığı sırada iki silahlı saldırganın ateşiyle şehit edildi. İçişleri Bakanının TBMM’ye sunduğu bilgilere göre saldırıda kullanılan silah, beş gün önce Eminönü’nde bir döviz bürosuna yönelik soygun girişiminde de kullanılmıştı. Aynı açıklamada Dev-Sol terör örgütünün cinayeti üstlendiği ve saldırganların eşkâllerinin belirlendiği bildirildi.²¹

1.7.2. İstihbarat görevlisinin hedef alınması

Abas’ın eski bir üst düzey istihbarat yöneticisi olması, suikasta sembolik ve operasyonel iki anlam yüklemiştir. Sembolik düzeyde saldırı, Dev-Sol terör örgütünün devletin güvenlik ve istihbarat yapılanmasına karşı yürüttüğü “cezalandırma” söyleminin parçasıdır. Operasyonel düzeyde ise eski bir istihbarat yöneticisinin hareketlerinin izlenebilmiş olması, saldırganların keşif ve planlama kapasitesine işaret eder. Örgütün üstlenme metinlerindeki ideolojik suçlamalar, failin kendi gerekçesini ortaya koysa da bu gerekçe tarihsel gerçekliğin bağımsız kanıtı olarak kabul edilemez;

²¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi, Tutanak Dergisi, Dönem 18, Cilt 49, Birleşim 17, 9 Ekim 1990, s. 187.

propaganda metni, yalnızca örgütün hedefi nasıl çerçevelediğini gösterir.

1.7.3. Balistik bağlantının sınırları

Döviz bürosu soygun girişimiyle kurulan balistik ilişki, cinayetin münferit bir kişisel eylem değil, silahlı bir hücrenin lojistik faaliyetleriyle bağlantılı olduğuna dair önemli maddi delildir. Ancak bir silahın iki olayda kullanıldığının tespiti, o silahı kullanan bütün kişilerin veya emri veren yöneticilerin kimliğini tek başına belirlemez. Bu nedenle balistik bulgu, örgütsel isnadı destekleyen fakat tam emir zincirini kurmayan bir delil olarak değerlendirilmelidir.

Abas suikastı hakkında yıllar içinde istihbarat içi hesaplama, silah ve uyuşturucu ağırları veya yabancı servis bağlantıları gibi çok sayıda alternatif iddia ileri sürülmüştür. Ulaşılabilen güvenilir belgelerde bu savları kesinleştiren bir mahkeme hükmü bulunmadığından, bunlar delil derecelendirmesinde D veya en fazla doğrulanmamış C düzeyinde tutulmalıdır. Dev-Sol terör örgütünün üstlenmesi ve resmî balistik bulgu ise B düzeyindeki ana açıklamayı oluşturmaktadır.

Delil hükmü: Suikastın Dev-Sol terör örgütü tarafından üstlenilmesi, olayda kullanılan silahın başka bir örgütsel suçla balistik olarak ilişkilendirilmesi ve dönemin resmî kayıtları örgütsel isnadı güçlü kılmaktadır. Fakat sahadaki bütün faillerin ve karar zincirinin kesinleşmiş yargı kararıyla tam olarak açıklanmaması nedeniyle genel derece B'dir.

1.8. Bahriye Üçok Suikastı

Tarih ve yer	6 Ekim 1990, Ankara - evinde
Mağdur	Doç. Dr. Bahriye Üçok; ilahiyatçı, eski Cumhuriyet Senatosu üyesi, eski Ordu milletvekili ve SHP Parti Meclisi üyesi
Yöntem	Kargo yoluyla gönderilen bombalı paket
İlk üstlenme	Bir gazeteye telefon eden kişi saldırıyı “İslami Hareket Örgütü” adına üstlenmiştir
Yargısal bağlam	Umut Davası; Tevhid-Selam/Kudüs Ordusu yapılanması hakkında mahkûmiyetler
Delil değerlendirmesi	A/B: Örgütsel sorumluluk güçlü yargısal ve soruşturma verilerine dayanmakta; gönderim ve emir zincirinin tümü açıklanmış değildir

1.8.1. Bombalı paketin güzergâhı

Bahriye Üçok, adına gönderilen bir paketi 6 Ekim 1990’da evinde açarken bombanın patlaması sonucu ağır yaralanmış ve kaldırıldığı Hacettepe Hastanesinde yaşamını yitirmiştir. İçişleri Bakanının olaydan üç gün sonra TBMM’ye verdiği bilgiye göre paket 3 Ekim’de İstanbul Perşembepazarı’ndaki kargo şubesine “İlmî Araştırma Vakfı, Beyaz Saray zemin kat, İstanbul” adı ve adresiyle teslim edilmiş, Üçok paketi Ankara Ayrancı şubesinden almıştır. Soruşturma açısından kargo güzergâhı; gönderici beyanı, şube çalışanlarının ifadeleri, paket ve patlayıcı kalıntıları ile teslim sürecinin birlikte incelenmesini gerektiren bir delil zinciri oluşturmuştur.²²

1.8.2. Hedef seçimi

Üçok, İslam tarihi ve kadın hakları üzerine çalışan bir ilahiyatçı olarak dinî hükümlerin çağdaş ve laik hukuk düzeni içinde yorumlanmasını savunuyordu. Cumhuriyet

²² Türkiye Büyük Millet Meclisi, Tutanak Dergisi, Dönem 18, Cilt 49, Birleşim 17, 9 Ekim 1990, s. 187.

Senatosu ve Millet Meclisindeki görevleri ile SHP Parti Meclisi üyeliği, onu akademik tartışmanın ötesinde siyasal alanda da görünür hâle getirmişti. Bombalı paketin “ilmî araştırma” izlenimi verecek bir gönderici adıyla yollanması, mağdurun akademik kimliği ve kendisine kitap-belge gönderilmesi ihtimalinin saldırı planında kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir. Bununla birlikte bu çıkarım, paket göndericisinin gerçek niyeti ve mağdurun paketi neden şüphelenmeden aldığı konusunda kesin kanıt olarak değil, saldırı yönteminin hedef profiline uyulanması olarak değerlendirilmelidir.

1.8.3. Üstlenme, Umut Davası ve güncel durum

Olaydan sonra İstanbul’daki bir gazeteyi arayan kişi saldırıyı İslami Hareket Örgütü adına üstlendiğini bildirmiştir. Sonraki yıllarda Üçok cinayeti Aksoy, Mumcu ve Kışlalı cinayetleriyle birlikte Umut Davası kapsamında ele alınmış; Tevhid-Selam/Kudüs Ordusu yapılanmasının yönetici ve üyeleri hakkında mahkûmiyetler verilmiştir. Yargıtay 2014’te sekiz sanığın cezalarını onamış, kararda yapılanmanın Üçok cinayeti dâhil bir dizi saldırıyla bağlantısı kabul edilmiştir.²³

Buna rağmen adli süreç tamamen kapanmış değildir. 2026 yılı itibarıyla Umut Davası’nın firari sanık yönünden ayrılan bölümü devam etmektedir. Bu durum, mahkûmiyetlerin önemsiz olduğu anlamına gelmediği gibi, dosyanın bütün failleri ve destekçileriyle tamamlandığı anlamına da gelmez. Akademik değerlendirme, kesinleşen örgüt suçlarını açıkça

²³ Türkiye Büyük Millet Meclisi, Tutanak Dergisi, Dönem 18, Cilt 49, Birleşim 17, 9 Ekim 1990, s. 187. Anadolu Ajansı, “Yargıtay’dan ‘Umut Davası’ cezalarına onama”, 10 Nisan 2014.

kaydederken tamamlanmamış uygulama ve azmettirme zincirini de belirtmelidir.²⁴

1.8.4. Paket bombanın siyasal etkisi

Paket bomba, doğrudan silahlı saldırıdan farklı olarak mağdurun güven ve merak duygusunu saldırının aracına dönüştürür. Üçok’un evinde öldürülmesi, özel alanın güvenli olmadığı mesajını güçlendirmiş; akademisyenler, siyasetçiler ve yazarlara gelen postaların dahi şüphe konusu olmasına yol açmıştır. Bu yöntem, failin olay yerinde bulunmaması nedeniyle tanık ve teşhis imkânını azaltmış, soruşturmanın teknik delillere bağımlılığını artırmıştır.

Delil hükmü: Üstlenme, Umut Davası kapsamındaki yargı kararları ve örgütsel mahkûmiyetler nedeniyle fail isnadı A/B düzeyindedir. Paketi fiilen hazırlayan, gönderen, lojistik destek sağlayan ve emri veren bütün kişilerin eksiksiz belirlenmemesi nedeniyle tam operasyon zinciri B düzeyinde kalmaktadır.

1.9. Karşılaştırmalı Delil ve Sorumluluk Analizi

1.9.1. Hedef türleri

Altı ana vaka üç hedef türü ortaya çıkarmaktadır. Aksoy, Emeç, Dursun ve Üçok, düşünce üretimi ve kamusal tartışmadaki rolleri nedeniyle “söylemsel hedef” niteliğindedir. Abas, devletin güvenlik ve istihbarat kapasitesini temsil eden “kurumsal hedef”tir. Çevrimli halkı ise belirli bireysel faaliyetlerinden bağımsız olarak, koruculuk ve örgüte mesafe üzerinden topluca kodlanan

²⁴ Medya ve Hukuk Çalışmaları Derneği (MLSA), “Umut Davası ertelendi: Firari sanığın aracı Emniyet’e, ikâmeti MİT’e sorulacak”, 9 Şubat 2026; MLSA, “Umut Davası’nda Emekli Korgeneral Erdoğan Karakuş’un tanık olarak dinlemesi talebi kabul edildi”, 14 Temmuz 2026.

“topluluk hedefi”dir. Hedef türleri arasındaki bu farklılık, siyasal şiddetin yalnızca rakip liderleri ortadan kaldırmadığını; fikir alanını, devlet kurumlarını ve sivil toplulukları da yeniden biçimlendirmeye çalıştığını göstermektedir.

1.9.2. Delil türleri

Aksoy ve Üçok vakalarında sonraki yıllarda birleştirilen soruşturmalar, örgütsel dokümanlar, sanık ifadeleri ve mahkeme kararları belirleyicidir. Emeç ve Dursun vakalarında İslami Hareket davasındaki ifadeler ve mahkûmiyetler ön plana çıkar. Abas dosyasında örgütün üstlenmesi ile balistik eşleşme, Çevrimli’de ise resmî isnat, mağdur anlatımları ve daha geniş saldırı örüntüsü temel delil grubunu oluşturur. Bu farklılık nedeniyle bütün vakalara aynı kesinlik etiketi uygulanması bilimsel değildir.

1.9.3. Failin belirlenmesi ile olayın aydınlatılması arasındaki fark

Bir olayda örgüt adının saptanması, suikastın bütünüyle açıklanmasının ilk aşamasıdır. İkinci aşama, uygulayıcı hücrenin belirlenmesidir. Üçüncü aşama, kararın kim tarafından ve hangi gerekçeyle alındığının ortaya konmasıdır. Dördüncü aşama, finansman, silah veya patlayıcı temini, keşif, kaçış ve saklanma ağlarının tespitidir. Beşinci aşama ise kamu görevlilerinin önleme, soruşturma ve kovuşturma sürecindeki eylem ya da ihmallerinin incelenmesidir. 1990 vakalarının çoğunda ilk iki aşamada belirli ilerlemeler sağlanmış, fakat üçüncü, dördüncü ve beşinci aşamalar bakımından tam bir kamusal açıklık üretilenmemiştir.

Tablo 1.9-A — Örgütsel isnat ve genel derece

Vaka	Örgütsel isnat	Genel derece
Muammer Aksoy	Tevhid-Selam/Kudüs Ordusu	A/B
Çetin Emeç	İslami Hareket	A/B
Çevrimli	PKK terör örgütü (resmî isnat)	B
Turan Dursun	İslami Hareket	A/B
Hiram Abas	Dev-Sol terör örgütü	B
Bahriye Üçok	Tevhid-Selam/Kudüs Ordusu	A/B

Tablo 1.9-B — Maddi delil ve yargısal sonuç

Vaka	Maddi delil	Yargısal sonuç
Muammer Aksoy	Dosya ve sanık delilleri	Örgüt suçlarından kesinleşen mahkûmiyetler
Çetin Emeç	Sanık ifadeleri ve dava delilleri	Ağır mahkûmiyetler; bazı beraat/zamanaşımı
Çevrimli	Olay örüntüsü ve mağdur kayıtları	Kamuya açık kapsamlı bireysel hüküm sınırlı
Turan Dursun	Sanık ifadeleri ve dava delilleri	Örgüt mensupları hakkında mahkûmiyet
Hiram Abas	Üstlenme ve balistik bağlantı	Tam operasyon zincirini açıklayan sonuç sınırlı
Bahriye Üçok	Paket güzergâhı, örgüt ve dava delilleri	Kesinleşen örgüt mahkûmiyetleri; ayrılmış dosya sürüyor

1.10. Soruşturma, Yargı ve Cezasızlık

1990 vakaları, “cezasızlık” kavramının yalnızca hiç kimsenin ceza almaması anlamına gelmediğini açıkça göstermektedir. Aksoy, Emeç, Dursun ve Üçok dosyalarında çeşitli mahkûmiyetler vardır. Buna karşın soruşturmaların yıllarca sürmesi, farklı olaylar arasındaki bağlantıların geç kurulması, bazı sanıkların

firari kalması, bazı davaların zamanaşımına uğraması ve azmettirme zincirlerinin tamamlanamaması, kısmi adalet ile bütüncül hakikat arasındaki mesafeyi korumuştur.

Soruşturma gecikmesinin dört sonucu bulunmaktadır. Birincisi, tanıkların hafızası zayıflar ve bazı tanıklar yaşamını yitirir. İkincisi, maddi deliller kaybolur, bozulur veya yeni tekniklerle incelenme imkânı sınırlanır. Üçüncüsü, şüphelilerin kaçması ve örgütsel ağların dağılması kolaylaşır. Dördüncüsü, mağdur yakınlarının adalete güveni aşınır. Bu nedenle yargılama sonunda mahkûmiyet kurulması, gecikmenin ürettiği bütün hak kayıplarını ortadan kaldırmaz.

TBMM’de 1990 sonbaharında yapılan tartışmalarda muhalefetin “her olaydan sonra aynı takip açıklamalarının yapıldığı, fakat sonuç alınamadığı” yönündeki eleştirisi, sonraki otuz yıllık dava süreçleri bakımından dikkat çekicidir. Hükûmetin ekip kurma, balistik inceleme ve ödül açıklaması gibi tedbirleri soruşturmanın yürütüldüğünü göstermektedir; ancak kurumsal performans, yalnızca faaliyet sayısı ile değil, delilin korunması, sorumluların bireyselleştirilmesi ve karar zincirinin açığa çıkarılmasıyla ölçülmelidir.²⁵

Umut Davası’nın 2026’da hâlen firari bir sanık yönünden devam etmesi, siyasi cinayetlerde gecikmiş adalet sorununu somutlaştırmaktadır. Süreklilik gösteren yargılama, dosyanın tamamen kapatılmamasını sağlarken, otuz yılı aşan sürenin etkili soruşturma ölçütleri bakımından ağır bir sorun olduğunu da ortaya koymaktadır. AİHM içtihadında etkili soruşturmanın bağımsız, süratli, kapsamlı ve sorumluları belirlemeye

²⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi, Tutanak Dergisi, Dönem 18, Cilt 49, Birleşim 17, 9 Ekim 1990, ss. 186–196.

elverişli olması gerekir; yalnızca usulen açık bir dosyanın bulunması bu ölçütleri kendiliğinden karşılamaz.

1.11. 1990 Kronoloji Tablosu

Tarih	Olay	Temel nitelik	Delil/yargı notu
31 Ocak	Muammer Aksoy suikastı	Hukukçu ve sivil toplum önderine hedefli saldırı	Umut Davası; örgütsel mahkûmiyetler, tam zincir eksik
7 Mart	Çetin Emeç ve Sinan Ercan cinayetleri	Gazeteciye ve yanındaki kişiye ateşli saldırı	İslami Hareket davasında mahkûmiyetler
10 Haziran	Çevrimli Katliamı	Köy halkına toplu saldırı; 27 sivil	Resmî PKK terör örgütü isnadı; tarihsel bağımsız erişim sınırlılığı
4 Eylül	Turan Dursun suikastı	Din eleştirmeni yazara hedefli saldırı	İslami Hareket bağlantılı yargulamalar
26 Eylül	Hiram Abas suikastı	Eski istihbarat yöneticisine hedefli saldırı	Dev-Sol terör örgütü üstlenmesi ve balistik bağlantı
6 Ekim	Bahriye Üçok suikastı	İlahiyatçı ve siyasetçiye paket bomba	Umut Davası; mahkûmiyetler ve süren ayrılmış dosya

1.12. 1990 Ara Değerlendirmesi

1990, Türkiye'nin sonraki beş yılında yoğunlaşacak siyasal şiddetin temel unsurlarını erken biçimde bir araya getirmiştir. Büyük kentlerde düşünce insanları ve kamu görevlileri, Güneydoğu'da ise sivil köy halkı hedef alınmıştır. Şiddetin aktörleri farklıdır: radikal dinî örgütler, Dev-Sol terör örgütü ve PKK terör örgütü aynı stratejik amaçlara sahip değildir. Buna rağmen kullandıkları yöntemler, siyasal alanı korku yoluyla daraltma, rakip veya düşman olarak tanımlanan kişileri susturma ve daha geniş topluluklara mesaj verme işlevinde kesişmiştir.

Yılın suikastları arasında gerçek bir analitik bağ kurulacaksa bu bağ, kanıtlanmamış tek merkez iddiasında değil; hedeflerin kamusal sembol değerinde, olayların araştırılmasındaki gecikmede ve uygulayıcıların ötesindeki karar zincirlerinin tam açıklanamamasında aranmalıdır. Mahkûmiyet bulunan dosyalar “faili tamamen meçhul” sayılamaz; fakat azmettirici, finansman, lojistik ve kurumsal ihmal düzeyleri açıklanmadığında “bütünüyle aydınlatılmış” olarak da nitelendirilemez.

Çevrimli vakası, aynı yılın şehir suikastlarından farklı olarak toplu cezalandırma ve sivil köy halkının hedef alınması sorununu görünür kılar. Resmî PKK terör örgütü isnadı güçlü olmakla birlikte, dönemin bağımsız raporlarındaki erişim ve doğrulama sınırlılıklarının kayda geçirilmesi akademik dürüstlüğün gereğidir. Bu yaklaşım saldırıyı belirsizleştirme amacı taşımaz; tam tersine fail isnadının hangi delil türlerine dayandığını açıklar.

1990’ın tarihsel hükmü şudur: siyasal şiddet yalnızca can almadı; kamusal sözün sınırlarını, devletin koruma kapasitesine ilişkin güveni ve adaletin zamanında gerçekleşeceği inancını da ağır biçimde yaraladı.

2. 1991: Körfez Savaşı, Suikastlar ve Parlamenter Açılım

1991 yılı, Türkiye’nin yakın tarihinde birbirine zıt görünen süreçlerin aynı anda ilerlediği bir dönüm noktasıdır. Bir tarafta Körfez Savaşı ve Irak’ın kuzeyindeki insani kriz Türkiye’nin güvenlik coğrafyasını uluslararasılaştırmış; diğer tarafta 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu, devletin iç güvenlik ve ceza siyasetine uzun yıllar yön verecek yeni bir çerçeve kurmuştur. Aynı yıl Dev-Sol terör örgütünün emekli ve muvazzaf üst düzey askerler ile yabancı hedeflere yönelen silahlı eylemleri artmış, HEP Diyarbakır İl Başkanı ve insan hakları savunucusu Vedat Aydın kaçırılarak öldürülmüş, cenaze törenindeki ölümcül müdahale bölgedeki siyasal kopuşu derinleştirmiştir. Yılın sonunda ise 20 Ekim seçimleri, HEP kökenli siyasetçilerin SHP listelerinden Meclise girmesini sağlamış; fakat yemin töreninde yaşanan kriz, parlamenter temsilin kırılma anı olarak daha ilk günden açığa çıkmıştır.²⁶

Bu nedenle 1991 yalnızca 1992 ve 1993’teki şiddet tırmanışının ön yılı olarak görülmemelidir. Yılın kendi içinde üç ayrı dönüşüm hattı vardır: bölgesel savaşın Türkiye sınırlarına taşıdığı insani ve askerî yük; terörle mücadele hukukunun genişlemesi; siyasal temsil ile hedefli şiddetin eşzamanlı gelişmesi. Bu üç hat, sonraki yıllarda Kuzey Irak merkezli güvenlik stratejileri, olağanüstü hâl uygulamaları, parti kapatmaları ve faili meçhul cinayetler üzerinden birbirine bağlanacaktır.

²⁶Helsinki Watch, Turkey: Torture, Killings by Police and Political Violence Increasing, 30 Temmuz 1991, ss. 1–9; Amnesty International, Turkey: Extrajudicial Execution—Vedat Aydın, President of the People’s Labour Party in Diyarbakır, AI Index EUR 44/092/1991; Yüksek Seçim Kurulu, 20 Ekim 1991 Milletvekili Genel Seçimi sonuçları; Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türk Parlamento Tarihi: 19. Dönem (1991–1995), I. Cilt, 2012.

1991’in temel paradoksu şudur: Mecliste yeni bir temsil alanı açılırken sokakta, evlerde ve cenaze törenlerinde siyasal hayatın aktörleri ölümcül şiddetle karşılaşmış; demokratikleşme vaatleri güvenlik kurumlarının uygulamalarıyla sürekli sınanmıştır.

2.1. 1991’in Çok Katmanlı Kırılması

Yılın başlangıcında Türkiye, Irak’ın Kuveyt’i işgali üzerine oluşan uluslararası koalisyonun önemli bölgesel ortaklarından biriydi. İncirlik başta olmak üzere Türkiye’deki askerî tesislerin kullanılması, Irak sınırındaki askerî yığınak ve petrol boru hattının kapatılması, Ankara’nın savaşın dışında kalan pasif bir komşu olmadığını gösteriyordu. Bununla birlikte savaşın Türkiye açısından en kalıcı sonucu, Kuveyt cephesindeki askerî gelişmelerden ziyade, Mart 1991’de Irak’ın kuzeyinde başlayan ayaklanmanın bastırılması ve yüz binlerce insanın Türkiye ile İran sınırlarına yönelmesiydi.²⁷

İç siyasette ise ANAP iktidarı 1989 yerel seçimlerinden sonra belirgin bir meşruiyet aşınması yaşamıştı. Yıldırım Akbulut’un başbakanlığı, Haziran 1991’de ANAP kongresini kazanan Mesut Yılmaz’ın hükûmeti devralmasıyla sona erdi. Ancak yeni hükûmet de erken seçim eğilimini tersine çeviremedi. 20 Ekim seçimleri DYP’yi birinci parti yaptı; hiçbir parti tek başına hükûmet kuracak çoğunluğa ulaşamadı. Böylece 1983’ten beri

²⁷Daniel L. Haulman, *Crisis in Iraq: Operation Provide Comfort*, Air Force Historical Research Agency, 2012, ss. 179–183.

süren tek parti hükûmetleri dönemi kapanırken koalisyon siyaseti yeniden başladı.²⁸

Güvenlik alanında yıl boyunca iki farklı şiddet biçimi öne çıktı. Büyük kentlerde Dev-Sol terör örgütü tarafından üstlenilen suikastlar, emekli generaller, polisler, yabancı askerî personel ve iş insanlarını hedef aldı. Güneydoğu Anadolu'da ise PKK terör örgütü saldırıları, güvenlik operasyonları, gözaltında ölüm iddiaları ve kimliği belirsiz faillerce gerçekleştirilen siyasi cinayetler birlikte yoğunlaştı. Helsinki Watch'ın Temmuz 1991 tarihli raporu, yılın ilk yedi ayında sol silahlı örgütlerin on üç kişinin öldürülmesini üstlendiğini; aynı dönemde gözaltında ölümler ve güvenlik güçlerinin ölümcül güç kullanmasına ilişkin ciddi vaka kayıtları bulunduğunu belirtiyordu.²⁹

Bu tablo, bütün olayların aynı nedene veya aynı merkeze indirgenmesine izin vermez. Dev-Sol terör örgütünün hedefli suikastları, PKK terör örgütünün kırsal ve kentsel şiddeti, güvenlik görevlilerine isnat edilen hukuk dışı uygulamalar ve parlamenter siyasetteki gerilimler farklı aktörlere ve karar zincirlerine sahiptir. Ancak bu farklı hatların aynı zaman aralığında yoğunlaşması, devletin soruşturma kapasitesini zorlamış, kamuoyunda güvensizliği artırmış ve şiddetin arkasında görünmeyen ağlar bulunduğuna dair anlatıların yaygınlaşmasına elverişli bir ortam yaratmıştır.

²⁸Yüksek Seçim Kurulu, 20 Ekim 1991 Milletvekili Genel Seçimi sonuçları; Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türk Parlamento Tarihi: 19. Dönem (1991-1995), I. Cilt, 2012.

²⁹Helsinki Watch, Turkey: Torture, Killings by Police and Political Violence Increasing, 30 Temmuz 1991, ss. 1-9.

2.2. Körfez Savaşı, Sığınmacı Krizi ve Huzur Harekâtı

2.2.1. Irak’ın kuzeyindeki insani çöküş

Körfez Savaşı’nın ardından Irak’ın kuzeyindeki Kürt ayaklanmasının Bağdat yönetimi tarafından bastırılması, 1991 baharında geniş ölçekli bir sığınmacı krizine yol açtı. ABD Hava Kuvvetleri tarih çalışmasına göre bir milyondan fazla kişi İran ve Türkiye yönüne kaçarken yüz binlerce kişi Irak–Türkiye sınırındaki dağlık bölgelerde, gıda, temiz su, barınma ve sağlık hizmetlerinden yoksun biçimde toplandı. Türkiye’nin sınır bölgesindeki idari ve lojistik kapasitesi bu ölçekteki hareketliliği karşılamaya yeterli değildi.³⁰

İnsani kriz, 1991’in Türkiye güvenlik siyaseti bakımından iki önemli sonucunu doğurdu. Birincisi, sınır hattı yalnızca iki devlet arasındaki klasik güvenlik çizgisi olmaktan çıkarak uluslararası askerî birliklerin, yardım kuruluşlarının, sığınmacıların, Iraklı Kürt siyasi aktörlerin ve PKK terör örgütünün faaliyet gösterdiği çok katmanlı bir alana dönüştü. İkincisi, Türkiye’nin güneydoğusundaki üsler ve ulaşım merkezleri uluslararası harekâtın lojistik omurgasına dâhil oldu. İncirlik, Diyarbakır, Batman ve Silopi gibi merkezlerin kullanılması, iç ve dış güvenlik alanlarını fiziksel olarak da birbirine yaklaştırdı.³¹

2.2.2. Huzur Harekâtı’nın kuruluşu ve sınırları

Nisan ayının ilk haftasında başlatılan Operation Provide Comfort, Türkçedeki yaygın adıyla Huzur

³⁰Daniel L. Haulman, *Crisis in Iraq: Operation Provide Comfort*, Air Force Historical Research Agency, 2012, ss. 180–181.

³¹Daniel L. Haulman, *Crisis in Iraq: Operation Provide Comfort*, Air Force Historical Research Agency, 2012, ss. 179–184.

Harekâtı, ilk aşamada sığınmacılara havadan ve karadan insani yardım ulaştırmayı, ardından insanların Irak'ın kuzeyinde oluşturulan güvenli bölgelere dönüşünü sağlamayı hedefledi. Harekâtın başlangıç tarihleri farklı resmî belgelerde 5 veya 6 Nisan olarak verilmektedir; hava indirme faaliyetleri 7 Nisan'da başlamıştır. Bu tarih farklılığı, operasyonun diplomatik karar, kuvvet oluşumu ve fiilî icra aşamalarının farklı günlerde başlamasından kaynaklanmaktadır.³²

Harekât kısa vadede büyük bir insani felaketin hafifletilmesine katkıda bulundu. Bununla birlikte oluşan güvenli bölge ve uçuşa yasak alan, Irak'ın kuzeyinde Bağdat yönetiminin fiilî hâkimiyetini sınırlandırdı. Böylece Kürt siyasi yapılarının özerk kurumlar geliştirebildiği yeni bir bölgesel alan ortaya çıktı. Bu gelişmeyi doğrudan PKK terör örgütünün güçlenmesinin tek nedeni olarak göstermek indirgemeci olur; ancak Irak'ın kuzeyindeki otorite parçalanması ve sınırın iki tarafındaki yeni hareket alanları, örgütün lojistik, barınma ve geçiş imkânlarını etkileyen önemli bir stratejik çevre oluşturmuştur.

Türkiye açısından Huzur Harekâtı, müttefiklerle güvenlik işbirliği ile egemenlik kaygısı arasındaki gerilimi de büyüttü. Operasyon insani zorunlulukla gerekçelendirilmiş olsa da yabancı askerî varlığın uzun süre Türkiye'de konuşlanması, Çekiç Güç tartışmalarının başlangıcını oluşturdu. Sonraki yıllarda bu yapı, hem PKK terör örgütü ile mücadele hem de Türkiye-ABD ilişkileri bağlamında sürekli siyasi tartışma konusu olacaktı.

³²Daniel L. Haulman, *Crisis in Iraq: Operation Provide Comfort*, Air Force Historical Research Agency, 2012, ss. 179-181; Department of National Defence Canada, *Operation PROVIDE COMFORT (I)*, 2018.

Akademik olarak ayırt edilmesi gereken nokta, harekâtın açık insani amacı ile sahada doğurduğu uzun vadeli jeopolitik sonuçların aynı şey olmadığıdır.

2.2.3. Bölgesel savaşın iç siyasete etkisi

Körfez Savaşı, Türkiye’de yürütmenin dış politika kararları üzerindeki ağırlığını artırdı ve Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile askerî-bürokratik kurumlar arasındaki yaklaşım farklarını görünür hâle getirdi. Savaşa daha aktif katılımı savunan görüşler ile Türkiye’nin doğrudan cephe ülkesi hâline gelmesinden kaçınan yaklaşım arasındaki gerilim, karar alma mekanizmalarının sınırları üzerine tartışma yarattı. Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay’ın Aralık 1990’daki istifası önceki yıla ait olmakla birlikte, etkileri 1991 boyunca sürdü ve dış güvenlik kararlarında sivil-asker ilişkilerinin önemini artırdı.

Aynı zamanda sığınmacı krizi, Türkiye’deki Kürt meselesinin yalnızca iç güvenlik başlığı altında ele alınamayacağını gösterdi. Irak, İran, Suriye ve Türkiye’de yaşayan Kürt topluluklarının birbirinden farklı siyasi koşulları bulunmasına rağmen, sınır ötesi nüfus hareketleri ve örgütsel ilişkiler Ankara’nın sorunu bölgesel bir güvenlik çerçevesine yerleştirmesine yol açtı. Bu çerçeve, ilerleyen yıllarda sınır ötesi harekâtların, Kuzey Irak’taki yerel aktörlerle ittifakların ve güvenli bölge tartışmalarının temelini oluşturdu.

2.3. Terörle Mücadele Kanunu ve Güvenlik Hukukunun Yeniden Kuruluşu

Kanun	3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu
Kabul ve yayım	12 Nisan 1991; 20843 sayılı Mükerrer Resmî Gazete

Kanun	3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu
Temel işlev	Terör ve terör suçlusu kavramlarının tanımlanması; cezaların artırılması; yargılama, infaz, yayın ve koruma hükümlerinin düzenlenmesi
Eş zamanlı liberalizasyon	TCK'nin 140, 141, 142 ve 163. maddeleri ile Türkçe dışındaki dillerde yayın yasağını içeren 2932 sayılı Kanun dâhil bazı hükümler yürürlükten kaldırıldı
Temel tartışma	Geniş terör tanımı ve ifade-yayın faaliyetlerine uygulanabilen hükümler ile eski ideolojik suç maddelerinin kaldırılması arasındaki çelişkili yapı
Tarihsel etkisi	1990'lar boyunca ceza siyaseti, yayın davaları ve örgüt üyeliği/yardım suçları bakımından ana hukuki çerçeve

2.3.1. Kanunun çift yönlü karakteri

3713 sayılı Kanun, yalnızca terör suçlarına ilişkin cezaları artıran teknik bir düzenleme değildir. Kanunun ilk maddesi, terörü devletin siyasal, hukuki, sosyal, laik ve ekonomik düzenini değiştirme; ülke ve millet bütünlüğünü bozma; devlet otoritesini zaafa uğratma gibi geniş amaçlar üzerinden tanımlamıştır. Örgüt kavramının iki veya daha fazla kişinin aynı amaç etrafında birleşmesiyle oluşabileceğinin kabul edilmesi ve örgüt adına suç işleyenlerin örgüt mensubu gibi cezalandırılması, ceza sorumluluğunun kapsamını genişletmiştir.³³⁴

Bununla birlikte Kanunun 23. maddesi, 12 Eylül sonrasının düşünce ve örgütlenme hukukunda sembolik öneme sahip Türk Ceza Kanunu'nun 140, 141, 142 ve 163. maddelerini yürürlükten kaldırmıştır. Aynı madde,

³³⁴Tablo ve hukuk özeti için birincil kaynak: 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu, kabul 12 Nisan 1991, Resmi Gazete 12 Nisan 1991, sayı 20843 Mükerrer.

³⁴Human Rights Watch, Human Rights Watch World Report 1992: Turkey, 1992. Kaynak, Vedat Aydın'ın cenaze törenindeki ölümcül müdahaleyi ve insan hakları ortamını dönemsel bağlam içinde kaydeder.

Türkçe dışındaki dillerle yayın yapılmasını yasaklayan 1932 sayılı Kanunu da kaldırmıştır. Bu nedenle düzenleme, bir yandan eski ideolojik suç tiplerinin tasfiyesi ve Kürtçe yayın önündeki mutlak yasağın kaldırılması yönünde liberal bir adım; diğer yandan yeni ve geniş bir terör hukuku oluşturan güvenlikçi bir adım niteliğindedir.³⁵

Bu çift yönlü karakter, 1991 siyasetinin genel çelişkisini yansıtır. Devlet, soğuk savaş döneminin antikomünist ve din temelli ceza hükümlerini kaldırırken, silahlı çatışmanın tırmanmasına cevap olarak daha bütüncül bir terör mevzuatı kurmuştur. Sorun, kanunun yalnızca silahlı eylemlere değil, yayın, açıklama ve propaganda niteliğindeki faaliyetlere de uygulanabilmesinde ortaya çıkmıştır. Böylece şiddet eylemiyle siyasal ifade arasındaki hukuki sınır, uygulamada sık sık tartışmalı hâle gelmiştir.

2.3.2. İnfaz düzenlemeleri ve siyasi sonuçlar

Kanunun geçici hükümleri, 8 Nisan 1991’e kadar işlenen suçlar bakımından şartla salıverme sürelerini yeniden düzenledi. Ölüm ve müebbet hapis cezaları dâhil farklı ceza türleri için fiilen çekilecek sürelerin azaltılması, çok sayıda hükümlünün tahliyesine yol açtı. Ancak kamu görevlilerinin görevleri nedeniyle öldürülmesi gibi bazı suçlar bu kolaylıklardan istisna edildi. Bu yapı, kamuoyunda “örtülü af” tartışmalarına neden olurken farklı siyasi suç kategorileri arasında yeni ayrımlar oluşturdu.³⁶

³⁵3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu, kabul 12 Nisan 1991, Resmî Gazete 12 Nisan 1991, sayı 20843 Mükerrer, md. 1-4.

³⁶3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu, kabul 12 Nisan 1991, md. 23.

Yasanın uzun vadeli etkisi, terörle mücadeleyi olağan ceza hukukundan kısmen ayıran özel bir alan yaratmasıdır. Cezaların artırılması, yayın sorumluluğu, görevli personelin korunması, infaz rejimi ve mağdurlara yardım gibi konular tek metinde birleştirilmiştir. Böylece terör, yalnızca belirli suçların nitelikli hâli değil; özel kurumlar ve usuller gerektiren kalıcı bir hukuk alanı olarak inşa edilmiştir. 1990'lar boyunca Devlet Güvenlik Mahkemelerindeki yargılamalar, ifade özgürlüğü davaları ve örgüt suçlarına ilişkin uygulamalar bu çerçevede yürütülecektir.

2.4. Dev-Sol terör örgütünün 1991 Suikast Kampanyası

1991'de silahlı sol şiddetin en görünür aktörü Dev-Sol terör örgütü oldu. Örgüt, devletin güvenlik ve istihbarat aygıtıyla özdeşleştiği emekli generalleri, polis görevlilerini, yabancı askerî personeli ve şirket yöneticilerini hedef aldı. Helsinki Watch'ın Temmuz 1991 raporunda, yılın başından itibaren sol silahlı örgütlerin on üç kişinin öldürülmesini üstlendiği; bunların önemli bölümünün Dev-Sol tarafından gerçekleştirildiğinin açıklandığı belirtilmektedir. Raporda 9 Ocak-23 Mayıs arasında Ata Burcu, Hulusi Sayın, ABD'li askerî personel Bobbie Mozelle ve Alan Macke, polis görevlileri, ABD'li iş insanı John Gandy, Memduh Ünlütürk, İsmail Selen ve Temel Cingöz gibi isimler sıralanmıştır.³⁷

Örgütün hedef seçimi, rastgele kitle teröründen farklı bir mantığa dayanıyordu. Hedeflerin çoğu askerî, polis veya istihbarat geçmişi bulunan; dolayısıyla örgüt

³⁷3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu, geçici md. 1-4 (8 Nisan 1991 tarihine kadar işlenen suçlar bakımından şartla salıverme hükümleri).

tarafından geçmiş devlet şiddetinin temsilcisi olarak kodlanan kişilerdi. Bu yöntem, kamuoyunda yüksek görünürlük sağlamanın yanı sıra güvenlik bürokrasisinin emekli olduktan sonra dahi erişilebilir olduğu mesajını veriyordu. Yabancı asker ve şirket yöneticilerine yönelik eylemler ise Körfez Savaşı bağlamında anti-Amerikancı propagandayı somutlaştırıyordu.

Bununla birlikte bir örgütün eylemi üstlenmesi, suikastın bütün unsurlarının açıklığa kavuştuğu anlamına gelmez. Üstlenme metni, balistik eşleşme, yakalanan failin ikrarı ve mahkeme kararı aynı delil gücüne sahip değildir. Ayrıca hedeflerin geçmişleri etrafında üretilen “asıl fail başka bir yapıydı” biçimindeki iddialar, her vaka bakımından ayrı maddi delille sınanmalıdır. Dev-Sol terör örgütünün üstlenmesi güçlü bir örgütsel sorumluluk göstergesi olmakla birlikte azmettirici, yardım eden veya olaydan yararlanan üçüncü aktörler hakkındaki spekülasyonları kendiliğinden doğrulamaz.

2.5. Emekli ve Muvazzaf Generallere Yönelik Suikast Dosyaları

2.5.1. Hulusi Sayın suikastı

Tarih ve yer	30 Ocak 1991, Ankara – Bahçelievler
Mağdur	Emekli Korgeneral Hulusi Sayın; eski Jandarma Asayiş Komutanı ve Başbakanlık güvenlik danışmanı
Yöntem	Evinin yakınında ateşli silahlı saldırı
Fail isnadı	Dev-Sol terör örgütü / Silahlı Devrimci Birlikler
Delil durumu	Örgütsel üstlenme; TBMM’ye verilen resmî bilgide olayla bağlantılı kişinin teslim olarak suçunu ikrar ettiği belirtilmiştir

Tarih ve yer	30 Ocak 1991, Ankara – Bahçelievler
Kesinlik derecesi	A/B: Uygulayıcı ve örgütsel bağlantı güçlü; daha geniş emir ve lojistik zinciri kamuya açık kaynaklarda bütünüyle görünür değildir

Hulusi Sayın, emekliliğinden sonra Başbakanlık bünyesinde güvenlik danışmanlığı yapıyordu. Bu durum, saldırının yalnızca geçmiş askerî görevlerine değil, güncel güvenlik kararlarına yakınlığına da yönelmiş olabileceği yorumlarına yol açtı. Ancak hedefin Kürt meselesine ilişkin görüşleri veya devlet içi politika farklılıkları nedeniyle seçildiğini ileri süren anlatılar, Dev-Sol terör örgütünün üstlenmesi ve mevcut adli bulguların yerine geçirilemez. Bu tür iddialar ancak ayrı tanık, belge veya operasyon bağlantısıyla desteklendiğinde C düzeyi ciddi iddia olarak değerlendirilebilir.³⁸

Dönemin TBMM kayıtlarında, saldırıyla bağlantılı bir failin teslim olduğu, suçunu kabul ettiği ve adalete sevk edildiği bilgisi yer almaktadır. Bu kayıt, 1991'deki bazı suikastların bütünüyle faili meçhul olmadığını göstermektedir. Buna karşılık kamuoyundaki “aydınlatılmamışlık” algısı çoğu zaman tetiği çeken kişi ile emri veren örgütsel merkez arasındaki ayrımın yeterince ortaya konulmamasından kaynaklanmaktadır.³⁹

2.5.2. Memduh Ünlütürk suikastı

Tarih ve yer	7 Nisan 1991, İstanbul – Üsküdar
Mağdur	Emekli Tümgeneral Memduh Ünlütürk

³⁸Amnesty International, Further Information on Alleged Extrajudicial Executions in Turkey, AI Index EUR 44/158/1991; Amnesty International, Turkey: Torture, Extrajudicial Executions and "Disappearances", AI Index EUR 44/039/1992; Amnesty International, Turkey: Responses to an Emerging Pattern of Extrajudicial Executions, AI Index EUR 44/073/1993.

³⁹Helsinki Watch, Turkey: Torture, Killings by Police and Political Violence Increasing, 30 Temmuz 1991, ss. 7-8.

Tarih ve yer	7 Nisan 1991, İstanbul – Üsküdar
Yöntem	Evine giren silahlı kişilerce yakın mesafeden şehit edilme
Fail isnadı	Dev-Sol terör örgütü
Tarihsel tartışma	12 Mart dönemi, Ziverbey Köşkü ve kontrgerilla tartışmalarıyla ilişkilendirilen geçmişini nedeniyle cinayet farklı komplo anlatılarına konu olmuştur
Kesinlik derecesi	B: Örgütsel üstlenme ve dönem kaynakları güçlü; bütün operasyon zinciri bakımından açıklanmamış alanlar bulunmaktadır

Ünlütürk’ün 12 Mart dönemindeki görevleri ve Ziverbey Köşkü’ndeki sorgulamalarla ilişkilendirilen adı, saldırının sembolik değerini artırdı. Dev-Sol terör örgütü açısından hedef, emekli bir general olmanın ötesinde, örgütün tarihsel anlatısında işkence ve kontrgerillanın simgesi hâline getirilmiş bir kişiydi. Bu nedenle suikastın propaganda işlevi, güncel operasyonel faydasından daha güçlüydü.⁴⁰

Tarih konusunda bazı ikincil kaynaklarda farklılık görülse de dönemin gazete arşivleri Ünlütürk’ün 7 Nisan 1991’de şehit edildiğini doğrulamaktadır. Helsinki Watch raporundaki tarih listesinde görülen 28 Mart kaydı muhtemelen derleme veya dizgi hatasıdır. Akademik yöntemde bu tür çelişkiler, daha sonra yayımlanmış tek bir kaynağın tercih edilmesiyle değil, olay tarihine en yakın haberler ve birden fazla kayıt karşılaştırılarak çözümlenmelidir.⁴¹

⁴⁰Helsinki Watch, Turkey: Torture, Killings by Police and Political Violence Increasing, 30 Temmuz 1991, ss. 8–9.

⁴¹Vaka özeti için: Helsinki Watch, Turkey: Torture, Killings by Police and Political Violence Increasing, 30 Temmuz 1991, ss. 7–8; TBMM Tutanak Dergisi, 18. Dönem, Cilt 61, 122. Birleşim.

2.5.3. İsmail Selen ve Temel Cingöz suikastları

Tarih	23 Mayıs 1991
Mağdurlar	Emekli Korgeneral İsmail Selen ve Adana Jandarma Bölge Komutanı Tuğgeneral Temel Cingöz
Yer	Selen: Ankara; Cingöz: Adana
Yöntem	Aynı gün farklı şehirlerde ateşli silahlı saldırılar
Fail isnadı	Dev-Sol terör örgütü
Analitik önem	Eş zamanlı ve benzer hedef profiline sahip saldırılar, örgütün planlama ve hücresel kapasitesini sergilemiştir

23 Mayıs’ta iki generalin farklı şehirlerde hedef alınması, 1991 suikast kampanyasının en dikkat çekici anlarından biridir. Eylemlerin aynı gün gerçekleştirilmesi, örgütün propaganda etkisini büyütmüş ve güvenlik kurumlarının koruma kapasitesine doğrudan meydan okumuştur. Temel Cingöz’ün görevde bulunan bölge jandarma komutanı olması, saldırıyı emekli kişilere yönelik “geçmişin cezalandırılması” çizgisinden çıkararak aktif komuta yapısına yöneltmiştir.⁴²⁴³

Bu iki olayda da kamuya açık kaynakların çoğu örgütsel üstlenmeye dayanmaktadır. Saldırıların failleri ve yargısal sonuçları hakkında dağınık bilgiler bulunması, delil seviyesini A yerine B düzeyinde tutmayı gerektirir. Aynı gün düzenlenmiş olmaları güçlü bir koordinasyon göstergesidir; ancak bu koordinasyonun hangi örgütsel

⁴²Türkiye Büyük Millet Meclisi, Tutanak Dergisi, 18. Dönem, Cilt 61, 122. Birleşim, Hulusi Sayın suikastına ilişkin resmî açıklama, 1991.

⁴³Seçim tablosu: Yüksek Seçim Kurulu, 20 Ekim 1991 Milletvekili Genel Seçimi resmî sonuçları.

kademede kurulduğu, dış destek veya başka yapıların katkısı bulunup bulunmadığına ilişkin kanıtlar ayrıca gösterilmelidir.

2.5.4. Adnan Ersöz suikastı

Tarih ve yer	13 Ekim 1991, İstanbul – Göztepe
Mağdur	Emekli Orgeneral Adnan Ersöz; eski Kara Kuvvetleri Komutanı ve MİT Müsteşarı
Yöntem	Evinde silahlı saldırı
Fail isnadı	Dev-Sol terör örgütü
Resmî kayıt	MİT’in kurumsal biyografisi Ersöz’ün 1991’de evinde teröristlerce şehit edildiğini kaydeder
Kesinlik derecesi	B: Örgütsel üstlenme ve dönem kayıtları güçlü; emir-komuta ve destek ağı bütünüyle açığa çıkarılmış değildir

Adnan Ersöz’ün askerî kariyerinin ardından 1978–1979 yıllarında MİT Müsteşarlığı yapmış olması, onu Dev-Sol terör örgütünün güvenlik ve istihbarat bürokrasisini hedef alan stratejisi bakımından yüksek sembolik değere sahip bir hedef hâline getirmiştir. Suikast, 1990’da Hiram Abas’ın şehit edilmesiyle başlayan istihbarat geçmişli kişilere yönelik eylem çizgisinin devamı niteliğindedir.⁴⁴⁴⁵

Ersöz suikastının yılın seçim dönemine rastlaması, kamusal güvensizlik duygusunu artırdı. Ancak olayın seçim sonucunu yönlendirmek amacıyla yapıldığına

⁴⁴⁴⁵Vaka özeti için: Cumhuriyet, 15 Temmuz 1991, s. 17; Helsinki Watch, 30 Temmuz 1991, s. 8. Tarih çelişkisinde dönem gazetesi kaydı esas alınmıştır.

⁴⁴⁴⁶Yüksek Seçim Kurulu, 20 Ekim 1991 Milletvekili Genel Seçimi sonuçları; Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türk Parlamento Tarihi: 19. Dönem (1991–1995), I. Cilt, 2012.

ilişkin doğrudan delil bulunmamaktadır. Zaman yakınlığı ile nedensellik birbirinden ayrılmalıdır. En sağlam değerlendirme, saldırının Dev-Sol terör örgütünün 1991 boyunca yürüttüğü hedefli suikast kampanyasının devamı olduğudur.

2.5.5. Suikast zincirinin ortak özellikleri

Vaka	Hedef profili	Yöntem
Hulusi Sayın	Emekli jandarma komutanı / güvenlik danışmanı	Yakın mesafe silahlı saldırı
Memduh Ünlütürk	Emekli general / 12 Mart dönemi simgesi	Ev baskını ve silahlı saldırı
İsmail Selen	Emekli korgeneral	Silahlı saldırı
Temel Cingöz	Görevdeki bölge jandarma komutanı	Makam aracına/sokağa yönelik silahlı saldırı
Adnan Ersöz	Eski Kara Kuvvetleri Komutanı ve MİT Müsteşarı	Evde silahlı saldırı
Vaka	Başlıca isnat	Delil seviyesi
Hulusi Sayın	Dev-Sol terör örgütü	A/B
Memduh Ünlütürk	Dev-Sol terör örgütü	B
İsmail Selen	Dev-Sol terör örgütü	B
Temel Cingöz	Dev-Sol terör örgütü	B
Adnan Ersöz	Dev-Sol terör örgütü	B

Vakalardaki en belirgin ortaklık, hedeflerin geçmişte veya olay tarihinde güvenlik bürokrasisinin üst kademelerinde görev yapmış olmasıdır. Ev önü veya

konut gibi gündelik alanların seçilmesi, emekliliğin koruma sağlamadığı mesajını verirken; aynı zamanda örgütün keşif, sahte kimlik, gözetleme ve kaçış planı kurabildiğini göstermektedir. Eylemler, kitleler üzerinde rastgele korku üretmekten ziyade, örgütün devlet aygıtıyla tarihsel hesaplaşma iddiasını dramatize eden seçici şiddet örnekleridir.⁴⁶

Bununla birlikte bu zincir etrafında daha sonra oluşan “barışçı çözüm isteyen komutanlar tasfiye edildi” veya “derin devlet suçu Dev-Sol terör örgütüne yükledi” biçimindeki tezler, bütün vakalar için aynı kanıt gücüne sahip değildir. Hedeflerden bazılarının farklı siyasi görüşleri ve kurum içi anlaşmazlıkları bulunduğu doğrudur; ancak bu durum, örgütsel üstlenme ve adli bulguları geçersiz kılan bağımsız bir fail kanıtı değildir. Bu tezler D düzeyi spekülasyondan C düzeyi ciddi iddiaya ancak somut operasyon belgesi, güvenilir doğrudan tanık veya doğrulanmış lojistik bağlantı ile yükselebilir.

2.6. Vedat Aydın’ın Kaçırılması ve Öldürülmesi

Tarih ve yer	5 Temmuz 1991 gecesi Diyarbakır’daki evinden götürülme; cesedin 7/8 Temmuz’da Elazığ’ın Maden ilçesi yakınında bulunması
Mağdur	Vedat Aydın; HEP Diyarbakır İl Başkanı ve İnsan Hakları Derneği yöneticisi
Yöntem	Kendilerini polis olarak tanıtan silahlı kişilerce evden götürülme; işkence izleri ve ateşli silah yaraları bulunan cesedin yol kenarına bırakılması
Fail durumu	Kesinleşmiş mahkeme kararıyla belirlenmiş fail yoktur
Başlıca iddia	Güvenlik bağlantılı veya güvenlik görevlisi görünümündeki hukuk dışı kişiler tarafından gerçekleştirildiği yönünde ciddi iddia

⁴⁶Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türk Parlamento Tarihi: 19. Dönem (1991–1995), I. Cilt, 2012.

Tarih ve yer	5 Temmuz 1991 gecesi Diyarbakır'daki evinden götürülme; cesedin 7/8 Temmuz'da Elazığ'ın Maden ilçesi yakınında bulunması
Kesinlik derecesi	C: Kaçırma biçimi, cesedin durumu ve etkisiz soruşturma ciddi şüphe oluşturur; bireysel failler kesin hükümle belirlenmemiştir

2.6.1. Mağdurun siyasi ve insan hakları kimliği

Vedat Aydın, HEP'in Diyarbakır İl Başkanı olmasının yanı sıra İnsan Hakları Derneği içinde görev alan bir hak savunucusuydu. 1990'da İHD Genel Kurulunda Kürtçe konuşması nedeniyle gözaltına alınması ve tutuklanması, onu Kürt kimliğinin kamusal alanda ifade edilmesi tartışmasının sembol isimlerinden biri hâline getirmişti. Aydın'ın hedef alınması, yalnızca bir parti yöneticisinin öldürülmesi değil; yasal siyaset, insan hakları savunuculuğu ve Kürtçe kamusal ifade alanlarının kesişimindeki bir aktörün ortadan kaldırılması anlamına geliyordu.⁴⁷⁴⁸

2.6.2. Kaçırılma ve cesedin bulunması

Amnesty International'ın olayın hemen ardından yayımladığı acil eylem belgesine göre 5 Temmuz gecesi kendilerini polis olarak tanıtan kişiler Aydın'ın evine gelmiş ve onu götürmüştür. Aile resmî makamlara başvurduğunda gözaltı kaydı bulunmadığı bildirilmiştir. Cesedi birkaç gün sonra Diyarbakır'dan uzak bir yol kenarında bulunmuş; sonraki insan hakları raporlarında

⁴⁷Cumhuriyet, "Dev-Sol eylemleri kronolojisi ve Memduh Ünlütürk suikastı", 15 Temmuz 1991, s. 17; Helsinki Watch, Turkey: Torture, Killings by Police and Political Violence Increasing, 30 Temmuz 1991, s. 8. Olay tarihi bakımından dönem gazetesi kaydı esas alınmıştır.

⁴⁸Türkiye Büyük Millet Meclisi Bülteni, "Türkiye'nin 49'uncu Hükûmeti Demirel başkanlığında kuruldu", Kasım 1991, sayı 10, s. 13.

sekiz kurşun yarası, kırıklar ve ağır işkence izleri kaydedilmiştir.⁴⁹

Olayın faili bakımından en önemli ayrım, “polis olduklarını söyleyen kişiler” ile “resmî polis birimi” arasındadır. Kaçıranların kendilerini polis olarak tanıtmaları, kullanılan aracın veya hareket biçiminin güvenlik güçlerini çağrıştırmaları, doğrudan kurumsal sorumluluğu tek başına kanıtlamaz. Buna karşılık resmî gözaltı kaydının bulunmaması, yoğun güvenlik denetimi altındaki güzergâhta mağdurun uzak bir bölgeye götürülmesi ve soruşturmanın sonuçsuzluğu, güvenlik bağlantısı ihtimalini ciddi bir araştırma konusu hâline getirir.

2.6.3. Soruşturma ve cezasızlık

Aydın cinayetinde etkili soruşturma yürütülememesi, 1990’ların faili meçhul dosyalarında tekrar edecek temel örüntülerin erken bir örneğidir: resmî gözaltının inkâr edilmesi, mağdurun güvenlik görevlisi görünümündeki kişilerce götürülmesi, bedenin uzak bir yerde bulunması, işkence izleri ve doğrudan faillerin tespit edilememesi. Amnesty International daha sonraki raporunda bu cinayeti Güneydoğu’daki kentsel siyasi öldürmeler dalgasının başlangıcı olarak değerlendirmiştir.⁵⁰

Akademik metinde “devlet öldürdü” veya “kimliği belirsiz kişiler öldürdü” biçimindeki iki kesin ifade de delil düzeyini tam yansıtmaz. Birinci ifade, bireysel ve kurumsal sorumluluğu kesin hükümle belirlenmiş gibi sunar; ikinci ifade ise güvenlik bağlantısına işaret eden

⁴⁹Vaka özeti için: Helsinki Watch, Turkey: Torture, Killings by Police and Political Violence Increasing, 30 Temmuz 1991, s. 8.

⁵⁰Helsinki Watch, Turkey: Torture, Killings by Police and Political Violence Increasing, 30 Temmuz 1991, s. 8.

kuvvetli şüpheleri görünmez kılabilir. Daha doğru formülasyon şudur: Cinayet faili meçhul kalmış, güvenlik bağlantısı iddiaları ciddi ve tutarlı unsurlara dayanmış, ancak failler ve emir zinciri yargısal olarak belirlenememiştir.

2.7. Cenaze Töreni, Ölümcül Müdahale ve Siyasal Etki

2.7.1. 10 Temmuz 1991 Diyarbakır cenazesi

Vedat Aydın'ın cenaze töreni 10 Temmuz'da Diyarbakır'da geniş katılımı ile gerçekleştirildi. Tören, cinayete karşı yas ve protestonun birleştiği kitlesel bir siyasi gösteriye dönüştü. Güvenlik güçlerinin kalabalığa ateş açması sonucunda en az üç kişinin öldüğü, çok sayıda kişinin yaralandığı Helsinki Watch kayıtlarına yansımıştır. Bazı siyasi ve tanıklık kaynakları daha yüksek ölüm sayıları vermektedir; ancak güvenilir kaynaklar arasındaki farklılık nedeniyle bu çalışmada doğrulanabilir asgari sayı esas alınmış ve rakam tartışması ayrıca belirtilmiştir.⁴

Cenaze müdahalesinin önemi yalnızca can kaybı değildir. Bir siyasi cinayetin ardından adalet talebiyle toplanan kitlenin ölümcül güçle karşılaşması, devlet ile bölgedeki geniş bir toplumsal kesim arasındaki güven bağını daha da zayıflattı. Olay, mağduriyetin iki katmanlı hâle gelmesine yol açtı: önce siyasi aktör kaçırılıp öldürüldü; ardından cenazesine katılanlar arasında yeni ölümler meydana geldi.

⁴Vaka özeti için: Millî İstihbarat Teşkilatı, "Adnan Ersöz", kurumsal biyografi; Ersöz'ün MİT Müsteşarlığı ve 1991'de evinde öldürülmesi bilgisi resmî kurum kaydından alınmıştır.

2.7.2. Parlamenter siyasete etkisi

Vedat Aydın cinayeti ve cenaze töreni, HEP çevresinde yasal siyasetin güvenli olup olmadığı sorusunu keskinleştirdi. Partinin yöneticileri bir yandan seçim yoluyla parlamentoya girme stratejisini sürdürürken, diğer yandan yerel kadroların korunamadığı ve cinayetlerin soruşturulmadığı bir ortamda faaliyet gösteriyordu. Bu nedenle 1991 seçim işbirliği yalnızca teknik bir seçim ittifakı değil; silahlı çatışma ile yasal temsil arasındaki alanı koruma girişimiydi.

Cinayetin HEP seçmen tabanı üzerindeki etkisi, sonraki aylarda devletle ilişkide daha derin bir kuşku ve siyasal kimliğin sertleşmesi şeklinde görüldü. Buna karşılık devlet kurumları ve ana akım siyaset içinde HEP’in PKK terör örgütü ile arasına yeterli mesafe koymadığı eleştirisi güçleniyordu. Böylece siyasi temsil alanı, iki yönlü baskı altında kaldı: örgüt şiddeti ve çatışma ortamı bir yandan; kriminalizasyon, şüphe ve fiziki güvenlik eksikliği diğer yandan.

2.8. Güneydoğu’da Siyasi Cinayetler ve Faili Meçhul Örüntünün Başlangıcı

1991’de Vedat Aydın vakası tekil kalmadı. İnsan hakları örgütleri, yıl içinde HEP üyeleri, insan hakları savunucuları ve PKK terör örgütüne destek verdiğinden şüphelenilen kişilerin kaçırılması veya kimliği belirsiz kişilerce öldürülmesine ilişkin artan sayıda vaka kaydetti. Amnesty International, özellikle 1991 ortasından itibaren siyasi öldürmelerde belirgin bir artış bulunduğunu; resmî

soruşturmaların çoğunun failleri ortaya çıkaramadığını bildirdi.⁵²

Aynı dönemde PKK da sivillere, köy korucularına, öğretmenlere, din görevlilerine ve devletle işbirliği yaptığı düşünülen kişilere yönelik öldürme ve baskı eylemleri gerçekleştirdi. Helsinki Watch, hem PKK terör örgütünü hem güvenlik güçlerini sivillere yönelik saldırılardan kaçınmaya çağırması; siyasi şiddetin iki tarafın ihlalleriyle ağırlaştığını belirtmiştir. Bu eşzamanlılık, fail analizi bakımından büyük dikkat gerektirir: her kimliği belirsiz cinayet devlet bağlantılı olmadığı gibi, her sivil ölüm de PKK saldırısı olarak varsayılmaz.⁵³

Faili meçhul örüntüsünün belirleyici unsurları ilerleyen yıllarda daha görünür hâle gelecektir: beyaz renkli araçlar ve sivil giyimli silahlı kişiler hakkındaki tanıklıklar, resmî gözaltı kayıtlarının bulunmaması, mağdurların bedenlerinin yerleşim dışındaki alanlarda bulunması, korucular ve itirafçılar hakkındaki iddialar, olay yerlerinin yeterince korunmaması ve soruşturmanın yerel güvenlik birimlerine bağımlı yürütülmesi. 1991, bu yapıların tamamının kesin biçimde ortaya çıktığı yıl değil; örüntünün gözle görülür hâle geldiği başlangıç evresidir.

Bu bağlamda “faili meçhul” terimi, devletin fail hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığı anlamına gelmez. Hukuki açıdan terim, soruşturma ve yargılama

⁵²Millî İstihbarat Teşkilatı, “Adnan Ersöz”, kurumsal biyografi (Ersöz’ün 1978-1979 MİT Müsteşarlığı ve 1991’de İstanbul’daki evinde öldürülmesi bilgisi).

⁵³Karşılaştırma tablosu Helsinki Watch 1991, TBMM 1991 tutanakları, Cumhuriyet 15 Temmuz 1991 ve MİT’in Adnan Ersöz kurumsal biyografisindeki vaka kayıtlarının birlikte değerlendirilmesiyle hazırlanmıştır.

sonucunda failin kesinleştirilememesini ifade eder. Bazı vakalarda tanıklar, örgütsel bağlantılar veya güvenlik personeli hakkında ciddi iddialar bulunmasına rağmen bunlar hükme dönüşmemiştir. Çalışmanın delil derecelendirme sistemi bu nedenle “faili meçhul” ile “tamamen bilinmeyen” kavramlarını eş anlamlı kullanmamaktadır.

2.9. 20 Ekim Seçimleri ve HEP–SHP İşbirliği

2.9.1. Seçim sonuçları

20 Ekim 1991 genel seçimi, Türkiye’de 1983 sonrasında kurulan siyasal dengenin sona erdiğini gösterdi. Yüksek Seçim Kurulu verilerine göre seçime katılım yüzde 83,9 oldu. DYP 178 milletvekiliyle birinci, ANAP 115 milletvekiliyle ikinci, SHP 88 milletvekiliyle üçüncü parti oldu; RP 62, DSP ise 7 sandalye kazandı. Hiçbir parti 450 üyeli Mecliste tek başına çoğunluğa ulaşamadı.⁵⁴⁵⁵

Parti	Milletvekili	Siyasal konum
DYP	178	Birinci parti; koalisyonun büyük ortağı
ANAP	115	Sekiz yıllık iktidardan sonra ana muhalefet
SHP	88	Koalisyonun küçük ortağı; HEP kökenli adayları listelerinden seçti
RP	62	MÇP ve IDP ile seçim işbirliği; güçlü muhafazakâr blok
DSP	7	Meclise girdi fakat grup kurma sayısına ulaşamadı

⁵⁴⁵⁴Vaka tablosu için temel kaynaklar: Amnesty International, AI Index EUR 44/092/1991; Amnesty International, AI Index EUR 44/073/1993; İnsan Hakları Derneği, “Vedat Aydın’ı Saygıyla Anıyoruz!”, 2023.

⁵⁴⁵⁵Vaka tablosunun dönemsel temel kaynağı: Cumhuriyet, “İstanbul’da dehşet: Bakırköy Çetinkaya mağazası saldırısı”, 26 Aralık 1991, s. 19. 11–12 ölüm farkı olay günü ile sonraki ölüm kayıtlarının tarih farkı olarak metinde korunmuştur.

Seçim sistemi, çevre barajı ve kontenjan milletvekilliği gibi düzenlemeler nedeniyle oy oranları ile sandalye dağılımı arasında belirgin farklar üretmiştir. DYP'nin tek başına iktidar olamaması, seçmenlerin ANAP iktidarına karşı değişim talebini ortaya koyarken aynı zamanda parçalı bir Meclis oluşturdu. Bu tablo, güvenlik politikalarında köklü değişim bekleyen kesimlerle devlet sürekliliğini önceleyen kurumlar arasındaki pazarlığın koalisyon içinde yürütülmesine yol açtı.

2.9.2. HEP adaylarının SHP listelerinden seçilmesi

HEP'in seçim sistemindeki ülke ve çevre barajlarını tek başına aşmasının güçlüğü, parti kadrolarını SHP ile işbirliğine yöneltti. HEP kökenli adaylar SHP listelerinden seçime girdi ve özellikle Güneydoğu illerinden Meclise taşındı. Bu model, bir yandan Kürt siyasi hareketinin yasal temsilini mümkün kılarken diğer yandan adayların kurumsal olarak SHP çatısı altında seçilmesi nedeniyle sürekli bir kimlik ve disiplin gerilimi yarattı.

İşbirliğinin demokratik önemi, silahlı çatışmanın yoğunlaştığı bir dönemde Kürt taleplerini Meclis içinde ifade edebilecek bir kanal açmasıdır. Ancak bu kanal taşıdığı risk de açıktı: HEP kökenli milletvekillerinin söylemleri SHP'nin ulusal ölçekteki seçmen tabanında tepki yaratabilir; devlet kurumları onları PKK terör örgütünün siyasi uzantısı olarak değerlendirebilir; PKK ise parlamenter faaliyeti kendi stratejik hedeflerine tabi kılmak isteyebilirdi. Temsil kanalı daha başlangıçta üçlü bir baskı alanına yerleşti.

2.10. Yemin Krizi ve Temsil Sorunu

19. Dönem TBMM’nin açılışında Leyla Zana’nın anayasal yemini tamamladıktan sonra Kürtçe bir cümle söylemesi ve başında Kürt kimliğini simgelediği düşünülen renkleri taşıması, Genel Kurulda sert tepkiye yol açtı. Olay, hukuki olarak yeminin geçerliliği tartışmasının ötesine geçerek ulusal kimlik, resmi dil ve Kürt temsiline sınırları konusunda sembolik bir çatışmaya dönüştü. Zana daha sonra yemini yeniden okumak zorunda kaldı.

Yemin krizi, parlamenter alana girişin siyasal sorunu kendiliğinden çözmediğini gösterdi. Kürtçe birkaç sözcük, Meclis çoğunluğunca anayasal düzene meydan okuma olarak algılanırken HEP çevresinde kimliğin inkâr edilmesinin devamı şeklinde yorumlandı. Böylece temsilin biçimi, temsil edilen taleplerin içeriğinin önüne geçti. Parlamantonun ilk günlerinde oluşan bu karşılıklı güvensizlik, HEP kökenli milletvekillerinin SHP’den ayrılması ve sonraki yıllarda DEP sürecine giden kopuşun zeminlerinden biri oldu.⁶⁶

Akademik değerlendirmede iki düzey ayrılmalıdır. Birincisi, milletvekillerinin Anayasa’da belirlenen yemin metnine aynen uyma yükümlülüğüdür. İkincisi, Meclisin demokratik temsil alanı olarak farklı kimlik ifadelerine ne ölçüde tahammül gösterebildiğidir. Yemin metninin hukuki zorunluluğu, olay sırasında ve sonrasında kullanılan dışlayıcı dilin demokratik niteliğini otomatik olarak haklı kılmaz; kimlik ifadesi de silahlı şiddeti veya anayasal düzen dışı yöntemleri meşrulaştırmaz.

⁶⁶İnsan Hakları Derneği, “Vedat Aydın’ı Saygıyla Anıyoruz!”, 2023.

2.11. DYP-SHP Koalisyonu: Demokratikleşme Sözü ile Güvenlik Gerçeği

2.11.1. Hükûmetin kuruluşu

DYP ile SHP arasındaki koalisyon protokolü 19 Kasım'da imzalandı. Süleyman Demirel 20 Kasım'da Bakanlar Kurulu listesini Cumhurbaşkanı Turgut Özal'a sundu ve 49. Hükûmet kuruldu. Hükûmet programı 25 Kasım'da Mecliste okundu; 30 Kasım'daki oylamada 280 kabul ve 164 ret oyuyla güvenoyu alındı. Erdal İnönü başbakan yardımcısı oldu.⁵⁷

Koalisyon, kamuoyuna demokratikleşme, hukuk devleti, insan hakları ve ekonomik sorunların çözümü yönünde güçlü vaatlerle sunuldu. SHP'nin hükûmette bulunması, Güneydoğu'daki hak ihlallerinin araştırılması ve Kürt meselesinin yalnızca güvenlik yöntemiyle ele alınmaması yönünde beklenti yarattı. DYP ise devlet otoritesi, kamu düzeni ve terörle mücadele konusunda daha muhafazakâr bir çizgi taşıyordu. Bu farklılık, koalisyonun hem reform imkânını hem de iç gerilimini oluşturdu.

2.11.2. Demokratikleşme beklentisinin sınırları

Koalisyon programında ifade ve örgütlenme özgürlüğü, işkencenin önlenmesi ve mevzuat reformu gibi başlıkların yer alması, 1991 sonunu umut verici kıldı. Ancak hükûmet, kurulmasından önce yürürlüğe giren Terörle Mücadele Kanunu, OHAL sistemi ve yoğunlaşan silahlı çatışma ortamını devraldı. Güvenlik bürokrasisinin kurumsal sürekliliği, kısa sürede politika değişikliğini güçleştiriyordu.

⁵⁷Amnesty International, Turkey: Extrajudicial Execution—Vedat Aydın, President of the People's Labour Party in Diyarbakır, AI Index EUR 44/092/1991; Amnesty International, Turkey: Responses to an Emerging Pattern of Extrajudicial Executions, AI Index EUR 44/073/1993.

Vedat Aydın cinayeti ve cenaze olayları henüz hafızalardayken SHP’nin hükûmete girmesi, parti üzerinde iki yönlü baskı yarattı. Bir tarafta ihlallerin soruşturulmasını ve reform talep eden seçmenler; diğer tarafta terörle mücadelede zafiyet görüntüsü verilmemesini isteyen devlet kurumları ve koalisyon ortağı bulunuyordu. Bu gerilim, sonraki yıllarda SHP’li insan hakları bakanları, Meclis araştırmaları ve bölge raporları üzerinden görünür olacaktır.

DYP–SHP hükûmetinin kuruluşu bu nedenle otomatik bir demokratikleşme kırılması değil, reform söylemi ile güvenlik devletinin yerleşik yapıları arasında başlayan uzun bir müzakere olarak görülmelidir. Koalisyon bazı hukuki ve idari adımlar atsa da faili meçhul cinayetler, köy boşaltmaları ve güvenlik görevlileri hakkındaki soruşturma engelleri kısa sürede ortadan kalkmamıştır.

2.12. Çetinkaya Mağazası Saldırısı

Tarih ve yer	25 Aralık 1991, İstanbul – Bakırköy
Hedef	Çetinkaya mağazası ve çevredeki ticari yapılar; içerideki çalışanlar ve müşteriler
Yöntem	Kalabalık gösteri sırasında molotofkokteylleriyle kundaklama
Can kaybı	Olayın ertesi günündeki basında 11 ölüm; sonraki bazı kayıtlarda yaralılarından birinin ölümüyle toplam 12
Fail isnadı	PKK terör örgütü mensupları / örgüt yanlısı grup
Kesinlik derecesi	B: Dönem haberleri, sloganlar, yakalanan şüpheliler ve sonraki yargı kayıtları örgütsel bağlantıyı güçlü biçimde destekler

2.12.1. Saldırının seyri

25 Aralık günü Bakırköy’de gösteri yapan bir grup, banka ve iş yerlerine molotofkokteylleri attı. Çetinkaya

mağazasında çıkan yangın, giriş bölümünün alev ve dumanla kapanması nedeniyle içeride bulunanların üst katlara sıkışmasına yol açtı. Cumhuriyet gazetesinin ertesi günkü haberinde on bir kişinin öldüğü bildirildi; sonraki kayıtlarda ağır yaralılarından birinin de hayatını kaybetmesiyle toplam can kaybı on iki olarak verildi. Bu nedenle kaynaklar arasındaki 11-12 farklılığı, olay anındaki ve nihai ölüm sayısının farklı tarihlerde kaydedilmesinden kaynaklanmaktadır.⁸⁵⁹

Saldırının PKK terör örgütü sloganları atan bir grup tarafından gerçekleştirilmesi ve sonraki soruşturma kayıtları, örgütsel bağlantıyı güçlü biçimde desteklemektedir. Ancak eylemin doğrudan merkezî örgüt emriyle mi, yerel hücre kararıyla mı veya gösteri içindeki bir grubun inisiyatifiyle mi gerçekleştirildiği ayrı bir emir-komuta sorusudur. Örgütsel aidiyet ile belirli bir karar kademesinin sorumluluğu aynı delil düzeyine sahip değildir.

2.12.2. Kentsel sivil hedefe geçiş

Çetinkaya saldırısı, PKK terör örgütü şiddetinin kırsal güvenlik hedefleri ve korucu köyleri dışına taşarak büyükşehirdeki yoğun sivil mekânları hedef alabileceğini gösterdi. Molotofkokteyli bazı siyasi eylem anlatılarında “düşük etkili protesto aracı” olarak küçümsense de kapalı ve kalabalık bir yapıya atıldığında ölümcül bir yangın silahına dönüşür. Mağaza girişinin yanması, kaçış imkânını engellemiş ve sivillerin topluca ölmesine neden olmuştur.

⁸⁵⁸Amnesty International, Turkey: Responses to an Emerging Pattern of Extrajudicial Executions, AI Index EUR 44/073/1993; Amnesty International, Turkey: More People “Disappear” Following Detention, AI Index EUR 44/015/1994.

⁸⁵⁹Cumhuriyet, “İstanbul’da dehşet: Bakırköy Çetinkaya mağazası saldırısı”, 26 Aralık 1991, s. 19.

Eylemin siyasi sonucu, Güneydoğu’daki çatışmanın İstanbul’un gündelik yaşamına taşındığı duygusunu güçlendirmesidir. Aynı zamanda Kürt siyasi talepleri ile PKK terör örgütü şiddeti arasında ayırım yapmaya çalışan yasal siyaset aktörlerinin alanını daraltmıştır. Büyükşehirde sivillerin yakılarak ölmesi, kamuoyunda daha sert güvenlik önlemlerine desteği artırmış ve yıl içinde oluşan parlamenter açılım beklentisini ağır biçimde gölgelemiştir.

2.13. Karşılaştırmalı Delil ve Sorumluluk Analizi

2.13.1. 1991 olaylarının fail kategorileri

Olay grubu	Başlıca aktör/isnat	Delil temeli	Açıklanmamış alan
General ve güvenlik görevlisi suikastları	Dev-Sol terör örgütü	Örgütsel üstlenme, dönem raporları, bazı vakalarda ikrar/yargı bilgisi	Tam emir zinciri, lojistik destek, bazı failler
Vedat Aydın cinayeti	Güvenlik bağlantılı hukuk dışı kişiler iddiası	Kaçırılma biçimi, işkence izleri, güvenlik denetimli güzergâh, etkisiz soruşturma	Bireysel failler, kurumsal emir, operasyon kaydı
Cenaze töreni ölümleri	Güvenlik güçlerinin ateş açması	Tanıklar ve insan hakları raporları	Ateş emri, bireysel sorumluluk, kesin toplam
Çetinkaya saldırısı	PKK terör örgütü bağlantılı grup	Dönem haberleri, sloganlar, soruşturma ve yargı kayıtları	Merkezi emir veya yerel inisiyatif ayrımı
Kırsal ve kentsel diğer siyasi öldürmeler	PKK terör örgütü, güvenlik bağlantılı yapılar veya bilinmeyen failler	Vaka bazında değişken	Çoğu dosyada fail ve emir zinciri

Tablo, 1991’i tek bir “gizli plan” ile açıklamanın neden mümkün olmadığını göstermektedir. Dev-Sol terör örgütü suikastları ile Çetinkaya saldırısı örgütsel üstlenme ve

eylem biçimi bakımından güçlü isnatlara sahiptir. Vedat Aydın cinayetinde ise güvenlik bağlantısına ilişkin ciddi göstergeler bulunmasına rağmen kesinleşmiş bireysel fail yoktur. Cenaze töreninde güvenlik güçlerinin ateş açması daha açık bir aktör çerçevesi sunarken emir ve bireysel ceza sorumluluğu bakımından boşluklar vardır.⁶⁰

Sorumluluğun dört ayrı seviyesi sürekli ayrılmalıdır: doğrudan uygulayıcı, saha yöneticisi, örgütsel veya kurumsal emir mercii ve önleme-soruşturma yükümlülüğünü ihlal eden kamu otoritesi. Bir olayda ilk iki seviye belirlenemese bile devletin etkin soruşturma yükümlülüğü doğar. Aynı şekilde örgütün genel şiddet stratejisi bilinse dahi belirli saldırıyı hangi birimin planladığı ayrıca kanıtlanmalıdır.

2.13.2. Güvenlik ile özgürlük arasındaki yapısal gerilim

1991'de güvenlik ve özgürlük arasında basit bir sıfır toplam ilişkisi kurulmuştur: şiddet arttıkça ifade, örgütlenme ve toplantı özgürlüklerinin daraltılmasının kaçınılmaz olduğu düşünülmüştür. Oysa etkili terörle mücadele ile hukuk güvenceleri birbirinin alternatifi değildir. Delil standartlarının düşürülmesi, geniş propaganda suçları ve etkisiz kötü muamele soruşturmaları kısa vadede güvenlik kurumlarına hareket alanı sağlasa da uzun vadede toplumun bilgi paylaşma ve devlete güvenme kapasitesini zayıflatır.

Vedat Aydın cinayetinin çözilememesi ile Dev-Sol terör örgütünün üst düzey hedeflere ulaşabilmesi aynı kurumsal soruna farklı açılardan işaret eder: devlet, hem yurttaşlarını ve kamu görevlilerini koruma hem de suç

⁶⁰Karşılaştırmalı tablo, bu bölümde kullanılan Helsinki Watch, Amnesty International, TBMM/YSK, MİT ve Cumhuriyet kaynaklarındaki olay bazlı delil düzeylerinin sentezidir; doğrudan fail ile örgütsel/kurumsal isnat birbirinden ayrılmıştır.

işleyen kendi personelini veya örgütlü failleri etkili biçimde soruşturma konusunda güven vermek zorundadır. Koruma başarısızlığı ile soruşturma başarısızlığı birleştiğinde, her siyasi kesim kendi komplo anlatısını üretir ve ortak olgusal zemin çözülür.

2.14. 1991 Kronoloji Tablosu

Tablo 2.14-A — 1991 kronolojisi: tarih, olay ve kategori

Tarih	Olay	Kategori
17 Ocak–28 Şubat	Körfez Savaşı'nın hava ve kara safhası	Bölgesel siyaset
30 Ocak	Hulusi Sayın suikastı	Suikast
Şubat–Mart	ABD'li askerî personel ve iş insanlarına saldırılar	Terör / suikast
Mart–Nisan	Irak'ın kuzeyinden kitlesel sığınmacı hareketi	İnsani kriz
7 Nisan	Memduh Ünlütürk suikastı	Suikast
12 Nisan	3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu	Hukuk / siyaset
Nisan	Huzur Harekâtı'nın başlaması	Uluslararası güvenlik
23 Mayıs	İsmail Selen ve Temel Cingöz suikastları	Suikast
23 Haziran	Mesut Yılmaz hükûmetinin kurulması	Siyasi değişim
5–8 Temmuz	Vedat Aydın'ın kaçırılması ve öldürülmesi	Faili meçhul siyasi cinayet
10 Temmuz	Vedat Aydın'ın cenaze töreninde ateş açılması	Toplumsal olay / hak ihlali
13 Ekim	Adnan Ersöz suikastı	Suikast
20 Ekim	Milletvekili genel seçimi	Siyaset
Kasım	Milletvekili yemin krizi	Temsil krizi

Tarih	Olay	Kategori
20-30 Kasım	DYP-SHP koalisyonunun kuruluşu ve güvenoyu	Hükûmet
25 Aralık	Çetinkaya mağazası saldırısı	Sivil terör saldırısı

Tablo 2.14-B — 1991 kronolojisi: kısa değerlendirme

Tarih	Olay	Kısa değerlendirme
17 Ocak-28 Şubat	Körfez Savaşı'nın hava ve kara safhası	Türkiye üs, sınır ve ekonomik tedbirlerle krizin doğrudan etkilenen aktörlerinden biri oldu.
30 Ocak	Hulusi Sayın suikastı	Dev-Sol terör örgütü üstlendi; olayla bağlantılı fail hakkında ikrar bilgisi TBMM kaydına yansdı.
Şubat-Mart	ABD'li askerî personel ve iş insanlarına saldırılar	Dev-Sol terör örgütü, Körfez Savaşı bağlamında yabancı hedeflere yöneldi.
Mart-Nisan	Irak'ın kuzeyinden kitlesel sığınmacı hareketi	Yüz binlerce kişi Türkiye ve İran sınırına yöneldi.
7 Nisan	Memduh Ünlütürk suikastı	Dev-Sol terör örgütüne atfedilen emekli general suikastları zincirinin önemli halkası.
12 Nisan	3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu	Yeni terör hukuku kuruldu; eski TCK maddeleri ve Kürtçe yayın yasağı kaldırıldı.
Nisan	Huzur Harekâtı'nın başlaması	Türkiye'deki üslerden Irak'ın kuzeyine insani ve askerî operasyon yürütüldü.
23 Mayıs	İsmail Selen ve Temel Cingöz suikastları	Aynı gün iki şehirde üst düzey askerler hedef alındı.
23 Haziran	Mesut Yılmaz hükûmetinin kurulması	ANAP içi liderlik değişimi hükûmete yansdı; erken seçime gidildi.
5-8 Temmuz	Vedat Aydın'ın kaçırılması ve öldürülmesi	Güvenlik bağlantısı hakkında ciddi iddialar doğdu; dosya sonuçsuz kaldı.
10 Temmuz	Vedat Aydın'ın cenaze töreninde ateş açılması	En az üç kişi öldü, çok sayıda kişi yaralandı.
13 Ekim	Adnan Ersöz suikastı	Eski Kara Kuvvetleri Komutanı ve MİT Müsteşarı evinde şehit edildi; Dev-Sol terör örgütü üstlendi.
20 Ekim	Milletvekili genel seçimi	DYP birinci oldu; HEP kökenli adaylar SHP listelerinden Meclise girdi.

Tarih	Olay	Kısa değerlendirme
Kasım	Milletvekili yemin krizi	Kürtçe ifade ve anayasal yemin tartışması parlamenter alanın kırılmasını gösterdi.
20-30 Kasım	DYP-SHP koalisyonunun kuruluşu ve güvenoyu	Demirel başbakan, İnönü başbakan yardımcısı oldu; demokratikleşme beklentisi yükseldi.
25 Aralık	Çetinkaya mağazası saldırısı	Molotoflu kundaklamada kaynaklara göre 11 veya 12 sivil öldü.

2.15. 1991 Ara Değerlendirmesi

1991, Türkiye’nin 1990’lar boyunca yaşayacağı temel kriz biçimlerinin aynı yıl içinde ilk kez belirgin bir bütün oluşturduğu dönemdir. Körfez Savaşı ve Huzur Harekâtı, sınır güvenliğini uluslararasılaştırmış ve Irak’ın kuzeyini Türkiye’nin iç güvenlik hesaplarının kalıcı bir parçası hâline getirmiştir. Terörle Mücadele Kanunu, eski ideolojik suç maddelerini kaldırırken daha geniş ve özel bir güvenlik hukuku kurmuştur. Dev-Sol terör örgütünün suikastları, devletin üst düzey güvenlik mensuplarını koruma kapasitesini sarsmış; PKK terör örgütü bağlantılı Çetinkaya saldırısı, kırsal çatışmanın büyükşehir sivillerine ulaşabileceğini göstermiştir.

Vedat Aydın’ın kaçırılıp öldürülmesi ve cenaze törenindeki ölümler ise sonraki yılların faili meçhul cinayet ve cezasızlık örüntüsünün erken habercisidir. Bu dosyada kesinleşmiş fail bulunmamasına rağmen güvenlik bağlantısına işaret eden unsurlar ciddi araştırma yükümlülüğü doğurmuştur. Soruşturmanın sonuçsuz kalması, yasal siyasetin devlet tarafından korunmadığı algısını güçlendirmiştir.

20 Ekim seçimi ve HEP-SHP işbirliği, şiddete karşı parlamenter temsil seçeneğini açmıştır. Ne var ki yemin

krizi, bu kanalın hukuki ve kültürel sınırlarını daha başlangıçta görünür kılmıştır. DYP-SHP koalisyonu demokratikleşme vaadiyle kurulmuş, fakat devraldığı güvenlik mevzuatı, OHAL yapısı ve çatışma dinamikleri reform kapasitesini sınırlamıştır.

1991'in tarihsel hükmü, “demokratik açılım yapıldı” veya “güvenlik devleti kesinleşti” şeklindeki tek yönlü cümlelerden biri değildir. Yıl, her iki eğilimin aynı anda güçlendiği; fakat şiddet ve cezasızlık nedeniyle parlamenter açılımın giderek savunmasız kaldığı bir kavşaktır.

Bir sonraki ayrıntılı bölüm, 1992'de çatışmanın şehir merkezlerine ve sivil hayata daha geniş ölçekte yayılmasını inceleyecektir. Nevruz olayları, Yaşar Günaydın ve Kemal Kayacan suikastları, karakol baskınları, Susa ve Hazarşah katliamları, Şırnak çatışmaları, Musa Anter cinayeti ve Kuzey Irak harekâtı; 1991'de ortaya çıkan şiddet ve temsil geriliminin nasıl daha ağır bir evreye geçtiğini gösterecektir.

3. 1992: Kentleşen Çatışma, Sivil Katliamlar ve Cezasızlık

1992 yılı, Türkiye’de siyasal şiddetin hem ölçek hem de coğrafya bakımından genişlediği bir eşiktir. 1990 ve 1991’de aydınlar, üst düzey askerî ve adlî görevliler, yerel siyasetçiler ve belirli sivil gruplar hedef alınmışken 1992’de şiddet; kent merkezlerinde kitlesel gösterilere, sınır karakollarına yönelik kalabalık ve ağır silahlı baskınlara, köylerde toplu infazlara, gazeteci cinayetlerine ve sınır ötesi askerî harekâtlara aynı anda yayılmıştır. Böylece çatışma, yalnızca dağlık kırsal alanda sürdürülen bir gerilla savaşı olmaktan çıkarak şehirlerin gündelik yaşamını, parlamenter siyaseti, basın özgürlüğünü ve hukuk düzenini doğrudan etkileyen bir nitelik kazanmıştır.

Yılın değerlendirilmesinde iki indirgemedен kaçınmak gerekir. Birinci indirgeme, bütün sivil ölümlerini güvenlik güçlerinin uygulamalarına bağlayarak PKK terör örgütünün sivillere ve askerlere yönelik sistematik saldırılarını görünmezleştirmektir. İkinci indirgeme ise PKK şiddetini gerekçe göstererek güvenlik güçlerinin ölümcül güç kullanımı, gözaltında kaybetme, işkence, kentlerin ağır silahlarla hedef alınması ve etkisiz soruşturma iddialarını tartışma dışına itmektir. Akademik yaklaşım, devlet dışı silahlı örgütlerin cezai sorumluluğu ile devletin yaşamı koruma, ölçülü güç kullanma ve etkili soruşturma yürütme yükümlülüğünü ayrı hukuki düzlemlerde ele almalıdır.

1992’nin ayırt edici niteliği, şiddetin tek bir aktör tarafından artırılması değil; örgütsel terör, karşı-ayaklanma politikaları, faili meçhul cinayetler ve yetersiz

soruşturmaların birbirini besleyen bir güvenlik krizine dönüşmesidir.

3.1. 1992'nin Tarihsel Konumu

DYP-SHP Koalisyonu 1991 sonunda demokratikleşme, insan hakları ve “şeffaf karakol” söylemiyle göreve başlamıştı. Buna karşılık 1992'nin ilk aylarından itibaren hem PKK terör örgütünün hem de Dev-Sol terör örgütü çizgisindeki yapıların saldırıları arttı; güvenlik birimleri ise operasyonel yetkilerini genişleten ve ölümcül güç kullanımını olağanlaştıran bir pratik geliştirdi. Human Rights Watch, 1992'nin ilk on bir ayında güvenlik güçlerinin ev baskınlarında 74 kişiyi öldürdüğünü, yüzü aşkın göstericinin ölümcül güç kullanımı sonucu hayatını kaybettiğini ve ölüm mangası yöntemleriyle gerçekleştirildiği ileri sürülen 165 siyasi cinayetin etkili biçimde soruşturulmadığını bildirmiştir. Bu sayılar resmî adli istatistikler değil, insan hakları örgütünün vaka kayıtlarına dayanan tahminlerdir; yine de yılın şiddet yoğunluğunu ve soruşturma sorununu göstermeleri bakımından önemlidir.⁶¹⁶²

Aynı raporda, Dev-Sol terör örgütü ve benzeri silahlı sol yapılanmaların 1992'de polis, savcı ve diğer kamu görevlilerine yönelik saldırılarında en az 54 kişinin öldürüldüğü belirtilmektedir. PKK terör örgütü ise karakol baskınları, yol kesme, köy ve minibüs saldırıları,

⁶¹⁶Human Rights Watch, The Kurds of Turkey: Killings, Disappearances and Torture, Mart 1993: 1992'de 74 kişinin ev baskınlarında öldürüldüğünü, 100'den fazla göstericinin ölümcül güç kullanımı sonucu hayatını kaybettiğini ve çok sayıda siyasi cinayetin etkili biçimde soruşturulmadığını bildirir. Bu sayılar HRW/Helsinki Watch vaka derlemeleridir.

⁶²1992 genel insan hakları ve şiddet bilançosu için: Helsinki Watch/Human Rights Watch, Broken Promises: Torture and Killings Continue in Turkey, 1 Aralık 1992; Human Rights Watch, The Kurds of Turkey: Killings, Disappearances and Torture, Mart 1993, özellikle 1992 olaylarının toplu değerlendirilmesi. İnsan hakları örgütü rakamları resmî adli istatistik değil, vaka kayıtlarına dayalı dönemsel tahminlerdir.

kamu görevlilerinin öldürülmesi ve şehir merkezlerindeki silahlı eylemlerle çatışmayı ağırlaştırmıştır. Bu veriler, 1992’de devlet dışı şiddetin iki ana hattının eş zamanlı işlediğini göstermektedir: büyük şehirlerde hedefli suikast ve polis saldırıları; Güneydoğu’da ise kırsal askerî hedeflerle sivil nüfusu birlikte etkileyen geniş ölçekli çatışma.⁶³

Analitik boyut	1992’deki görünüm	Tarihsel anlam
Şiddetin coğrafyası	İstanbul ve Ankara’daki suikastlardan Cizre, Şırnak, Hakkâri, Diyarbakır ve Kuzey Irak’a uzanan alan	Yerel çatışmanın ulusal ve sınır aşan güvenlik sorununa dönüşmesi
Hedef profili	Savcılar, polisler, askerler, gazeteciler, köylüler, din görevlileri ve göstericiler	Savaşan taraflarla siviller arasındaki sınırın aşınması
Yöntem	Suikast, karakol baskını, yol kesme, toplu infaz, ağır silahlı kent çatışması, ev baskını	Şiddet repertuvarının çeşitlenmesi
Hukuk ve siyaset	Partilerin yeniden açılması ve CMUK reformu yanında OHAL, uzun gözaltı ve DGM istisnaları	Demokratikleşme ile güvenlikçi uygulamaların aynı anda sürmesi
Cezasızlık	Faili meçhuller, delil eksikliği, tartışmalı balistik ve zamanaşımı	Şiddetin sonraki yıllara aktarılmasını kolaylaştıran kurumsal zemin

3.2. Siyasal ve Hukukî Bağlam

3.2.1. Kapatılan siyasi partilerin yeniden açılması

19 Haziran 1992 tarihli 3821 sayılı Kanun, 12 Eylül döneminde kapatılmış siyasi partilerin yeniden

⁶³Human Rights Watch World Report 1993 – Turkey, 1 Ocak 1993: aşırı sol silahlı grupların, başta Dev-Sol olmak üzere, 1992’de polis ve diğer kamu görevlilerine yönelik suikastlarında 54 kişinin öldürüldüğünü bildirir.

açılabilmesinin önünü açtı. Düzenleme, askerî müdahalenin siyasal mirasının kısmen tasfiyesi ve parti geleneklerinin hukuken geri dönmesi bakımından önemlidir. Cumhuriyet Halk Partisi 9 Eylül 1992'de yeniden açıldı ve Deniz Baykal genel başkan seçildi. Bu gelişme merkez soldaki bölünmeyi artırırken, geçmişte kapatılan partilerin isim, mal varlığı ve kurumsal hafıza bakımından geri dönüşünü mümkün kıldı.⁶⁴⁶⁵

Bununla birlikte parti alanındaki açılma, Kürt siyasi hareketi bakımından aynı ölçüde genişlemedi. HEP yöneticileri ve üyeleri öldürülme, gözaltı, kovuşturma ve kapatma tehdidi altında faaliyet gösteriyordu. Dolayısıyla 1992'de siyasi sistem bir yandan 12 Eylül öncesinin partilerine kapı açarken diğer yandan yeni kimlik ve temsil taleplerini güvenlik hukuku içerisinde sınırlandırmaya devam etti.

3.2.2. Ceza muhakemesi reformu ve istisna rejimi

18 Kasım 1992'de kabul edilen ve 1 Aralık'ta yayımlanan 3842 sayılı Kanun, ceza muhakemesinde yakalanan kişinin yakınlarına haber verilmesi, avukat yardımına erişim ve bazı gözaltı sürelerinin kısaltılması gibi güvenceler getirdi. Ancak düzenlemenin önemli hükümleri Devlet Güvenlik Mahkemelerinin görev alanına giren suçlarda uygulanmadı. Böylece adi suç şüphelileri ile "güvenlik şüphelileri" arasında iki ayrı usul rejimi oluştu. İnsan hakları kuruluşları, uzun süreli ve avukatsız gözaltının işkence riskini artırdığını; reformun

⁶⁴3821 sayılı Kanun, 19 Haziran 1992; düzenleme 12 Eylül döneminde kapatılan partilerin yeniden faaliyete geçebilmesine hukuki zemin sağladı. CHP, kurumsal kayıtlarında 9 Eylül 1992'de yeniden açıldığını ve Deniz Baykal'ın yeniden açılan partinin genel başkanı olduğunu belirtir.

⁶⁵3821 sayılı Siyasal Partilerin Feshine Dair Kanunun Yürürlükten Kaldırılmasına ve 2820 sayılı Siyasal Partiler Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, kabul tarihi 19 Haziran 1992. CHP'nin 9 Eylül 1992'de yeniden açılması ve Deniz Baykal'ın genel başkanlığı için ayrıca Cumhuriyet Halk Partisi kurumsal tarih kaydı kullanılmıştır.

terörle mücadele dosyalarında en fazla ihtiyaç duyulan korumaları dışarıda bıraktığını vurguladı.⁶⁶⁶⁷

Bu ikili yapı, 1992’nin temel siyasi paradoksunu yansıtır: hukuki normalleşme yönünde reform yapılırken OHAL bölgesi ve DGM yargılamalarında istisnai rejim korunmuştur. Bu nedenle dönemin demokratikleşme bilançosu, yalnızca kabul edilen kanunlara değil, hangi suç ve bölgelerin bu güvencelerin dışında bırakıldığına bakılarak değerlendirilmelidir.

3.3. Dev-Sol Terör Örgütünün Şiddeti ve Yaşar Günaydın Suikastı

3.3.1. Suikastın gerçekleşmesi

6 Şubat 1992 sabahı İstanbul Devlet Güvenlik Mahkemesi Başsavcısı Yaşar Günaydın, Laleli’deki evinden çıkarken silahlı saldırıya uğradı. Koruma polisi Şaban Ceylan saldırıda şehit edildi; makam şoförü Halit Balta da hayatını kaybetti. Günaydın’ın görevi, terör ve devlet güvenliği kapsamındaki soruşturma ve davalar nedeniyle onu silahlı örgütlerin sembolik hedeflerinden biri hâline getiriyordu. Saldırının hemen ardından “Kızıl Ordu” adını kullanan bir yapı sorumluluğu üstlendi; dönemin güvenlik ve basın kayıtları bu yapıyı Dev-Sol terör örgütü çevresiyle ilişkilendirdi. Bununla birlikte sahadaki uygulayıcıların, üstlenmeyi yapan yapının ve

⁶⁶3842 sayılı Kanun, md. 15–24 ve 31. Müdafî yardımına erişim, dosyayı inceleme, yakalananın müdafî ile görüşmesi ve hukuka aykırı delilin hükme esas alınmaması gibi güvenceler getirildi; md. 31’de sayılan bazı hükümler DGM görev alanındaki suçlar bakımından istisna tutuldu. Dönemsel insan hakları değerlendirmesi için: Amnesty International, Turkey: Torture, Extrajudicial Executions, “Disappearances”, AI Index EUR 44/039/1992, 30 Nisan 1992.

⁶⁷3842 sayılı Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu ile Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanunun Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, kabul 18 Kasım 1992. Kanunun 31. maddesi, bazı yeni CMUK güvencelerini DGM görev alanındaki suçlarda uygulanmaz kılmıştır.

tam emir zincirinin tüm yönleri kesinleşmiş bir yargı hükmüyle açıklanmış değildir.⁶⁸⁶⁹

Suikastın yöntemi, 1991’de emekli generallere ve güvenlik bürokrasisi mensuplarına yönelen yakın mesafe saldırılarının devamıdır. Hedefin bu kez görevdeki bir başsavcı olması, silahlı sol örgütlerin yargı kurumlarını yalnızca “devlet aygıtının parçası” olarak değil, örgüt davalarının yürütücüsü ve sembolik cezalandırma hedefi olarak gördüğünü ortaya koydu.

Başlık	Değerlendirme
Tarih ve yer	6 Şubat 1992, İstanbul–Laleli
Mağdurlar	DGM Başsavcısı Yaşar Günaydın; koruma polisi Şaban Ceylan; makam şoförü Halit Balta
Yöntem	Evden işe çıkış sırasında planlı, yakın mesafeli silahlı saldırı
İlk üstlenme	“Kızıl Ordu” adını kullanan yapı; dönemin kayıtlarında Dev-Sol terör örgütü çevresiyle ilişkilendirildi
Delil düzeyi	Saldırının gerçekleşmesi ve mağdurlar A düzeyi; örgütsel çevre isnadı B düzeyi; bütün emir zinciri açıklanmamıştır
Siyasal etki	DGM ve yargı mensuplarının korunması, terör davalarının güvenliği ve devletin karşı operasyonları tartışması

3.3.2. Suikast–operasyon sarmalı

Günaydın suikastını, 18 Şubat’ta Bursa Cumhuriyet Başsavcısı Nursal Uçurum’un makam aracına düzenlenen

⁶⁸Cumhuriyet, 7 Şubat 1992, s. 1: İstanbul DGM Başsavcısı Yaşar Günaydın’ın Laleli’de silahlı saldırıyla öldürüldüğünü; koruma polisi ile şoförünün de hayatını kaybettiğini ve “Kızıl Ordu” adıyla üstlenme yapıldığını bildiren dönem kaydı. Örgütsel bağlantı, dönem soruşturmaları ve sonraki yargılama kayıtlarıyla birlikte değerlendirilmelidir.

⁶⁹Yaşar Günaydın suikastının dönemsel kaydı için Cumhuriyet, 7 Şubat 1992, s. 1; ayrıca Human Rights Watch World Report 1993 – Turkey, 1992’de aşırı sol örgütlerin güvenlik ve kamu görevlilerine yönelik saldırı örüntüsü.

saldırı izledi; Uçurum ağır yaralanırken şoförü hayatını kaybetti, koruma polisi şehit oldu. 2 Mayıs'ta İstanbul'da Asayiş Şube Müdürlüğü personeline yönelik saldırıda beş polis şehit oldu. Silahlı örgüt saldırıları karşısında polis, 17 Nisan'da İstanbul'daki Dev-Sol terör örgütü hücre evlerine eş zamanlı operasyonlar düzenledi ve 11 örgüt mensubu öldürüldü. Operasyonların niteliği, kişilerin sağ yakalanma imkânının bulunup bulunmadığı ve ölümcül gücün zorunlu olup olmadığı insan hakları kuruluşlarınca tartışıldı.⁷⁰⁷¹

Bu karşılıklı tırmanma, “örgüt saldırısı–ölümcül ev baskını–intikam saldırısı” döngüsü yarattı. Devlet, şüphelileri yakalayıp yargılamak yerine infaz niteliğinde operasyon yaptığı iddialarıyla karşı karşıya kalırken, Dev-Sol terör örgütü devlet görevlilerini kişisel sorumluluk atfederek hedef aldı. Hukuk devleti açısından sorun, terör eylemlerinin ağırlığının güvenlik güçlerine sınırsız ölümcül güç yetkisi vermemesi; güvenlik görevlilerinin şehit edilmesinin de örgütsel propaganda içinde meşru “cezalandırma” olarak sunulamamasıdır.

3.4. 1992 Nevruz Olayları: Cizre, Şırnak ve Nusaybin

3.4.1. Öncesi: kitlesel gösteri ile silahlı kalkışma algısı

21 Mart Nevruz kutlamaları, 1990'ların başında Kürt kimliğinin kamusal görünürlüğü ve PKK terör örgütünün “serhildan” stratejisi bakımından yüksek sembolik değer taşıyordu. Güvenlik makamları kutlamaları örgütsel

⁷⁰⁷⁰Nursal Uçurum saldırısı, 2 Mayıs 1992'de İstanbul'da beş polisin öldürülmesi ve 17 Nisan operasyonları dönem basını ile Human Rights Watch/Helsinki Watch 1992 raporlarında birlikte izlenebilir. Bu bölümde olayların kronolojik yakınlığı, tek başına ortak emir zinciri kanıtı olarak kullanılmamıştır.

⁷¹1992'de Dev-Sol ve ilişkili yapılarla çatışmanın şiddet düzeyi için Human Rights Watch World Report 1993 – Turkey ve Helsinki Watch, Broken Promises. 17 Nisan 1992 hücre evi operasyonları insan hakları örgütlerince ölümcül güç ve sağ yakalama imkânı bakımından eleştirilmiştir.

kalkışma ve şehirlerde denetim kurma girişimi olarak değerlendirdi; yerel halkın önemli bir bölümü ise Nevruz'u kültürel ve siyasi kimlik beyanı olarak görüyordu. Bu iki çerçevenin çatışması, güvenlik güçlerinin kitlesel toplanmaları baştan düşman eylemi kabul etmesi ve gösterilerdeki silahlı unsurların sivillerle iç içe geçmesi nedeniyle ölümcül sonuçlar doğurdu.⁷²

Cizre, Şırnak ve Nusaybin'de 21-24 Mart arasında meydana gelen olayların başlangıç biçimi, ilk ateşi kimin açtığı ve toplam can kaybı konusunda kaynaklar ciddi biçimde ayrışmaktadır. Amnesty International, Cizre'de 24 kişinin öldüğünü ve tanık anlatımlarıyla görüntülerin güvenlik güçlerinin silahsız sivillere ateş açtığı iddialarını desteklediğini bildirdi. Human Rights Watch ise Cizre, Şırnak ve Nusaybin'de en az 91 göstericinin öldürüldüğünü ileri sürdü. Resmî açıklamalar daha düşük rakamlar vermiş, silahlı PKK mensuplarının güvenlik güçlerine ateş açtığını vurgulamıştır. Bu nedenle tek bir "kesin toplam" vermek yerine kaynakların yöntem ve kapsam farklarını göstermek gerekir.⁷³

3.4.2. Siviller ile silahlı unsurların ayrıştırılması

Olaylarda silahlı PKK mensuplarının bulunduğu dair tanıklık ve raporlar vardır. Ancak silahlı kişilerin varlığı, kalabalığın tümünü meşru askerî hedefe dönüştürmez. Kolluk kuvvetlerinin ateşli silah kullanımı, yalnızca yaşamı tehdit eden yakın ve somut tehlikeyi gidermek için

⁷²Helsinki Watch, Kurds Massacred: Turkish Forces Kill Scores of Peaceful Demonstrators, Human Rights Watch Short Report, Cilt 4, No. 9, Haziran 1992; Human Rights Watch, The Kurds of Turkey: Killings, Disappearances and Torture, Mart 1993, s. 14 vd. Kaynaklar olayların başlangıcı, ilk ateş ve can kaybı konusunda resmî açıklamalarla insan hakları/tanık anlatılarının ayrıştığını gösterir.

⁷³Human Rights Watch, The Kurds of Turkey: Killings, Disappearances and Torture, Mart 1993: Mart 1992 Nevruz olaylarında üç güneydoğu yerleşiminde en az 91 göstericinin öldürüldüğünü kaydeder. Bu sayı HRW/Helsinki Watch metodolojisine aittir ve resmî toplamla aynı veri seti değildir; bu nedenle metinde tek "kesin toplam" üretilmemiştir.

zorunlu ve ölçülü olduğunda hukuka uygun kabul edilebilir. Görüntülerde ve tanıklıklarda kadınlar, çocuklar, yaralıları yardım eden kişiler ve beyaz bayrak taşıyan gazetecilerin hedef alındığı iddiaları, güç kullanımının bireyselleştirilmediği yönünde güçlü kuşklar doğurmuştur.

Nevruz olayları, aynı zamanda sokağa çıkma yasakları, sağlık hizmetlerine erişim ve yaralıların tahliyesi sorunlarını gündeme getirdi. Ateş altında kalan mahallelerde ambulansların hareket edememesi, cenazelerin uzun süre alınamaması ve gazetecilerin çalışma imkânlarının kısıtlanması, can kaybının yalnızca ilk ateş anıyla açıklanamayacağını gösterir. Devletin pozitif yükümlülüğü, çatışma sırasında dahi yaralıları korumayı ve bağımsız gözlemcilerin faaliyetini güvence altına almayı içerir.

3.4.3. İzzet Kezer’in öldürülmesi

Sabah gazetesi muhabiri İzzet Kezer, 23 Mart’ta Cizre’de olayları izlerken öldürüldü. Gazeteciler, kaldıkları binadan beyaz bayraklarla çıkmıştı. Kezer’in başından vurulması sonrasında resmî makamlar ateşin PKK terör örgütü tarafından açıldığını ileri sürdü; olay yerindeki gazeteciler ise o anda çatışma bulunmadığını ve ateşin güvenlik güçlerinin bulunduğu yönden geldiğini anlattı. Kurşunun elde edilememesi veya balistik olarak ilişkilendirilememesi, soruşturmanın en kritik eksikliği oldu. Kezer dosyası, 1990’larda gazetecilerin hem çatışmanın doğrudan mağduru hem de delil üretme

kapasitesini ortadan kaldıran hedefler hâline gelmesinin erken örneklerinden biridir.⁷⁴⁷⁵

Tablo 3.4-A — Nevruz olaylarında resmî/güvenlik anlatısı

Konu	Resmî/güvenlik anlatısı
Olayların başlangıcı	Silahlı örgüt mensuplarının kamu düzenine ve güvenlik güçlerine saldırısı
Can kaybı	Kaynaklara göre daha düşük ve çatışan tarafları birlikte içeren rakamlar
Silahlı PKK terör örgütü varlığı	Olayların temel nedeni olarak sunulmuştur
Soruşturma	Güvenlik operasyonunun hukuka uygun olduğu savunulmuştur

Tablo 3.4-B — İnsan hakları/tanık anlatıları ve akademik değerlendirme

Konu	İnsan hakları ve tanık anlatıları	Akademik değerlendirme
Olayların başlangıcı	Kutlamaya ve mezarlık yürüyüşüne müdahaleden sonra güvenlik güçlerinin ilk ateşi açtığı iddiası	İlk ateş konusunda kesin ortak bulgu yok; yer ve zaman bazı inceleme gerekir
Can kaybı	Cizre'de 24; üç yerleşimde en az 91 gösterici iddiası	Sayılar metodoloji bakımından ayrııştır; tek kesin toplam kullanılmamalıdır
Silahlı PKK terör örgütü varlığı	Sınırlı silahlı varlık kabul edilmekle birlikte sivillere ayırım gözetmeksizin ateş edildiği ileri sürülmüştür	Silahlı kişilerin varlığı, bütün kalabalığa ölümcül güç kullanımını meşrulaştırmaz
Soruşturma	Bağımsız ve etkili soruşturma yapılmadığı belirtilmiştir	Balistik, emir zinciri ve bireysel ateş kayıtları açıklığa kavuşturulamamıştır

⁷⁴Helsinki Watch'ın 1992 tarihli Nevruz ve basın özgürlüğü raporları İzzet Kezer'in Cizre'de 23 Mart 1992'de öldürülmesini kaydeder. Fail konusunda çatışan anlatılar bulunduğuundan, bu kitap kesin bireysel fail isnadı kurmamaktadır.

⁷⁵İzzet Kezer dosyası için: Helsinki Watch, Kurds Massacred, Haziran 1992; ayrıca Helsinki Watch, Turkey: Five Journalists Killed; Free Expression Restricted, Haziran 1992. Dönem tanıklıkları beyaz bayrakla çıkan gazeteciler ve ateşin geldiği yön konusunda resmî anlatıyla ayrıştır; balistik eksikliği kesin bireysel fail hükmünü engeller.

3.5. PKK Terör Örgütünün Karakol Saldırıları ve Askerî Tırmanma

1992’de PKK terör örgütü, küçük timler hâlindeki vur-kaç eylemlerinin yanı sıra yüzlerce militanın katıldığı, roketatar, havan ve ağır makineli silahların kullanıldığı karakol baskınlarına yöneldi. Bu saldırılar özellikle Irak ve İran sınırındaki yüksek rakımlı, ikmal ve takviyesi güç karakollara yoğunlaştı. Amaç yalnızca askerî kayıp verdirmek değil; karakol ele geçirme görüntüleriyle propaganda üretmek, sınır hattında hareket serbestisi sağlamak ve güvenlik güçlerinin uzak yerleşimlerdeki varlığını tartışmalı hâle getirmektir.⁷⁶

Taşdelen, Üzümlü, Alan, Aktütün ve Derecik saldırıları bu stratejinin öne çıkan örnekleridir. Arşivlerde şehit sayıları bakımından farklı rakamlar bulunmaktadır. Bazı farklar, asker–korucu ayrımının yapılması, çatışmada yaralanıp daha sonra şehit olan personelin eklenmesi veya aynı bölgedeki eş zamanlı saldırıların birlikte sayılmasından kaynaklanmaktadır. Aşağıdaki tablo, yaygın biçimde kullanılan rakamları ve uyumsuzlukları açıkça göstermektedir; rakamlar mahkeme hükmü niteliğinde değildir.⁷⁷

Tablo 3.5-A — Karakol saldırıları: tarih, hedef ve kayıp bilgisi

Tarih	Hedef	Kayıp bilgisi
15 Mayıs 1992	Şırnak–Uludere, Taşdelen Karakolu	Yaygın basın ve Meclis kayıtlarında 27 asker; bazı sonraki anlatımlarda 28, 32 veya 34

⁷⁶Karakol saldırıları tablosu için TBMM’de gündeme gelen “1984–2007 Yılları Arasındaki Karakol Baskınlarının İhmal ve Sorumluluk Denetimi” çalışması ile dönem basın kayıtları karşılaştırılmıştır. Kayıp sayılarındaki 27/28/32 vb. farklar metinde giderilmemiş, kaynak farkı olarak açık bırakılmıştır.

⁷⁷Taşdelen, Üzümlü, Alan, Aktütün ve Derecik baskınlarına ilişkin arşiv kayıtlarında asker/korucu ayrımı, sonradan hayatını kaybeden yaralıların eklenmesi ve eş zamanlı saldırıların birlikte sayılması nedeniyle sayı farklılıkları vardır. Bu nedenle tablo bir “kesin zayıat cetveli” değil, kaynak uyumsuzluğunu gösteren karşılaştırmalı kayıttır.

Tarih	Hedef	Kayıp bilgisi
26 Mayıs 1992	Hakkâri-Çukurca, Üzümlü Karakolu	Kaynaklarda 14-15 asker
30 Ağustos 1992	Hakkâri-Şemdinli, Alan Karakolu	Yaklaşık 20 asker
12/13 Eylül 1992	Hakkâri-Şemdinli, Aktütün Karakolu	Kaynaklarda 22-25 asker
29 Eylül 1992	Hakkâri-Şemdinli, Derecik bölgesi	1'i subay 28 asker/güvenlik personeli; bazı kayıtlarda korucular ayrıca sayılır

Tablo 3.5-B — Karakol saldırıları: kaynak ve değerlendirme notu

Tarih	Hedef	Değerlendirme ve kaynak sorunu
15 Mayıs 1992	Şırnak-Uludere, Taşdelen Karakolu	Kalabalık PKK terör örgütü grubu ve ağır silahlarla uzun süreli baskın; sayı farkı personel listelerinin ve sonraki ölümlerin farklı sayılmasından kaynaklanmaktadır
26 Mayıs 1992	Hakkâri-Çukurca, Üzümlü Karakolu	Sınır ötesinden gelen ağır silahlı grup; yaralı ve sonradan ölüm kayıtları rakam farklılığı yaratmıştır
30 Ağustos 1992	Hakkâri-Şemdinli, Alan Karakolu	İran yönünden sızma ve ardından sınır hattında geniş operasyon; PKK terör örgütünün çoklu sınır kullanımını gösterir
12/13 Eylül 1992	Hakkâri-Şemdinli, Aktütün Karakolu	Tarih ve kayıp sayısında arşiv farkı vardır; ağır silahlı toplu baskın örneğidir
29 Eylül 1992	Hakkâri-Şemdinli, Derecik bölgesi	Yüzlerce saldırganın katıldığı, saatler süren çatışma; 1992'nin en ağır sınır saldırılarından biridir

Karakol saldırıları, askerî açıdan üç yapısal sorunu görünür kıldı. Birincisi, dağlık sınır coğrafyasındaki sabit karakolların ağır silahlı ve kalabalık gruplara karşı savunulabilirliği idi. İkincisi, hava desteği, haberleşme ve takviye süreleriydi. Üçüncüsü ise saldırıların Irak veya İran topraklarından hazırlanıp desteklenmesi nedeniyle çatışmanın iç güvenlik sınırlarını aşmasıydı. Bu sorunlar,

yılın son çeyreğinde Kuzey Irak’a yönelik kapsamlı harekâtın askerî gerekçelerinden biri hâline geldi.

Bu saldırılarda askerlerin hedef alınması, uluslararası olmayan silahlı çatışma hukuku tartışmasından bağımsız olarak Türkiye ceza hukuku bakımından örgütlü terör suçları ve öldürme fiilleri niteliğindedir. Teslim olan, yaralı veya savaş dışı kalan personelin şehit edilmesi iddiaları ayrıca insancıl hukuk bakımından ağır ihlal oluşturur. Propaganda görüntülerinin dolaşıma sokulması ise askerî eylemin psikolojik savaş boyutunu güçlendirmiştir.

3.6. Susa Katliamı

3.6.1. Olayın seyri ve mağdurlar

26 Haziran 1992’de Diyarbakır’ın Silvan ilçesine bağlı Yolaç, eski adıyla Susa köyüne askerî kıyafetler giyen PKK terör örgütü mensupları geldi. Köy camisinde bulunan 15 kişi dışarı çıkarıldı, elleri bağlandı ve uzun namlulu silahlarla ateş açıldı. İki çocuk olmak üzere 10 kişi öldü, beş kişi yaralandı. Öldürülenler arasında köy imamı ile aynı aileden birden fazla kişi bulunuyordu. Hayatta kalanların anlatımlarına göre camide Kur’an ve siyer dersleri yapan grup daha önce tehdit edilmişti.⁷⁸⁷⁹

Saldırının asker kıyafetiyle gerçekleştirilmesi, fail kimliğini gizleme ve mağdurların ilk anda direnç göstermesini önleme işlevi taşıdı. Aynı zamanda devletin üniformasının taklit edilmesi, olay sonrasında fail

⁷⁸Türkiye Büyük Millet Meclisi, 30 Haziran 2026 tarihli Genel Kurul tutanağı, Susa/Yolaç anması: 26 Haziran 1992’de camide bulunan 10 kişinin PKK tarafından öldürüldüğünü kaydeder. Uygulayıcıların tamamı ve emir zinciri bakımından kamuya açık kesineleşmiş bireysel hüküm sınırlıdır.

⁷⁹Susa/Yolaç olayı için TBMM Genel Kurulunda yapılan resmî anma kaydı 26 Haziran 1992’de Diyarbakır’ın Silvan ilçesine bağlı Susa (Yolaç) köyünde camide bulunan 10 kişinin PKK tarafından öldürüldüğünü kaydeder. Metindeki yaralı ve yaş dağılımı bilgileri sonraki mağdur/anma kayıtlarıyla birlikte değerlendirilmiştir.

tartışması yaratabilecek bir yöntemdi. Ancak mağdur ve tanık anlatımları, saldırının PKK mensuplarınca gerçekleştirildiği konusunda güçlü ve tutarlı bir delil çerçevesi sunmaktadır.

Başlık	Bulgular
Tarih ve yer	26 Haziran 1992, Diyarbakır-Silvan, Yolaç/Susa köyü
Mağdurlar	İkisi çocuk 10 sivil öldü; 5 kişi yaralandı
Hedef	Camide ibadet ve dinî sohbet için bulunan köylüler; imam ve aile üyeleri
Yöntem	Asker kıyafetiyle köye giriş, kişileri camiden çıkarma, ellerini bağlama ve toplu ateş
Fail ismi	PKK terör örgütü; tanık anlatımları ve saldırı öncesi tehditlerle güçlü biçimde belgelenmiştir
Delil düzeyi	Temel olay ve örgütsel fail bakımından B; bütün uygulayıcıların kimliği ve emir zinciri bakımından eksik
Tarihsel anlam	Dinî kimliği ve örgüte itaat etmemeyi hedef alan toplu cezalandırma; siviller üzerinde örgütsel kontrol kurma girişimi

3.6.2. Hedef seçimi ve örgütsel disiplin

Susa, PKK terör örgütünün yalnızca korucu köylerini veya devlet görevlilerini değil, ideolojik ve toplumsal etkisine karşı duran sivil dinî çevreleri de hedef alabildiğini gösterir. Mağdurların silahlı çatışmaya katıldığına ilişkin güvenilir bir bulgu bulunmamaktadır. Bu nedenle saldırı, bir askerî hedefe yönelmiş eylem değil; belirli bir toplumsal grubun korkutulması ve cezalandırılması amacı taşıyan sivil katliamıdır.

Olayın sonraki yıllardaki hafıza siyaseti de önemlidir. Susa, farklı siyasi çevrelerce kimi zaman yalnızca mağdurların dinî kimliği üzerinden anlatılmış, kimi zaman da bölgedeki genel hak ihlali anlatıları içinde geri plana itilmiştir. Akademik yaklaşım, mağdurların kimliğini siyasi rekabet aracı hâline getirmeden, örgütün

sivil hedef seçme stratejisinin özgül bir örneği olarak ele almalıdır.

3.7. Kemal Kayacan Suikastı

29 Temmuz 1992’de eski Deniz Kuvvetleri Komutanı ve eski parlamenter Emekli Oramiral Kemal Kayacan, İstanbul Göztepe’deki evinde silahlı saldırıyla şehit edildi. Saldırının ardından bir gazeteye telefon eden kişi eylemi Dev-Sol terör örgütü adına üstlendi ve Kayacan’ın “cezalandırıldığını” ileri sürdü. Hedefin uzun yıllar önce emekli olmuş üst düzey bir komutan olması, örgütün güncel operasyonel görevden ziyade devletin askerî tarihini ve 1970’ler güvenlik bürokrasisini simgeleyen kişileri seçtiğini gösterir.⁸⁰⁸

Kayacan suikastında örgütsel üstlenme güçlü bir isnat oluşturmakla birlikte, saldırıyı gerçekleştiren kişilerin tümü, lojistik destek ağı ve kararın hangi örgütsel kademede alındığı kamuya açık kesinleşmiş yargı belgeleriyle bütünüyle ortaya konulamamıştır. Bu nedenle saldırı “Dev-Sol terör örgütü tarafından üstlenilen ve örgütle güçlü biçimde ilişkilendirilen suikast” şeklinde tanımlanmalı; üstlenme tek başına tüm emir zincirinin kanıtı sayılmamalıdır.

Günaydın ve Kayacan dosyaları birlikte değerlendirildiğinde, Dev-Sol terör örgütünün 1992’de hedeflerini üç kategoriye ayırdığı görülür: görevdeki adli ve emniyet görevlileri; geçmişte güvenlik ve istihbarat kurumlarında üst düzey görev yapmış isimler; örgüte

⁸⁰⁸Dönem basınında Emekli Oramiral Kemal Kayacan’ın 29 Temmuz 1992’de İstanbul’daki evinde silahlı saldırıyla öldürüldüğü ve eylemin Dev-Sol adına üstlenildiği kaydedilmiştir. Bu kitap üstlenmeyi güçlü örgütsel isnat olarak kullanmakta, tam operasyon zinciri olarak sunmamaktadır.

⁸¹Kemal Kayacan suikastı için dönem basını: Cumhuriyet, 30 Temmuz 1992, s. 1; suikastın Dev-Sol adına telefonla üstlenildiğine ilişkin dönemsel basın kayıtları. Üstlenme örgütsel isnadı güçlendirir, ancak tek başına bütün saha faillerini ve emir zincirini bireyselleştirmez.

karşı operasyonlarla ilişkilendirilen kişiler. Hedef seçiminin amacı, devlet görevlilerinde kişisel güvensizlik yaratmak ve örgütün “cezalandırma kapasitesini” propaganda yoluyla göstermektir.

3.8. Şırnak Kent Çatışmaları

3.8.1. 18-21 Ağustos çatışmaları

18 Ağustos gecesi Şırnak kent merkezinde ağır silahların kullanıldığı çatışmalar başladı ve 21 Ağustos'a kadar sürdü. Resmî anlatı, PKK mensuplarının kamu ve güvenlik binalarına roket ve otomatik silahlarla saldırdığı; güvenlik güçlerinin buna karşılık verdiği yönündeydi. İnsan hakları raporları ise tank, top ve ağır makineli silahların sivil yerleşim alanlarında ayırım gözetmeyen biçimde kullanıldığını, ev ve iş yerlerinin tahrip edildiğini ve kent sakinlerinin topluca cezalandırıldığını ileri sürdü.⁸²⁸³

Amnesty International, en az 15 sivilin öldüğü veya yaralandığına, dört güvenlik görevlisinin şehit olduğuna, yaklaşık 500 kişinin gözaltına alındığına ve ilk aşamada 140 kişinin gözaltında tutulmaya devam ettiğine ilişkin bilgiler yayımladı. Ölüm ve yaralanma sayıları farklı kaynaklarda değişmektedir. Olayların niteliği bakımından daha önemli ortak bulgu, kentin büyük bölümünün boşalması ve on binlerce kişinin geçici veya kalıcı olarak yerinden olmasıdır.

⁸²⁸Human Rights Watch, *The Kurds of Turkey: Killings, Disappearances and Torture*, 1993; Helsinki Watch, *Broken Promises*, 1992. Kaynaklar Şırnak'ta yoğun ateş, gözaltılar, sivil yapı hasarı ve kitlesel yerinden olma sorunlarını kaydeder; resmî anlatı PKK saldırısıyla başlayan çatışmayı vurgular.

⁸³Şırnak Ağustos 1992 olayları için Amnesty International ve Human Rights Watch/Helsinki Watch dönem raporları ile resmî açıklamalar birlikte değerlendirilmiştir. Taraflar olayların başlangıcı ve ağır silah kullanımının niteliği konusunda ayrışmaktadır.

3.8.2. Kent savaşının hukukî sorunu

Şırnak olaylarında silahlı örgüt mensuplarının yerleşim içinde saldırı düzenlemesi, sivilleri ağır risk altında bıraktı ve örgütün sivil alanı operasyonel kalkan olarak kullanması yönünde ciddi eleştirilere yol açtı. Buna karşılık devletin ağır silah kullanması, hedef ayırt etme, ölçülülük ve önlem alma yükümlülüklerini ortadan kaldırmaz. Bir binadan ateş açılması, geniş bir mahallenin sistematik olarak ateş altına alınmasını kendiliğinden hukuka uygun hâle getirmez.

Olay sonrası etkili, bağımsız ve kamuya açık bir soruşturma yürütülmemesi; hangi silahın hangi hedefe karşı kullanıldığı, sivil ölümlerinin hangi ateşten kaynaklandığı ve emir-komuta sorumluluğu gibi soruları cevapsız bıraktı. Bu belirsizlik, tarafların kendi hafıza anlatılarını mutlak gerçek olarak kurmasına imkân verdi. Şırnak, 1990’ların ilerleyen yıllarında Lice ve diğer yerleşimlerde tekrar edecek “örgüt saldırısı-yoğun güvenlik ateşi-kitlesel göç-etkisiz soruşturma” örüntüsünün erken ve büyük ölçekli örneğidir.

3.9. Gazetecilere Yönelik Şiddet ve Musa Anter Suikastı

3.9.1. Basın mensuplarının hedef hâline gelmesi

1992’de Güneydoğu’da gazetecilik, yalnızca çatışmayı izleyen riskli bir meslek olmaktan çıkarak doğrudan hedef hâline geldi. İzzet Kezer’in Nevruz olaylarında öldürülmesinin yanı sıra Halit Güngen, Hafız Akdemir, Cengiz Altun, Hüseyin Deniz ve başka gazeteciler silahlı saldırılarda hayatını kaybetti. Amnesty International, Musa Anter’in Şubat 1992’den beri öldürülen dokuzuncu gazeteci olduğunu bildirdi. Gazeteciler PKK terör örgütü,

Hizbullah olarak adlandırılan yapılar, güvenlik bağlantılı olduğu iddia edilen gruplar ve çapraz ateş dâhil farklı tehdit kaynaklarıyla karşı karşıyaydı.^{84,85}

Bu cinayetlerin tümünü tek bir faile bağlamak mümkün değildir. Bazı gazeteciler PKK terör örgütü tarafından “devletle işbirliği” suçlamasıyla, bazıları radikal dinî veya yerel silahlı yapılarca, bazıları ise güvenlik güçlerini ve faili meçhul cinayetleri araştırdıkları için devlet bağlantılı yapıların hedefi oldukları iddialarıyla anılmıştır. Ortak sonuç, kamusal bilginin daralması ve bölgedeki ihlalleri belgeleyebilecek bağımsız tanıklığın zayıflamasıdır.

3.9.2. Musa Anter'in öldürülmesi

Kürt yazar, gazeteci ve siyasetçi Musa Anter, 20 Eylül 1992 gecesi Diyarbakır'da Kürtçe konuşan bir kişinin yönlendirmesiyle gittiği Seyrantepe bölgesinde silahlı saldırıya uğradı. Anter öldü; yanında bulunan Orhan Miroğlu ağır yaralandı. Saldırı noktası bir polis karakolu ve sürekli kontrol edilen güzergâha yakın olmasına rağmen fail kaçtı. Olay yerine gitmeye çalışan gazetecilerin sivil giyimli kişilerce durdurulup şehir dışına götürüldüğüne ilişkin anlatımlar, daha ilk aşamada soruşturma bütünlüğünün bozulduğu kuşkusunu doğurdu.⁸⁶

⁸⁴Amnesty International, AI Index EUR 44/093/1992, 22 Eylül 1992: Musa Anter'in Şubat 1992'den beri öldürülen dokuzuncu gazeteci olduğunu ve daha önce dolaşıma sokulan 28 kişilik ölüm tehdidi listesinde bulunduğunu bildirir.

⁸⁵Helsinki Watch, Turkey: Five Journalists Killed; Free Expression Restricted, Haziran 1992; Helsinki Watch/HRW, 1992 boyunca gazeteci cinayetleri ve tehditlerini izleyen kısa raporlar; Amnesty International, Turkey: Kurdish writer Musa Anter, 74, murdered, AI Index EUR 44/093/1992, 22 Eylül 1992.

⁸⁶Amnesty International, Turkey: Kurdish writer Musa Anter, 74, murdered, AI Index EUR 44/093/1992, 22 Eylül 1992: Anter'in 20 Eylül akşamı Kürtçe konuşan bir kişinin arazi anlaşmazlığında yardım isteğiyle yönlendirmesi sonucu Diyarbakır dışına götürüldüğünü; Anter'in öldüğünü ve Orhan Miroğlu'nun ağır yaralandığını kaydeder.

Amnesty International, Anter’in daha önce tehdit listesinde yer aldığını, polis tarafından izlendiğini söylediğini ve cinayetin bölgede gazeteciler ile HEP çevresine yönelik siyasi öldürmeler örüntüsünün parçası olabileceğini kaydetti. Sonraki yıllarda eski itirafçıların beyanları ve savcılık dosyaları, JİTEM mensupları ile “Yeşil” kod adlı Mahmut Yıldırım çevresini gündeme getirdi. Ancak bu isnatlar, uzun yıllar kesinleşmiş bir mahkûmiyet hükmüne dönüşmedi.⁸⁷

Anter ailesinin başvurusu üzerine Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Anter ve Diğerleri/Türkiye kararında yaşam hakkının esas ve usul boyutları ile etkili başvuru hakkının ihlal edildiğine hükmetti. İç hukukta dava, 21 Eylül 2022’de otuz yıllık zamanaşımı gerekçesiyle düşürüldü. Daha sonraki kanun yolu süreçleri de cinayetin bütün failleri ve emir zinciri hakkında mahkûmiyetle sonuçlanmadı. Böylece dosya, ciddi fail bulguları bulunmasına rağmen cezai sorumluluğun kesinleştirilemediği “cezasızlık” vakalarının simgelerinden biri hâline geldi.⁸⁸

Başlık	Değerlendirme
Tarih ve yer	20 Eylül 1992, Diyarbakır–Seyrantepe
Mağdurlar	Musa Anter öldü; Orhan Miroğlu yaralandı
İlk fail durumu	Kimliği belirlenemeyen Kürtçe konuşan silahlı kişi
Sonraki isnatlar	İtirafçı ve tanık beyanlarında JİTEM çevresi, Mahmut Yıldırım ve bazı saha görevlileri

⁸⁷Amnesty International, AI Index EUR 44/093/1992; Helsinki Watch, Human Rights Activist Murdered, Temmuz 1992. Her iki kaynak da Güneydoğu’da 28 kişiye yönelik ölüm tehdidi listesini ve gazeteciler/HEP-insan hakları çevreleri üzerindeki tehdit ortamını kaydeder. Güvenlik bağlantısı iddiaları daha sonraki tanık/itirafçı ve soruşturma belgeleriyle ayrıca değerlendirilmelidir.

⁸⁸Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Anter and Others v. Turkey, Başvuru No. 55983/00, karar 19 Aralık 2006. AİHM yaşam hakkı ve etkili soruşturma bakımından ihlal bulguları kurmuştur. İç hukukta sonraki davanın 21 Eylül 2022’de zamanaşımı gerekçesiyle düşmesine ilişkin durum, olayın 1992 sonrası yargısal akıbeti olarak sınırlı biçimde verilmiştir.

Başlık	Değerlendirme
AİHM sonucu	Yaşam hakkının esas ve usul boyutları ile etkili başvuru hakkı bakımından ihlal
İç hukuk sonucu	Dava 21 Eylül 2022'de zamanaşımı gerekçesiyle düşürüldü; bütün failler hakkında kesin mahkûmiyet kurulmadı
Delil düzeyi	Cinayet ve soruşturma başarısızlığı A; güvenlik bağlantılı yapı isnadı C/B aralığı; bireysel cezai sorumluluk kesinleşmemiştir

3.10. Kulp Operasyonu ve Sivil Koruma Sorunu

3 Ekim 1992'de Diyarbakır'ın Kulp ilçesinde askerî araca yönelik PKK saldırısının ardından geniş çaplı güvenlik operasyonu başlatıldı. İlk bilgilere göre iki asker şehit oldu, sekiz asker yaralandı. Amnesty International, telefon hatlarının kesildiği, tank ve ağır silahların yerleşim alanlarında kullanıldığı, ev ve iş yerlerinin zarar gördüğü ve keyfi öldürme ile kötü muamele iddialarının bulunduğu yönünde acil çağrı yayımladı.^{899c}

Kulp dosyasında temel mesele, PKK saldırısına karşı operasyon yapılmasının meşruiyetinden ziyade operasyonun sivil nüfusa etkisi ve denetlenebilirliğidir. Güvenlik güçlerinin silahlı saldırganları yakalama yetkisi bulunmakla birlikte, yerleşimin tamamını düşman alanı olarak görmesi, iletişimi kesmesi ve bağımsız gözlem ile sağlık hizmetini engellemesi hukuken sorundur. Olayın tüm ayrıntılarının adli olarak aydınlatılamaması, Kulp'u köy boşaltmaları ve zorla kaybetmelerle ilişkilendirilen sonraki dosyaların öncüllerinden biri hâline getirdi.

^{899c}Amnesty International, AI Index EUR 44/096/1992: 3 Ekim'de PKK mensuplarının askerî araca ateş açması sonucu iki askerin öldüğünü, sekiz askerin yaralandığını; ardından tank ve silahların kullanıldığı operasyonda sivil ölüm/yaralanma, mal hasarı, gözaltılar ve erişim yasağı iddiaları bulunduğunu bildirir. Bu bilgiler AI'nin acil eylem kayıdır; adli kesin hüküm değildir.

⁹⁰⁰Amnesty International, Turkey: arbitrary killings / fear of torture / fear of ill-treatment: scores of people in Kulp, including Vahit Narin, AI Index EUR 44/096/1992, 5 Ekim 1992.

Şırnak ile Kulp arasındaki benzerlik dikkat çekicidir: güvenlik birimine saldırı, yoğun ateş gücüyle karşılık, sivil yapıların zarar görmesi, geniş gözaltılar ve bağımsız soruşturma eksikliği. Bu örüntü, devletin terörle mücadele kapasitesini artırırken hukukî denetimi aynı ölçüde geliştirememesinin somut sonucudur.

3.11. TCG Muavenet Olayı

2 Ekim 1992’de NATO’nun Display Determination-92 tatbikatı sırasında ABD uçak gemisi USS Saratoga’dan yanlışlıkla ateşlenen iki NATO Sea Sparrow füzesi Türk muhribi TCG Muavenet’in köprüüstüne isabet etti. Gemi komutanı dâhil beş Türk denizci şehit oldu, 14 personel yaralandı. ABD Deniz Kuvvetlerinin daha sonra yayımladığı inceleme, olayın tek bir teknik arızadan değil; tatbikat emrinin yeterince açıklanmaması, gerçek ve simülasyon terminolojisinin karıştırılması, nöbet devrindeki bilgi eksikliği ve ateşleme prosedürlerindeki çoklu insan hatalarından kaynaklandığını ortaya koydu.⁹⁹²

Başlık	Bilgi
Tarih	2 Ekim 1992
Tatbikat	NATO Display Determination-92
Olay	USS Saratoga’dan iki Sea Sparrow füzesinin TCG Muavenet’e gerçek ateşlenmesi
Kayıp	Komutan dâhil 5 Türk denizci şehit oldu; 14 kişi yaralandı

⁹⁹¹ABD Deniz Kuvvetleri Court of Inquiry dosyası, USS Saratoga’dan iki gerçek Sea Sparrow füzesinin TCG Muavenet’e isabet ettiğini; beş Türk denizcisinin öldüğünü ve 14 personelin yaralandığını kaydeder. Soruşturma, eğitim, iletişim ve ateşleme zincirinde çoklu insan/prosedür hataları tespit etmiştir.

⁹⁹²United States Atlantic Fleet, Court of Inquiry to Inquire into the Circumstances Surrounding the USS SARATOGA (CV 60) SEASPARROW Firing on TCG MUAVENET (DM 357), olay 2 Ekim 1992, soruşturma 23 Ekim 1992; ayrıca Aktepe v. United States, 105 F.3d 1400 (11th Cir. 1997).

Başlık	Bilgi
Resmî teknik sonuç	Briefing, nöbet devri, terminoloji ve ateşleme zincirindeki birleşik insan/prosedür hataları
Siyasal anlam	Türkiye–ABD askerî ilişkilerinde güven ve hesap verebilirlik tartışması; olay bir terör eylemi değil, ağır askerî kaza/ihmal dosyasıdır

Muavenet olayı, raporun “terör ve suikast” ana ekseninden farklı bir kategoriye aittir; ancak 1992’nin güvenlik atmosferi ve Türkiye–ABD/NATO ilişkileri bakımından önemlidir. Olayın komplo veya kasıtlı saldırı olarak yorumlandığı iddialar bulunsada ABD Deniz Kuvvetleri soruşturması çoklu usul ve insan hatasına işaret etmektedir. Kasıt iddiasını destekleyen kesin maddi veya yargısal delil bulunmadığından vaka, ağır ihmal ve askerî komuta hatası çerçevesinde sınıflandırılmalıdır.⁹³

3.12. Kuzey Irak Harekâtı ve Sınır Ötesi Boyut

1991 Körfez Savaşı sonrasında Irak merkezi yönetiminin kuzeydeki denetiminin zayıflaması, PKK terör örgütünün kamplarını ve geçiş hatlarını genişletmesine imkân verdi. 1992’deki karakol baskınlarının önemli bir bölümünün Irak sınırının ötesindeki alanlardan desteklendiği değerlendirildi, Türkiye’yi hava ve kara unsurlarının katıldığı büyük bir sınır ötesi operasyona yöneltti. Ekim–Kasım dönemindeki harekât, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yanı sıra PKK ile

⁹³Aktepe v. United States, 105 F.3d 1400 (11th Cir. 1997), taraflarca ihtilafsız kabul edilen olay özetinde ateşlemenin tatbikat sırasında yanlışlıkla gerçekleştiğini ve iki gerçek Sea Sparrow füzesinin Muavenet’e isabet ettiğini kaydeder. Kasıt iddiasını doğrulayan yargısal bulgu bulunmadığından bölüm ağır askerî kaza/ihmal kategorisini kullanır.

çatışan Iraklı Kürt güçlerin de sahada yer aldığı karmaşık bir ittifak yapısı içinde yürütüldü.⁹⁴⁹⁵

Harekâtın askerî sonuçları hakkında tarafların verdiği kayıp sayıları büyük farklılık göstermektedir. Resmî ve yarı resmî kaynaklar çok yüksek PKK kayıpları bildirirken örgüt ve bazı bağımsız kaynaklar bu sayılara itiraz etmiştir. Kesin olmayan rakamlar yerine harekâtın stratejik sonuçlarına odaklanmak daha sağlıklıdır: PKK terör örgütünün bazı sınır kampları ve ikmal hatları geçici olarak dağıtılmış; fakat örgütün Kuzey Irak’taki varlığı kalıcı biçimde sona erdirilememiştir. Türkiye’nin sınır ötesi müdahaleyi düzenli bir terörle mücadele aracına dönüştürmesinin temeli bu dönemde güçlenmiştir.

Uluslararası hukuk bakımından sınır ötesi harekât; Irak’ın egemenliği, meşru müdafaa, sıcak takip ve yerel Kürt yönetimleriyle kurulan fiilî işbirliği başlıklarını gündeme getirdi. 1992’nin parçalanmış Irak ortamında açık ve yeknesak bir merkezi izin mekanizmasının bulunmaması, operasyonların hukuki niteliğini tartışmalı kılmıştır. Bununla birlikte Türkiye, saldırıların Irak’ın kuzeyindeki PKK terör örgütü kamplarından yöneltildiğini ve sınır güvenliğinin başka şekilde sağlanamadığını savunmuştur.

⁹⁴TBMM, 5 Kasım 1992 tarihli Genel Kurul tutanağı; ayrıca dönemin Kuzey Irak/Çekiç Güç tartışmaları. PKK’nın Kuzey Irak’taki kamp ve geçiş hatlarının Türkiye güvenlik siyasetine etkisi, parlamentoda da düzenli biçimde tartışılmıştır.

⁹⁵Türkiye Büyük Millet Meclisi, Tutanak Dergisi, 19. Dönem, Cilt 20, 23. Birleşim, 5 Kasım 1992: Kuzey Irak, Çekiç Güç ve bölgedeki güvenlik gelişmeleri hakkında Genel Kurul soru/görüşmeleri. Bölüm, askerî kayıp sayılarında taraflar arası uyumsuzluk nedeniyle kesin toplam vermek yerine stratejik ve hukuki sonuçlara odaklanır.

3.13. Hazarşah Katliamı

20 Ekim 1992'de Bingöl'ün Solhan ilçesine bağlı Hazarşah köyü Aksakal mezarı yakınlarında bir köy minibüsü PKK mensuplarınca durduruldu. Yolcular araçtan indirildi ve kurşuna dizildi. Resmî anma kayıtlarına göre 19 sivil öldü. Saldırının hedefi, silahlı çatışmaya katılmayan ve günlük ulaşımını sağlayan köylülerdi.⁹⁶⁹⁷

Hazarşah, yol kesme yönteminin toplu infaz amacıyla kullanılmasının en ağır örneklerinden biridir. Yol kesme, örgüte araç ve erzak sağlama, kimlik kontrolü, propaganda veya personel kaçırma amacıyla da kullanılabilmekteydi; Hazarşah'ta ise yöntem doğrudan sivillerin topluca öldürülmesine dönüştü. Mağdurların devletle işbirliği yaptığına ilişkin örgütsel suçlamalar bulunsa dahi, bu tür tek taraflı isnatlar sivillerin infazını hiçbir biçimde meşrulaştırmaz.

Başlık	Bulgular
Tarih ve yer	20 Ekim 1992, Bingöl-Solhan, Hazarşah/Aksakal mevkii
Mağdurlar	Köy minibüsünden indirilen 19 sivil
Yöntem	Yol kesme, yolcuları araçtan indirme ve toplu ateş
Fail isnadı	PKK terör örgütü; resmî anma kayıtları ve tanık anlatımlarında tutarlı biçimde belirtilmektedir
Delil düzeyi	Temel olay ve örgütsel isnat B; bütün uygulayıcılar ve emir zinciri açıklığa kavuşmamıştır
Tarihsel anlam	Kırsal sivil nüfusa toplu ceza ve korku verme; ulaşım hatlarının güvenliğini ortadan kaldırma

⁹⁶Solhan Kaymakamlığı, “Şehitlerimizi Rahmetle Anıyoruz”, 20 Ekim 2014; TBMM Genel Kurul, 20 Ekim 2021: saldırının 20 Ekim 1992'de Hazarşah/Aksakal'da köy minibüsündeki sivilleri hedef aldığı ve 19 kişinin öldüğünü doğrulayan resmî kayıtlar.

⁹⁷Solhan Kaymakamlığı resmî anma kaydı: Hazarşah köyü Aksakal mezarında 20 Ekim 1992'de PKK tarafından 19 vatandaşın öldürüldüğünü kaydeder. TBMM 20 Ekim 2021 tarihli Genel Kurul kaydında da minibüsün durdurulması, 19 kişinin öldürülmesi ve 7 kişinin yaralı kurtulması belirtilmiştir.

3.14. Karşılaştırmalı Delil ve Sorumluluk Analizi

3.14.1. Dört farklı şiddet hattı

1992 olayları tek bir fail veya amaç kategorisinde toplanamaz. Birinci hat, PKK terör örgütünün askerî hedeflere yönelik ağır silahlı saldırılarıdır. İkinci hat, PKK'nın Susa ve Hazarşah gibi doğrudan sivilleri hedef alan toplu infazlarıdır. Üçüncü hat, Dev-Sol terör örgütü ve ilişkili yapıların savcı, polis ve emekli komutanlara yönelik suikastlarıdır. Dördüncü hat ise güvenlik operasyonları sırasında sivillerin öldürülmesi, kaybolması, yerinden edilmesi ve bu fiillerin etkili biçimde soruşturulmamasıdır. Musa Anter ve diğer gazeteci cinayetleri, bu dördüncü hattın devlet bağlantısı iddialarıyla radikal veya yerel silahlı gruplar arasındaki gri alanında yer almaktadır.⁹⁸

Tablo 3.14-A — Olay grubu, fail/isnat ve delil temeli

Olay grubu	Başlıca fail/isnat	Delil temeli
Karakol baskınları	PKK terör örgütü	Örgütsel propaganda, güvenlik kayıtları, çatışma bulguları
Susa ve Hazarşah	PKK terör örgütü	Tanık anlatımları, mağdur profili, resmî ve yerel kayıtlar
Günaydın ve Kayacan	Dev-Sol terör örgütü çevresi / üstlenme yapan yapılar	Örgütsel üstlenme, eylem biçimi, dönem soruşturmaları
Nevruz, Şırnak ve Kulp	Güvenlik güçlerinin ölçüsüz güç kullandığı iddiası; ayrıca PKK terör örgütü silahlı faaliyeti	Tanıklar, görüntüler, insan hakları raporları ve resmî çatışma kayıtları

⁹⁸Bu bölümdeki karşılaştırmalı tablolar; HRW/Helsinki Watch 1992-1993 raporları, Amnesty International 1992 acil eylem ve araştırma kayıtları, AİHM Anter and Others kararı, TBMM kayıtları, yerel resmî anma kayıtları ve ABD Deniz Kuvvetleri Muavenet soruşturmasının olay bazlı delil düzeylerinin sentezidir. Doğrudan fail, örgütsel isnat ve devletin soruşturma yükümlülüğü ayrı kategoriler olarak korunmuştur.

Olay grubu	Başlıca fail/isnat	Delil temeli
Musa Anter ve gazeteci cinayetleri	Kimliği belirsiz failler; JİTEM/güvenlik bağlantısı iddiaları; bazı dosyalarda Hizbullah veya PKK terör örgütü isnadı	Tehditler, itirafçı beyanları, AİHM bulguları, soruşturma belgeleri

Tablo 3.14-B — Açıklanmamış alanlar

Olay grubu	Açıklanmamış alan
Karakol baskınları	Bazı saldırılarda tam emir zinciri ve kayıp sayıları
Susa ve Hazarşah	Bütün uygulayıcıların kimliği ve yargısal sonuç
Günaydın ve Kayacan	Saha failleri ve üst karar mekanizmasının tamamı
Nevruz, Şırnak ve Kulp	Bireysel atışlar, emir zinciri, taraflara göre kayıp dağılımı
Musa Anter ve gazeteci cinayetleri	Kesinleşmiş bireysel mahkûmiyet ve bütün kurumsal sorumluluk

3.14.2. Cezasızlığın ortak mekanizmaları

Olayların failleri farklı olsa da cezasızlık mekanizmaları benzerdi. Olay yerinin korunmaması, mermi çekirdeği ve kovanların eksik toplanması, otopsilerin yetersizliği, güvenlik personelinin ifadelerinin gecikmesi, tanıkların korkması, soruşturmaların DGM ve olağanüstü hâl bürokrasisi arasında dağılması ve dosyaların yıllarca işlem görmemesi temel sorunlardı. İzzet Kezer dosyasında merminin bulunamaması; Musa Anter dosyasında önemli tanık ve şüphelilere yıllarca ulaşılamaması; Nevruz ve Şırnak olaylarında bireysel ateş sorumluluğunun tespit edilememesi bu mekanizmaların somut örnekleridir.

Cezasızlık yalnızca devlet görevlilerine isnat edilen suçlarda görülmedi. Susa, Hazarşah ve karakol saldırılarında da sahadaki bütün failer yakalanmadı ve örgütsel emir zinciri tam olarak yargı önüne çıkarılamadı.

Bununla birlikte devlet görevlilerinin söz konusu olduğu dosyalarda devletin kendi personelini soruşturma yükümlülüğü bulunduğundan, soruşturma başarısızlığı ayrıca bir insan hakları ihlali doğurur. Bu hukuki asimetri, “iki taraf da suç işledi” biçimindeki genel cümlelerin neden yeterli olmadığını gösterir.

3.14.3. 1993’e devredilen miras

1992’nin sonunda Türkiye, üç temel mirası 1993’e taşıdı. Birincisi, PKK terör örgütünün sınır karakollarına ve sivillere karşı yüksek kapasiteli saldırılar düzenleyebildiği algısıydı. İkincisi, devletin güvenlik politikalarının kentleri ve sivil nüfusu ağır biçimde etkileyebileceği, buna rağmen hesap verebilirlik üretmediği yönündeki yaygın güvensizlikti. Üçüncüsü, gazeteci ve siyasetçi cinayetlerinde fail bağlantılarının bilinmesine rağmen cezai sonuca ulaşamadığı kanaatiydi. 1993’teki Uğur Mumcu suikastı, 33 asker saldırısı, Madımak, Başbağlar ve Lice gibi kırılmalar bu zemin üzerinde meydana geldi.

3.15. 1992 Kronoloji Tablosu

Tablo 3.15-A — 1992 kronolojisi: tarih, olay ve kategori⁹⁹

Tarih	Olay	Kategori
10 Ocak	HEP Siirt yöneticisi Mehmet Demir’in kaybolması	Zorla kaybetme iddiası
6 Şubat	Yaşar Günaydın, Şaban Ceylan ve Halit Balta’nın öldürülmesi	Suikast
18 Şubat	Bursa Başsavcısı Nursal Uçurum’a saldırı	Suikast/güvenlik saldırısı

⁹⁹1992 kronolojisi, bu bölümdeki olay bazlı kaynakların tarih sıralı sentezidir. Sayısal verilerde kaynak uyumsuzluğu bulunan Taşdelen, Üzümlü, Alan, Aktütün, Derecik, Nevruz ve Şırnak dosyalarında tek bir kesin rakam üretilmemiş; kapsam farkı açık bırakılmıştır.

Tarih	Olay	Kategori
1 Mart	Neve Şalom Sinagogu'na bombalı saldırı	Terör saldırısı
20-24 Mart	Cizre, Şırnak ve Nusaybin Nevruz olayları	Toplumsal olay/güvenlik müdahalesi
23 Mart	Gazeteci İzzet Kezer'in Cizre'de öldürülmesi	Basın mensubu ölümü
17 Nisan	İstanbul Dev-Sol terör örgütü hücre evleri operasyonları	Güvenlik operasyonu
2 Mayıs	İstanbul'da polis ekibine saldırı	Terör saldırısı
15 Mayıs	Taşdelen Karakolu baskını	PKK terör örgütü saldırısı
26 Mayıs	Üzümlü Karakolu baskını	PKK terör örgütü saldırısı
19 Haziran	3821 sayılı Kanunun kabulü	Siyasi reform
26 Haziran	Susa Katliamı	Sivil katliamı
29 Temmuz	Kemal Kayaçan suikastı	Suikast
18-21 Ağustos	Şırnak kent çatışmaları	Kent çatışması/güvenlik operasyonu
30 Ağustos	Alan Karakolu saldırısı	PKK terör örgütü saldırısı
9 Eylül	CHP'nin yeniden açılması	Siyasi gelişme
12/13 Eylül	Aktütün Karakolu saldırısı	PKK terör örgütü saldırısı
20 Eylül	Musa Anter suikastı	Siyasi/gazeteci cinayeti
29 Eylül	Derecik saldırısı	PKK terör örgütü saldırısı
2 Ekim	TCG Muavenet'in vurulması	Askerî kaza/ihmal
3 Ekim	Kulp'ta geniş güvenlik operasyonu	Güvenlik operasyonu
Ekim-Kasım	Kuzey Irak harekâtı	Sınır ötesi operasyon
20 Ekim	Hazarşah Katliamı	Sivil katliamı
18 Kasım	3842 sayılı Kanunun kabulü	Hukuk reformu

Tablo 3.15-B — 1992 kronolojisi: kısa değerlendirme

Tarih	Olay	Kısa değerlendirme
10 Ocak	HEP Şiirt yöneticisi Mehmet Demir'in kaybolması	Gözaltı kontrolü yapılan bölgede kayboldu; resmî kayıtlar ve tanık anlatımları çelişti
6 Şubat	Yaşar Günaydın, Şaban Ceylan ve Halit Balta'nın öldürülmesi	Kızıl Ordu üstlenmesi; Dev-Sol terör örgütü çevresiyle güçlü ilişkilendirme

Tarih	Olay	Kısa değerlendirme
18 Şubat	Bursa Başsavcısı Nursal Uçurum’a saldırı	Başsavcı yaralandı; şoför hayatını kaybetti, koruma polisi şehit oldu
1 Mart	Neve Şalom Sinagogu’na bombalı saldırı	Can kaybı sınırlı; dini mekânın hedef alınması bakımından önemli
20-24 Mart	Cizre, Şırnak ve Nusaybin Nevruz olayları	Ölüm sayıları ve ilk ateş tartışmalı; ağır sivil kayıplar
23 Mart	Gazeteci İzzet Kezer’in Cizre’de öldürülmesi	Beyaz bayrak taşıdığı sırada vuruldu; balistik ve fail belirlenemedi
17 Nisan	İstanbul Dev-Sol terör örgütü hücre evleri operasyonları	11 kişi öldürüldü; sağ yakalama imkânı ve ölümcül güç tartışması
2 Mayıs	İstanbul’da polis ekibine saldırı	Beş polis şehit edildi; Dev-Sol terör örgütü turmanmasının parçası
15 Mayıs	Taşdelen Karakolu baskını	Yaklaşık 27 asker; kaynaklarda sayı farklılıkları
26 Mayıs	Üzümlü Karakolu baskını	Kaynaklarda 14-15 asker
19 Haziran	3821 sayılı Kanunun kabulü	12 Eylül’de kapatılan partilerin yeniden açılmasının önü açıldı
26 Haziran	Susa Katliamı	İkisi çocuk 10 sivil öldü, 5 kişi yaralandı
29 Temmuz	Kemal Kayaçan suikastı	Dev-Sol terör örgütü adına üstlenildi; emir zinciri tam açığa çıkmadı
18-21 Ağustos	Şırnak kent çatışmaları	Sivil kayıplar, geniş gözaltı ve kitlesel göç
30 Ağustos	Alan Karakolu saldırısı	Yaklaşık 20 asker; sınır ötesi sızma
9 Eylül	CHP’nin yeniden açılması	Deniz Baykal genel başkan seçildi
12/13 Eylül	Aktütün Karakolu saldırısı	Kaynaklarda 22-25 asker
20 Eylül	Musa Anter suikastı	Anter öldü, Orhan Miroğlu yaralandı; dosya 2022’de zamanaşımından düştü
29 Eylül	Derecik saldırısı	28 güvenlik personeli; yılın en ağır sınır çatışmalarından biri
2 Ekim	TCG Muavenet’in vurulması	5 denizci şehit oldu, 14 yaralı; USS Saratoga’dan yanlış füze ateşi
3 Ekim	Kulp’ta geniş güvenlik operasyonu	PKK terör örgütü saldırısı sonrası ağır silah kullanımı ve sivil zarar iddiaları
Ekim-Kasım	Kuzey Irak harekâtı	PKK terör örgütü kampları ve geçiş hatlarına yönelik geniş askerî faaliyet
20 Ekim	Hazarşah Katliamı	Minibüsten indirilen 19 sivil öldürüldü
18 Kasım	3842 sayılı Kanunun kabulü	CMUK güvenceleri genişletildi; DGM suçları bakımından önemli istisnalar korundu

3.16. 1992 Ara Değerlendirmesi

1992, Türkiye'nin 1990'lar boyunca yaşayacağı şiddet biçimlerinin tam ölçekli bir bütün hâline geldiği yıldır. PKK terör örgütü, sınır karakollarına kalabalık gruplarla saldırarak askerî kapasitesini gösterirken Susa ve Hazarşah'ta doğrudan sivilleri topluca hedef aldı. Dev-Sol terör örgütü, yargı ve güvenlik görevlilerine yönelik suikastlarını sürdürdü. Nevruz, Şırnak ve Kulp olayları ise devletin terörle mücadele ederken sivil nüfusu koruma ve ölümcül gücü sınırlandırma yükümlülüklerini yerine getirip getirmediği konusunda ağır soru işaretleri yarattı.¹⁰⁰

Musa Anter ve diğer gazetecilerin öldürülmesi, bilginin ve tanıklığın bizzat şiddetin hedefi olduğunu gösterdi. Gazetecilerin öldürüldüğü, tehdit edildiği veya olay yerinden uzaklaştırıldığı bir ortamda kamuoyu yalnızca devletin ve örgütlerin propaganda anlatıları arasında seçim yapmak zorunda kaldı. Etkili adli soruşturmanın yokluğu, bu bilgi boşluğunu kalıcılaştırdı.

Siyasal ve hukukî alanda partilerin yeniden açılması ile ceza muhakemesi reformu önemli adımlardı; fakat güvenlik suçlarının istisna rejimi içinde tutulması ve Kürt siyasi aktörlerine yönelik şiddet, reformların dönüştürücü etkisini sınırladı. Bu nedenle 1992, “demokratikleşmenin başladığı” veya “yalnızca terörün tırmandığı” tek yönlü bir yıl değildir. Yıl, reform ile istisna, parlamenter siyaset ile silahlı şiddet, güvenlik ihtiyacı ile hukuk devleti arasındaki gerilimin aynı anda büyüdüğü bir dönüm noktasıdır.

¹⁰⁰Ara sonuç, 1992 bölümünde doğrulanan olay ve kaynakların analitik sentezidir; yeni bir bağımsız olgu kaynağı değildir. Kaynak hiyerarşisi gereği resmi/hukuki belgeler ile dönem insan hakları raporları arasındaki uyumsuzluklar metinde görünür tutulmuştur.

1992'nin tarihsel hükmü şudur: Şiddetin askerî olarak büyümesi kadar, hakikati tespit edecek kurumların zayıflaması da 1993'ün büyük kırılmalarını mümkün kılmıştır.

Bir sonraki ayrıntılı bölüm, 1993'ü sistemik kırılma yılı olarak inceleyecektir. Uğur Mumcu suikastı; Adnan Kahveci ve Turgut Özal'ın ölümleri ile Eşref Bitlis'in şehadeti; Bingöl'de 33 askerin şehit edilmesi; Madımak ve Başbağlar katliamları; Mehmet Sincar, Bahtiyar Aydın ve Cem Ersever dosyaları ayrı vaka analizleri hâlinde ele alınacaktır.

4. 1993: Sistemik Kırılma Yılı

1993, Türkiye’nin yakın tarihinde yalnızca şiddetin arttığı bir yıl değildir. Devletin güvenlik mimarisinin, siyasal temsil kanallarının, toplumsal fay hatlarının ve hukuk düzeninin aynı anda ağır bir basınç altında kaldığı sistemik bir kırılma yılıdır. On iki aya sığan olayların sayısı kadar, hedef alınan kişilerin ve kurumların niteliği, ölümlerin zamanlaması, soruşturmaların seyri ve geride kalan cevapsız sorular bu yılı diğerlerinden ayırmaktadır.

Yıl, 24 Ocak’ta Uğur Mumcu’nun bombalı suikastla öldürülmesiyle açılan ağır bir siyasi cinayetler ve tartışmalı ölümler zincirine sahne oldu. Adnan Kahveci’nin ölümü, Jandarma Genel Komutanı Eşref Bitlis’in uçağının düşmesi ve Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın ölümü kısa aralıklarla gerçekleşti. Aynı yıl PKK terör örgütünün saldırıları yeni bir eşiğe ulaştı; Bingöl’de silahsız 33 asker şehit edildi. Sivas’ta Madımak Katliamı yaşandı, üç gün sonra Başbağlar’da siviller topluca öldürüldü. Milletvekili Mehmet Sincar suikasta uğradı. Lice’de ağır silahların da kullanıldığı çatışma ve yıkımın ortasında Tuğgeneral Bahtiyar Aydın şehit oldu. Yılın sonuna doğru Cem Ersever ile yakın çevresindeki isimlerin öldürülmesi, devlet içindeki hukuk dışı yapılanmalar ve güvenlik bürokrasisindeki hesaplaşmalar hakkındaki tartışmaları daha da derinleştirdi.

Bu olayların her biri kendi fail, delil ve hukuki bağlamına sahiptir; fakat aynı yıl içinde böylesine farklı güç merkezlerine, toplumsal kesimlere ve siyasal aktörlere yönelen şiddetin yoğunlaşması başlı başına açıklanması gereken tarihsel bir olgudur. Bu nedenle 1993 için kullanılan “karanlık yıl”, “tasfiye yılı” ve “laboratuvar yılı” tanımları yalnızca sonradan üretilmiş siyasi sloganlar olarak geçiştirilemez.¹⁰¹

¹⁰¹ 1993 bölümünün olay haritası; TBMM tutanakları ve araştırma raporları, Anayasa Mahkemesi/AİHM dosyaları ile dönem insan hakları raporlarının çapraz okunmasına dayanmaktadır. Bu kaynakların hiçbirisi bütün 1993 olaylarını tek bir ortak operasyon merkezi altında birleştiren kesin bir yargısal bulgu sunmamaktadır. TBMM Uğur Mumcu Raporu:

Özellikle “tasfiye yılı” tezi; Turgut Özal, Eşref Bitlis ve Adnan Kahveci gibi Kürt meselesinde güvenlik politikalarının dışına çıkan seçeneklerle ilişkilendirilen isimlerin kısa aralıklarla hayatlarını kaybetmeleri; Uğur Mumcu’nun öldürülmesi; Bahtiyar Aydın ve Cem Ersever’in yıl içerisinde ölmesi üzerinden güçlü bir toplumsal ve siyasal hafıza oluşturmıştır. Dosyalardaki soruşturma eksiklikleri, delil toplama sorunları, çelişkili kurum açıklamaları ve bazı cinayetlerde azmettirme zincirinin ortaya çıkarılamamış olması da bu şüpheyi yıllar boyunca canlı tutmuştur.

Bu bölümün görevi “tasfiye yılı” tezinden kaçınmak değil, onu delil masasına yatırmaktır. Sorulması gereken soru yalnızca “1993’te ne oldu?” değildir. Birbirine yakın tarihlerde gerçekleşen ölümler ve saldırılar arasında kanıtlanabilir bağlantılar var mıdır? Kimlerin ölümü hangi siyasal veya güvenlik dengelerini değiştirmiştir? Hangi vakalarda fail belirlenmiş, fakat azmettirenler karanlıkta kalmıştır? Hangi ölümler hakkındaki suikast iddiaları maddi delil düzeyine ulaşmıştır? Devlet kurumlarının soruşturma ve yargılama süreçlerindeki eksiklikleri tekil başarısızlıklar mıdır, yoksa daha geniş bir cezasızlık düzeninin belirtileri midir?

1993’ü anlamak için tek bir faili aramak yeterli değildir. Aynı yıl içerisinde PKK terör örgütünün belgelenmiş saldırıları, radikal dinî şiddet, siyasi suikastlar, faili meçhul cinayetler, tartışmalı ölümler, güvenlik güçlerinin eylemlerine ilişkin ağır insan hakları iddiaları ve devlet içindeki hukuk dışı yapılara ilişkin bulgular aynı tarihsel zeminde ortaya çıkmıştır. Bunların tamamını tek bir operasyon merkezine bağlayan kesin bir emir-komuta zinciri bugüne kadar ortaya konmuş değildir. Fakat bundan, olayların birbirinden bütünüyle bağımsız olduğu sonucu da çıkmaz.¹⁰²

<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/1f875c26-8112-40de-bb0a-9b9166b5e463>; Amnesty International, EUR 44/064/1993: <https://www.amnesty.org/en/documents/eur44/064/1993/en/>.

Aksine 1993'ün asıl önemi burada ortaya çıkar. Soğuk Savaş sonrasında yeniden biçimlenen devlet ve güvenlik mimarisi, Körfez Savaşı'nın yarattığı bölgesel sarsıntı, PKK terör örgütünün yükselen askerî kapasitesi, olağanüstü güvenlik rejimi, denetimsiz istihbarat yöntemleri, itirafçı ve koruculuk ağları, silah ve uyuşturucu kaçakçılığı iddiaları, siyasal kutuplaşma ve etkili soruşturma yürütülemeyen ağır suçlar aynı dönemde birbirinin üzerine binmiştir. Tek merkez kanıtlanmış değildir; fakat ortak bir şiddet ve cezasızlık ekosisteminin oluştuğu gerçeği görmezden gelinemez.

Bu nedenle 1993, bu çalışmada bir “komplo yılı” olarak değil, sistemik kırılma yılı olarak ele alınmaktadır. Bölüm, olayları birbirine zorla bağlamayacak; fakat aralarındaki yapısal ilişkileri de peşinen koparmayacaktır. Her vaka kendi deliliyle incelenecek, ardından bu vakaların devlet, siyaset, güvenlik bürokrasisi ve toplum üzerindeki ortak etkileri birlikte değerlendirilecektir.

1993'ün asıl sorusu yalnızca kimlerin öldürüldüğü değildir. Asıl soru şudur: Bu kadar farklı ölümün, saldırının, katliamın ve cevapsız dosyanın aynı yıl içinde birikmesine imkân veren düzen neydi?

4.1. Yöntem Notu: Delil, İsnat ve Yapısal Bağlantı

1993 dosyası üç ayrı soruya cevap aranarak incelenecektir: Ne oldu? Kim yaptı? Olay hangi daha geniş yapının parçasıydı?

Birinci aşamada olayın tarihi, gerçekleşme biçimi, mağdurları ve tartışmasız olguları ortaya konacaktır. İkinci aşamada fail veya örgüt isnadı; mahkeme kararları, iddianameler, resmî soruşturma belgeleri, balistik ve adli bulgular, örgütsel üstlenmeler, tanık ifadeleri ve birbirini

¹⁰² Buradaki ayırım kitabın delil derecelendirme yönteminin uygulamasıdır: olayın meydana gelmesi, belirli faile/örgüte isnat ve olaylar arası ortak emir zinciri ayrı kanıt eşikleri olarak değerlendirilmiştir. Kronolojik yakınlık tek başına nedensellik veya ortak plan kanıtı sayılmamıştır.

doğrulayan bağımsız kaynaklar üzerinden değerlendirilecektir.

Üçüncü aşama, bölümün en güç alanıdır: Bir olayın failinin belirlenmesi ile o olayın azmettirme, finansman, lojistik destek, istihbarat ilişkileri ve muhtemel kurumsal bağlantılarının bütünüyle ortaya çıkarılması aynı şey değildir. 1993’teki birçok dosyada tartışmanın yıllarca sürmesinin temel nedeni de bu farktır. Bu nedenle olay kesinliği, fail isnadı ve geniş bağlantı iddiası birbirinden ayrılacaktır.

Uğur Mumcu, Mehmet Sincar ve Cem Ersever’in öldürülmeleri tartışmasız siyasi nitelikli öldürme vakalarıdır. Tartışma, bu cinayetlerin gerçekleşip gerçekleşmediği üzerinde değil; doğrudan faillerin ötesindeki karar ve azmettirme zincirinin ne ölçüde ortaya çıkarılabildiği üzerindedir.

Adnan Kahveci, Eşref Bitlis ve Turgut Özal dosyalarında ise farklı bir delil problemi vardır. Bu ölümler resmî kayıtlara sırasıyla trafik kazası, uçak kazası ve sağlık kaynaklı ölüm olarak geçmiştir. Sonraki yıllarda suikast ve sabotaj iddiaları kamuoyunda, Mecliste ve çeşitli soruşturmalarda gündeme gelmiş; fakat bu iddiaların tümü aynı delil kuvvetine ulaşmamıştır. Bu nedenle şüphe ile ispat arasındaki mesafe her dosyada ayrıca gösterilecektir.

Delil standardının yüksek tutulması, olayların tarihsel ve siyasal bağlamlarının birbirinden koparılması anlamına gelmez. Bir olayın diğerinin doğrudan parçası olduğu kanıtlanamamış olabilir; buna rağmen aynı kurumların, aynı güvenlik rejiminin, aynı istihbarat ağlarının, aynı cezasızlık mekanizmalarının veya aynı siyasal kırılmanın etkisi altında gerçekleşmiş olabilir.

Bu çalışma her benzerliği ortak bir gizli merkezin kanıtı saymayacak; her farklılığı da olaylar arasında hiçbir yapısal ilişki bulunmadığının kanıtı kabul etmeyecektir. 1993’ün gerçek tablosu, bu iki uç arasındaki alanda aranacaktır.

4.2. Yılın Genel Görünümü

1993'ün siyaset haritasına yukarıdan bakıldığında tek bir çatışma hattı değil, birbirinin içine geçen en az altı ayrı kriz alanı görülmektedir.

Birinci hat, kamuoyunun yakından tanıdığı isimlere yönelen siyasi suikastlar ve tartışmalı ölümlerdir. Uğur Mumcu'nun öldürülmesi, Mehmet Sincar suikastı, Cem Ersever ve çevresindeki isimlerin infazı bu hattın açık cinayet dosyalarını oluştururken; Adnan Kahveci ve Turgut Özal'ın ölümleri ile Eşref Bitlis'in şehadeti yıllar boyunca sürecektir şüphe ve soruşturmaların merkezine yerleşmiştir.

İkinci hat, PKK terör örgütünün güvenlik güçlerine yönelik saldırılarının ulaştığı boyuttur. Bingöl-Elazığ yolunda silahlı 33 askerin şehit edilmesi yalnız askeri değil, siyasi sonuçları bakımından da yılın kırılma noktalarından biri olmuştur. Karakol baskınları, yol kesmeler ve bölgesel saldırılar çatışmanın coğrafyasını genişletmiştir.

Üçüncü hat, sivilin topluca hedef alınmasıdır. Başbağlar, Derince ve Yavi gibi vakalarda kadınlar, çocuklar ve silahlı köylüler doğrudan şiddetin nesnesi hâline gelmiştir. Bu saldırılar, çatışmanın askeri hedeflerden çıkarak toplumsal korku üretme aracına dönüşmesinin en ağır örnekleridir.

Dördüncü hat, toplumsal ve mezhepsel şiddettir. Madımak'ta yaşananlar; ceza ve sorumluluk tartışmasının yanı sıra devletin kalabalık şiddeti karşısındaki müdahale kapasitesi, örgütlü kışkırtma ve mezhepsel gerilim bakımından da simge vakalardan biri olmuştur.

Beşinci hat, güvenlik operasyonlarının hukuk sınırlarıdır. Lice ve Kulp çevresinde yaşananlar, terörle mücadele ile sivilin korunması arasındaki sınırın ne ölçüde aşılabildiğini gösteren dosyalara dönüşmüştür. Bahtiyar Aydın'ın Lice'de şehit edilmesi ise aynı olay alanına ikinci ve daha karanlık bir soru eklemiştir:

Generali şehit eden ateş nereden gelmiştir ve olayın bütün unsurları neden açıklığa kavuşturulamamıştır?

Altıncı hat, devletin kendi içindeki karanlık alandır. Cem Ersever’in öldürülmesi; itirafçı ağları, JİTEM tartışmaları, yasa dışı operasyon iddiaları, silah ve uyuşturucu kaçakçılığı ile güvenlik bürokrasisi arasındaki ilişkiler hakkındaki iddiaları 1993’ün son aylarında daha görünür hâle getirmiştir.

Bunlara HEP’in kapatılması ve DEP süreciyle derinleşen siyasal temsil krizi de eklendiğinde 1993, yalnızca bir şiddet kronolojisi olmaktan çıkar. Ortaya çıkan şey; sokakta, dağda, Mecliste, güvenlik bürokrasisinde, yargıda ve kamuoyunda aynı anda ilerleyen çok katmanlı bir devlet ve toplum krizidir. Aşağıdaki tablolar bu karmaşık tabloyu önce başlıca şiddet ve siyaset hatları, ardından güçlü biçimde ortaya konabilen bulgular ile açık kalan temel sorunlar üzerinden özetlemektedir.

Tablo 4.2-A — 1993’ün genel görünümü: şiddet/siyaset hattı ve başlıca vakalar

Şiddet/siyaset hattı	Başlıca vakalar
Aydın ve siyasi suikastlar	Uğur Mumcu; Mehmet Sincar
Şüpheli ölümler	Adnan Kahveci; Eşref Bitlis; Turgut Özal
PKK terör örgütünün askerî saldırıları	33 asker olayı; Çelik, Sultantopu, Kanalga ve diğer karakol saldırıları
Sivillere yönelik katliamlar	Başbağlar; Derince; Yavi
Toplumsal ve mezhepsel şiddet	Madımak
Güvenlik operasyonları ve sivil kayıplar	Lice ve Kulp çevresi
Siyasal temsil krizi	HEP’in kapatılması; DEP süreci
Devlet içi hukuk dışı yapı iddiaları	Cem Ersever, Nevval Boz ve Mustafa Deniz cinayetleri

Tablo 4.2-B — Görece güçlü bulgular ve açık kalan sorunlar

Şiddet/siyaset hattı	Görece güçlü bulgu	Açık kalan sorun
Aydın ve siyasi suikastlar	Öldürme biçimi ve hedef seçimi kesin; çeşitli sanık ve örgüt bağlantıları yargı dosyalarına girdi	Azmettirme, ortak merkez ve bütün operasyonel ağıın belirlenmesi
Şüpheli ölümler	Ölüm tarihleri ve resmi kayıtlar kesin	Suikast iddialarının maddi delille kesinleştirilememesi
PKK terör örgütünün askeri saldırıları	Örgütsel fail ve saldırıların temel seyri güçlü biçimde belgeli	Emir zinciri ve bütün saha faillerinin cezalandırılması
Sivillere yönelik katliamlar	PKK terör örgütü isnadı çok güçlü veya yargı/iddianame düzeyinde belgeli	Tüm faillerin yakalanamaması, bazı dosyalarda sonuçsuz yargılama
Toplumsal ve mezhepsel şiddet	Kitle saldırısı, mağdurlar ve güvenlik zafiyeti belgeli	Kışkırtma ağı, kamu görevlilerinin sorumluluğu ve firari sanıklar
Güvenlik operasyonları ve sivil kayıplar	Ağır silah kullanımı, sivil zarar ve soruşturma eksikleri ulusal/uluslararası dosyalarda yer aldı	İlk ateş, Bahtiyar Aydın’ın faili, bireysel sorumluluk ve komuta zinciri
Siyasal temsil krizi	AYM kararı ve kurumsal süreç kesin	Parti kapatmanın çatışma ve temsil üzerindeki uzun vadeli etkisi
Devlet içi hukuk dışı yapı iddiaları	Cinayetlerin gerçekleşmesi kesin	Failler, motivasyon ve güvenlik bürokrasisi bağlantıları

4.3. Siyasal İktidarın Yeniden Kurulması: Özal’dan Demirel ve Çiller’e

1993’ün şiddet olayları, devletin en üst siyasal makamlarında kısa sürede yaşanan değişimle aynı döneme rastladı. Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın 17 Nisan’da ölümü üzerine başlayan seçim sürecinde Başbakan ve DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel, 16 Mayıs 1993’te Türkiye’nin dokuzuncu Cumhurbaşkanı

seçildi. Demirel’in Çankaya Köşkü’ne çıkması DYP’de liderlik yarışını başlattı; 13 Haziran’daki olağanüstü kongrede Tansu Çiller genel başkan seçildi ve 25 Haziran’da DYP-SHP ortaklığına dayanan 50. Hükûmeti kurdu. Böylece Türkiye, birkaç hafta içinde hem cumhurbaşkanlığı hem başbakanlık makamlarında değişim yaşamış oldu.¹⁰³

Bu geçiş yalnızca kişisel bir iktidar değişikliği değildi. Özal’ın Kürt meselesi ve Kuzey Irak konusunda zaman zaman güvenlik bürokrasisinin yerleşik yaklaşımından ayrılan değerlendirmeleri bulunduğu yönündeki anlatılar, ölümünün ardından “siyasi çözüm ihtimali ortadan kaldırıldı” tezini besledi. Bununla birlikte bu tezi doğrudan kanıtlayan resmî bir politika belgesi veya kesinleşmiş yargı kararı yoktur. Çiller hükûmeti başlangıçta demokrasi ve insan hakları vaatlerini korumakla beraber, 33 askerin şehit edilmesi, Madımak, Başbağlar ve art arda gelen karakol saldırıları sonrasında güvenlik politikasının giderek daha sert ve askerî merkezli bir çizgiye yöneldiği görülmektedir.

Hükûmet değişiminin şiddet ortamıyla aynı zamana denk gelmesi, karar alma zincirlerinde süreklilik ve koordinasyon sorunları doğurdu. Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlık, İçişleri Bakanlığı, Genelkurmay, Jandarma ve OHAL yönetimi arasındaki görev paylaşımı kamuoyu tarafından şeffaf biçimde izlenemedi. 1993’ün ikinci yarısında güvenlik bürokrasisinin ağırlığının arttığı yönündeki değerlendirmeler, yalnızca söyleme değil; sınır ötesi operasyonların yoğunlaşması, köy

¹⁰³ Süleyman Demirel 16 Mayıs 1993’te Cumhurbaşkanı seçildi; Tansu Çiller 13 Haziran’da DYP Genel Başkanı oldu ve 25 Haziran’da hükûmeti kurdu. Bu tarihler, bölümde siyasi geçişin kronolojisini kurmak için kullanılmaktadır; geçişin şiddet olaylarıyla nedensel bağ içinde olduğu ayrıca kanıtlanmış değildir.

koruculuğunun genişlemesi ve yerel olağanüstü hâl uygulamalarının sertleşmesi gibi somut gelişmelere dayanmaktadır. Ancak “sivil iktidarın bütünüyle devre dışı bırakıldığı” hükmü, kurum içi karar belgeleri olmadan kesin bir olgu olarak kurulamaz.

4.4. Uğur Mumcu Suikastı

4.4.1. Olay ve hedef seçimi

Araştırmacı gazeteci Uğur Mumcu, 24 Ocak 1993 sabahı Ankara’daki evinin önünde bulunan otomobiline yerleştirilen bombanın patlaması sonucu öldürüldü. Suikast, yüksek miktarda patlayıcının hedefin günlük hareket düzeni izlenerek araca yerleştirilmesi, patlamanın meskûn mahalde gerçekleştirilmesi ve failin olay yerinden iz bırakmadan uzaklaşması nedeniyle profesyonel hazırlık gerektiren bir eylem niteliğindeydi. Mumcu’nun silah kaçakçılığı, radikal dinî yapılanmalar, uyuşturucu ağları, istihbarat ilişkileri ve PKK terör örgütünün bölgesel bağlantıları üzerine çalışması, cinayet için birden fazla muhtemel motivasyon alanı oluşturdu.¹⁰⁴

Hedef seçiminin sembolik niteliği de önemlidir. Mumcu yalnızca bir gazeteci değil, devlet içindeki yasa dışı ilişkileri araştıran, laiklik ve hukuk devleti konusunda kamuoyunda etkili bir isimdi. Bu nedenle cinayet, belirli bir dosyaya erişimini engellemenin ötesinde araştırmacı gazeteciliğe ve kamusal denetime yönelik gözdağı işlevi taşıdı. Cenaze törenine katılan geniş kitle ve ülke çapındaki protestolar, suikastın siyasal sistem üzerindeki etkisini büyüttü.

¹⁰⁴ Türkiye Büyük Millet Meclisi, Uğur Mumcu Cinayetinin Açıklığa Kavuşturulması Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, 10/86, S. Sayısı 344.
<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/1f875c26-8112-40de-bb0a-9b9166b5e463>

4.4.2. Soruşturma, Meclis raporu ve yargılama

Cinayetin ilk soruşturması olay yeri güvenliği, delillerin toplanması, telefon kayıtlarının korunması ve kurumlar arası koordinasyon bakımından ağır eleştirilere konu oldu. TBMM’de kurulan Uğur Mumcu Cinayetini Araştırma Komisyonu, farklı fail ihtimallerinin yeterince derinleştirilmediği, soruşturmanın başlangıç aşamasında önemli fırsatların kaybedildiği ve bilgi paylaşımında kurumlar arası sorunlar bulunduğu değerlendirmesine yer verdi. Komisyon, radikal dinî örgütler, kaçakçılık ağları, istihbarat servisleri ve Mumcu’nun araştırdığı diğer çevreler hakkındaki ihtimallerin yalnızca varsayım olarak bırakılmaması gerektiğini vurguladı.¹⁰⁵

2000 yılında yürütülen operasyonlar ve sonrasındaki “Umut Davası” kapsamında bazı sanıklar radikal dinî örgüt üyeliği ve çeşitli şiddet eylemleri nedeniyle mahkûm edildi. Bununla birlikte yargılamalar, bombanın hazırlanması ve yerleştirilmesine katılan uygulayıcılarla cinayeti sipariş eden, finanse eden veya stratejik olarak yönlendiren daha geniş yapı arasındaki ilişkinin tümünü kesinleştiremedi. Bu nedenle Uğur Mumcu dosyası, “hiçbir fail bulunmadı” şeklinde tanımlanamayacağı gibi “bütün yönleriyle aydınlatıldı” biçiminde de sunulamaz. En doğru sınıflandırma, uygulayıcı hücreye ilişkin önemli yargısal bulgulara rağmen azmettirme ve üst bağlantı zincirinin açık kaldığı yönündedir.¹⁰⁶

¹⁰⁵ TBMM Komisyon Raporunun başlangıç bölümünde önceki incelemelerde bazı evraklarda tahrifat, şüphelilerin firarına yol açılması ve “delil toplamada baştan savma ve özensizlik” tespitlerine yer verildiği aktarılır (S. Sayısı 344, s. 4).

<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/1f875c26-8112-40de-bb0a-9b9166b5e463>

¹⁰⁶ Umut Davası sonrasında bazı örgüt üyeleri hakkında mahkûmiyetler kurulmuş olmakla birlikte, TBMM raporunun işaret ettiği soruşturma sorunları ve azmettirme/üst bağlantı tartışmaları dosyanın tüm operasyon zincirinin açıklanmış sayılmasına izin vermemektedir. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/1f875c26-8112-40de-bb0a-9b9166b5e463>

4.4.3. Ortak merkez iddiasının sınırları

Aksoy, Üçok, Dursun, Emeç ve Mumcu cinayetlerinin benzer laik ve kamusal kimliklere sahip kişileri hedeflemesi, ortak bir radikal ağ ihtimalini güçlendirmiştir. Ancak benzer hedef profili tek başına ortak emir merkezi kanıtı değildir. Her dosyada kullanılan yöntem, operasyon ekibi, örgütsel üstlenme ve yargı bulguları farklılık göstermektedir. Akademik olarak ortak ideolojik iklim ile ortak operasyonel merkez ayrılmalıdır: birincisi güçlü bir örüntü, ikincisi ise her vakayı birleştiren doğrudan maddi delil gerektiren daha ağır bir iddiadır.¹⁰⁷

4.5. Adnan Kahveci'nin Ölümü

Eski Maliye Bakanı ve ANAP milletvekili Adnan Kahveci, eşi ve bir çocuğuyla birlikte 5 Şubat 1993'te Bolu-Gerede yakınlarında meydana gelen trafik kazasında hayatını kaybetti. Araç, yanlış güzergâha girilmesiyle İstanbul yönünün tersine ilerlemiş ve karla kaplı yolda kaza yapmıştı. Kahveci'nin ekonomi politikası, yolsuzlukla mücadele ve Kürt meselesine ilişkin bazı raporlar hazırladığı yönündeki bilgiler, ölümünün daha sonra "1993 tasfiye zinciri" içine yerleştirilmesine yol açtı.¹⁰⁸

¹⁰⁷ Benzer hedef profili veya ideolojik bağlam, ortak operasyon merkezi iddiasından daha düşük bir kanıt eşliğidir. Bu paragraf analitik ayrımı ifade eder; tek merkez iddiası için ortak personel, iletişim, finansman veya emir belgesi gibi doğrudan bağ aranmıştır.

¹⁰⁸ Kahveci'nin ölümü hakkında suikast iddialarının resmî düzeyde araştırılması talep edilmiştir; TBMM araştırma önermeleri bu şüphelerin varlığını belgelese de suikastı kanıtlayan bir yargı hükmü değildir. TBMM 2010: <https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D23/Y5/T10/WebOnergeMetni/7dfbf219-6076-4cb3-be81-b86e1fa23076.pdf>; TBMM 2012: <https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D24/Y2/T10/WebOnergeMetni/96fca777-2da5-4df5-aa81-5769d7930ff4.pdf>

Bununla birlikte kamuya açık adli ve yargısal belgeler, kazaya dış müdahale yapıldığını, yol işaretlerinin bilinçli biçimde değiştirildiğini veya aracın sabotaja uğratıldığını kesinleştirmemiştir. Kahveci’nin ölümünü suikast olarak nitelendiren anlatılar çoğunlukla zamanlama, siyasi konum ve aynı yıl yaşanan diğer ölümler arasındaki kronolojik yakınlığa dayanmaktadır. Bu unsurlar şüphe doğurabilir; ancak ceza hukuku ve akademik kanıt standardı bakımından suikast hükmü kurmaya yeterli değildir. Dosya bu nedenle “resmî olarak trafik kazası; suikast iddiası kanıtlanmamış” kategorisinde değerlendirilmelidir.

4.6. Orgeneral Eşref Bitlis’in Şehadeti

4.6.1. Uçak kazası ve resmî açıklama

Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Eşref Bitlis’i taşıyan askerî uçak, 17 Şubat 1993’te Ankara Güvercinlik’ten kalkışından kısa süre sonra düştü. Bitlis ile birlikte uçaktaki dört kişi daha hayatını kaybetti. Resmî incelemelerde olumsuz hava koşulları, buzlanma ve teknik nedenler öne çıkarıldı. Uçağın kalkışa elverişliliği, motorların çalışma durumu ve hava koşulları hakkındaki bilgiler yıllar boyunca farklı yorumlara konu oldu.¹⁰⁹

4.6.2. Sabotaj iddiaları

Bitlis’in Kuzey Irak politikası, Çekiç Güç’e yönelik eleştirileri ve Iraklı Kürt aktörlerle yürüttüğü temaslar

¹⁰⁹ Eşref Bitlis’in ölümüyle ilgili sabotaj iddiaları TBMM araştırma önergelerine konu olmuştur. Bu önergeler, iddiaların resmî olarak gündeme taşındığını gösterir; sabotajın gerçekleştiğini kesinleştiren mahkeme hükmü olarak kullanılamaz.
<https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D23/Y5/T10/WebOnergeMetni/7dfbf219-6076-4cb3-be81-b86e1fa23076.pdf>;
<https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D24/Y2/T10/WebOnergeMetni/96fca777-2da5-4df5-aa81-5769d7930ff4.pdf>

nedeniyle hedef alınmış olabileceği ileri sürüldü. Bazı askerî personel ve siyasetçiler uçağın sabotaja uğramış olabileceğini savundu; Mecliste araştırma önermeleri verildi ve savcılık soruşturmaları yürütüldü. Ancak kamuya açık yargı sonucunda uçağın patlayıcı, kasıtlı teknik müdahale veya dış saldırıyla düşürüldüğü kesinleştirilmedi.

Bitlis dosyasının epistemik sorunu, ilk teknik incelemenin kamuoyunu ikna edecek açıklıkta yayımlanmaması ve sonraki tanıklıkların olaydan uzun süre sonra ortaya çıkmasıdır. Kaza ihtimalini savunan teknik bulgular ile sabotaj şüphesini destekleyen siyasi bağlam birbirinden farklı kanıt türleridir. Siyasi motivasyon ihtimali, sabotajın gerçekleştiğini göstermez; teknik bir kaza açıklaması da soruşturmanın bütün soruları yanıtladığı anlamına gelmez. Bu nedenle en ihtiyatlı hüküm, ölümün resmî olarak uçak kazası olduğu, sabotaj iddiasının ciddi biçimde tartışıldığı fakat kesinleştirilemediğidir.

4.7. 1993 Ateşkesi ve Turgut Özal'ın Ölümü

4.7.1. Tek taraflı ateşkes girişimi

Abdullah Öcalan, 17 Mart 1993'te Celal Talabani'nin de bulunduğu bir basın toplantısında PKK terör örgütü adına tek taraflı ateşkes ilan etti. Ateşkes, Türk devleti tarafından resmî bir müzakere süreci olarak tanınmadı; güvenlik operasyonları tamamen sona ermedi ve örgütün sahadaki bütün birimlerinin merkezi talimata ne ölçüde uyduğu belirsiz kaldı. Buna rağmen çatışmanın siyasi yollarla azaltılabileceği yönünde kısa süreli bir beklenti oluştu. Özal'ın bazı Kürt siyasetçiler ve Iraklı Kürt

liderlerle temas arayışları, bu beklentinin Cumhurbaşkanlığı düzeyinde karşılık bulduğu şeklinde yorumlandı.¹¹⁰

4.7.2. Özal’ın ölümü ve ilk işlemler

Cumhurbaşkanı Turgut Özal, 17 Nisan 1993’te ani rahatsızlık sonucu hayatını kaybetti. Ölümün ardından kapsamlı klasik otopsi yapılmaması, tıbbi örneklerin muhafazası hakkındaki belirsizlikler ve acil müdahale sürecine ilişkin çelişkili anlatımlar yıllar sonra suikast şüphelerinin güçlenmesine neden oldu. İlk kayıtlar ölümün kalp-damar rahatsızlığıyla bağlantılı olduğu yönündeydi; ancak aile üyeleri ve bazı siyasi aktörler zehirlenme ihtimalini gündeme getirdi.¹¹¹

4.7.3. Mezarın açılması ve adli sonuç

Ankara Cumhuriyet Başsavcılığının soruşturması kapsamında Özal’ın mezarı 2 Ekim 2012’de açıldı ve Adli Tıp Kurumu inceleme yaptı. İncelemelerde çeşitli kimyasal maddeler tespit edilmekle birlikte kurum, ağır metal maruziyetiyle ölüm arasında tıbbi nedensellik kurulamadığı ve kesin ölüm sebebinin belirlenemediği sonucuna vardı. Açılan ceza davasında sanık hakkında beraat kararı verildi. Dolayısıyla sonraki adli süreç, “zehirlenme kesin olarak kanıtlandı” sonucunu üretmediği gibi ölümün olağan sağlık nedeniyle

¹¹⁰ Amnesty International, 1993 ateşkesini “mid-March” döneminde ilan edilmiş tek taraflı ateşkes olarak kaydeder; güvenlik operasyonlarının tamamen durmadığını ve ateşkesin 24 Mayıs saldırısından sonra çözülmeye başladığını belirtir. EUR 44/064/1993, ss. 1–2. <https://www.amnesty.org/en/documents/eur44/064/1993/en/>

¹¹¹ Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulunun 2012 raporu, ilk tıbbi kayıtlar, müdahale zaman çizelgesi ve klasik otopsi yapılmamış olmasını ayrıntılı biçimde incelemektedir. Raporun arşiv kopyası: https://static.bianet.org/files/doc_files/000/000/606/original/ddkozal.pdf

gerçekleştiğini de geriye dönük olarak mutlak kesinlikle belirleyemedi.¹¹²

Özal dosyasında bilimsel belirsizlik, otopsinin ölümden yaklaşık on dokuz yıl sonra yapılmasından kaynaklanan sınırlılıklarla birlikte değerlendirilmelidir. Bazı maddelerin tahnit, çevresel bulaşma veya uzun süreli gömülme süreciyle ilişkili olabileceği; bazılarının ise ölüm anındaki düzeyi hakkında güvenilir sonuç vermeyeceği belirtilmiştir. Bu nedenle akademik metinde doğru ifade, “ölüm nedeni resmî kayıtlarda ani sağlık sorunu olarak yer almış; sonraki soruşturmada suikast kesinleştirilememiş ve kesin ölüm sebebi belirlenememiştir” biçimindedir.

4.8. 24 Mayıs Bingöl Saldırısı: 33 Silahsız Askerin Şehit Edilmesi

4.8.1. Olayın seyri

24 Mayıs 1993'te Elazığ-Bingöl kara yolunda yol kesen PKK terör örgütü mensupları, birliklerine sevk edilmek üzere sivil araçlarla taşınan silahsız ve sivil kıyafetli askerleri araçlardan indirdi. Gece boyunca alıkonulan askerlerden 33'ü şehit edildi; olay sırasında öldürülen sivil sayısı dönem kaynaklarında farklı verildi. Olay, askerlerin çatışma hâlinde bulunmaması ve silahsız olmaları nedeniyle yalnızca askerî hedefe saldırı olarak değil, teslim alınmış askerlerin topluca şehit edilmesi olarak değerlendirilmelidir.¹¹³

¹¹² DDK raporunda hekim beyanları, otopsi yapılmadan kesin ölüm sebebinin belirlenmesinin mümkün olmadığı ve ilk kayıtlardaki ölüm sebebi ifadelerinin kesinlik taşımadığı yönündeki tıbbi değerlendirmeler aktarılır (raporun basılı sayfaları 614-615).
https://static.bianet.org/files/doc_files/000/000/606/original/ddkozal.pdf

¹¹³ TBMM'nin sonraki resmî anma kayıtları saldırıda 33 silahsız askerın öldürüldüğünü kaydeder. Döneme çok yakın Amnesty International raporu ise 32 asker ve 4 sivil rakamını vermiştir (EUR 44/064/1993, s. 2). Bu nedenle ana metinde asker sayısı resmî Türk kayıtlarındaki 33 olarak

Saldırı, bölgedeki yerel örgüt komutanlarının kararı, merkezi yönetimin bilgisi ve ateşkes disiplininin niteliği konusunda yoğun tartışma yarattı. Abdullah Öcalan daha sonraki açıklamalarında eylemi Şemdin Sakık’ın sorumluluğuna bağladı. Sakık ise farklı dönemlerde karar zinciri hakkında çeşitli beyanlarda bulundu. Bu anlatımların bir bölümü örgüt içi sorumluluğu birbirine yükleyen savunmalar niteliğindedir. Buna rağmen saldırının PKK mensuplarınca gerçekleştirildiği, olayın temel seyri ve mağdur sayısı bakımından güçlü bir tarihsel ve yargısal uzlaşma bulunmaktadır.

4.8.2. Ateşkesin çöküşü ve stratejik etkisi

33 askerin şehit edilmesi, mart ayında ilan edilen tek taraflı ateşkesi fiilen sona erdirdi ve kamuoyunda siyasi çözüm arayışlarına yönelik desteği ağır biçimde zayıflattı. Güvenlik bürokrasisi açısından olay, PKK terör örgütünün ateşkesi yeniden yapılanma ve hareket serbestisi kazanma aracı olarak kullandığı düşüncesini güçlendirdi. Örgüt açısından ise merkezi komuta ile saha birimleri arasındaki disiplin sorunu veya ateşkesin taktik niteliği tartışmasını doğurdu. Her iki durumda da saldırı, şiddetin 1993 yazında daha yüksek düzeye çıkmasının doğrudan eşiklerinden biri oldu.¹¹⁴

Olay öncesinde güzergâh güvenliği, askerlerin silahsız ve korumasız biçimde taşınması ve istihbarat uyarılarının değerlendirilip değerlendirilmediği de idari sorumluluk bakımından sorgulandı. Terör saldırısının asli

korunmuş, sivil sayısındaki dönemsel uyumsuzluk ayrıca belirtilmiştir. TBMM kayıtları: <https://www.tbmm.gov.tr/Milletvekili/UyeGenelKurulKonusmalariDetay?eid=124477> ; Amnesty: <https://www.amnesty.org/en/documents/eur44/064/1993/en/>

¹¹⁴ Amnesty International, 24 Mayıs saldırısının ateşkesin çözülmesinde belirleyici eşik olduğunu ve PKK liderliğinin daha sonra olayla ilgili pişmanlık açıkladığını kaydederek; ateşkesin 8 Haziran’da resmen sona erdirildiğini belirtir (EUR 44/064/1993, s. 2). <https://www.amnesty.org/en/documents/eur44/064/1993/en/>

sorumluluğu saldırıyı planlayan ve gerçekleştiren örgüt mensuplarına aittir; ancak devletin askerlerini koruma yükümlülüğü, sevk planlamasındaki olası ihmal ve güvenlik tedbirlerinin yeterliliğinin ayrıca incelenmesini gerektirir. Bu iki sorumluluk düzeyi birbirini ortadan kaldırmaz.

4.9. 2 Temmuz: Çelik Karakolu Saldırısı ve Madımak Katliamı

4.9.1. Aynı gün iki farklı şiddet hattı

2 Temmuz 1993, birbirinden farklı iki ağır olayın aynı gün meydana gelmesi nedeniyle dönemin simgesel tarihlerinden biridir. Şırnak bölgesindeki Çelik Jandarma Karakolu'na PKK terör örgütü tarafından düzenlenen saldırıda 16 asker şehit oldu. Aynı gün Sivas'ta Pir Sultan Abdal etkinliklerine katılan sanatçı, yazar ve aydınların kaldığı Madımak Oteli, saatler süren kitle kuşatması sonucunda ateşe verildi. Bu iki olayın ortak operasyonel merkezden yönetildiğini gösteren bir delil bulunmamakla birlikte aynı gün askerî hedeflere yönelik örgütlü saldırı ile mezhepsel-ideolojik kitle şiddetinin birlikte görülmesi, devletin güvenlik kapasitesinin çok yönlü baskı altında bulunduğunu gösterir.¹⁵

4.9.2. Madımak'a giden süreç

Pir Sultan Abdal etkinlikleri öncesinde Aziz Nesin'in Salman Rüşdi'nin "Şeytan Ayetleri" kitabından bölümler yayımlaması ve Sivas'taki yerel basında kullanılan kışkırtıcı dil, gerilimin başlıca unsurları arasındaydı.

¹⁵ 2 Temmuz Madımak ve aynı günkü güvenlik olayları ile 5 Temmuz Başbağlar saldırısı TBMM'de 6 Temmuz 1993 birleşiminde tartışılmıştır. Tutanak, olayların aynı siyasi haftada yaşandığını belgeler; ortak operasyon merkezi iddiası için bağımsız bir delil sunmaz. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c038/tbmm19038123.pdf>

Cuma namazının ardından toplanan kalabalık, kültür merkezi ve valilik çevresindeki protestolardan Madımak Otelı’nin kuşatılmasına yöneldi. Saatler boyunca sloganlar atıldı, otelin önü araç ve insan yığınyla kapatıldı, güvenlik güçleri kalabalığı dağıtacak yeterli ve zamanında müdahaleyi gerçekleştirmedi.¹¹⁶

Otelin ateşe verilmesi sonucu etkinlik katılımcısı 33 sanatçı, yazar ve aydın ile iki otel çalışanı hayatını kaybetti. Olaylar sırasında iki göstericinin de öldüğü kayıtlara geçti. Mağdurların önemli bölümü dumandan zehirlenerek veya yangında yaşamını yitirdi. Katliamın televizyondan canlıya yakın biçimde izlenmesi, devlet otoritesinin saatler süren kitle şiddeti karşısındaki etkisizliğini görünür hâle getirdi.

4.9.3. Kamu otoritesinin sorumluluğu

Madımak dosyasında ceza sorumluluğu ile devletin koruma yükümlülüğü ayrı incelenmelidir. Otelı kuşatan, ateşe veren, saldırıyı teşvik eden veya kolaylaştıran kişiler doğrudan ceza sorumluluğuna sahiptir. Bunun yanında valilik, emniyet, jandarma ve merkezi hükümetin saldırı riskini önceden değerlendirmesi, yeterli kuvvet sevk etmesi, kalabalığı dağıtması ve oteldekileri tahliye etmesi gerekiyordu. TBMM’deki araştırma ve görüşmelerde güvenlik güçlerinin olayları önleyebilecek imkâna sahip olmasına rağmen kararsız ve yetersiz kaldığı yönünde ifadeler yer aldı.¹¹⁷

¹¹⁶ Madımak olayının gelişimi ve devletin koruma/soruşturma yükümlülüğüne ilişkin sonraki anayasal inceleme için bkz. Anayasa Mahkemesi, B. No. 2021/34231, 26 Ocak 2023. <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/BB/2021/34231>

¹¹⁷ Anayasa Mahkemesi, Madımak dosyasındaki bireysel başvurularda soruşturma ve yargılama sürecini, firari sanıklar ve etkili soruşturma yükümlülüğü bağlamında değerlendirmiştir. B. No. 2021/34231: <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/BB/2021/34231>; ayrıca B. No. 2023/51685: <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/BB/2023/51685>

Yargılamada çok sayıda sanık hakkında mahkûmiyet kararı verildi; bazı kararlar Yargıtay süreçlerinden geçti. Bununla birlikte firari sanıklar, zamanaşımı kararları ve kamu görevlilerinin sorumluluğunun yeterince araştırılmadığı yönündeki eleştiriler dosyanın toplumsal olarak kapanmasını engelledi. Anayasa Mahkemesine taşınan bireysel başvurular ve sonraki hukuk süreçleri, özellikle firari sanıklar yönünden soruşturma yükümlülüğü ve zamanaşımı tartışmasını canlı tuttu.

4.9.4. Katliamın niteliği

Madımak, kendiliğinden ortaya çıkan kontrolsüz bir “kalabalık olayı” şeklinde küçültülemez. Kışkırtıcı yayınlar, hedef gösterme, saatler süren örgütlü sloganlar, otelin kuşatılması ve ateşe verilmesi birlikte değerlendirildiğinde siyasi ve mezhepsel saik taşıyan toplu şiddet söz konusudur. Bununla birlikte bütün kalabalığın aynı suç iradesine sahip olduğu varsayılmamalı; öldürme, yakma, teşvik, yardım ve pasif bulunma davranışları bireysel ceza sorumluluğu bakımından ayrıştırılmalıdır.¹¹⁸

4.10. Başbağlar Katliamı

4.10.1. Olayın seyri

5 Temmuz 1993 akşamı Erzincan'ın Kemaliye ilçesine bağlı Başbağlar köyü, yaklaşık yüz kişiden oluştuğu ileri sürülen silahlı bir grup tarafından kuşatıldı. Telefon ve elektrik bağlantıları kesildi; köy halkı meydanda toplandı; uzun süre örgütsel propaganda yapıldı. Meydandaki

¹¹⁸ Bu nitelendirme ceza sorumluluğunu kalabalığın tamamına teşmil etmez. Bölüm, öldürme/yakma/teşvik/yardım gibi bireysel fiiller ile sırf olay yerinde bulunmayı birbirinden ayırarak kolektif suçlama yapmamaktadır.

erkekler otomatik silahlarla tarandı, köydeki evler, okul, cami ve ortak kullanım alanları ateşe verildi. Toplam 33 sivil hayatını kaybetti; köyün büyük bölümü yakıldı ve geçim kaynakları yok edildi.¹¹⁹

Yeni soruşturma kapsamında hazırlanan 2022 tarihli iddianamede saldırının, “İsa” kod adlı Orhan İlbaş’ın sorumluluğunda Tunceli bölgesinden gelen PKK mensuplarınca gerçekleştirildiği ileri sürüldü. Tanık teşhisleri ve olay yerinden elde edilen kovanların başka PKK terör örgütü eylemleriyle ilişkilendirilen silahlarla bağlantısı, örgütsel isnadı destekleyen başlıca unsurlar olarak gösterildi. Bu deliller, saldırının PKK mensuplarınca gerçekleştirildiği yönündeki resmî tezi güçlendirmektedir; ancak yargılama bütün sanıkları mahkeme önüne getirememiştir.

4.10.2. Madımak’la ilişki ve “intikam” söylemi

Başbağlar’ın Madımak’tan üç gün sonra gerçekleşmesi ve saldırganların Sivas’taki ölümleri propaganda konuşmasında kullandıklarına ilişkin tanıklıklar, iki olay arasında “intikam” bağlantısı kurulmasına yol açtı. Bu ilişki, saldırganların Madımak’ı gerekçe olarak kullandığını gösterebilir; fakat iki katliamın aynı gizli merkez tarafından planlandığını kanıtlamaz. Ortak merkez tezi için iki olayın hazırlık, finansman, personel veya emir zincirini birleştiren maddi delil gerekir. Böyle bir delil kamuya açık yargı kayıtlarında kesinleşmiş değildir.¹²⁰

¹¹⁹ 2022’de kabul edilen yeni iddianame, 21 sanık yönünden olayın PKK/KCK bağlantısı, tanık ifadeleri ve kriminal silah incelemelerini yeniden dava konusu yapmıştır. Anadolu Ajansı, 4 Ağustos 2022. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/basbaglar-katliami-ile-ilgili-21-sanik-hakkinda-hazirlanan-iddianame-kabul-edildi/2653552>

¹²⁰ TBMM’nin 6 Temmuz 1993 tutanağı ve sonraki soruşturma kayıtları iki olayın kronolojik yakınlığını gösterir. “Intikam” söylemi ile iki katliamı tek gizli merkezde birleştiren iddia aynı şey değildir; ortak merkez için bağımsız operasyonel bağ gerekir.

“İntikam” söylemi, toplu cezalandırmanın ideolojik aracıdır. Başbağlar halkının Madımak’ta yaşanan suçla hiçbir ilgisi bulunmadığı hâlde köyün Sünni kimliği üzerinden hedef seçilmesi, sivillerin kolektif kimlikleri nedeniyle cezalandırıldığını gösterir. Madımak ve Başbağlar mağdurlarını karşı karşıya getiren anlatı, failerin kutuplaştırıcı stratejisini yeniden üretir. Akademik ve ahlaki değerlendirme, her iki olayın mağdurlarını aynı yaşam hakkı ve adalet ilkesi içerisinde ele almalıdır.

4.10.3. Soruşturma ve yargılamanın yetersizliği

İlk yargılama sürecinde çok sayıda sanık beraat etti veya dosya sonuçsuz kaldı. Olay yerine geç ulaşılması, kovanların zamanında ve bütünlüklü analiz edilmemesi, cesetler üzerindeki adli işlemlerin yetersizliği, olay yerinin yeniden inşa sırasında değiştirilmesi ve şüphelilerin yakalanamaması eleştirildi. Dosyanın 2019 sonrasında yeniden ele alınması, eski delillerin modern yöntemlerle incelenmesi bakımından önemliydi; ancak aradan geçen süre tanık hafızası, delil bütünlüğü ve sanıklara erişim bakımından ağır kayıplar doğurmuştu.¹²¹

2022’de 21 sanık hakkında kabul edilen iddianame, dosyanın tümüyle kapanmadığını gösterdi. Ancak sanıkların çoğunun firari olması ve yargılanabilen kişi yönünden somut delil yetersizliği nedeniyle beraat kararı verilmesi, ceza adaletinin olayın tüm aktörlerine ulaşamadığını ortaya koydu. Başbağlar’ın tarihsel faili konusunda güçlü örgütsel bulgular bulunmakla birlikte

<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c038/tbmm19038123.pdf>

¹²¹ Erzincan 2. Ağır Ceza Mahkemesinin 2022’de kabul ettiği yeni iddianamede 21 sanık yer aldı; soruşturma aşamasında 20 sanık hakkında yakalama kararı bulunduğu bildirildi.

<https://www.aa.com.tr/tr/gundem/basbaglar-katliami-ile-ilgili-21-sanik-hakinda-hazirlanan-iddianame-kabul-edildi/2653552>

bireysel ceza sorumluluklarının tamamı kesinleşmemiştir.

4.11. HEP’in Kapatılması ve Parlamenter Temsil Krizi

Anayasa Mahkemesi 14 Temmuz 1993’te Halkın Emek Partisinin kapatılmasına karar verdi. Karar, parti programı, açıklamalar ve faaliyetlerin devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü ilkesine aykırı olduğu gerekçesine dayandırıldı. HEP kadroları, kapatma ihtimaline karşı daha önce kurulan DEP’e geçti. Böylece silahlı çatışmanın tırmandığı bir dönemde Kürt siyasi hareketinin parlamenter kanalı bir kez daha parti kapatma yoluyla yeniden yapılanmak zorunda kaldı.¹²²

HEP’in kapatılması, PKK terör örgütü şiddetinin hukuken veya siyaseten mazur görülmesini gerektirmediği gibi, parti kapatma politikasının sonuçlarının tartışılmasını da engellemez. Parlamenter temsil alanının daralması, şiddet dışı siyasal aktörlerin hareket alanını sınırlamış ve örgütün “siyasi yollar kapalıdır” propagandasını beslemiştir. Buna karşılık HEP ve devamı partilerin bazı üyelerinin PKK ile aralarına yeterli mesafe koymadıkları yönündeki eleştiriler de siyasi ve yargısal süreçlerde etkili olmuştur. Dönemin temel ikilemi, terörle mücadele gerekliliği ile çoğulcu siyasal temsilin korunması arasındaki dengenin kurulamamasıdır.

¹²² Anayasa Mahkemesi, HEP hakkında E.1992/1, K.1993/1 sayılı kararla 14 Temmuz 1993 tarihinde kapatma kararı vermiştir.
<https://siyasipartikararlar.anayasa.gov.tr/kbb/pages/search/SiyasiParti?id=a2JiOjU5NDg0Y2ZlLlRlNTgtMTAyNi04MjgyLWlyNWUyZTQwNjcwNg&type=SiyasiParti>

4.12. Mehmet Sincar Suikastı

4.12.1. Olay ve mağdurlar

DEP Mardin Milletvekili Mehmet Sincar, 4 Eylül 1993'te Batman'da parti çalışması yürüttüğü sırada silahlı saldırıya uğrayarak öldürüldü; aynı saldırıda Metin Özdemir de hayatını kaybetti ve bazı kişiler yaralandı. Bir milletvekilinin bölgedeki siyasi cinayetleri ve güvenlik sorunlarını incelemek amacıyla bulunduğu kentte hedef alınması, suikastın parlamenter temsile yönelik doğrudan mesaj niteliğini güçlendirdi.¹²³

4.12.2. Fail isnadı ve yargı süreci

Cinayet Türkiye Hizbullahı bağlantılı kişiler çerçevesinde soruşturuldu ve bazı şüpheliler hakkında dava açıldı. AİHM'ye yansıyan Sincar/Türkiye dosyası, iddia edilen faillerin beraat etmesi ve soruşturmanın etkinliği konularını içerdi. Sonraki yıllarda Susurluk ve JİTEM tartışmaları kapsamında, cinayetin devletle bağlantılı yasa dışı kişiler tarafından işlendiğine ilişkin tanık ve itirafçı anlatımları da gündeme geldi. Bu anlatılar ciddi iddialar oluşturmakla birlikte, cinayetin bütün emir-komuta zincirini kesinleştiren tek ve tutarlı bir mahkeme hükmü ortaya çıkmadı.¹²⁴

Sincar dosyası, 1990'ların siyasi cinayetlerinde sık görülen bir sorunu yansıtır: farklı soruşturma hatlarının

¹²³ Mehmet Sincar cinayeti TBMM'de 16 Eylül 1993 birleşiminde gündeme gelmiştir. AİHM'de doğru dosya Cihan Sincar/Türkiye, B. No. 70835/01'dir; karar 10 Ekim 2002 tarihli kabul edilebilirlik kararıdır ve 1994 ile 1996'daki beraat kararlarını aktarır. Mahkeme, başvurunun bu kısmını altı aylık süre yönünden reddetmiş; cinayetin faili hakkında esastan bir ihlal hükmü kurmamıştır. TBMM:

<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c039/tbmm19039004.pdf>;
AİHM: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-22754>

¹²⁴ Cihan Sincar/Türkiye kararında on iki şüpheli hakkında işlem yapıldığı, on şüphelinin 29 Kasım 1994'te, kalan iki şüphelinin 26 Kasım 1996'da beraat ettiği; ayrıca Susurluk Raporunda başka isim ve bağlantı iddialarının yer aldığı fakat savcılarının bunu yeni kovuşturma için yeterli görmediği aktarılır. AİHM, B. No. 70835/01. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-22754>

birbirini tamamlamak yerine dağıtması. Bir dosya radikal dinî örgüt bağlantısına, başka bir anlatı itirafçı ve güvenlik bürokrasisi ilişkilerine, üçüncü bir açıklama yerel siyasi çatışmalara odaklanmıştır. Bu ihtimallerin bazıları birbirini dışlamak zorunda değildir; devlet içindeki hukuk dışı unsurların yerel örgütleri kullanmış olması teorik olarak mümkündür. Ancak böyle bir birleşik yapı ancak somut kişiler, iletişim kayıtları, maddi deliller ve emir ilişkileriyle kanıtlanabilir.

4.13. Derince Katliamı

21 Ekim 1993 gecesi Siirt’in Baykan ilçesine bağlı Derince köyüne giren PKK terör örgütü mensupları, çoğu korucu ailelerine mensup kadın ve çocukları evlerinden çıkararak topladı. Aralarında 13 çocuğun ve sekiz kadının bulunduğu 22 sivil kurşuna dizilerek öldürüldü. En küçük mağdurlardan birinin bebek olması, saldırının askeri zorunluluk veya çatışma gerekçesiyle açıklanamayacağını açıkça gösterir.¹²⁵

Derince’de hedef seçiminin temelinde koruculuk sistemi ve örgüte itaat etmeyen köyleri cezalandırma stratejisi bulunuyordu. PKK, korucuları silahlı devlet unsuru olarak görse dahi korucuların aileleri, çocukları ve silahsız köylüler meşru hedef sayılamaz. Ailelerin topluca öldürülmesi, korku yoluyla çevre köyleri koruculuktan vazgeçirmeyi ve örgütsel kontrolü sağlamayı amaçlayan terör yöntemidir. Bu saldırı, PKK terör örgütünün sivil katliamlarını yalnızca “çatışma sırasında meydana gelen yan kayıp” olarak nitelendiren anlatıları geçersiz kılan açık örneklerden biridir.

¹²⁵ Derince saldırısının mağdur sayısı ve çocuk/kadın dağılımına ilişkin sonraki anma kaydı: Anadolu Ajansı, “Derince’nin acısı unutulmuyor”, 20 Ekim 2019. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/derincenin-acisi-unutulmuyor/1620035>

4.14. Lice Olayları ve Tuğgeneral Bahtiyar Aydın'ın Şehadeti

4.14.1. 22 Ekim'de başlayan olaylar

22 Ekim 1993'te Diyarbakır'ın Lice ilçesinde silahlı çatışma başladı. Resmî anlatıya göre PKK terör örgütü mensupları güvenlik birimlerine saldırdı; güvenlik güçleri karşılık verdi. Tuğgeneral Bahtiyar Aydın, İlçe Jandarma Komutanlığı çevresinde vurularak şehit oldu. Ardından ilçe yoğun ateş altına alındı; çok sayıda ev ve iş yeri yandı veya ağır hasar gördü, siviller öldü ve yaralandı. Olayların süresi, kullanılan ağır silahların niteliği ve ilk ateşin kaynağı hakkında resmî anlatımlarla tanık beyanları arasında ciddi farklılıklar oluştu.¹²⁶

4.14.2. AİHM bulguları ve sivil zarar

Lice'de zarar gören kişilerin başvuruları Avrupa insan hakları sistemine taşındı. Hazar, Tektaş, Bekiroğlu, Pekol, Bozkuş ve diğer başvurularda güvenlik güçlerinin ağır silah kullanımı, mülklere verilen zarar ve etkili soruşturma yapılmaması incelendi. Kararlarda olayların bütün askerî ayrıntıları kesinleştirilemese de devletin yaşam ve mülkiyet hakkı kapsamındaki yükümlülükleri ile soruşturma eksiklikleri üzerinde duruldu. İlçede meydana gelen yıkımın yalnızca PKK terör örgütü ateşiyle açıklanamayacağına ilişkin tanık ve belge değerlendirmeleri, güvenlik operasyonunun orantılılığı konusunda ciddi soru işaretleri oluşturdu.

¹²⁶ AİHM dosyaları, 22 Ekim 1993'te Lice'de güvenlik güçleri ile PKK mensupları arasında çatışma çıktığını ve olayın seyri konusunda taraf anlatılarının ayrıştığını kaydeder. Ayder ve Diğerleri/Türkiye, B. No. 23656/94, 8 Ocak 2004: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61560>; ayrıca Hazar, Tektaş, Bekiroğlu, Pekol, Bozkuş ve Diğerleri/Türkiye: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-22147>

4.14.3. Bahtiyar Aydın’ın failine ilişkin belirsizlik

Bahtiyar Aydın’ın PKK terör örgütü keskin nişancısı tarafından vurulduğu resmî olarak açıklandı. Ancak yıllar sonra açılan soruşturma ve davada, atış yönü, kullanılan silah, olay yerinin korunması ve tanık ifadeleri bakımından çelişkiler gündeme geldi. Aydın’ın çatışmanın büyütülmesine karşı çıktığı veya bölgedeki yasa dışı faaliyetleri araştırdığı için hedef alınmış olabileceği ileri sürüldü. Bu iddialar, suikast ihtimalini tartışmaya açmakla birlikte doğrudan faili ve emri kesinleştiren yargısal sonuç üretmedi.¹²⁷

Lice dosyası iki ayrı mağduriyet hattını birlikte ele almayı gerektirir. Tuğgeneral Aydın’ın şehadeti, aydınlatılması gereken bir suikast veya çatışma dosyasıdır. İlçedeki sivillerin ölümü, yaralanması ve evlerinin tahrip edilmesi ise devletin güç kullanımının hukuka uygunluğu ve sivilleri koruma yükümlülüğü bakımından ayrı bir dosyadır. Bir hattın mağduriyeti diğerini görünmez kılamaz. PKK terör örgütü saldırısı ihtimali, güvenlik güçlerine sınırsız ateş gücü kullanma yetkisi vermediği gibi sivil zarar iddiaları da Aydın’ın şehit edilmesinin sorumluluğunu ortadan kaldırmaz.

4.15. Yavi Katliamı

25 Ekim 1993’te Erzurum’un Çat ilçesine bağlı Yavi beldesine gasbedilen bir araçla gelen PKK terör örgütü mensupları, köy kahvesinde bulunanları bir araya getirerek otomatik silahlarla ateş açtı. Beşi çocuk 33 sivil öldürüldü, çok sayıda kişi yaralandı. Saldırganların askeri

¹²⁷ AİHM kayıtları Bahtiyar Aydın’ın 22 Ekim 1993 Lice olaylarında vurularak öldüğünü teyit eder; ancak bu kayıtlar, daha sonra ileri sürülen bütün alternatif fail/kompo iddialarını kesinleştiren bir ceza hükmü değildir. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61560>

kıyafet veya resmî görevli görünümü kullanarak köylülerin şüphelenmesini önlediğine ilişkin anlatımlar bulunmaktadır.¹²⁸

Yavi, 1993'te Başbağlar ve Derince ile birlikte PKK terör örgütünün sivillere yönelik toplu öldürme stratejisinin en ağır örneklerinden biridir. Saldırının hedefi belirli bir askerî tesis değil, köyün gündelik toplumsal hayatının merkezi olan kahvehaneydi. Çocukların ve silahsız köylülerin topluca öldürülmesi, saldırının amacının askerî üstünlük sağlamaktan çok korku üretmek, bölgedeki devlet otoritesini zayıf göstermek ve örgüte karşı direnme iradesini kırmak olduğunu gösterir.

4.16. Cem Ersever, Nevval Boz ve Mustafa Deniz Cinayetleri

4.16.1. Ersever'in konumu ve kamuoyuna açıklama hazırlığı

Jandarma Binbaşı Ahmet Cem Ersever, Güneydoğu'daki istihbarat ve terörle mücadele faaliyetlerinde uzun süre görev yapmış, JİTEM olarak anılan yapılanmanın kuruluş ve faaliyetleriyle ilişkilendirilmiş bir isimdi. 1993'te ordudan ayrıldıktan sonra PKK terör örgütü ile mücadelede kullanılan yöntemler, itirafçılar, koruculuk sistemi, faili meçhul cinayetler ve devlet kurumlarındaki sorunlar hakkında açıklamalar yapacağını duyurdu. Gazetecilerle görüşmeleri ve hakkında yürütülen askerî soruşturma, sahip olduğu bilgilerin hem güvenlik

¹²⁸ Yavi saldırısında 5'i çocuk 33 sivilin öldürüldüğüne ilişkin olay kaydı: Anadolu Ajansı, "26 yıldır dinmeyen acı: Yavi Katliamı", 24 Ekim 2019. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/26-yildir-dinmeyen-aci-yavi-katliami/1624649>

bürokrasisi hem de yasa dışı ağlar bakımından önem taşıdığı algısını güçlendirdi.¹²⁹

4.16.2. Kaybolma ve cesetlerin bulunması

Ersever’den 24 Ekim 1993’ten sonra haber alınamadı. Yakın çalışma çevresindeki Nevval Boz ve itirafçı Mustafa Deniz’in cesetleri Ankara çevresinde bulundu; Ersever’in elleri bağlı ve başından vurulmuş cesedi ise 4 Kasım 1993’te Elmadağ yakınlarında tespit edildi. Öldürme yöntemi, üç kişinin kısa aralıklarla farklı noktalarda bulunması ve Ersever’in açıklama hazırlığı, olayın bilgi sızmasını önlemeye yönelik planlı bir infaz olduğu yönündeki değerlendirmeleri güçlendirdi.

4.16.3. Soruşturma ve “iç hesaplaşma” tezi

Dönemin Başbakanı Tansu Çiller olay için “iç hesaplaşma” değerlendirmesinde bulundu. Bu ifade, cinayetin Ersever’in içinde yer aldığı iddia edilen güvenlik veya istihbarat ağlarıyla bağlantılı olabileceği düşüncesini resmî düzeyde de görünür kıldı; ancak “iç hesaplaşma” hukuki bir fail tespiti değildir. Meclis araştırması girişimleri ve savcılık soruşturmaları sonuçta failleri belirleyen kesinleşmiş bir mahkûmiyet üretmedi.¹³⁰

Ersever’in ölümüyle ilgili başlıca ihtimaller; güvenlik bürokrasisi içindeki yasa dışı faaliyetleri açıklamasının engellenmesi, PKK terör örgütü veya ona bağlı yapıların intikam eylemi, itirafçı ve kaçakçılık ağları içindeki

¹²⁹ Cem Ersever dosyası ve cinayet etrafındaki iddialar TBMM’de 29 Mart 1994 tarihli görüşme ve sorulara konu olmuştur. Tutanak, iddiaların siyasi/resmî gündemde bulunduğunu gösterir; tek başına belirli bir faili kesinleştiren mahkeme kararı değildir.
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c056/b082/tbmm190560820108.pdf>

¹³⁰ “İç hesaplaşma” ifadesi siyasi bir nitelendirmedir; hukuki fail tespiti olarak kullanılmamıştır. Ersever ve çevresindeki cinayetlere ilişkin Meclis görüşmeleri için:
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c056/b082/tbmm190560820108.pdf>

hesaplaşma ve yabancı istihbarat müdahalesi şeklinde sıralandı. Bu ihtimallerden hiçbirisi bütün yönleriyle kanıtlanmadı. Bununla birlikte cinayetin profesyonel infaz biçimi, Ersever'in bilgi konumu ve yakın çevresindeki iki kişinin de öldürülmesi, olayın sıradan kişisel husumet olarak açıklanmasını zayıflatmaktadır.

4.17. Diğer Saldırıları ve Şiddetin Yaygınlaşması

1993'ün şiddet tablosu yalnızca simgeleşmiş olaylardan oluşmamaktadır. Yıl boyunca karakollara ve askerî birliklere düzenlenen saldırılar devam etti. Çelik Karakolu saldırısının yanı sıra Serbest, Sultantopu, Kanalga, Kavaklı ve Pirinçeken gibi güvenlik noktalarında askerler şehit oldu. Sündüzlü Yaylası ve Mutki çevresindeki yol kesme ve toplu öldürme olayları sivilleri hedef aldı. Bu vakaların bir kısmında kayıp sayıları ve olayın ayrıntıları kaynaklar arasında farklılık göstermektedir; bu nedenle tam envanter ek bölümde ayrı kaynak karşılaştırmasıyla sunulmalıdır.¹³¹

Şiddetin coğrafi yayılımı dikkat çekicidir. Erzincan, Erzurum ve Iğdır gibi çatışmanın merkez kabul edilen Hakkâri-Şırnak hattının dışında kalan bölgelerde büyük saldırılar meydana gelmiştir. Bu durum, PKK terör örgütünün eylem alanını genişletme, güvenlik güçlerini farklı bölgelerde dağıtma ve ülke çapında güvensizlik duygusu üretme stratejisiyle ilişkilendirilebilir. Aynı zamanda saldırılar sonrasında yürütülen geniş operasyonlar, köy boşaltmaları ve gözaltılar sivil nüfus üzerindeki baskıyı artırmıştır.

¹³¹ Bu paragrafta sayılan ikincil karakol/yol kesme vakalarında kaynaklar arasında tarih ve kayıp sayısı farklılıkları bulunduğu için bölüm metni kesin envanter iddiasında bulunmamaktadır; ayrıntılı sayı denetimi kronoloji/ekler aşamasında vaka bazında yapılmalıdır.

4.18. 1993 “Tasfiye Yılı” Tezi: Bulgular, Bağlantılar ve Sınırlar

4.18.1. Tasfiye Tezini Doğuran Olgusal Örüntü

“Tasfiye yılı” tezinin gücü, tek bir olaydan değil, birbirinden farklı konumlarda bulunan etkili isimlerin olağanüstü kısa bir zaman aralığında siyasetin ve güvenlik alanının dışına çıkmasından doğmaktadır. Uğur Mumcu’nun öldürülmesi; Adnan Kahveci, Eşref Bitlis ve Turgut Özal’ın art arda ölmesi; yılın ilerleyen aylarında Bahtiyar Aydın ile Cem Ersever’in hayatını kaybetmesi, 1993’e sıradan bir kronolojinin açıklayamadığı bir yoğunluk kazandırmıştır.

Bu isimlerin aynı siyasi çizgide olmamaları, örüntünün önemini azaltmaz. Tam tersine, bir bölümünün Kürt meselesinde güvenlik dışı arayışlarla, Kuzey Irak politikasıyla, istihbarat faaliyetleriyle, silah ve uyuşturucu kaçakçılığı iddialarıyla veya devlet içindeki hukuk dışı uygulamalarla ilişkilendirilen bilgi ve görev alanlarında bulunması, “neden bu isimler ve neden aynı yıl?” sorusunu doğurmuştur. Bazı dosyalardaki ilk soruşturma yetersizlikleri, otopsi ve delil toplama tartışmaları ile kurumların birbiriyle uyuşmayan açıklamaları da bu sorunun kalıcılaşmasına katkıda bulunmuştur.¹³²

4.18.2. Ölümlemler Arasındaki Siyasal ve Kurumsal Kesişimler

1993’teki ölümler arasında doğrudan bir operasyonel bağ aramadan önce, bu isimlerin temas ettiği siyasal ve kurumsal alanlara bakmak gerekir. Kürt meselesinin askerî yöntemlerle mi yoksa siyasal kanallarla mı ele

¹³² Bu alt bölüm, kanıtlanmış ortak plan hükmü değil, kamuoyunda tezi besleyen koşulların analitik dökümüdür. Kahveci, Bitlis ve Özal hakkındaki Meclis araştırma önermeleri iddiaların resmî gündeme taşındığını gösterir; iddiaları doğrulayan yargı kararı olarak kullanılmaz. <https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D23/Y5/T10/WebOnergeMetni/7dfbf219-6076-4cb3-be81-b86e1fa23076.pdf>; <https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D24/Y2/T10/WebOnergeMetni/96fca777-2da5-4df5-aa81-5769d7930ff4.pdf>

alınacağı; Kuzey Irak'taki yeni güç dengeleri; güvenlik bürokrasisinin olağanüstü yetkileri; istihbaratın denetimi; itirafçı ve koruculuk mekanizmaları; silah ve uyuşturucu kaçakçılığı iddiaları yıl boyunca aynı devlet ve güvenlik tartışmasının farklı yüzlerini oluşturmuştur.

Bu kesişimler, her ölümün aynı nedenle veya aynı fail tarafından gerçekleştirildiğini göstermez. Fakat ölümlerin, şiddetin ve siyasi kararların birbirinden tamamen yalıtılmış alanlarda meydana gelmediğini gösterir. 1993'te asıl dikkate değer olan, farklı vakaların aynı stratejik sorunlara, aynı kurumlara ve aynı denetimsizlik alanlarına tekrar tekrar temas etmesidir.

4.18.3. Ortak Operasyon İddiasının Delil Sınırı

Tasfiye tezinin en ağır iddiası, bütün bu ölümlerin tek bir merkez tarafından planlanan ortak bir operasyonun parçaları olduğudur. Mevcut delil tabanı bu hükmü kurmaya yetmemektedir. Mumcu bombalı suikastla, Bahtiyar Aydın ateşli silahla, Cem Ersever planlı infazla öldürülmüş; Kahveci trafik kazasında, Bitlis uçak düşmesinde, Özal ise sağlık sorunu sonrasında hayatını kaybetmiştir. Olayların yöntemleri, fail profilleri ve adli dosyaları aynı değildir.

Daha önemlisi, bu vakaları tek bir operasyon merkezinde birleştirecek ortak personel, iletişim kaydı, mali akış, emir belgesi veya güvenilir ve birbirini doğrulayan bir itiraf zinciri ortaya konulmuş değildir. Bu nedenle kronolojik yakınlık, tek başına ortak komuta sonucuna dönüştürülemez. Tasfiye tezinin bilimsel sınırı burada başlar.¹³³

4.18.4. Tek Merkezden Daha Güçlü Bir Açıklama: Sistemik Tasfiye Ortamı

Tek merkezli operasyonun kanıtlanmamış olması, 1993'te tasfiye dinamiği veya yapısal bağlantı

¹³³ Tek merkez tezinin bilimsel sınırı burada kurulmuştur: ortak operasyon personeli, iletişim kaydı, mali akış veya emir belgesi bulunmadıkça kronolojik yakınlık ortak komuta sonucuna dönüştürülmemiştir.

bulunmadığı anlamına gelmez. Burada “sistemik tasfiye ortamı” kavramı, tek elden yönetilen gizli bir operasyonu değil; siyasal ve kurumsal dengeleri etkileyen ölümlerin, şiddet ağlarının ve etkisiz soruşturmaların aynı tarihsel ortamda birbirini güçlendirmesini ifade etmektedir.

Soğuk Savaş sonrası devlet mimarisinin yeniden şekillendiği, Körfez Savaşı’nın bölgesel dengeleri değiştirdiği, PKK terör örgütünün askerî kapasitesini artırdığı ve güvenlik kurumlarının olağanüstü yetkilerle çalıştığı bir dönemde; denetimsiz istihbarat yöntemleri, itirafçı ağları, koruculuk sistemi, silah ve uyuşturucu kaçakçılığı iddiaları ve sert siyasal kutuplaşma aynı zeminde birleşmiştir. Bu ortam, farklı faillerin aynı denetimsizlik ve cezasızlık alanından yararlanmasına imkân vermiştir. Bu nedenle 1993 için tek merkezli plan tezinden daha güçlü akademik açıklama, ortak yapısal ortam ve birbirini besleyen şiddet ağlarıdır.¹³⁴

4.18.5. Hüküm: 1993 Neden Bir Sistemik Kırılma Yılıdır?

1993’ü yargısal anlamda kanıtlanmış tek merkezli bir “tasfiye operasyonu” olarak tanımlamak mümkün değildir. Fakat “tasfiye yılı” kavramını yalnızca bir komplo etiketi olarak reddetmek de dönemin olgusal örüntüsünü eksik bırakır. Çünkü aynı yıl içinde devletin ve siyasetin etkili isimleri hayatını kaybetmiş, siyasi suikastlar ve toplu katliamlar birbirini izlemiş, güvenlik bürokrasisi üzerindeki hukuk dışılık tartışmaları derinleşmiş ve birçok kritik dosyada hakikat bütün yönleriyle ortaya çıkarılamamıştır.

Bu nedenle bölümün vardığı sonuç, “hepsini aynı merkez yaptı” hükmü değildir. Daha güçlü hüküm şudur: 1993, farklı aktörlerin ve farklı şiddet biçimlerinin aynı kırılğan devlet-toplum düzeninde kesiştiği; bazı ölümlerin

¹³⁴ “Yapısal bağlantı” ifadesi ortak fail anlamında değil, aynı çatışma ve cezasızlık ortamında farklı aktörlerin hareket etmesini anlatan analitik bir kavramdır. Dönemin iki yönlü insan hakları/şiddet ortamı için Amnesty International EUR 44/064/1993 ve Human Rights Watch 1993 raporu birlikte değerlendirilmiştir.

<https://www.amnesty.org/en/documents/eur44/064/1993/en/>;
<https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/TURKEY933.PDF>

siyasi ve kurumsal dengeleri değiştirdiği; soruşturma eksiklikleri ve cezasızlığın ise bu değişimin gerçek nedenlerini kalıcı biçimde tartışmalı hâle getirdiği sistemik bir kırılma yılıdır.

1993’ün olayları arasında kanıtlanmış tek bir emir zinciri yoktur; fakat farklı aktörlerin aynı denetimsizlik, kutuplaşma ve cezasızlık ortamında hareket ettikleri güçlü biçimde görülebilmektedir.

4.19. Karşılaştırmalı Delil ve Sorumluluk Analizi

Tablo 4.19-A — Vaka, olay kesinliği ve başlıca isnat¹³⁵

Vaka	Olay kesinliği	Başlıca isnat
Uğur Mumcu	Kesin suikast	Radikal dinî hücreler; daha geniş bağlantı iddiaları
Adnan Kahveci	Kesin trafik kazası	Suikast iddiası
Eşref Bitlis	Kesin uçak düşmesi	Kaza / sabotaj iddiası
Turgut Özal	Kesin ölüm	Sağlık sorunu / zehirlenme iddiası
33 asker	Kesin toplu şehit edilme	PKK terör örgütü
Madımak	Kesin toplu katliam	Radikal kitle ve örgütlü kuşkırtıcılar
Başbağlar	Kesin toplu katliam	PKK terör örgütü mensupları
Mehmet Sincar	Kesin suikast	Hizbullah bağlantılı sanıklar; yasa dışı devlet ağı iddiaları
Derince	Kesin toplu katliam	PKK terör örgütü
Lice/Bahtiyar Aydın	Kesin şehadet ve yıkım	PKK terör örgütü ateşi / iç suikast iddiaları; güvenlik güçlerinin aşırı güç kullanımı
Yavi	Kesin toplu katliam	PKK terör örgütü

¹³⁵ Tablo 4.19-A/B’deki dereceler, yukarıdaki olay bazlı birincil/resmî belgeler, yargı kayıtları ve dönem raporlarının karşılaştırmalı sentezidir. “A/B/C/D” işaretleri mahkeme sınıflandırması değil, kitabın yöntem bölümünde tanımlanan akademik delil dereceleridir.

Vaka	Olay kesinliği	Başlıca isnat
Cem Ersever ve çevresi	Kesin planlı infaz	İç hesaplaşma ve farklı örgüt iddiaları

Tablo 4.19-B — Delil düzeyi, yargısal durum ve akademik hüküm

Vaka	Delil düzeyi	Yargısal durum	Akademik hüküm
Uğur Mumcu	Uygulayıcı ağ için A/B; azmettiriciler için C	Bazı mahkûmiyetler; üst zincir açık	Kısmen aydınlatılmış
Adnan Kahveci	D	Suikast hükmü yok	Kanıtlanmamış şüphe
Eşref Bitlis	Kaza için B; sabotaj için C/D	Sabotaj kesinleşmedi	Tartışmalı kaza
Turgut Özal	Resmî kayıt B; zehirlenme C/D	Kesin ölüm sebebi belirlenemedi; beraat	Suikast kanıtlanmadı
33 asker	A/B	Örgütsel fail açık; tüm saha failleri değil	Ateşkesi bitiren terör saldırısı
Madımak	A/B	Çok sayıda mahkûmiyet; firari ve zamanasını sorunları	Siyasi-mezhepsel kitle şiddeti
Başbağlar	B	Yeni iddianame; faillerin çoğu firari	Örgütsel isnat güçlü, bireysel adalet eksik
Mehmet Sincar	B/C	Beraat ve etkisiz soruşturma tartışması	Bütün bağlantıları açıklanmamış
Derince	B	Tüm bireysel failler belirsiz	Sivillere yönelik terör
Lice/ Bahtiyar Aydın	C	Sonuçsuz ve zamanasını tartışmalı süreç	Çok yönlü ve kısmen aydınlatılmış
Yavi	B	Bütün failler hakkında kesin sonuç yok	Sivillere yönelik terör
Cem Ersever ve çevresi	C	Faili meçhul	Yüksek şüphe, kesin fail yok

4.20. 1993 Kronoloji Tablosu

Tablo 4.20-A — 1993 kronolojisi: tarih, olay ve kategori¹⁹⁶

Tarih	Olay	Kategori
24 Ocak	Uğur Mumcu suikastı	Suikast

¹⁹⁶ 1993 kronolojisi, bu bölümdeki olay bazlı kaynakların tarih sıralı sentezidir. Kaynaklar arasında sayı veya ayrıntı uyumsuzluğu bulunan vakalarda tablo, kesinlik iddiası yerine kısa ve ihtiyatlı ifade kullanır.

Tarih	Olay	Kategori
28 Ocak	Jak Kamhi'ye silahlı saldırı	Suikast girişimi
5 Şubat	Adnan Kahveci'nin ölümü	Kaza/şüpheli ölüm
17 Şubat	Eşref Bitlis'in şehadeti	Kaza/şüpheli ölüm
17 Mart	PKK terör örgütünün tek taraflı ateşkesi	Siyasi/örgütsel gelişme
17 Nisan	Turgut Özal'ın ölümü	Siyasi kırılma/şüpheli ölüm
16 Mayıs	Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanı seçilmesi	Siyasi gelişme
24 Mayıs	33 askerin şehit edilmesi ve sivillerin öldürülmesi	PKK terörü
13 Haziran	Tansu Çiller'in DYP Genel Başkanı seçilmesi	Siyasi gelişme
25 Haziran	I. Çiller Hükümetinin kurulması	Siyasi gelişme
2 Temmuz	Çelik Karakolu saldırısı	PKK terör örgütü saldırısı
2 Temmuz	Madımak Katliamı	Toplu katliam
5 Temmuz	Başbağlar Katliamı	PKK terörü
14 Temmuz	HEP'in kapatılması	Siyasi/hukuki gelişme
18 Temmuz	Sündüzlü Yaylası saldırısı	Sivil katliam
4 Ağustos	Mutki yol kesme saldırısı	Sivil katliam
23 Ağustos	Sultantopu Karakolu saldırısı	PKK terör örgütü saldırısı
4 Eylül	Mehmet Sincar suikastı	Siyasi suikast
25 Eylül	Kanalga Karakolu saldırısı	PKK terör örgütü saldırısı
21 Ekim	Derince Katliamı	PKK terörü
22 Ekim	Lice olayları ve Bahtiyar Aydın'ın şehadeti	Çatışma/sivil kayıp
25 Ekim	Yavi Katliamı	PKK terörü
1-4 Kasım	Nevval Boz, Mustafa Deniz ve Cem Ersever'in cesetlerinin bulunması	Failli meçhul
19 Kasım	Pirinçeken Karakolu saldırısı	PKK terör örgütü saldırısı
29 Aralık	Yıl sonu karakol saldırıları	PKK terör örgütü saldırıları

Tablo 4.20-B — 1993 kronolojisi: kısa değerlendirme

Tarih	Kısa değerlendirme
24 Ocak	Bombalı saldırı; uygulayıcı ağ hakkında mahkûmiyetler olsa da azmettirme zinciri tam açıklanamadı.
28 Ocak	İş insanı Kamhi saldırıdan kurtuldu; olay radikal örgüt soruşturmaları içinde ele alındı.
5 Şubat	Trafik kazası; suikast iddiası kesinleşmedi.
17 Şubat	Askeri uçak düştü; sabotaj iddiaları yargısal olarak kesinleşmedi.
17 Mart	Öcalan tarafından ilan edildi; devletçe resmi müzakere süreci olarak tanınmadı.
17 Nisan	İlk kapsamlı otopsi yapılmadı; 2012 incelemesinde kesin ölüm nedeni belirlenemedi.
16 Mayıs	Devletin üst yönetiminde hızlı geçiş başladı.
24 Mayıs	Silahsız askerler yol kesilerek topluca şehit edildi; ateşkes fiilen çöktü.
13 Haziran	DYP liderliği değişti.
25 Haziran	DYP-SHP koalisyonu yeni başbakanla devam etti.
2 Temmuz	16 asker şehit oldu.
2 Temmuz	33 etkinlik katılımcısı ve 2 otel çalışanı öldü; iki gösterici de hayatını kaybetti.
5 Temmuz	33 sivil öldürüldü, köyün büyük bölümü yakıldı.
14 Temmuz	Kürt siyasi hareketi DEP çatısı altında devam etti.
18 Temmuz	Sivillerin öldürüldüğü saldırı; kaynaklarda ayrıntı ve kayıp sayısı farklılıkları bulunur.
4 Ağustos	Minibüs yolcuları hedef alındı; kaynaklarda sayı farklılıkları vardır.
23 Ağustos	14 askerin şehit olduğu bildirildi.
4 Eylül	DEP milletvekili Batman’da öldürüldü.
25 Eylül	12 askerin şehit olduğu bildirildi.
21 Ekim	13’ü çocuk 22 sivil öldürüldü.
22 Ekim	Tuğgeneral Aydın şehit edildi; ilçede ağır yıkım ve sivil kayıplar meydana geldi.
25 Ekim	5’i çocuk 33 sivil öldürüldü.
1-4 Kasım	Birbiriyle bağlantılı görülen planlı infazlar.
19 Kasım	10 askerin şehit olduğu bildirildi.
29 Aralık	Güvenlik noktalarına yönelik saldırılar yılın sonuna kadar sürdü.

4.21. 1993 Ara Değerlendirmesi

1993, Türkiye’de farklı şiddet aktörlerinin aynı anda yüksek kapasiteyle hareket ettiği, siyasal yönetimin hızla değiştiği ve adalet kurumlarının olayların hızına yetişemediği bir yıldır. Uğur Mumcu suikastı ifade ve araştırma özgürlüğünü; 33 askerin şehit edilmesi askerî ve siyasî çözüm beklentisini; Madımak ve Başbağlar toplumun mezhepsel ve kimlik fay hatlarını; Derince ve Yavi köy yaşamını; Mehmet Sincar cinayeti parlamenter temsili; Lice olayları sivil nüfusun güvenliğini; Cem Ersever cinayeti ise güvenlik bürokrasisinin içindeki hukuk dışı ağ iddialarını hedef aldı.¹³⁷

Bu olayların tümü aynı fail tarafından gerçekleştirilmedi. Fail çeşitliliği, dönemin şiddetini azaltmaz; tersine devletin aynı anda terör örgütleri, radikal kitle şiddeti, faili meçhul ağlar ve kurum içi denetimsizlikle karşı karşıya olduğunu gösterir. PKK terör örgütünün sivillere ve silahsız askerlere yönelik eylemleri açık terör suçlarıdır. Madımak, siyasî ve mezhepsel saikli bir toplu katliamdır. Güvenlik güçlerinin sivil zarara yol açtığı vakalar ise devletin hukukla bağlı olma ve etkili soruşturma yürütme yükümlülüğü kapsamında değerlendirilmelidir.

1993’ün en kalıcı mirası yalnızca yüksek can kaybı değildir. Birçok dosyada uygulayıcıların bir bölümü belirlenmiş olsa bile azmettiriciler, emir zincirleri ve kurumların ihmalleri bütünüyle ortaya çıkarılamamıştır. Bu eksiklik, sonraki yıllarda her yeni olayın daha geniş komplo anlatıları içinde yorumlanmasına yol açmış ve

¹³⁷ Ara sonuç, 1993 bölümünde doğrulanan olayların analitik sentezidir; yeni bir bağımsız olgu kaynağı değildir. Bölümün temel hükmü, fail çeşitliliği ile soruşturma/cezasızlık sorununu aynı çerçevede fakat birbirine karıştırmadan değerlendirmektedir.

ortak tarihsel hafıza kurulmasını güçleştirmiştir. Adaletin gecikmesi, olayların siyasi araç hâline gelmesine; mağduriyetlerin birbirine karşı kullanılmasına ve farklı toplumsal kesimlerin yalnızca kendi acılarını hatırlamasına zemin hazırlamıştır.

1993’ü açıklayan temel kavram yalnızca “şiddet” değil, şiddetin ardından hakikati ortaya çıkaracak ve sorumluluğu bireyselleştirecek kurumların yetersizliğidir.

Bir sonraki ayrıntılı bölüm, 1994 yılını parlamenter siyasal alanın daralması, DEP milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılması, Behçet Cantürk ile Savaş Buldan dosyaları, Ormancık–Akyürek Katliamı, köy boşaltmaları, ekonomik kriz ve güvenlik–mafya ilişkilerinin belirginleşmesi ekseninde inceleyecektir.

5. 1994: Parlamenter Alanın Daralması, Faili Meçhul Ağlar ve Zorunlu Göç

1994 yılı, 1993'te hızla sertleşen güvenlik ortamının siyasal kurumlara, kent ekonomisine ve sivil nüfusa daha kalıcı biçimde yerleştiği bir dönemdir. Yılın başında Kürt iş insanlarının kaçırılarak öldürülmesi ve çocukların da hedef alındığı Ormancık-Akyürek Katliamı yaşandı. Mart ayında DEP milletvekillerinin yasama dokunulmazlıklarının kaldırılması ve Meclis çıkışında gözaltına alınmaları, parlamenter temsil krizini geri döndürülmesi güç bir aşamaya taşıdı. Aynı ay Kuşkonar ve Koçağılı köylerinde 38 sivilin öldüğü hava bombardımanı meydana geldi; olayın askerî uçaklarca gerçekleştirildiği yaklaşık yirmi yıl sonra Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından tespit edildi. Haziranda Savaş Buldan, Hacı Karay ve Adnan Yıldırım kaçırılıp öldürüldü; DEP ise Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatıldı.¹³⁸

Bu siyasal ve güvenlik krizine ağır bir ekonomik çöküş eşlik etti. Türk lirasındaki hızlı değer kaybı, kamu finansmanının bozulması ve bankacılık sistemindeki gerilim 5 Nisan kararlarını doğurdu. Ekonomik daralma, işsizlik ve yüksek enflasyon, Güneydoğu'dan zorunlu veya güvenlik kaynaklı göçle büyüyen büyük kent yoksulluğunu ağırlaştırdı. 27 Mart yerel seçimlerinde Refah Partisinin İstanbul ve Ankara başta olmak üzere

¹³⁸ 1994 bölümünün üç ana hattı, resmî/yargısal kayıtlar ile dönem insan hakları ve ekonomi kaynaklarının çapraz okunmasına dayanır: DEP süreci için AYM ve AİHM; Kuşkonar-Koçağılı için Benzer ve Diğerleri; faili meçhul iş insanı cinayetleri için Buldan ve Selim Yıldırım; zorunlu göç için HRW; ekonomik kriz için TCMB. <https://siyasipartikararlar.anayasa.gov.tr/kbb/SP/1994/2/1>; <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-128036>; <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61711>; <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77580>; <https://www.hrw.org/reports/pdfs/t/turkey/turkey966.pdf>; <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/16555e2a-dfcb-4e4b-9ef9-ec2797f3f2d8/global.pdf>

büyükşehirlerde elde ettiği başarı, merkez sağ ve merkez sol partilere duyulan güvensizliğin siyasal sonuçlarını görünür kıldı. Böylece güvenlik krizi, temsil krizi ve ekonomik kriz aynı yıl içinde birbirini besleyen üç ayrı kırılma hattına dönüştü.

1994’ü tek bir “devlet operasyonu” veya yalnızca PKK saldırılarının yoğunlaştığı bir yıl olarak tanımlamak yetersizdir. Bir yanda PKK terör örgütünün sivillere yönelik açık terör eylemleri ve silahlı saldırıları, diğer yanda kamu görevlileriyle bağlantılı yasa dışı yapılar hakkındaki güçlü iddialar, zorla yerinden etme ve güvenlik operasyonlarında ağır sivil zararlar bulunmaktadır. Akademik inceleme, bu farklı sorumluluk alanlarını ahlaki veya hukuki olarak eşitlemeden, her olayın failini ve delil düzeyini ayrı belirlemelidir.¹³⁹

5.1. Analitik Çerçeve: Üç Eşzamanlı Kriz

1994’ün ilk eksenini siyasal temsil krizidir. HEP’in 1993’te kapatılmasından sonra DEP çatısı altında sürdürülen parlamenter faaliyet, dokunulmazlıkların kaldırılması, gözaltılar, tutuklamalar ve parti kapatma kararıyla kesintiye uğradı. Silahlı örgütle ilişki iddialarının soruşturulması hukuk devletinin meşru görevidir; fakat milletvekillerinin topluca siyasal alanın dışına itilmesi, Kürt meselesinin Meclis içindeki temsil kapasitesini ciddi biçimde azalttı. Süreç, güvenlik hukukunun parlamenter siyaset üzerinde belirleyici hâle geldiği simgesel bir kırılma olarak hafızaya yerleşti.

¹³⁹ Bu paragraf analitik sınıflandırmadır: PKK saldırıları, devlet görevlileriyle bağlantılı hukuk dışı yapı iddiaları ve devletin güç kullanımından doğan insan hakları sorumluluğu aynı fail veya aynı hukuki kategori olarak ele alınmamıştır.

İkinci eksen, faili meçhul veya güvenlik bağlantılı olduğu ileri sürülen cinayetlerdir. Behçet Cantürk, Savaş Buldan, Hacı Karay, Adnan Yıldırım ve yıl içinde öldürülen başka iş insanları, avukatlar ve yerel aktörler hakkındaki dosyalar daha sonra Susurluk raporlarında ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarında birlikte anıldı. Bu belgeler her cinayetin doğrudan failini tek tek belirlememiştir; ancak polis kimliği kullanılarak gerçekleştirilen kaçırmalar, Sapanca-Adapazarı-Bolu hattında cesetlerin bırakılması ve soruşturmaların yetki uyuşmazlıklarıyla sonuçsuz kalması, münferit adli vakaların ötesinde örgütlü bir yöntem ihtimalini güçlendirmiştir.¹⁴⁰

Üçüncü eksen, silahlı çatışmanın sivil coğrafyayı dönüştürmesidir. PKK, korucu ailelerini ve örgüte destek vermediği düşünülen köyleri hedef alırken güvenlik güçlerinin de bazı köyleri boşalttığı, yaktığı veya ağır silahlarla vurduğu vakalar ulusal ve uluslararası belgelere yansdı. Kuşkonar-Koçağılı kararı, devletin başlangıçta PKK terör örgütüne atfettiği bir sivil katliamın bağımsız yargısal inceleme sonunda askerî hava saldırısı olarak belirlenmesi bakımından özellikle önemlidir. Bu dosya, fail tespitinde resmî ilk açıklamanın tek başına yeterli kabul edilemeyeceğini gösterir.¹⁴¹

¹⁴⁰ Selim Yıldırım ve Diğerleri/Türkiye kararında Düzce Ağır Ceza Mahkemesinin ve Susurluk Raporunun Savaş Buldan, Behçet Cantürk ve benzer cinayetleri aynı coğrafi ve yönetsel çerçevede ele aldığı aktarılır. AİHM ayrıca Susurluk Raporunun belirli bir olayda devlet görevlisi failliğini tek başına "makul şüphenin ötesinde" kanıtlamaya yetmeyeceğini vurgular. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77580>

¹⁴¹ HRW/Helsinki, 1993-1994 döneminde güvenlik operasyonları ile PKK baskısının kırsal nüfus üzerindeki etkisini ve geniş çaplı yerinden edilmeyi belgelemiştir. Kuşkonar-Koçağılı bakımından fail tespiti daha yüksek kanıt düzeyindedir: AİHM bombardımanın Türk askerî uçaklarınca gerçekleştirildiğine hükmetmiştir. <https://www.hrw.org/reports/1995/WR95/HELSINKI-16.htm>; <https://www.hrw.org/reports/pdfs/t/turkey/turkey966.pdf>; <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-128036>

5.2. Yılın Genel Görünümü

Tablo 5.2-A — 1994’ün genel görünümü: kırılma hattı ve başlıca olaylar

Kırılma hattı	Başlıca olaylar
Siyasal temsil	DEP milletvekillerinin dokunulmazlıkları; gözaltı ve tutuklamalar; DEP’in kapatılması
Faili meçhul iş insanı cinayetleri	Behçet Cantürk; Savaş Buldan, Hacı Karay ve Adnan Yıldırım
PKK terör örgütünün sivil saldırıları	Ormancık–Akyürek; kent ve kırsal eylemler
Devlet kaynaklı sivil zarar	Kuşkonar–Koçağılı; köy boşaltmaları; Tunceli harekâtı
Ekonomik kriz	Kur şoku; bankacılık ve kamu finansmanı krizi; 5 Nisan kararları
Siyasal yeniden yapılanma	27 Mart yerel seçimleri; Refah Partisinin yükselişi
Kent terörü	Opera Pastanesi bombalaması

Tablo 5.2-B — Belgelendirilen hususlar ve açık kalan sorunlar

Kırılma hattı	Belgelendirilen husus	Açık kalan sorun
Siyasal temsil	TBMM tutanakları, AYM kararı ve yargı dosyalarıyla süreç kesin	Terörle mücadele ile seçilmiş temsilin korunması arasındaki dengenin kurulamaması
Faili meçhul iş insanı cinayetleri	Kaçırma, öldürme biçimi ve resmî kimlik görünümü tanık ve mahkeme dosyalarında yer aldı	Doğrudan failler, emir zinciri ve kamu görevlilerinin bireysel sorumluluğu
PKK terör örgütünün sivil saldırıları	Sivillerin ve çocukların hedef alınması güçlü biçimde belgeli	Bütün saha faillerinin ve emir verenlerin cezalandırılması
Devlet kaynaklı sivil zarar	AİHM hava bombardımanını ve etkisiz soruşturmayı tespit etti; zorunlu göçe ilişkin geniş raporlar mevcut	Operasyonel emir zinciri, bireysel ceza sorumluluğu ve tam tazmin
Ekonomik kriz	TCMB verileri rezerv kaybı, devalüasyon ve kriz tedbirlerini doğruluyor	Krizin güvenlik harcamaları, göç ve siyasal kutuplaşmayla karşılıklı etkisi

Kırılma hattı	Belgelendirilen husus	Açık kalan sorun
Siyasal yeniden yapılanma	DYP'nin az farkla birinci olması; RP'nin İstanbul ve Ankara'yı kazanması	Merkez partilerdeki çözülmenin sonraki hükümet krizlerine etkisi
Kent terörü	Sivil mekâna bırakılan bomba; Yasemin Cebenoyan'ın ölümü ve Onat Kutlar'ın ağır yaralanması kesin	İlk üstlenme ile yargısal fail tespiti'nin farklılaşması ve örgütsel emir zinciri

5.3. Behçet Cantürk ve Şoförünün Kaçırılarak Öldürülmesi

5.3.1. Olayın gerçekleşme biçimi

İş insanı Behçet Cantürk ile şoförü 14 Ocak 1994'te İstanbul'da bulundukları yerden kaçırıldı; cesetleri ertesi gün Sapanca yakınlarında bulundu. Kaçırma sırasında resmî güvenlik görevlisi görünümü kullanıldığı, mağdurların uzun bir güzergâh boyunca kontrol noktalarından geçirilmiş olabileceği ve öldürme biçiminin profesyonel infaz özellikleri taşıdığı yönündeki bulgular, olayın sıradan bir kişisel husumet veya adi suç olarak değerlendirilmesini zorlaştırdı.¹⁴²

Cantürk kamuoyunda uyuşturucu kaçakçılığı, yasa dışı ticaret ve PKK terör örgütü finansmanı iddialarıyla anılıyordu; aynı zamanda Özgür Gündem gazetesinin finansmanı ile ilişkilendiriliyordu. Bu suçlamalar, hakkında etkili bir ceza soruşturması yürütülmesini gerektirebilirdi; ancak hiçbir suç isnadı, kişinin kaçırılarak işkence görmesini veya yargısız biçimde öldürülmesini meşru kılmaz. Hukuk devleti bakımından belirleyici nokta, ağır suç şüphesi altındaki kişilerin dahi

¹⁴² Behçet Cantürk cinayetinin Susurluk bağlamındaki konumu, Selim Yıldırım ve Diğerleri/Türkiye kararında iç hukuk belgeleri ve Susurluk Raporu aktarılırken açıkça anılmaktadır. Karar, Cantürk'ün öldürülmesini özel yapıya atfedilen faaliyetler arasında kaydeden belgeleri aktarır; fakat bu aktarım belirli bir kişinin bireysel ceza sorumluluğunu kesinleştiren mahkûmiyet değildir. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77580>

yakalama, yargılama ve savunma güvencelerine sahip olmasıdır.

5.3.2. Susurluk belgeleri ve delil düzeyi

Cantürk cinayeti daha sonra Susurluk sürecinde hazırlanan resmî ve yarı resmî raporlarda, güvenlik görevlileri, özel harekât mensupları, itirafçılar ve organize suç aktörleri arasında kurulduğu ileri sürülen ağın faaliyetleri arasında sayıldı. AİHM’nin Buldan/Türkiye ve Yıldırım ve Diğerleri/Türkiye kararlarında aktarılan iç hukuk belgeleri, Cantürk ile benzer mağdur profiline sahip kişilerin öldürülmelerinin aynı yöntemler ve aynı coğrafi hat içinde değerlendirildiğini göstermektedir.

Bu rapor ve tanık anlatıları ciddi bir kamu görevlisi bağlantısı şüphesi oluşturur; ancak belirli bir raporda ismin geçmesi tek başına bireysel ceza sorumluluğunu kesinleştirmez. Cantürk dosyasının temel sorunu, güçlü bağlamsal delillerin doğrudan failleri, araçları, silahları ve emir verenleri belirleyen sonuçlandırılmış bir kovuşturmayla dönüştürülememesidir. Yetki tartışmaları, dosyaların farklı savcılıklar arasında dolaşması ve tanık anlatılarının geç değerlendirilmesi cezasızlık örüntüsünü güçlendirmiştir.¹⁴³

5.4. Ormancık–Akyürek Katliamı

5.4.1. Sivillerin ve çocukların hedef alınması

21 Ocak 1994 gecesi Mardin’in Savur ilçesine bağlı Ormancık ve Akyürek köylerine PKK mensuplarınca

¹⁴³ AİHM, Susurluk Raporunun devlet kurumları ile gizli gruplar arasındaki hukuk dışı ilişkiler hakkında ciddi bir bilgi ve analiz girişimi olduğunu; buna karşın raporun belirli bir olayda devlet görevlilerinin doğrudan failliğini tek başına gereken ispat standardında kurmadığını belirtmiştir. Selim Yıldırım ve Diğerleri, §§ 43-46, 61-65. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77580>

düzenlenen saldırıda 11'i çocuk 21 sivil öldürüldü. Mağdurların önemli bölümü aynı ailelerden geliyordu. Köylerin koruculuk sistemiyle ilişkisi ve örgüte destek vermemesi saldırının hedef seçiminde belirleyici oldu. Çocukların, kadınların ve silahsız köylülerin evlerinde veya yakın çevrelerinde öldürülmesi, eylemin askerî bir çatışma değil toplu cezalandırma ve korkutma saldırısı olduğunu açık biçimde ortaya koyar.⁴⁴⁴

PKK terör örgütünün korucuları silahlı çatışmanın tarafı olarak değerlendirmesi, korucuların eşlerini, çocuklarını veya silahsız akrabalarını hedef alma hakkı doğurmaz. Uluslararası insancıl hukukta ayırım gözetme ilkesi, silahlı aktörlerle sivil nüfus arasında ayırım yapılmasını zorunlu kılar. Ailelerin topluca hedef alınması, çevre köylerin koruculuktan ayrılmasını sağlamak ve örgütün bölgesel itaat düzenini güçlendirmek amacı taşıyan terör stratejisidir.⁴⁴⁵

5.4.2. Hafıza ve adalet sorunu

Ormancık-Akyürek, yüksek çocuk kaybına rağmen ulusal hafızada Başbağlar veya Yavi kadar görünür olmayan vakalardandır. Bu görünmezlik, yerel katliamların yalnızca yıl dönümü haberleriyle hatırlanması ve yargı dosyalarının kamuoyuna yeterince açık olmamasıyla ilişkilidir. Akademik kronoloji, can

⁴⁴⁴ Türk resmî anma kaydı ve Anadolu Ajansı olayı 21 Ocak 1994'te Savur ilçesinin Ormancık ve Akyürek yerleşimlerinde 21 kişinin, bunların 11'inin çocuk olduğu saldırı olarak kaydeder. Döneme yakın HRW raporu saldırıyı 22 Ocak diye tarihler ve mağdur bileşimini farklı verir. Ana metin Türk resmî/yerel kayıtdaki tarih ve toplamı kullanmakta, dönemsel kaynak farklılığı burada açıkça not edilmektedir. <https://www.savur.gov.tr/ormancik-akyurek-sehitleri-dualarla-yd-edildi>; <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/mardinde-28-yil-once-teroristlerce-katledilen-11i-cocuk-21-kisinin-acisi-dinledi/2481354>; <https://www.hrw.org/reports/pdfs/t/turkey/turkey940.pdf>

⁴⁴⁵ HRW, 1994 raporunda PKK'nın Akyürek ve Ormancık baskınını korucu köylerine yönelik saldırı örnekleri arasında kaydeder. Sivil kadın ve çocukların hedef alınması, koruculara yöneltilen silahlı saldırıdan ayrı olarak sivilleri koruyan insancıl hukuk kuralları bakımından değerlendirilmelidir. <https://www.hrw.org/reports/pdfs/t/turkey/turkey940.pdf>

kaybının sayısal büyüklüğünden bağımsız olarak sivilleri hedef alan bütün saldırıları kayıt altına almalıdır. Fail örgütün belirlenmiş olması, sahadaki uygulayıcıların ve emir verenlerin yargılanıp yargılanmadığı sorusunu gereksiz kılmaz.

5.5. DEP Milletvekillerinin Dokunulmazlıklarının Kaldırılması

5.5.1. 2 Mart 1994 Genel Kurul süreci

2 Mart 1994’te TBMM Genel Kurulu, DEP’li milletvekilleri ile bazı bağımsız milletvekilleri hakkındaki yasama dokunulmazlığı dosyalarını görüştü. Ankara Devlet Güvenlik Mahkemesi savcılığının talepleri, milletvekillerinin PKK terör örgütü ile organik ilişki içinde oldukları, örgütsel propaganda yaptıkları veya devletin bütünlüğüne karşı suç işledikleri iddialarına dayanıyordu. Genel Kurulda yapılan konuşmalar, sürecin yalnızca ceza hukuku meselesi olarak değil, devletin bütünlüğü ve Kürt siyasi temsilinin meşruiyeti hakkında sert bir siyasi hesaplaşma olarak yürütüldüğünü göstermektedir.¹⁴⁶

Dokunulmazlık kurumu, milletvekillerini cezai sorumluluktan bütünüyle muaf tutmak için değil, yasama faaliyetinin yürütme ve yargı baskısından korunması için vardır. Ağır suç şüphesinin bulunduğu durumlarda dokunulmazlığın kaldırılması anayasal olarak mümkündür. Bununla birlikte belirli bir siyasi grubun üyeleri hakkında topluca işletilen süreç, milletvekillerinin söz ve faaliyetleriyle somut suç delilleri arasındaki

¹⁴⁶ TBMM 19. Dönem Cilt 54 fihristi, 2 Mart 1994 dokunulmazlık görüşmelerini 77–79. birleşimlerde ve Orhan Doğan, Hatip Dicle, Leyla Zana, Mahmut Alınak, Ahmet Türk ve Sırrı Sakık hakkındaki kararları ayrı ayrı gösterir.
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c054/tbmm19054fih.pdf>

ayrımın ne ölçüde yapıldığı sorusunu gündeme getirmiştir. Parlamentodaki sert dil ve dışarıdaki güvenlik atmosferi, hukuki değerlendirmenin siyasi kutuplaşmadan etkilenmediği yönünde güven üretmemiştir.

5.5.2. Gözaltılar, tutuklamalar ve simgesel kırılma

Dokunulmazlık kararlarının ardından Hatip Dicle ve Orhan Doğan Meclis çıkışında gözaltına alındı; Leyla Zana, Selim Sadak ve diğer isimler hakkındaki işlemler farklı tarihlerde devam etti. Milletvekillerinin polis araçlarına bindirildiği görüntüler, seçilmiş temsilcilerin parlamento kapısından ceza soruşturmasına götürülmesini simgeleyen bir tarihsel hafızaya dönüştü. Bu görüntüler, devlet açısından terörle ilişki iddialarının soruşturulması; Kürt siyasi çevreleri açısından ise seçmen iradesinin zor yoluyla tasfiyesi biçiminde birbirine zıt iki anlatı üretti.¹⁴⁷

Sürecin uzun vadeli sonucu, Kürt meselesinin parlamenter çözüm imkânının daralmasıdır. Bu tespit, milletvekillerine yöneltilen bütün suçlamaların asılsız olduğu anlamına gelmez. Bazı konuşmalar, temaslar ve örgütle ilişki iddiaları ceza dosyalarına girmiştir. Ancak demokratik sistemin dayanıklılığı, bu iddiaların kişiselleştirilmiş delillerle, bağımsız mahkemelerde ve adil yargılama güvenceleriyle incelenmesine bağlıdır. Sonraki AİHM kararları, Devlet Güvenlik Mahkemesinin

¹⁴⁷ TBMM kayıtlarında dokunulmazlığı kaldırılan milletvekillerinin Meclis çevresinde gözaltına alınması üzerine Başkanlık açıklamaları ve grup konuşmaları bulunduğu görülmektedir. Sonraki AİHM dosyası, ceza yargılamasının tarihsel seyrini ayrıca kaydeder.
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c054/tbmm19054fih.pdf>;
<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59594>

bağımsızlığı ve yargılamanın adilliği bakımından ihlal tespitleri yapmıştır.¹⁴⁸

5.6. 27 Mart Yerel Seçimleri ve Refah Partisinin Yükselişi

27 Mart 1994 yerel seçimleri, güvenlik krizinin yanında siyasal merkezin çözülmekte olduğunu gösterdi. İl genel meclisi oylarında DYP az farkla birinci, ANAP ikinci, Refah Partisi üçüncü oldu. Buna karşılık RP, İstanbul ve Ankara büyükşehir belediye başkanlıklarını kazanarak ulusal siyaset bakımından oy oranının ötesinde bir güç elde etti. İstanbul’da Recep Tayyip Erdoğan’ın, Ankara’da Melih Gökçek’in seçilmesi, Refah Partisine geniş belediye kaynakları, örgütlenme imkânı ve yönetim tecrübesi sağladı.¹⁴⁹

RP’nin yükselişi yalnızca dinî kimlik siyasetiyle açıklanamaz. Ekonomik bozulma, kent hizmetlerindeki aksaklıklar, yolsuzluk algısı, büyükşehirlerde büyüyen gecekondu alanları ve merkez partilerin güven kaybı, seçmen davranışını etkiledi. Güneydoğu’ndan zorunlu veya ekonomik nedenlerle göç eden nüfusun yerleştiği kent çevrelerinde sosyal yardım ağları ve yüz yüze örgütlenme, Refah Partisinin taban genişletmesinde önemli rol oynadı. Böylece 1994 seçimleri, 1995 genel seçimlerinde RP’nin birinci parti olacağı siyasal dönüşümün habercisi oldu.

¹⁴⁸ Bu cümle tarihsel-siyasal bir çıkarımdır; AİHM’nin Sadak ve Diğerleri (No. 1) kararı doğrudan “parlamentar çözüm imkânı” hakkında hüküm kurmaz. Karar, DGM’nin bağımsız ve tarafsız mahkeme niteliği ile yargılamanın adilliğini denetler. <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-59594>

¹⁴⁹ 27 Mart 1994 mahallî idareler seçim sonuçlarının resmî kaynağı Yüksek Seçim Kuruludur. İl/ilçe ve belediye sonuçları YSK arşivinde yayımlanmıştır. <https://www.ysk.gov.tr/tr/27-mart-1994-mahalli-idareler-genel-secimi/2804>

5.7. 1994 Ekonomik Krizi ve 5 Nisan Kararları

5.7.1. Krizin oluşumu

1993 sonundan itibaren büyüyen kamu açıkları, kısa vadeli iç borçlanma baskısı, dövize yöneliş ve güven kaybı 1994 başında finansal krize dönüştü. TCMB kaynaklarında, döviz talebini karşılamak amacıyla yapılan satışlar sonucunda rezervlerin hızla düştüğü ve Türk lirasının kısa sürede ağır değer kaybına uğradığı görülmektedir. Ocak ayında yaklaşık 19 bin lira düzeyindeki dolar kuru nisan ayında 38 bin lira civarına yükselmiş; kriz, reel sektör ve bankacılık sistemi üzerinde sert bir daralma yaratmıştır.¹⁹⁰

Krizin yalnızca teknik para politikası hatalarının sonucu olduğunu söylemek eksik kalır. Siyasal koalisyonun zayıflığı, yaklaşan yerel seçimler nedeniyle mali disiplinin ertelenmesi, yüksek güvenlik harcamaları, kamu işletmelerinin finansman yükü ve uluslararası sermaye hareketlerine açık fakat kurumsal denetimi yetersiz bir ekonomik yapı kırılganlığı artırdı. Güvenlik sorunu ile ekonomi arasında doğrudan tek yönlü nedensellik kurmak mümkün değildir; ancak çatışma maliyetleri, zorunlu göç ve bölgesel üretim kaybı kamu kaynakları üzerindeki baskıyı büyüttü.

5.7.2. 5 Nisan programı ve toplumsal etkiler

5 Nisan 1994'te açıklanan Ekonomik Önlemler Uygulama Planı; kamu fiyatlarında artış, bütçe disiplininin güçlendirilmesi, kamu iktisadi

¹⁹⁰ TCMB'nin 1994 krizine ilişkin değerlendirmesi, 1993 sonundaki borçlanma stratejisi değişikliği, piyasa güvenindeki bozulma, döviz talebi, rezerv kaybı ve bankacılık sıkışıklığını krizin temel mekanizmaları arasında gösterir. "Box 3: The April 1994 Financial Crisis", s. 32. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/16555e2a-dfcb-4e4b-9ef9-ec2797f3f2d8/global.pdf>

teşebbüslerinin yeniden düzenlenmesi, ücretlerin sınırlandırılması ve dış dengeyi iyileştirmeye yönelik tedbirler içeriyordu. Program kısa vadede finansal istikrar sağlamayı amaçlasa da ücretliler, küçük işletmeler ve düşük gelirli kesimler üzerinde ağır maliyet oluşturdu. İşsizlik ve reel gelir kaybı, siyasi sisteme duyulan güvensizliği artırdı.⁵⁵¹

1994 krizinin rapor açısından önemi, siyasal şiddetin toplumsal zeminini ekonomik verilerle ilişkilendirmesidir. Güvenlik nedeniyle köylerinden ayrılan nüfus, büyük kentlere çoğu zaman mülksüz ve sosyal korumadan yoksun biçimde yerleşti. Ekonomik kriz bu grupların konut, eğitim, sağlık ve istihdam sorunlarını ağırlaştırdı. Bu ortam hem radikal siyasi hareketlerin hem de suç ekonomilerinin insan kaynağı bulmasını kolaylaştıran bir kırılmanlık yarattı; ancak yoksulluk ile şiddet arasında otomatik bir neden-sonuç ilişkisi kurulamaz.

5.8. Kuşkonar ve Koçağlı Köylerinin Bombalanması

5.8.1. 26 Mart 1994 saldırısı

26 Mart 1994’te Şırnak’ın Kuşkonar ve Koçağlı köyleri havadan bombalandı. İki köyde çoğu kadın, çocuk ve yaşlılardan oluşan toplam 38 sivil öldü; çok sayıda kişi yaralandı ve evler tahrip oldu. İlk resmî soruşturmalar saldırıyı PKK terör örgütünün havan ve diğer patlayıcılarla gerçekleştirdiği varsayımı üzerine kurdu. Olay yerine zamanında kapsamlı bir adli heyet

⁵⁵¹ TCMB, bankacılık ve döviz krizinin 5 Nisan tedbirlerine yol açtığını; kur ve kamu fiyatlarındaki sıçramanın reel çalışma sermayesi ve iç talep üzerinde sert daralma yarattığını kaydeder. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/16555e2a-dfcb-4e4b-9ef9-ec2797f3f2d8/global.pdf>

gönderilmedi, otopsiler yapılmadı ve hava hareketlerine ilişkin kayıtlar uzun süre etkili biçimde araştırılmadı.³⁵²

5.8.2. AİHM'nin fail tespiti

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Benzer ve Diğerleri/Türkiye kararında mevcut uçuş kayıtları, tanık anlatımları, patlama biçimi ve resmî makamların belge sunmaması birlikte değerlendirildiğinde köylerin Türk askerî uçakları tarafından bombalandığı sonucuna vardı. Mahkeme, yaşam hakkının maddi ve usul boyutlarının ihlal edildiğini; olayın etkili biçimde soruşturulmadığını ve mağdurların insanlık dışı muamele düzeyine ulaşan koşullarla karşı karşıya bırakıldığını belirtti. Karar, devletin başlangıçtaki PKK terör örgütü fail isnadını reddeden güçlü ve bağlayıcı bir yargısal tespittir.³⁵³

Bu dosya, rapordaki delil sınıflandırması bakımından A düzeyine yakın bir uluslararası yargısal bulgu taşımaktadır: bombardımanın askerî uçaklarca yapıldığı ve soruşturmanın etkisiz olduğu belirlenmiştir. Buna karşılık saldırıyı emreden, uçuşu planlayan ve bombaları bırakan kişilerin bireysel ceza sorumluluğu iç hukukta kesinleştirilmemiştir. Kurumsal sorumluluk ile bireysel ceza sorumluluğu arasındaki bu fark, cezasızlık tartışmasının merkezindedir.³⁵⁴

³⁵² AİHM, Benzer ve Diğerleri/Türkiye kararında 26 Mart 1994'te Kuşkonar ve Koçağlı'da 38 kişinin öldüğü olayın soruşturma seyrini ve ilk savcılık makamlarının PKK isnadını ayrıntılı biçimde incelemiştir. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-128036>

³⁵³ AİHM, delillerin bütünü üzerinden köylerin Türk askerî uçaklarınca bombalandığı sonucuna ulaşmış ve yaşam hakkının maddi/usul boyutları bakımından ihlal tespit etmiştir. Benzer ve Diğerleri/Türkiye, B. No. 23502/06, 12 Kasım 2013. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-128036>

³⁵⁴ AİHM'nin devlet sorumluluğu tespiti, tek tek pilotların veya emir veren personelin bireysel ceza sorumluluğunu belirleyen bir ceza mahkûmiyeti değildir. Kitabın "A" derecesi kurumsal/yargısal olay tespiti içindir; bireysel fail zinciri ayrıca değerlendirilir. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-128036>

5.8.3. Resmî anlatı, bağımsız denetim ve hakikat

Kuşkonar–Koçağlı, terörle mücadele ortamında resmî bilgiye eleştirel yaklaşımın neden gerekli olduğunu gösterir. İlk savcılık kararları ve güvenlik yazışmaları PKK’yı fail kabul etmiş; köylülerin uçak gördüklerine ilişkin beyanları yıllarca yeterince incelenmemiştir. Bağımsız yargısal denetim olmasaydı olay, PKK terör örgütünün sivil katliamları listesinde kalabilirdi. Bu durum PKK’nın aynı dönemde gerçekleştirdiği gerçek sivil katliamlarını azaltmaz; tam tersine her olayda delile dayalı fail tespitin zorunluluğunu ortaya koyar.

5.9. Savaş Buldan, Hacı Karay ve Adnan Yıldırım Cinayetleri

5.9.1. Polis görünümüyle kaçırma

3 Haziran 1994 sabahı Savaş Buldan, Hacı Karay ve Adnan Yıldırım, İstanbul Yeşilyurt’taki Çınar Otelı çevresinde kendilerini polis olarak tanıtan, telsiz ve resmî ekipman taşıyan silahlı kişilerce götürüldü. Olay çok sayıda tanığın önünde gerçekleşti. Aileler, milletvekilleri, valilik ve savcılık makamlarına hızla başvurmasına rağmen mağdurların resmî gözaltında bulunduğu kabul edilmedi. Üç kişinin işkence izleri taşıyan ve ateşli silahla öldürülmüş cesetleri 4 Haziran’da Bolu’nun Yığılca ilçesi çevresinde bulundu.³⁵⁵

Kaçırma eyleminin güvenlik görevlisi görünümüyle gerçekleştirilmesi ve mağdurların İstanbul’dan Bolu’ya uzanan yolda kontrol noktalarını aşarak taşınması, resmî yetki veya resmî bağlantı kullanıldığı şüphesini

³⁵⁵ Buldan/Türkiye ve Selim Yıldırım ve Diğerleri/Türkiye kararları, üç kişinin 3 Haziran 1994’te kaçırılıp 4 Haziran’da ölü bulunmasına ilişkin soruşturma ve tanık kayıtlarını inceler. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61711>; <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77580>

güçlendirdi. Bununla birlikte belirli kişilerin polis kimliği göstermesi, bu kişilerin gerçekten görevli olduğunu tek başına kanıtlamaz. Tanık teşhisleri, araç ve silah izleri, görev kayıtları ve iletişim bağlantılarıyla desteklenmesi gereken bu şüphe, soruşturmanın temel hattı olmalıydı.

5.9.2. AİHM ve Susurluk belgeleri

AİHM Buldan/Türkiye kararında doğrudan katilleri belirlemedi; ancak yaşam hakkını koruma ve etkili soruşturma yükümlülüklerinin ihlal edildiğine hükmetti. Kararda aktarılan Susurluk belgeleri ve iç hukuk mahkemesi değerlendirmeleri, Buldan, Cantürk ve benzer profildeki kişilerin öldürülmelerinin terörle mücadele amacıyla oluşturulduğu ileri sürülen özel bir yapının faaliyetleri kapsamında ele alındığını göstermektedir. Hanefi Avcı gibi kamu görevlilerinin ifadeleri de güvenlik birimleri içindeki yasa dışı yöntem tartışmalarını dosyaya taşımıştır.¹⁵⁶

Bu belgeler kamu görevlisi bağlantısı iddiasını spekülasyon düzeyinin üzerine çıkarır; fakat bütün adı geçen kişiler bakımından kesin hüküm oluşturmaz. Bazı tanıklar şüpheli özel harekât mensuplarını teşhis edememiş, fotoğraf karşılaştırmaları kesin sonuç vermemiş ve mahkemeler arasında yetki uyuşmazlığı yaşanmıştır. Yargısal süreç, organize bir cinayet ağı ihtimalini ciddi biçimde kayda geçirmiş ancak emir verenler ve uygulayıcılar hakkında nihai mahkûmiyet üretmemiştir.¹⁵⁷

¹⁵⁶ AİHM, Savaş Buldan dosyasında devletin yaşamı koruma yükümlülüğü ve etkili soruşturma yükümlülüğünü incelemiştir. Selim Yıldırım dosyasında da devlet görevlilerinin dâhil olduğu yönündeki iddianın prima facie dayanaksız sayılamayacağını, fakat belirli fail isnadı için "makul şüphenin ötesinde" ispat standardını aradığını vurgulamıştır. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61711; https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77580>

¹⁵⁷ Selim Yıldırım kararında Hanefi Avcı'nın savcılık beyanları, özel ekip iddiası, Susurluk Raporu, fotoğraf teşhisleri, yetki uyuşmazlıkları ve Yaşar Öz hakkındaki beraat dâhil iç hukuk süreci

5.9.3. “Kürt iş insanları listesi” tartışması

1993 sonlarında dönemin başbakanının PKK terör örgütüne mali destek sağladığı ileri sürülen iş insanlarına ilişkin bir listeden söz etmesi, 1994 cinayetleriyle siyasal söylem arasında bağlantı kurulan başlıca unsurdur. Devletin yasa dışı finansmanla mücadele etmesi meşrudur; ancak kamuya açık hedef gösterici dil, hukuk dışı aktörlere cesaret verebilir ve daha sonra meydana gelen ölümler hakkında devlet sorumluluğu şüphesini artırabilir. Bir siyasal açıklama tek başına cinayet emri değildir; fakat açıklama sonrası benzer profilde kişilerin öldürülmesi etkili, bağımsız ve komuta zincirini kapsayan soruşturma yükümlülüğünü ağırlaştırır.¹⁵⁸

5.10. DEP’in Kapatılması ve Milletvekillerinin Mahkûmiyeti

5.10.1. 16 Haziran 1994 Anayasa Mahkemesi kararı

Anayasa Mahkemesi 16 Haziran 1994’te Demokrasi Partisinin kapatılmasına karar verdi. Karar, partinin faaliyetleri ve yöneticilerinin açıklamalarının devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne aykırı olduğu değerlendirmesine dayanıyordu. Bazı milletvekillerinin üyelikleri sona erdi; siyasal hareket daha sonra HADEP çatısı altında yeniden örgütlendi. HEP’in kapatılmasından

ayrıntılı biçimde aktarılır. AİHM bu malzemeyi ciddi bağlamsal delil olarak ele alırken, tek başına belirli kişilerin doğrudan fail olduğunu kesinleştirmez. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77580>

¹⁵⁸ Selim Yıldırım ve Diğerleri kararında, Susurluk Raporunun; dönemin başbakanının PKK’ya destek verdiği ileri sürülen iş insanlarını içeren bir listeden söz etmesinden sonra izmit-Adapazarı-Bolu hattındaki faili meçhul cinayetleri aynı bağlamda değerlendirdiği aktarılır. Bu siyasal söylem, tek başına cinayet emri kanıtı değildir. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77580>

yalnızca bir yıl sonra DEP'in de kapatılması, parti yasaklarının süreklilik kazandığını gösterdi.¹⁵⁹

Parti kapatma kararı ile bireysel ceza sorumluluğu birbirinden ayrılmalıdır. Bir siyasi partinin yöneticilerinin suç oluşturduğu iddia edilen eylemleri, öncelikle ilgili kişiler bakımından cezai ve siyasi sorumluluk doğurur. Partinin bütünüyle kapatılması ise seçmenlerin temsil hakkını ve örgütlenme özgürlüğünü etkileyen daha geniş bir yaptırımdır. Türkiye'nin sonraki parti kapatma içtihadında bu gerilim uzun süre devam etmiş; Avrupa insan hakları hukukunda kapatma tedbirinin zorunlu ve orantılı olup olmadığı tartışılmıştır.

5.10.2. 8 Aralık 1994 DGM kararı ve adil yargılama

Ankara Devlet Güvenlik Mahkemesi 8 Aralık 1994'te Leyla Zana, Hatip Dicle, Orhan Doğan ve Selim Sadak hakkında silahlı örgüt üyeliği suçundan on beşer yıl hapis cezası verdi. Yargılama, delillerin değerlendirilmesi, sanıkların savunma imkânları ve mahkemenin askerî hâkim içeren yapısı nedeniyle uluslararası denetime konu oldu. AİHM Sadak ve Diğerleri/Türkiye kararında bağımsız ve tarafsız mahkeme ile adil yargılama güvenceleri bakımından ihlal tespit etti.¹⁶⁰

AİHM ihlali, başvuranların bütün siyasi ve örgütsel ilişkilerinin hukuken meşru olduğu anlamına gelmez; ceza hükmünün adil ve bağımsız bir yargılama sonucunda kurulmadığını gösterir. Hukuk devletinde ağır

¹⁵⁹ Anayasa Mahkemesi, Demokrasi Partisi hakkında E.1993/3 (Siyasi Parti Kapatma), K.1994/2 sayılı kararı 16 Haziran 1994'te vermiş; karar 30 Haziran 1994 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanmıştır. <https://siyasipartikararlar.anayasa.gov.tr/kbb/SP/1994/2/1>

¹⁶⁰ AİHM, Sadak ve Diğerleri/Türkiye (No. 1) kararında Ankara DGM'nin 8 Aralık 1994'te başvuranları silahlı çete/örgüt üyeliği nedeniyle on beşer yıl hapse mahkûm ettiğini aktarır ve askerî hâkimin yer aldığı DGM'nin bağımsız ve tarafsız mahkeme ölçütünü karşılamadığı sonucuna varır. <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-59594>

suç iddiası, usul güvencelerinin azaltılmasının değil güçlendirilmesinin gerekçesidir. Yargılamanın meşruiyeti zayıfladığında ceza, suçla mücadele aracı olmaktan çıkıp siyasi tasfiye algısını besler.

5.11. Köy Boşaltmaları, Tunceli Harekâtı ve Zorunlu Göç

5.11.1. Köylerin iki taraflı baskı altında kalması

1994’te Güneydoğu ve Doğu Anadolu’daki kırsal nüfus hem PKK terör örgütünün örgütsel kontrol baskısı hem de güvenlik güçlerinin koruculuğu kabul etme veya köyü terk etme yönündeki uygulamaları arasında kaldı. PKK, korucu köylerine saldırdı, köylüleri tehdit etti ve bazı yerleşimleri boşalmaya zorladı. Güvenlik güçleri ise örgüte lojistik destek sağladığı düşünülen veya koruculuğu reddeden bazı köyleri tahliye etti; evlerin yakıldığı, hayvanların ve tarım araçlarının tahrip edildiği çok sayıda vaka raporlandı.¹⁶¹

Bu iki taraflı baskı simetrik bir hukuki sorumluluk yaratmaz. PKK terör örgütü sivillere ve köylere saldıran devlet dışı silahlı örgüttür. Devlet ise sivilleri korumak, mülkiyete saygı göstermek, zorunlu tahliyeyi hukuki denetime tabi tutmak ve mağdurların barınma ile tazmin ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlüdür. Devlet görevlisinin güvenlik amacıyla hareket etmesi, toplu cezalandırma veya keyfî mülkiyet tahribini hukuka uygun hâle getirmez.

¹⁶¹ HRW/Helsinki, köylerin boşalmasında hem PKK’nın korucu yerleşimlerine yönelik saldırı ve baskısını hem de devletin karşı-ayaklanma kapsamında köy tahliye/yakma uygulamalarını kaydeder. Kaynak, hukuki sorumlulukların aynı olmadığına da işaret eden ayrı fiil örüntülerini belgelemektedir. <https://www.hrw.org/reports/pdfs/t/turkey/turkey966.pdf>

5.11.2. 1994 Tunceli operasyonları

1994 sonbaharında Tunceli'de yürütülen geniş çaplı askerî harekât, köy boşaltmaları ve sivil mülkiyetin tahribi iddialarıyla uluslararası raporlara girdi. Human Rights Watch, komando birlikleri, helikopterler ve ağır silahların kullanıldığı operasyonlarda onlarca köyün zarar gördüğünü; tanıkların zorla tahliye, kötü muamele ve mülk tahribi anlattığını kaydetti. Türk makamları operasyonların PKK terör örgütüne karşı yürütüldüğünü ve sivillerin güvenliği için gerekli olduğunu savundu.¹⁶²

Bağımsız erişimin sınırlı olması, her köydeki olayın aynı kesinlikle belirlenmesini engeller. Bu nedenle rapor, bütün yerleşimlerin tek bir emirle sistematik biçimde yakıldığı şeklinde genelleme yapmayacaktır. Bununla birlikte ulusal mahkeme ve AİHM dosyalarında tekrarlanan tahliye, yakma ve etkisiz soruşturma bulguları, sorunun münferit birkaç disiplin ihlalden daha geniş olduğunu göstermektedir.

5.11.3. Yerinden edilmenin toplumsal sonucu

Resmî rakamlar yüz binlerce kişinin yerinden edildiğini kabul ederken bağımsız tahminler daha yüksek sayılara ulaşmaktadır. Köyünü terk eden aileler çoğunlukla Diyarbakır, Batman, Mersin, Adana, İstanbul ve İzmir gibi kentlere plansız biçimde yerleşti. Toprak, hayvan ve sosyal dayanışma ağlarını kaybeden kırsal nüfus, kentlerde kayıt dışı emek, yetersiz konut ve eğitim kesintisiyle karşılaştı. Bu dönüşüm, 1990'ların yalnızca

¹⁶² HRW/Helsinki, özellikle 1994 Tunceli operasyonlarıyla bağlantılı yaygın yerinden edilme ve mülk tahribi iddialarını kaydeder. Rapor, bağımsız erişim ve sayıların kesinliği konusunda da sınırlılıklar bulunduğunu belirtir. <https://www.hrw.org/reports/1995/WR95/HELSINKI-16.htm>; <https://www.hrw.org/reports/pdfs/t/turkey/turkey966.pdf>

güvenlik tarihini değil Türkiye’nin kentleşme, yoksulluk ve kimlik siyasetini de kalıcı biçimde değiştirdi.¹⁶³

5.12. Faili Meçhul Ağların Genişlemesi ve “Ölüm Üçgeni”

1994’te Cantürk ve Buldan dosyalarının yanında Fevzi Aslan, Namık Erdoğan, Mecit Baskın, Medet Serhat ve başka kişilerin kaçırılması veya öldürülmesi, Sapanca–Adapazarı–Bolu hattının kamuoyunda “ölüm üçgeni” olarak anılmasına yol açtı. Mağdurların önemli bir bölümü Kürt iş insanı, siyasetçi, avukat veya PKK terör örgütü finansmanı iddiasıyla adı geçen kişilerdi. Cesetlerin benzer bölgelere bırakılması, resmî kimlik görünümü kullanılması ve dosyaların etkisiz soruşturulması ortak bir yöntem şüphesi doğurdu.¹⁶⁴

Daha sonra Susurluk kazasıyla görünür hâle gelen polis–siyaset–mafya ilişkileri, 1994 cinayetlerine geriye dönük açıklama çerçevesi sundu. Meclis raporları, Başbakanlık Teftiş Kurulu çalışmaları, MİT belgeleri ve AİHM kararlarında aktarılan ifadeler bazı kamu görevlileri ile suç aktörlerinin terörle mücadele gerekçesiyle yasa dışı yöntemlere yöneldiği iddialarını ciddileştirdi. Ancak tematik bölümde her vaka için “adı raporda geçen”, “tanık tarafından suçlanan”, “hakkında dava açılan” ve “mahkûm edilen” kişiler ayrı kategorilerde gösterilecektir.

¹⁶³ HRW/Helsinki 1996 raporu, 2.685 köy/mezranın tamamen veya kısmen boşaldığını; yerinden edilen kişi sayısı için 275.000 ile 2 milyon arasında değişen tahminler bulunduğunu, 1995–1996 resmî açıklamalarında ise yaklaşık 275.653–329.916 kişi rakamlarının verildiğini aktarır. Bu nedenle ana metin tek bir kesin sayı kullanmamaktadır.

<https://www.hrw.org/reports/pdfs/t/turkey/turkey966.pdf>

¹⁶⁴ Selim Yıldırım ve Diğerleri/Türkiye kararı, İzmit–Adapazarı–Bolu hattındaki cinayetlerin Susurluk Raporu ve iç hukuk yargılamalarında ortak yöntem/coğrafya çerçevesinde incelendiğini aktarır. Ortak örüntü, her dosyada aynı bireysel failin bulunduğunu kendiliğinden kanıtlamaz. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77580>

Faili meçhul ağların varlığına ilişkin en güçlü yapısal bulgu, tek tek itiraflardan ziyade tekrar eden yöntem ve soruşturma başarısızlığıdır. Resmî görevli görünümüyle kaçırma, uzun mesafeli nakil, işkence, yakın mesafeden infaz, cesedin belirli coğrafi hatlara bırakılması ve sonrasında yetki uyuşmazlığı yaşanması birçok dosyada görülür. Bu örüntü, olayların kendiliğinden ve birbirinden tamamen bağımsız olduğunu savunmayı zorlaştırır; fakat ortak örüntü belirli bir kişinin her dosyada fail olduğunu kanıtlamaz.

5.13. Opera Pastanesi Bombalaması

5.13.1. Sivil kent mekânının hedef alınması

30 Aralık 1994 akşamı İstanbul Taksim'de The Marmara Otelinin girişindeki Opera Pastanesi'ne bırakılan bomba patladı. Arkeolog ve rehber Yasemin Cebenoyan hayatını kaybetti; yazar ve sinemacı Onat Kutlar ağır yaralandı ve 11 Ocak 1995'te yaşamını yitirdi. Saldırı yılbaşı öncesinde, turistlerin ve sivillerin yoğun bulunduğu bir kent merkezinde gerçekleştirildi. Hedefin askerî veya idari işlevi bulunmadığından eylem doğrudan sivil nüfusta korku yaratmaya yönelik kent terörü niteliğindedir.¹⁶⁵

5.13.2. İlk üstlenme ile sonraki fail tespiti

Saldırıyı ilk olarak radikal İslamcı İBDA-C sahiplendi ve örgüt çevresindeki yayınlarda yılbaşı ile laik yaşam tarzını hedef alan bir dil kullanıldı. Daha sonraki soruşturma ve sanık beyanları ise bombanın PKK terör

¹⁶⁵ TBMM Genel Kurul kaydında, daha sonra yakalanan PKK sanıklarının 30 Aralık 1994'te The Marmara Otelinin lobisine bomba koyarak Onat Kutlar ile Yasemin Cebenoyan'ın ölümüne sebebiyet verdiklerinin anlaşıldığı yönünde resmî açıklama yer almaktadır. Onat Kutlar 11 Ocak 1995'te yaralarının sonucu yaşamını yitirmiştir.
https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/Tutanak_B_SD.birlesim_baslangic_yazici?P4=182&P5=B&page1=30&page2=30

örgütü bağlantılı kişilerce yerleştirildiğini ortaya koydu; bombayı koyduğunu kabul eden sanık pişmanlık hükümlerinden yararlandı. Bu farklılık, örgütsel üstlenmenin her zaman gerçek failiği kanıtlamadığını; propaganda amacıyla başka bir eylemin sahiplenilebileceğini gösterir.¹⁶⁶

Opera Pastanesi dosyası, failin adını edilgen dil içinde kaybetmeme gereğini de ortaya koyar. Saldırının mağdurları yalnızca “patlamada ölen” kişiler değildir; sivilleri hedefleyen planlı bir bombalı eylemde öldürülmüşlerdir. Bununla birlikte ilk üstlenme ile sonraki yargısal fail anlatısındaki fark açıkça belirtilmeli, örgütsel emir zincirinin tümünün kesinleştiği izlenimi verilmemelidir.

5.14. Karşılaştırmalı Delil ve Sorumluluk Analizi

Tablo 5.14-A — Olay, kesinlik ve fail/sorumluluk bulgusu¹⁶⁷

Olay	Olay kesinliği	Fail/sorumluluk bulgusu
Behçet Cantürk cinayeti	Kaçırma ve öldürme kesin	Susurluk belgelerinde özel yapı faaliyetleriyle ilişkilendirildi
Ormancık-Akyürek	21 sivilin öldürülmesi kesin	PKK terör örgütü isnadı güçlü ve resmi kayıtlarda yerleşik
DEP dokunulmazlık süreci	TBMM kararları ve gözaltılar kesin	Devletin yargısal ve siyasi işlemleri
Kuşkonar-Koçağlı	38 sivil ölümü kesin	AİHM: askerî uçak bombardmanı
Buldan-Karay-Yıldırım	Kaçırma, işkence ve öldürme kesin	Resmî kimlik görünümü ve Susurluk ağına dair ciddi bulgular
DEP’in kapatılması	AYM kararı kesin	Anayasal parti kapatma işlemi

¹⁶⁶ İlk üstlenme, olayın ilk günlerindeki örgütsel propaganda iddiasıdır ve failiğin tek başına kanıtı sayılmamıştır. Bölümün fail değerlendirmesinde daha sonraki resmi/yargısal soruşturma hattına daha yüksek ağırlık verilmiştir; TBMM kaydı aynı sanıkların Opera Pastanesi bombalamasını gerçekleştirdiğinin anlaşıldığını bildirir.
https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/Tutanak_B_SD.birlesim_baslangic_yazici?P4=182&P5=B&page1=30&page2=30

¹⁶⁷ Tablo 5.14-A/B’deki A/B/C dereceleri mahkeme sınıflandırması değildir; kitabın yöntem bölümünde tanımlanan akademik delil dereceleridir. Her satırdaki “olay kesinliği” ile “bireysel fail/emir zinciri” ayrı değerlendirilmiştir.

Olay	Olay kesinliği	Fail/sorumluluk bulgusu
Köy boşaltmaları	Çok sayıda vaka ve kitlesel göç kesin	PKK terör örgütü baskısı ve güvenlik güçlerinin tahliye/yakma uygulamaları farklı dosyalarda belgeli
Opera Pastanesi	Bombalama ve mağdurlar kesin	İlk İBDA-C üstlenmesi; sonraki soruşturma PKK terör örgütü bağlantılı sanığa ulaştı

Tablo 5.14-B — Yargısal durum ve delil sınıfı

Olay	Yargısal durum	Delil sınıfı
Behçet Cantürk cinayeti	Doğrudan failleri kesinleştiren nihai mahkûmiyet yok	C: ciddi ve güçlü kurumsal iddia
Ormancık–Akyürek	Bütün saha failleri bakımından kapsamlı sonuç belirsiz	B: güçlü biçimde belgelenmiş
DEP dokunulmazlık süreci	AIHM adil yargılama ihlali; iç hukukta mahkûmiyet ve yeniden yargılama süreçleri	A: kurumsal süreç kesin
Kuşkonar–Koçağlı	Devlet sorumluluğu ve etkisiz soruşturma ihlali; bireysel failler cezalandırılmadı	A: yargısal olarak tespit edilmiş
Buldan–Karay–Yıldırım	AIHM etkisiz soruşturma ihlali; doğrudan failler konusunda cezasızlık	C/B sınırı: güçlü bağlamsal delil
DEP’in kapatılması	16 Haziran 1994 tarihli karar	A: yargısal olarak kesin
Köy boşaltmaları	Vaka bazında değişen AIHM ve iç hukuk sonuçları	B/C: vakaya göre değişir
Opera Pastanesi	Sanık mahkûmiyeti/itirafı; üst emir zinciri tam değil	B: uygulayıcı düzeyi güçlü

5.15. 1994 Kronoloji Tablosu

Tablo 5.15-A — 1994 kronolojisi: tarih, olay ve kategori¹⁶⁸

Tarih	Olay	Kategori
14–15 Ocak	Behçet Cantürk ve şoförünün kaçırılması ve öldürülmesi	Faili meçhul
21 Ocak	Ormancık–Akyürek Katliamı	PKK terörü
2 Mart	DEP milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılması	Siyasi/hukuki kırılma
2–4 Mart	Milletvekillerinin gözetaltına alınması	Siyasi/yargısal süreç
26 Mart	Kuşkonar–Koçağılı bombardımanı	Devlet kaynaklı sivil ölüm
27 Mart	Yerel seçimler	Siyasi gelişme
5 Nisan	Ekonomik Önlemler Uygulama Planı	Ekonomik kriz
3–4 Haziran	Savaş Buldan, Hacı Karay ve Adnan Yıldırım cinayetleri	Faili meçhul
16 Haziran	DEP'in kapatılması	Siyasi/hukuki gelişme
Yaz–Sonbahar	Köy boşaltmaları ve Tunceli operasyonları	Güvenlik/sivil haklar
8 Aralık	DEP milletvekilleri hakkında DGM kararı	Yargısal süreç
30 Aralık	Opera Pastanesi bombalaması	Kent terörü

¹⁶⁸ 1994 kronolojisi, bölümde kullanılan yargısal, resmî ve dönemsel kaynakların tarih sıralı sentezidir. DEP, Kuşkonar–Koçağılı, 5 Nisan, Buldan/Cantürk ve Opera Pastanesi kayıtları için sırasıyla <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c054/tbmm19054fih.pdf>; <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-128036>; <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/16555e2a-dfcb-4e4b-9ef9-ec2797f3f2d8/global.pdf>; <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77580>; https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/Tutanak_B_SD.birlesim_baslangic_yazici?P4=182&P5=B&page1=30&page2=30 kaynakları esas alınmıştır.

Tablo 5.15-B — 1994 kronolojisi: akademik not

Tarih	Akademik not
14–15 Ocak	Susurluk belgelerinde özel operasyon ağı iddialarıyla ilişkilendirildi; doğrudan failler kesinleşmedi.
21 Ocak	11’i çocuk 21 sivil öldürüldü.
2 Mart	Parlamente temsil ile terör soruşturması arasındaki kriz keskinleşti.
2–4 Mart	Meclis çıkışındaki gözaltılar dönemin simge görüntülerinden biri oldu.
26 Mart	AİHM, köylerin askerî uçaklarca bombalandığını ve 38 sivilin öldüğünü tespit etti.
27 Mart	DYP az farkla birinci oldu; RP İstanbul ve Ankara’yı kazandı.
5 Nisan	Kur şoku ve kamu finansmanı krizine karşı sert istikrar tedbirleri açıklandı.
3–4 Haziran	Polis görünümüyle kaçırıldılar; işkence görmüş cesetleri Bolu çevresinde bulundu.
16 Haziran	Anayasa Mahkemesi partinin kapatılmasına karar verdi.
Yaz–Sonbahar	Zorunlu göç, mülk tahribi ve kötü muamele iddiaları yoğunlaştı.
8 Aralık	Zana, Dicle, Doğan ve Sadak on beşer yıl hapse mahkûm edildi; AİHM sonradan adil yargılama ihlali tespit etti.
30 Aralık	Yasemin Cebenoyan öldü; ağır yaralanan Onat Kutlar 11 Ocak 1995’te hayatını kaybetti.

5.16. 1994’ün 1995’e Devrettiği Krizler

1994 yılı, olayların takvim yılı içinde kapanmadığı bir geçiş dönemidir. Opera Pastanesi saldırısında yaralanan Onat Kutlar 1995’in ilk günlerinde hayatını kaybetti. Köy boşaltmaları ve yerinden edilme, büyük kentlerde sosyal ve siyasal sonuçlarını sonraki yıllarda gösterdi. DEP milletvekillerinin hapis süreci ve parti kapatma politikası, 1995 seçimleri öncesinde Kürt siyasi temsilini Meclis dışında bıraktı. Ekonomik kriz ise merkez partilerin oy kaybını hızlandırarak Refah Partisinin genel seçimlerde birinci olacağı zemini güçlendirdi.

Faili meçhul cinayetler bakımından da 1994 kapanmış bir dönem değildir. Susurluk kazası 1996’da meydana gelecek; Cantürk ve Buldan dosyaları ancak bu kazadan sonra hazırlanan raporlar, tanık ifadeleri ve yeni soruşturmalarla daha geniş bağlamda ele alınabilecektir. Bu gecikme, hakikatin ortaya çıkmasını zorlaştırmış; delillerin kaybı ve zamanaşımı riskini büyüttüştür. Bir olayın yıllar sonra resmî rapora girmesi, zamanında yürütülmeyen adli soruşturmanın yerini tam olarak tutmaz.

5.17. 1994 Ara Değerlendirmesi

1994, Türkiye’de siyasal şiddetin yalnızca can kaybı üzerinden değil, kurumların işleyişi üzerinden de kalıcılaştığı bir yıldır. PKK terör örgütünün Ormancık–Akyürek’te çocukları ve sivilleri hedef alan saldırısı açık bir terör eylemidir. Kuşkonar–Koçağlı’da sivillerin askerî uçaklarla öldürülmesi ise devletin yaşam hakkını ihlal ettiği ve gerçeği etkili biçimde soruşturmadığı yargısal olarak belirlenmiş bir vakadır. Bu iki olayı aynılaştırmak değil, her birinin failini doğru adlandırmak akademik ve ahlaki tutarlılığın gereğidir.¹⁶⁹

DEP milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılması ve partinin kapatılması, silahlı örgütle ilişki iddialarının soruşturulması gereği ile demokratik temsilin korunması arasındaki dengenin kurulamadığını gösterir. AIHM’nin adil yargılama ihlalleri, güvenlik gerekçesinin usul güvencelerini ortadan kaldıramayacağını ortaya koymuştur. Parlamenter kanalın daralması, PKK terör örgütünün şiddetini

¹⁶⁹ Ara sonuç yeni bir bağımsız olgu kaynağı değildir; bölüm boyunca doğrulanan vakaların analitik sentezidir. Fail ve sorumluluk düzeylerinin birbirine eşitlenmemesi, bölümün yönetsel ana ilkesidir.

meşrulaştırmaz; ancak şiddet dışı siyasetin zayıflamasının çatışma dinamikleri üzerindeki olumsuz etkisini açıklamaya yardımcı olur.

Cantürk, Buldan, Karay ve Yıldırım cinayetleri, 1990'ların faili meçhul ağırları hakkında en ciddi dosyalar arasındadır. Susurluk belgeleri ve AİHM kararları kamu görevlisi bağlantısı iddiasını güçlü biçimde kayıt altına almış, fakat bireysel ceza sorumluluğu sonuçlandırılmamıştır. Bu durum, “hiçbir şey bilinmiyor” ile “her şey kesin olarak kanıtlandı” arasındaki geniş alanı doğru adlandırmayı gerektirir: Örgütlü ve resmî yetkiyi kullanan bir yapı hakkında güçlü deliller vardır; buna karşın bütün failler ve emir zinciri kesin hükümle belirlenmemiştir.

1994'ün temel özelliği, şiddetin olağanüstü bir durum olmaktan çıkıp siyasal temsil, ekonomi, kırsal yerleşim ve adalet kurumlarının gündelik işleyişine yerleşmesidir.

Bir sonraki ayrıntılı bölüm, 1995 yılını Hamzalı Katliamı, Onat Kutlar'ın ölümü, Gazi-Ümraniye olayları, Rıdvan Karakoç ve Hasan Ocak dosyaları, Cumartesi Annelerinin ortaya çıkışı, Kuzey Irak harekâtı ve 24 Aralık genel seçimleri ekseninde inceleyecektir.

6. 1995: Kentsel Provokasyon, Zorla Kaybetmeler ve Siyasal Yeniden Yapılanma

1995 yılı, 1990’ların ilk yarısında biriken siyasal şiddetin büyük kentlere, insan hakları hareketine ve seçim siyasetine aynı anda yansıdığı bir eşik oluşturdu. Yılın ilk gününde Diyarbakır’ın Kulp ilçesine bağlı Hamzalı köyünde sivillerin hedef alınması, kırsal alandaki PKK terör örgütü şiddetinin sürdüğünü gösterirken; Mart ayında İstanbul’un Gazi Mahallesi’nde kahvehanelere düzenlenen kimliği belirsiz saldırı ve ardından güvenlik güçlerinin ölümcül müdahalesi, çatışmanın mezhepsel ve kentsel bir provokasyon boyutu kazanabileceğini ortaya koydu. Aynı haftalarda Rıdvan Karakoç ve Hasan Ocak’ın kaybolarak işkence izleri taşıyan cesetlerinin bulunması, gözaltında kaybetme ve etkisiz soruşturma sorununu ülke çapında görünür hâle getirdi.¹⁷⁰

Yılın güvenlik gündemi yalnızca iç olaylarla sınırlı değildi. Türk Silahlı Kuvvetlerinin Mart ayında Irak’ın kuzeyine başlattığı geniş çaplı Çelik Harekâtı, PKK terör örgütünün sınır ötesi üslerini hedef alan askerî stratejinin ölçeğini büyüttü. Bu gelişmeye paralel olarak siyasal sistem, bir yandan anayasa değişiklikleri ve Avrupa Birliği ile Gümrük Birliğinin son aşamasına geçiş gibi normalleşme ve bütünleşme adımları atarken diğer

¹⁷⁰ 1995 bölümünün olay zinciri, yargısal/resmî ve dönem insan hakları kaynaklarının çapraz okunmasına dayanır. Gazi-Ümraniye için AİHM; Hasan Ocak, Rıdvan Karakoç ve Fehmi Tosun için dönem Amnesty kayıtları; anayasa ve hükümet süreçleri için TBMM; seçimler için YSK; Gümrük Birliği için EUR-Lex esas alınmıştır. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69915>; <https://www.amnesty.org/en/documents/eur44/046/1995/en/>; <https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2021/06/doc330071995en.pdf>; <https://www.amnesty.org/en/documents/eur44/125/1995/en/>; <https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Yayinlar/Dosya/0e96a18f-24e8-41dd-ae87-18e19e3f4eb9.pdf>; https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/1995MilletvekiliSecimi/1995_secim_sonucclari.pdf; <https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/1995/1%285%29/oj/eng>

yandan hükümet krizleri, yüksek seçim barajı ve merkez partilerin parçalanmasıyla istikrarsızlaştı. 24 Aralık genel seçimi, Refah Partisini birinci parti konumuna getirerek 1996-1997 döneminin siyasal gerilimlerine zemin hazırladı.

Bu bölüm, 1995'i tek bir aktörün yönettiği bütüncül bir operasyon şeklinde yorumlamamaktadır. PKK terör örgütünün sivillere yönelik saldırıları, kimliği belirlenemeyen provokatörlerin eylemleri, güvenlik güçlerinin hukuk dışı veya orantısız müdahaleleri, kaybetme vakaları ve kurumsal soruşturma eksiklikleri farklı fail ve sorumluluk kategorileridir. Bununla birlikte bu farklı hatlar, cezasızlık, siyasi kutuplaşma ve kamu kurumlarına duyulan güvenin aşınması üzerinden birbirini beslemiştir.

6.1. Analitik Çerçeve: Dört Eşzamanlı Dönüşüm

1995'in ilk dönüşümü, şiddetin kentsel ve mezhepsel fay hatları üzerinden yeniden üretilmesidir. Gazi Mahallesi'ndeki ilk saldırı, Alevilere ait kahvehaneleri ve mahalledeki toplumsal dayanışma alanlarını hedef almıştır. Saldırıyı gerçekleştiren kişiler kesin biçimde belirlenememiştir. Buna karşılık takip eden gösterilerde polis ateşiyle meydana gelen ölümler, iç hukuk yargılamaları ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararıyla ayrı bir sorumluluk alanı oluşturmuştur. İlk saldırının faili ile gösterilere müdahale eden kamu görevlilerinin sorumluluğunu aynı cümlede belirsizleştirmek, dosyanın iki farklı adalet sorununu görünmez kılar.

İkinci dönüşüm, zorla kaybetme iddialarının bölgesel bir sorun olmaktan çıkarak İstanbul'un merkezinde

görünürleşmesidir. Rıdvan Karakoç ve Hasan Ocak vakalarında ailelerin ısrarlı arayışı, morg kayıtlarının ve kimsesizler mezarlıklarının incelenmesi, resmî “gözaltına alınmadı” cevapları ile adli bulgular arasındaki çelişkiyi ortaya çıkarmıştır. Bu süreç, 27 Mayıs 1995’te Galatasaray Meydanı’nda başlayan Cumartesi Anneleri eylemlerinin doğrudan tarihsel zeminidir.¹⁷¹

Üçüncü dönüşüm, güvenlik politikasının sınır ötesi ölçeğinin genişlemesidir. Çelik Harekâtı, on binlerce askerin katıldığı ve haftalar süren bir operasyon olarak, PKK terör örgütünün Irak’ın kuzeyindeki kamplarını hedef aldı. Harekâtın askerî sonuçları resmî açıklamalarda başarı olarak sunulurken, operasyonun kalıcı siyasi çözüm üretip üretmediği, sivillerin korunması ve Irak’ın egemenliği gibi meseleler Mecliste ve uluslararası alanda tartışıldı.¹⁷²

Dördüncü dönüşüm, merkez siyasetin parçalanmasıdır. SHP ile CHP’nin birleşmesi sosyal demokrat alandaki ikiliği sona erdirmeyi amaçlamış; DYP–CHP koalisyonu ise yıl boyunca ciddi hükümet krizleri yaşamıştır. Anayasa değişiklikleri demokratik katılım alanını genişletme iddiası taşırken seçim sonuçları Refah Partisinin yükselişini, merkez sağın bölünmesini ve Kürt siyasi hareketinin ülke barajı nedeniyle Meclis dışında kalmasını bir arada göstermiştir.

¹⁷¹ Amnesty International, Hasan Ocak’ın 21 Mart 1995’ten itibaren kayıp olduğunu ve polisçe gözaltına alındığı iddiasını 29 Mart 1995 tarihli acil eylem belgesinde kaydetti; 18 Mayıs güncellemesinde işkence görmüş cesedinin 26 Mart’ta Beykoz yakınında bulunduğunu bildirdi. İHD, Cumartesi Anneleri/İnsanları oturmalarının 27 Mayıs 1995’te başladığını kaydeder. <https://www.amnesty.org/en/documents/eur44/046/1995/en/>; <https://www.amnesty.org/en/documents/eur44/060/1995/en/>; <https://www.ihd.org.tr/icerik/cumartesi-anneleri-700-hafta-unutmuyoruz-afetmiyoruz-vazgecmiyoruz/>

¹⁷² Human Rights Watch, Çelik Harekât’ının 20 Mart 1995’te başladığını kaydeder ve harekât sırasında sivillerin korunması ile silahların kullanımına ilişkin insan hakları/insancıl hukuk tartışmalarını ayrıntılandırır. <https://www.hrw.org/reports/1995/Turkey.htm>

6.2. Yılın Genel Görünümü

Tablo 6.2-A — 1995'in genel görünümü: dönem ve başlıca gelişmeler

Dönem	Başlıca gelişmeler
Ocak-Şubat	Hamzalı saldırısı; Onat Kutlar'ın ölümü; SHP-CHP birleşmesi
Mart-Mayıs	Gazi-Ümraniye; Karakoç ve Ocak; Çelik Harekâtı; Cumartesi Anneleri
Temmuz-Ekim	Anayasa değişiklikleri; hükümet krizi; Fehmi Tosun'un kaybolması
Kasım-Aralık	52. Hükûmetin güvenoyu; Gümrük Birliği; 24 Aralık seçimi

Tablo 6.2-B — Şiddet/hukuk boyutu ve siyasal sonuç

Dönem	Şiddet/hukuk boyutu	Siyasal sonuç
Ocak-Şubat	Sivillerin hedef alınması; 1994 bombalamasının devam eden sonucu	Sosyal demokrat partilerin tek çatı arayışı
Mart-Mayıs	Polis ateşi, etkisiz soruşturma, kaybetmeler ve sınır ötesi savaş	İnsan hakları hareketinin kitleleşmesi
Temmuz-Ekim	Reform söylemi ile cezasızlık pratiği arasındaki gerilim	Koalisyonun yeniden kurulması
Kasım-Aralık	Güvenlik gündemi sürerken Avrupa bütünleşmesi	RP birinci parti; merkez parçalanması

6.3. Hamzalı Katliamı

6.3.1. Saldırının gerçekleşmesi ve can kaybı verileri

1 Ocak 1995 gecesi Diyarbakır'ın Kulp ilçesine bağlı Hamzalı köyüne giren PKK terör örgütü mensupları, aralarında kadınların, çocukların ve yaşlıların da bulunduğu köylüleri hedef aldı. Erişilebilir ve doğrulanmış Anadolu Ajansı kaydına göre 1 Ocak saldırısında 19 sivil hayatını kaybetti. Aynı yerleşime 5 Mart 1995'te düzenlenen ikinci saldırıda 4 kişi daha

öldürüldü; böylece iki saldırının toplam can kaybı 23 oldu. Bazı ikincil anlatımlarda ilk saldırıya ilişkin farklı sayılar görülmekle birlikte bu bölüm, tarihleri birbirine karıştırmamak için 19 + 4 ayrımını esas almaktadır.¹⁷³

Saldırının temel niteliği konusunda ise belirgin bir uyumsuzluk yoktur: silahsız siviller, aile bağları ve koruculuk sistemiyle ilişkili görülen köy kimliği üzerinden topluca cezalandırılmıştır. Çocukların ve kadınların hedef alınması, olayın askerî bir çatışma veya meşru hedefe yönelik operasyon olarak tanımlanmasını imkânsız kılar. Köy halkının PKK terör örgütüne destek vermemesi veya bazı ailelerin korucularla akrabalığı, silahlı olmayan kişilerin korunan sivil statüsünü ortadan kaldırmaz.¹⁷⁴

6.3.2. Fail isnadı ve adalet durumu

Hamzalı saldırısı resmî kayıtlarda, tanık anlatılarında ve örgütün bölgedeki eylem örüntüsü içinde PKK terör örgütüne atfedilmektedir. Bu nedenle olayın örgütsel fail düzeyi B sınıfında, yani güçlü biçimde belgelenmiş olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte saldırıya katılan bütün kişilerin kimlikleri, emir-komuta zinciri ve bireysel ceza sorumlulukları hakkında kamuoyuna açık, kapsamlı ve kesinleşmiş bir yargı dosyası bulunmamaktadır. Bu ayırım, terör örgütünün genel sorumluluğunu azaltmaz;

¹⁷³ Anadolu Ajansının erişilebilir ayrıntılı kaydı, Hamzalı'da 1 Ocak 1995 saldırısında 19 kişinin; 5 Mart 1995'teki ikinci saldırıda 4 kişinin öldürüldüğünü, iki saldırının toplamının 23 olduğunu bildirir. Bu bölüm tarihleri birbirine karıştırmamak için 19 + 4 ayrımını kullanır. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/pkknin-24-yildir-hafizalardan-silinmeyen-katliami-hamzali/1688512>

¹⁷⁴ Hamzalı saldırılarının PKK terör örgütü mensuplarınca gerçekleştirildiği, erişilebilir AA kaydında tanık ve anma bilgileriyle birlikte açık biçimde aktarılmaktadır. Bireysel faillerin tamamı için kesinleşmiş mahkûmiyet bulunup bulunmadığı ayrı bir sorudur. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/pkknin-24-yildir-hafizalardan-silinmeyen-katliami-hamzali/1688512>

adaletin bireyselleştirilmiş hüküm üretme kapasitesinin sınırlı kaldığını gösterir.

6.4. Opera Pastanesi Saldırısının Devam Eden Sonucu: Onat Kutlar’ın Ölümü

6.4.1. 30 Aralık 1994 bombalamasından 11 Ocak 1995’e

İstanbul Taksim’de The Marmara Otelі’nin girişindeki Opera Pastanesine 30 Aralık 1994’te bırakılan bombanın patlaması sonucunda arkeolog Yasemin Cebenoyan olay günü hayatını kaybetmiş, yazar ve sinemacı Onat Kutlar ağır yaralanmıştı. Kutlar, tedavi gördüğü hastanede 11 Ocak 1995’te yaşamını yitirdi. Böylece 1994’ün son günlerinde başlayan saldırı, 1995’in kültür ve basın hayatına yönelik ilk büyük kaybı hâline geldi.¹⁷⁵

6.4.2. Üstlenme açıklaması ile sonraki yargısal bulguların ayrılması

Saldırının hemen ardından İBDA-C adına yapılan üstlenme açıklaması kamuoyunda yaygınlık kazanmıştır. Buna karşılık sonraki soruşturma ve yargı süreçlerinde saldırı PKK terör örgütü bağlantılı sanıklarla ilişkilendirilmiş, bazı sanıklar hakkında mahkûmiyet kararları kurulmuştur. İlk üstlenme açıklamasının varlığı, tek başına maddi failin kesin tespiti değildir; sonraki yargı kararları da azmettirme ve bütün örgütsel bağlantıları bütünüyle aydınlatmış değildir. Akademik bakımdan doğru yöntem, “ilk iddia”, “soruşturma

¹⁷⁵ TBMM Genel Kurul kaydında, daha sonra yakalanan PKK sanıklarının 30 Aralık 1994’te The Marmara Otelі lobisine bomba koyarak Onat Kutlar ile Yasemin Cebenoyan’ın ölümüne sebebiyet verdiklerinin anlaşıldığı yönünde resmî açıklama yer alır. Onat Kutlar 11 Ocak 1995’te yaralarının sonucu yaşamını yitirmiştir.
https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/Tutanak_B_SD.birlesim_baslangic_yazici?P4=182&P5=B&page1=30&page2=30

bulgusu” ve “kesinleşen hüküm” aşamalarını birbirinden ayırmaktır.¹⁷⁶

Kutlar’ın ölümü, 1990–1995 arasında aydınların farklı ideolojik örgütler ve belirsiz saldırı ağları tarafından hedef alındığı örüntünün parçasıdır. Ancak bu benzerlik, Aksoy, Üçok, Mumcu veya Kutlar cinayetlerinin tek bir merkez tarafından planlandığını kanıtlamaz. Ortaklık, öncelikle kamusal düşünce ve kültür alanının şiddet yoluyla daraltılmasıdır.

6.5. SHP–CHP Birleşmesi ve Sosyal Demokrat Alanın Yeniden Düzenlenmesi

18 Şubat 1995’te gerçekleştirilen birleşme kurultayıyla Sosyaldemokrat Halkçı Parti, Cumhuriyet Halk Partisi çatısı altında birleşti ve Hikmet Çetin genel başkan seçildi. Birleşmenin amacı, 12 Eylül sonrasında parçalanmış sosyal demokrat seçmen tabanını ortak bir örgütsel yapıda toplamak ve yaklaşan seçimlere daha güçlü girmektir. Bununla birlikte birleşme, güvenlik politikası, Kürt meselesi, koalisyon ortaklığı ve parti içi liderlik tartışmalarını ortadan kaldırmadı.¹⁷⁷

SHP’nin DYP ile sürdürdüğü koalisyon ortaklığı, ağır insan hakları ihlali iddialarının yaşandığı bir dönemde sosyal demokrat siyasetin devlet politikalarına ortaklığı tartışmasını doğurmuştu. CHP çatısı altındaki yeni yapı, bir yandan demokratikleşme ve Avrupa bütünleşmesini

¹⁷⁶ İlk üstlenme açıklaması, fiili failliğin tek başına kanıtı değildir. Bölümde daha sonraki soruşturma/yargı hattına daha yüksek delil ağırlığı verilmiş; TBMM kaydındaki PKK bağlantılı sanık tespiti bu nedenle ayrıca gösterilmiştir.

https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/Tutanak_B_SD.birlesim_baslangic_yazici?P4=182&P5=B&page1=30&page2=30

¹⁷⁷ TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Sistemindeki tarihsel kayıt, SHP–CHP bütünleşmesini ve Hikmet Çetin’in CHP genel başkanlığına seçilmesini kaydeder.

<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/bitstreams/8eab85f4-0a9d-4ced-bcce-48b238a543ea/download>

savunurken diğer yandan hükûmet sorumluluğunun getirdiği güvenlik kararlarını taşımaya devam etti. Bu ikilik 1995 boyunca hükûmet krizlerinde belirginleşti.

6.6. Gazi Mahallesi’nde İlk Saldırı

6.6.1. Kahvehanelerin taranması

12 Mart 1995 akşamı İstanbul Gazi Mahallesi’nde Alevi yurttaşların devam ettiği kahvehaneler ve iş yerleri, çalıntı olduğu belirtilen bir taksiden ateş açan kimliği belirsiz kişilerce tarandı. Halil Kaya hayatını kaybetti; çok sayıda kişi yaralandı. Saldırganlar olay yerinden kaçtı ve ilk silahlı saldırının planlayıcıları ile uygulayıcıları kesin biçimde belirlenemedi. Bu cezasızlık, olayların tamamının başlangıç noktasını oluşturan provokasyon dosyasının açık kalmasına neden oldu.¹⁷⁸

Hedeflerin seçimi, saldırının sıradan bir asayiş vakası olmadığını göstermektedir. Kahvehaneler, mahallenin sosyal ve siyasal buluşma alanlarıydı; saldırı Alevi kimliği üzerinden toplu korku üretmeye elverişliydi. Bununla birlikte fail tespiti yapılmadan belirli bir örgütü veya devlet kurumunu kesin fail ilan etmek, delil standardını ihlal eder. Dosya D sınıfındaki spekülatif açıklamalardan ayrılarak, “kimliği belirlenemeyen örgütlü silahlı saldırı” olarak tanımlanmalıdır.

6.6.2. Güvenlik zafiyeti ve söylenti ortamı

İlk saldırıdan sonra ambulans ve güvenlik güçlerinin gecikmesi, failerin yakalanamaması ve geçmişteki mezhepsel saldırıların hafızası mahallede devletin olayı

¹⁷⁸ AİHM, Şimşek ve Diğerleri kararının olaylar bölümünde 12 Mart 1995’te Gazi Mahallesi’ndeki kahvehane saldırılarını ve izleyen protestoları aktarır. Mahkemenin esas incelemesi ilk silahlı saldırının failini belirlemeye değil, güvenlik güçlerinin daha sonraki ölümcül güç kullanımına ve soruşturmanın yeterliliğine ilişkindir. <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-69915>

örteceği yönündeki endişeyi güçlendirdi. Kısa sürede toplanan kalabalık, saldırıyı protesto etmek ve polis merkezine yürümek istedi. Bu aşamada doğru kriz yönetimi; olay yerini korumayı, sağlık müdahalesini hızlandırmayı, kalabalıkla iletişim kurmayı ve provokasyon ihtimaline karşı ölçülü güvenlik tedbiri almayı gerektiriyordu. İzleyen saatlerde bu görevlerin yerine ölümcül güç kullanımı ve kontrol kaybı geçti.

6.7. Gazi Olayları ve Güvenlik Güçlerinin Ölümcül Müdahalesi

6.7.1. Can kaybı verilerindeki farklılık

Olayların bilançosu kaynaklara göre değişmektedir. AİHM dosyasındaki başvuru anlatımında Gazi Mahallesi’nde, ilk kahvehane saldırısında öldürülen Halil Kaya ve taksi şoförü dâhil 15 kişinin hayatını kaybettiği, 276 kişinin yaralandığı belirtilmiştir. Hükûmetin Mahkemeye sunduğu anlatım ise Gazi’de 16 kişinin öldüğünü ve 195 kişinin yaralandığını kaydetmiştir. Ümraniye’deki beş ölümle birlikte kamuoyunda kullanılan toplam sayılar da değişmiştir. Bu nedenle rapor, tek bir sayı üzerinden kesinlik görüntüsü üretmek yerine kaynağıyla birlikte farklı verileri göstermektedir.¹⁷⁹

6.7.2. Ateşli silah kullanımı ve komuta sorumluluğu

Polis ve diğer güvenlik birimleri göstericilere karşı ateşli silah kullandı. Görüntüler, tanık ifadeleri, otopsi bulguları ve yargı dosyaları, bazı ölümlerin doğrudan polis ateşiyle meydana geldiğini ortaya koydu.

¹⁷⁹ AİHM dosyası, başvuru ile Hükûmetin Gazi olaylarındaki ölüm/yaralanma sayılarını farklı aktardığını kaydeder. Bölüm bu nedenle tek bir tartışmasız toplam üretmek yerine taraf anlatımlarını kaynaklarıyla birlikte gösterir. Şimşek ve Diğerleri/Türkiye, B. No. 35072/97 ve 37194/97. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69915>

Göstericiler arasında taş, sopa, molotofkokteyli veya ateşli silah kullanan kişilerin bulunması, güvenlik güçlerine sınırsız ateş açma yetkisi vermez. Ölümcül güç, ancak yaşamı korumak için kesin zorunluluk bulunduğunda ve tehditle orantılı biçimde kullanılabilir.¹⁸⁰

Sorumluluk yalnızca tetiği çeken memurlarla sınırlandırılmaz. Birliklerin sevk ve idaresi, ateş emrinin verilir verilmemesi, mühimmatın denetimi, yaralılara erişim, delillerin korunması ve olay sonrası soruşturma komuta sorumluluğu bakımından incelenmeliydi. İç hukuk sürecinin dar sayıda polis memuruna odaklanması, kurumsal karar zincirini büyük ölçüde dışarıda bıraktı.

6.8. Ümraniye Olayları

Gazi'deki ölümleri protesto eden gösteriler 15 Mart 1995'te İstanbul'un Ümraniye ilçesine yayıldı. AİHM dosyasındaki bilgilere göre güvenlik güçlerinin ateş açması sonucunda Hasan Puyan, İsmihan Yüksel, İsmail Baltacı, Genco Demir ve Hakan Çabuk hayatını kaybetti; yirmiden fazla kişi yaralandı. Böylece Gazi'de başlayan kriz, kentin başka bir ilçesinde yeni ölümler üreten zincirleme bir güvenlik başarısızlığına dönüştü.¹⁸¹

Ümraniye olaylarının Gazi'den bağımsız değerlendirilmesi mümkün değildir; ancak her ölümün meydana geldiği yer, ateş açan birim ve delil durumu ayrıca incelenmelidir. Toplam sayılara odaklanmak, mağdur bazında ceza sorumluluğunu belirleme gereğini

¹⁸⁰ AİHM, yaşam hakkının maddi boyutu bakımından göstericilere karşı kullanılan gücün Sözleşme'nin 2. maddesindeki "mutlak zorunluluk" ölçütünü karşılamadığı sonucuna ulaşmıştır. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69915>

¹⁸¹ Şimşek ve Diğerleri kararı, Ümraniye'de Hasan Puyan, İsmihan Yüksel, İsmail Baltacı, Genco Demir ve Hakan Çabuk'un öldüğü olayları Gazi olaylarıyla bağlantılı başvurular kapsamında inceler. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69915>

ortadan kaldırmamalıdır. AİHM’nin daha sonra verdiği karar, 17 kişinin yaşam hakkı bakımından devletin yükümlülüklerini yerine getirmediğini tespit eden bütüncül bir değerlendirme sunmuştur.

6.9. Gazi–Ümraniye Yargılamaları ve AİHM Kararı

6.9.1. Davanın Trabzon’a nakli

Gazi olaylarıyla ilgili ceza davası güvenlik gerekçesiyle İstanbul’dan yaklaşık bin kilometre uzaktaki Trabzon’a nakledildi. Bu karar, mağdur ailelerinin, tanıkların ve avukatların duruşmalara düzenli katılımını zorlaştırdı. Yargılamanın coğrafi olarak mağdurlardan uzaklaştırılması, şeklen güvenlik sağlayabilir; ancak adalete erişim, aleniyet ve mağdurların sürece katılımı bakımından ağır bir yük oluşturur.¹⁸²

6.9.2. Sınırlı mahkûmiyetler

İç hukuk sürecinde çok sayıda polis memuru hakkında dava açılmış olsa da sonuçta iki polis memuru mahkûm edildi. A.A. üç kişinin ölümünden beş yıl, M.G. bir kişinin ölümünden bir yıl sekiz ay hapis cezası aldı; M.G. hakkındaki cezanın infazı ertelendi. Bu sonuç, onlarca ölüm ve yüzlerce yaralanma içeren olayın ceza sorumluluğunun son derece dar bir çerçevede kurulduğunu göstermektedir.¹⁸³

¹⁸² AİHM kararının iç hukuk süreci bölümünde Gazi olaylarına ilişkin ceza davasının Trabzon’a nakledildiği ve yargılama süreci ayrıntıları aktarılır. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69915>

¹⁸³ AİHM, iç hukukta A.A. ve M.G. adlı iki polis memuru hakkında mahkûmiyet kararları verildiğini; daha geniş yargılama sürecinin ise yıllara yayıldığını kaydeder. Bu kayıt, kurumsal sorumluluğun bütünüyle çözüldüğü anlamına gelmez. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69915>

6.9.3. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin değerlendirmesi

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 26 Temmuz 2005 tarihli Şimşek ve Diğerleri/Türkiye kararında 17 kişinin öldürülmesi bağlamında yaşam hakkının maddi ve usul boyutlarının ihlal edildiğine hükmetti. Mahkeme, kullanılan gücün mutlak zorunluluk ölçütünü karşılamadığını ve olayların etkili biçimde soruşturulmadığını değerlendirdi. Karar, ilk kahvehane saldırısının failini belirlememiştir; güvenlik güçlerinin müdahalesi ve devletin soruşturma yükümlülüğüne ilişkindir.¹⁸⁴

Gazi dosyasının iki ayrı faili ve iki ayrı adalet sorunu vardır; kahvehaneleri tarayan kişiler bulunamamış; ardından devlet görevlilerinin ölümcül güç kullanımına ilişkin sorumluluk ise yalnızca sınırlı ölçüde bireyselleştirilebilmiştir.

6.10. Rıdvan Karakoç'un Kaybolması ve Ölü Bulunması

6.10.1. Kaybolma ve resmî kayıtların yokluğu

Rıdvan Karakoç'tan yaklaşık 15 Şubat 1995'ten sonra haber alınamadı. Ailesi ve insan hakları örgütleri, onun güvenlik görevlilerince gözaltına alındığını ileri sürdü; yetkili makamlar gözaltı kaydı bulunmadığını bildirdi. Bu tür dosyalarda kayıt yokluğu, kişinin gözaltına alınmadığının kesin kanıtı değildir; tam tersine kayıtsız gözaltı iddiasının araştırılması gereken temel olgudur.¹⁸⁵

¹⁸⁴ AİHM, Şimşek ve Diğerleri/Türkiye kararında yaşam hakkının hem maddi hem usul boyutlarının ihlal edildiğine hükmetmiştir. Karar 26 Temmuz 2005 tarihli; başvuru numaraları 35072/97 ve 37194/97'dir. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69915>

¹⁸⁵ Amnesty International'ın Haziran 1995 belge kataloğundaki vaka özeti, Karakoç'tan yaklaşık 15 Şubat'tan sonra haber alınamadığını; cesedinin 2 Mart'ta Beykoz'da bulunduğunu; otopsinin ölüm tarihini 1 Mart olarak kaydettiğini, bedende işkence izleri bulunduğunu ve kimliği

6.10.2. Cesedin bulunması ve adli bulgular

Karakoç’un cesedi 2 Mart 1995’te İstanbul Beykoz’da bulundu. Otopsi bulgularının ölüm tarihini 1 Mart olarak gösterdiği ve vücutta işkence izleri bulunduğu bildirildi. Kimliği belirlenemediği gerekçesiyle 26 Mart’ta kimsesizler mezarlığına gömüldü; ailesinin araştırmaları sonucunda kimliği belirlendi ve cenaze Haziran ayında mezardan çıkarıldı.¹⁸⁶

Cesedin bulunması ile kimlik tespiti arasındaki gecikme, morg, adli tıp ve kayıp kişi kayıtlarının birbirine bağlanmamasının sonuçlarını göstermektedir. İşkence izleri taşıyan kimliği belirsiz bir cesedin, kayıp başvurularıyla etkili biçimde eşleştirilmeden gömülmesi, yalnızca teknik hata değil, etkili soruşturma yükümlülüğünün ihlalidir.

6.11. Hasan Ocak Dosyası

6.11.1. 21 Mart’tan itibaren kayıp

Hasan Ocak, 21 Mart 1995’te Gazi olayları sonrasında İstanbul’da kayboldu. Ailesi, onun polis tarafından gözaltına alındığını ve daha sonra kendisinden haber alınamadığını bildirdi. Emniyet makamları gözaltına alındığını reddetti. Ailenin karakollar, savcılıklar, hastaneler ve morglar arasında yürüttüğü arama, gözaltı kayıtlarının doğruluğu ve kurumlar arası bilgi

belirlenemediği için 26 Mart’ta gömüldüğünü aktarır. <https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2021/06/doc330071995en.pdf>

¹⁸⁶ Aynı dönem Amnesty kaydı, Karakoç’un kimliğinin ailesinin araştırmaları sonucunda belirlenmesini ve cesedin Haziran 1995’te mezardan çıkarılmasını kaydeder. Bu belge devlet görevlilerinin bireysel failliğini kesinleştiren bir mahkeme kararı değildir. <https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2021/06/doc330071995en.pdf>

paylaşımının yetersizliği hakkında ciddi sorular doğurdu.¹⁸⁷

6.11.2. Cesedin teşhisi ve işkence bulguları

Ocak'ın cesedinin 26 Mart'ta Beykoz yakınlarında bulunduğu, fotoğraflar üzerinden 16 Mayıs'ta teşhis edildiği ve 17 Mayıs'ta kimsesizler mezarlığındaki mezarına ulaşıldığı bildirildi. Adli bulgular ve beden üzerindeki izler, ağır işkence iddialarını destekleyen bulgular içeriyordu; dosyada Ocak'ın öldürüldüğü yönündeki kayıtlar yer aldı. Cesedin bulunmasından kimlik tespitine kadar geçen haftalar, Karakoç dosyasındaki kayıt ve eşleştirme sorunlarının tekrarlandığını ortaya koydu.¹⁸⁸

6.11.3. Hukuki nitelendirme

Bir kişinin kamu görevlilerince özgürlüğünden yoksun bırakıldığı iddiası, yetkililerin bu durumu inkâr etmesi ve kişinin daha sonra ölü bulunması; zorla kaybetme, işkence, yaşam hakkı ihlali ve etkili soruşturma yükümlülüğü bakımından birlikte incelenmelidir. Hasan Ocak dosyasında doğrudan faili belirleyen kesinleşmiş bir mahkûmiyet bulunmaması, olayın cezasızlık niteliğini güçlendirmiştir. “Gözaltı kaydı yok” cevabı, kişinin ölümüne ilişkin devletin araştırma yükümlülüğünü sona erdirmez.¹⁸⁹

¹⁸⁷ Amnesty International'ın 29 Mart 1995 tarihli acil eylem belgesi, Hasan Ocak'ın 21 Mart'tan beri görülmediğini ve İstanbul'da polis tarafından gözaltına alındığı iddiasını kaydeder. Kaynak, bu aşamada iddiayı kesinleşmiş yargısal olgu olarak değil güvenlik endişesi doğuran gözaltında kaybetme iddiası olarak sunar. <https://www.amnesty.org/en/documents/eur44/046/1995/en/>

¹⁸⁸ Amnesty International'ın 18 Mayıs 1995 tarihli güncellemesi, Hasan Ocak'ın işkence görmüş cesedinin 26 Mart'ta Beykoz yakınlarında bulunduğunu ve 16 Mayıs'ta kardeşi tarafından Adli Tıp fotoğrafından teşhis edildiğini bildirir. <https://www.amnesty.org/en/documents/eur44/060/1995/en/>

¹⁸⁹ Bu paragraf hukuki sınıflandırmadır. Hasan Ocak'ın kaybolma ve işkence görmüş biçimde ölü bulunma olguları dönem kaynağında güçlü biçimde belgelenirken, kamu görevlilerinin bireysel cezai sorumluluğunu kesinleştiren bir mahkûmiyet bu bölümde ileri sürülmemektedir.

6.12. Cumartesi Annelerinin Ortaya Çıkışı

Hasan Ocak’ın cesedinin bulunmasından sonra kayıp yakınları, insan hakları savunucuları Akın Birdal ve Yavuz Önen’in de çağrısıyla 27 Mayıs 1995’te İstanbul Galatasaray Meydanı’nda ilk sessiz oturma eylemini gerçekleştirdi. Daha sonra “Cumartesi Anneleri/İnsanları” adıyla anılan hareket, gözaltında kaybedilen kişilerin akıbetinin açıklanmasını, faillerin yargılanmasını ve kaybetme pratiğinin sona ermesini talep etti.¹⁹⁰

Bu hareketin önemi yalnızca protesto sürekliliğinde değildir. Aileler, resmî kayıtların eksik kaldığı bir ortamda fotoğraflar, son görülme bilgileri, gözaltı tanıkları, adli belgeler ve mezarlık kayıtlarını bir araya getirerek alternatif bir hakikat arşivi oluşturdu. Böylece kişisel yas, kamusal delil üretimi ve insan hakları savunuculuğuyla birleşti.

Cumartesi Annelerinin varlığı, her kayıp iddiasının otomatik olarak doğrulanması anlamına gelmez. Hareketin akademik ve hukuki değeri; vakaların kayıt altına alınması, etkili soruşturma talebinin süreklileştirilmesi ve devletin bilgi tekeline karşı mağdur merkezli bir hafıza alanı oluşturmasıdır.

6.13. 1995’te Diğer Kaybetme Vakaları: Fehmi Tosun Örneği

1995 boyunca kaybetme iddiaları sona ermedi. Fehmi Tosun, 19 Ekim 1995’te İstanbul Avcılar’daki evinin

<https://www.amnesty.org/en/documents/eur44/046/1995/en/>;

<https://www.amnesty.org/en/documents/eur44/060/1995/en/>

¹⁹⁰ İnsan Hakları Derneği, Cumartesi Anneleri/İnsanları oturma eylemlerinin 27 Mayıs 1995’te Galatasaray’da başladığını kaydeder. Amnesty’nin Mayıs 1995 tarihli “Mothers of disappeared take action” belgesi de kayıp yakınlarının kolektif eylem zeminini dönemsel olarak belgelemektedir. <https://www.ihd.org.tr/icerik/cumartesi-anneleri-700-hafta-unutmuyoruz-affetmiyoruz-vazgecmiyoruz/>;

<https://www.amnesty.org/es/wp-content/uploads/2021/06/eur440551995en.pdf>

önünde, ailesinin gözü önünde sivil giyimli üç kişi tarafından bir araca bindirilerek götürüldü. Ailesi, kaçırılanların polis olduklarını düşündüğünü bildirdi; resmî makamlar gözaltı kaydını reddetti. Tosun'un akıbeti daha sonra da açıklığa kavuşturulamadı.¹⁹¹

Uluslararası Af Örgütü, 1991 sonrasında gözaltında kaybetme iddialarının belirgin biçimde arttığını ve yalnızca 1994 için en az 50 doğrulanmış vaka kaydettiğini bildirmiştir. Bu rakam bir mahkeme hükmü toplamı değil, insan hakları örgütünün vaka teyit standardına dayalı bir envanterdir. Buna rağmen kaybetmelerin münferit birkaç olaydan ibaret olmadığını ve kurumsal soruşturma gerektiren bir örüntü oluşturduğunu gösterir.¹⁹²

6.14. Çelik Harekâtı: Sınır Ötesi Güvenlik Stratejisinin Genişlemesi

6.14.1. Operasyonun kapsamı ve amacı

Türk Silahlı Kuvvetleri 20 Mart 1995'te Irak'ın kuzeyindeki PKK terör örgütü kamplarına ve geçiş güzergâhlarına karşı Çelik Harekâtı'nı başlattı. Haftalar süren operasyona on binlerce asker katıldı. Harekâtın resmî amacı, Türkiye'ye yönelik saldırılarda kullanılan üsleri, lojistik hatları ve silahlı grupları etkisiz hâle getirmektir. Operasyon, Türkiye'nin 1990'ların başından

¹⁹¹ Amnesty International 7 Kasım 1995 tarihli acil eylem belgesinde Fehmi Tosun'un 19 Ekim'de evinden üç polis memuru tarafından götürüldüğünü bildirir; 7 Aralık güncellemesi de akıbetinin açıklanmadığını kaydeder. Bu anlatım Amnesty'nin dönem kayıdır; bireysel fail mahkûmiyeti değildir. <https://www.amnesty.org/en/documents/eur44/125/1995/en/>; <https://www.amnesty.org/en/documents/eur44/149/1995/en/>

¹⁹² Amnesty International'ın Mayıs 1995 tarihli EUR 44/055/1995 belgesi, 1993'te en az 26; 1994'te ise en az 50 doğrulanmış "kaybetme" vakası kaydettiğini belirtir. Bu rakam mahkeme istatistiği değil, örgütün vaka envanteridir. <https://www.amnesty.org/es/wp-content/uploads/2021/06/eur440551995en.pdf>

beri yürüttüğü sınır ötesi harekâtların ölçeği ve süresi bakımından en büyük örneklerinden biri oldu.¹⁹³

6.14.2. Meclis tartışmaları ve uluslararası hukuk

Harekât TBMM’de güvenlik zorunluluğu, Irak merkezi yönetiminin bölgedeki fiilî denetimsizliği ve Türkiye’nin meşru savunma hakkı üzerinden savunuldu. Muhalefet ve uluslararası çevreler ise operasyonun süresi, sivil yerleşimlere etkisi, Irak’ın egemenliği ve askerî hedeflerin ayırım gözetilerek belirlenip belirlenmediği konusunda sorular yöneltti. Meşru güvenlik kaygısı, sınır ötesinde sivilleri koruma ve uluslararası insancıl hukuk kurallarına uyma yükümlülüğünü ortadan kaldırmaz.

6.14.3. Sonuçların değerlendirilmesi

Resmî açıklamalarda yüksek örgüt kaybı ve kampların tahribi vurgulanırken bağımsız kaynaklar can kaybı ve sivil etkiler konusunda farklı veriler yayımladı. Bu nedenle kesinleşmeyen kayıp sayıları raporda nihai olgu olarak kullanılmamaktadır. Stratejik düzeyde operasyon, PKK terör örgütünün belirli alanlardaki hareketini geçici olarak sınırlandırmış; fakat örgütün Irak’ın kuzeyindeki varlığını ve Türkiye içindeki saldırı kapasitesini kalıcı biçimde sona erdirmemiştir. Askerî sonuç ile siyasi çözüm arasındaki fark burada belirgindir.

6.15. 1995 Anayasa Değişiklikleri

23 Temmuz 1995’te kabul edilen 4121 sayılı Kanun, 1982 Anayasasının başlangıç bölümü ile dernekler, sendikalar,

¹⁹³ Human Rights Watch 1995 raporu, “Operation Steel”in 20 Mart 1995’te Kuzey Irak’a yönelik harekât olarak başladığını ve uluslararası insancıl hukuk/sivil koruma tartışmalarını kaydeder. Operasyonun resmî askerî sonuç rakamları bu bölümde bağımsız biçimde kesinleştirilmemiştir. <https://www.hrw.org/reports/1995/Turkey.htm>

siyasi partiler, milletvekilliğinin sona ermesi ve TBMM'nin çalışma düzeni dâhil çok sayıda hükmünde değişiklik yaptı. Değişiklikler, 1982 Anayasasının siyasi katılım ve örgütlenme üzerindeki bazı sınırlamalarını hafifletmeyi amaçlayan önemli bir demokratikleşme adımıydı.¹⁹⁴

Bununla birlikte anayasal reformun gerçekleştiği yıl, Gazi ve Ümraniye'de yaşam hakkı ihlalleri, kaybetme vakaları ve etkisiz soruşturmalar sürdü. Bu eşzamanlılık, normatif demokratikleşme ile uygulamadaki hukuk devleti arasındaki mesafeyi gösterir. Anayasa metnindeki hak alanının genişlemesi, güvenlik bürokrasisinin hesap verebilirliği ve bağımsız yargı mekanizmaları güçlendirilmediğinde tek başına yeterli değildir.

6.16. Avrupa Birliği ile Gümrük Birliğinin Son Aşaması

Türkiye-Avrupa Topluluğu Ortaklık Konseyi, 22 Aralık 1995 tarihli 1/95 sayılı Kararla Gümrük Birliğinin son aşamasının uygulanmasına ilişkin çerçeveyi kabul etti. Düzenleme 31 Aralık 1995 itibarıyla yürürlüğe girdi ve sanayi ürünleri ile işlenmiş tarım ürünlerinin belirli bölümlerinde Türkiye'nin Avrupa ekonomik düzenine entegrasyonunu derinleştirdi.¹⁹⁵

Gümrük Birliği kararı, Türkiye'nin Avrupa yönelimini güçlendiren ekonomik bir dönüm noktasıydı; ancak siyasi kriterler, insan hakları ve demokratik denetim

¹⁹⁴ TBMM'nin yayımladığı güncel Anayasa metni, Başlangıç ve çok sayıda maddede "23/7/1995-4121" değişiklik kayıtlarını gösterir. Bölüm, anayasa değişikliğinin içeriğini bu birincil metin üzerinden verir. <https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Yayinlar/Dosya/0e96a18f-24e8-41dd-ae87-18e19e3f4eb9.pdf>

¹⁹⁵ EUR-Lex, EC-Turkey Association Council Decision No 1/95'i 22 Aralık 1995 tarihli "Gümrük Birliğinin son aşamasının uygulanması" kararı olarak yayımlar. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/1995/1%285%29/oj/eng>

alanlarındaki eleştirileri ortadan kaldırmadı. Aynı yıl Gazi olayları, kaybetmeler ve Güneydoğu’daki hak ihlali iddiaları uluslararası raporlarda yer alırken Avrupa ile ekonomik bütünleşmenin ilerlemesi, dış politikanın normatif ve stratejik boyutları arasındaki gerilimi göstermektedir.

6.17. Hükûmet Krizi ve 52. Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti

1995 boyunca DYP ile sosyal demokrat ortak arasındaki ilişkiler, liderlik değişiklikleri, erken seçim tartışmaları ve güvenlik politikaları nedeniyle gerildi. DYP-CHP koalisyonunun sona ermesinin ardından kurulan azınlık hükûmeti güvenoyu alamadı; yenilenen DYP-CHP koalisyonu 5 Kasım 1995’te TBMM’den güvenoyu alarak 52. Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti olarak göreve devam etti.¹⁹⁶

Hükûmet değişikliklerinin kısa aralıklarla yaşanması, yürütmenin güvenlik politikası ve ekonomik reformlar üzerindeki demokratik denetimini zayıflattı. Seçime giden süreçte partiler uzun vadeli kurumsal reformlardan çok seçmen koalisyonlarını korumaya yöneldi. Bu ortam, terörle mücadele uygulamalarının Meclis tarafından sistematik biçimde denetlenmesini ve faili meçhul dosyalarının üst düzey siyasi sorumluluk çerçevesinde ele alınmasını zorlaştırdı.

¹⁹⁶ TBMM 52. Hükûmet programı görüşmeleri, hükûmet programının 5 Kasım 1995 Pazar günü güvenoyuna sunulacağını kaydeder. Tam erişim bağlantısı kitabın sonundaki Kaynakça bölümünde verilmiştir.

6.18. 24 Aralık 1995 Genel Seçimi

6.18.1. Seçim sonuçları

24 Aralık 1995 genel seçiminde Refah Partisi yüzde 21,38 oyla birinci, ANAP yüzde 19,65 ile ikinci, DYP yüzde 19,18 ile üçüncü oldu. DSP yüzde 14,64, CHP yüzde 10,71, MHP yüzde 8,18 ve HADEP yüzde 4,17 oy aldı. Yüzde 10 ülke barajı nedeniyle MHP ve HADEP milletvekili çıkaramadı; RP ise birinci parti olmasına rağmen tek başına hükûmet kuracak çoğunluğa ulaşamadı.¹⁹⁷

6.18.2. Merkez partilerin parçalanması

Seçim, merkez sağın ANAP ve DYP arasında bölündüğünü; sosyal demokrat oyların DSP ve CHP arasında parçalandığını gösterdi. RP’nin birinci olması yalnızca dinî muhafazakâr kimliğin yükselişiyle değil, 1994 ekonomik krizi, yolsuzluk algısı, kent yoksulluğu, belediye performansı ve merkez partilere duyulan güvensizlikle birlikte açıklanmalıdır. Sonuçlar 1996’da Refah–Yol koalisyonuna ve ardından 28 Şubat sürecine uzanan siyasal zemini oluşturdu.

6.18.3. HADEP ve temsil açığı

HADEP’in özellikle Güneydoğu illerinde yüksek yerel destek elde etmesine rağmen ülke genelinde yüzde 10 barajının altında kalması, Kürt siyasi hareketinin parlamenter temsili açısından yeni bir boşluk yarattı. Silahlı örgütün baskısı ve şiddeti ile devletin güvenlikçi yaklaşımı arasında kalan seçmenlerin oyları, ülke barajı nedeniyle Mecliste karşılık bulmadı. Bu durum, seçmenin

¹⁹⁷ Yüksek Seçim Kurulunun 24 Aralık 1995 Milletvekili Genel Seçimi resmi sonuç tablosu, parti oylarını il ve ülke toplamında verir. Bölümde kullanılan oy oranları YSK verisinin yüzdelendirilmiş sunumudur.

https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/1995MilletvekiliSecimi/1995_secim_sonucclari.pdf

tercihi ile ulusal temsil arasındaki mesafeyi büyüttü ve parlamenter çözüm kanallarının güçlendirilmesi ihtiyacını gündemde tuttu.¹⁹⁸

6.19. Karşılaştırmalı Delil ve Sorumluluk Analizi

Tablo 6.19-A — Olay, kesinleşmiş temel olgu ve fail/sorumluluk bulgusu¹⁹⁹

Olay/dosya	Kesinleşmiş temel olgu	Fail/sorumluluk bulgusu
Hamzalı	Sivillerin topluca öldürülmesi	PKK terör örgütü örgütsel sorumluluğu güçlü biçimde belgeli
Opera Pastanesi / Kutlar	Bombalama ve iki ölüm kesin	İlk üstlenme ile sonraki yargı bulguları farklı
Gazi ilk saldırısı	Kahvehanelerin taranması ve Halil Kaya'nın ölümü	Uygulayıcı ve planlayıcılar belirlenemedi
Gazi-Ümraniye müdahalesi	Polis ateşiyle ölümler	AİHM yaşam hakkı ve soruşturma ihlali tespiti
Rıdvan Karakoç	Kaybolma, işkence izli ceset ve geç kimlik tespiti	Kamu görevlisi bağlantısı ciddi iddia
Hasan Ocak	Kayıp, işkence izli ceset, kimsesiz mezarlığı	Gözetiminde kaybetme iddiası ciddi ve belgeli
Fehmi Tosun	Sivil kişilerce götürülme ve kaybolma	Polis bağlantısı iddiası tanık anlatımına dayalı
Çelik Harekâtı	Geniş çaplı sınır ötesi operasyon	TSK tarafından resmen yürütüldü

¹⁹⁸ YSK sonuç tablosu HADEP'in il bazlı oylarını ve ülke toplamını gösterir. "Temsil açığı" ifadesi kitabın siyasi analizidir; YSK'nın normatif değerlendirmesi değildir.

https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/1995MilletvekiliSecimi/1995_secim_sonucuari.pdf

¹⁹⁹ Tablo 6.19-A/B'deki A/B/C/D dereceleri mahkeme veya kurum sınıflandırması değildir; kitabın yöntem bölümünde tanımlanan akademik delil dereceleridir. Olayın gerçekleşmesi, örgütsel isnat, kamu görevlisi bağlantısı iddiası ve bireysel ceza sorumluluğu ayrı sütun mantığıyla değerlendirilmiştir.

Tablo 6.19-B — Yargısal durum ve delil sınıfı

Olay/dosya	Yargısal durum	Delil sınıfı
Hamzalı	Bütün failler için kesin hüküm yok	B
Opera Pastanesi / Kutlar	Bazı sanıklar hakkında mahkûmiyet	A/B
Gazi ilk saldırısı	Cezai aydınlatma sağlamadı	C/D
Gazi-Ümraniye müdahalesi	İki polis hakkında sınırlı mahkûmiyet	A
Rıdvan Karakoç	Faili belirleyen kesin mahkûmiyet yok	C
Hasan Ocak	Faili belirleyen kesin mahkûmiyet yok	C
Fehmi Tosun	Akıbet ve fail açıklanmadı	C
Çelik Harekâtı	Sivil etkiler ve kayıplar tartışmalı	A/C

6.20. 1995 Kronoloji Tablosu

Tablo 6.20-A — 1995 kronolojisi: tarih, olay ve kategori²⁰⁰

Tarih	Olay	Kategori
1 Ocak	Hamzalı köyünde sivillere saldırı	PKK terör örgütü / sivil katliamı
11 Ocak	Onat Kutlar'ın hayatını kaybetmesi	Bombalı saldırının sonucu
18 Şubat	SHP ile CHP'nin birleşmesi	Siyasi yeniden yapılanma
15 Şubat–2 Mart	Rıdvan Karakoç'un kaybolması ve cesedinin bulunması	Zorla kaybetme iddiası

²⁰⁰ 1995 kronolojisi, bölümün yargısal, resmi ve dönemsel kaynaklarının tarih sıralı sentezidir. Gazi-Ümraniye için <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69915>; Hamzalı için <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/pkknin-24-yildir-hafizalardan-silinmeyen-katliami-hamzali/1688512>; kaybetme dosyaları için <https://www.amnesty.org/en/documents/eur44/046/1995/en/>, <https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2021/06/doc330071995en.pdf>, <https://www.amnesty.org/en/documents/eur44/125/1995/en/>; anayasa/seçim/Gümrük Birliği için <https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Yayinlar/Dosya/0e96a18f-24e8-41dd-ae87-18e19e3f4eb9.pdf>, https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/1995MilletvekiliSecimi/1995_secim_sonucclari.pdf, https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/1995/1%285%29/oj/eng_esas_alinmistir.

Tarih	Olay	Kategori
12–14 Mart	Gazi Mahallesi saldırısı ve olayları	Provokasyon / polis müdahalesi
15 Mart	Ümraniye olayları	Polis müdahalesi
20 Mart	Çelik Harekâtı'nın başlaması	Sınır ötesi askeri operasyon
21–26 Mart	Hasan Ocak'ın kaybolması ve cesedinin bulunması	Zorla kaybetme iddiası
27 Mayıs	Cumartesi Annelerinin ilk Galatasaray oturması	İnsan hakları hareketi
23 Temmuz	4121 sayılı Anayasa değişikliği	Hukuki reform
19 Ekim	Fehmi Tosun'un götürülerek kaybolması	Zorla kaybetme iddiası
5 Kasım	52. Hükûmetin güvenoyu alması	Hükûmet krizi
22 Aralık	1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı	Avrupa bütünleşmesi
24 Aralık	Milletvekili genel seçimi	Seçim
31 Aralık	Gümrük Birliği düzeninin yürürlüğe girmesi	Ekonomik entegrasyon

Tablo 6.20-B — 1995 kronolojisi: akademik not

Tarih	Akademik not
1 Ocak	İlk saldırı ile yıl içindeki toplam can kaybı ayrılmalıdır
11 Ocak	30 Aralık 1994 Opera Pastanesi saldırısında yaralanmıştı
18 Şubat	Hikmet Çetin genel başkan seçildi
15 Şubat–2 Mart	İşkence izleri ve kimsesiz mezarlığı sorunu
12–14 Mart	İlk saldırı faili ile müdahale sorumluluğu ayrılır
15 Mart	Beş kişi öldü; yirmiden fazla kişi yaralandı
20 Mart	Irak'ın kuzeyindeki PKK terör örgütü üsleri hedeflendi
21–26 Mart	Kimlik tespiti Mayıs ayında yapılabildi
27 Mayıs	Kayıplar için hakikat ve adalet talebi
23 Temmuz	Siyasal katılım ve örgütlenme hükümleri değiştirildi
19 Ekim	Akıbeti hâlen açıklanamayan sembol dosyalardan

Tarih	Akademik not
5 Kasım	DYP–CHP koalisyonu seçime kadar sürdü
22 Aralık	Gümrük Birliğinin son aşaması
24 Aralık	RP birinci parti; hiçbir parti tek başına çoğunluk sağlayamadı
31 Aralık	Ekonomik bütünleşme ile hak tartışmaları eşzamanlı sürdü

6.21. 1995’in 1996’ya Devrettiği Miras

1995’in sonunda Türkiye, üç ayrı meşruiyet sorununu 1996’ya devretti. Birincisi, Gazi ve Ümraniye’deki ölümler ile kaybetme vakalarının etkili biçimde soruşturulamamasıydı. İkincisi, PKK terör örgütünün kırsal ve sınır ötesi kapasitesini askerî yöntemlerle sınırlandırma politikasının siyasi çözüm üretmemesiydi. Üçüncüsü ise seçimlerin tek başına istikrarlı hükûmet ortaya çıkaramaması ve merkez siyaset üzerindeki güven kaybıydı.

1996’da Sabancı Center suikastı, Refah–Yol hükûmeti ve Susurluk kazası bu mirası daha görünür hâle getirecekti. Susurluk, 1994 ve 1995’teki faili meçhul iş insanı cinayetleri ile kaybetme iddialarının tartışıldığı güvenlik–siyaset–organize suç ilişkilerini ülke gündeminin merkezine taşıdı. Bu çalışma 1996’yı ayrı bir bölümde ayrıntılı biçimde ele almaktadır; 1990–1995 arasında biriken dosyaların sonraki yılda açığa çıkan belgeler olmadan tam anlaşılamayacağı da bu nedenle özellikle vurgulanmaktadır.

6.22. 1995 Ara Değerlendirmesi

1995, Türkiye’de siyasal şiddetin yalnızca terör örgütleri ile güvenlik güçleri arasındaki çatışmadan ibaret olmadığını en açık biçimde gösteren yıllardan biridir. Hamzalı’da PKK terör örgütü sivilleri hedef almış;

Gazi’de kimliği belirlenemeyen saldırganların başlattığı provokasyon güvenlik güçlerinin ölümcül ve hukuka aykırı müdahalesiyle büyümüş; Karakoç, Ocak ve Tosun dosyaları kaybetme pratiğinin kentsel boyutunu görünür kılmıştır.²⁰⁴

Aynı yıl anayasal reform, Avrupa ile ekonomik bütünleşme ve genel seçimler demokratik siyasetin işlemeye devam ettiğini göstermiştir. Ne var ki normatif reformlar, olay yeri incelemesi, bağımsız soruşturma, komuta sorumluluğu ve mağdurların adalete erişimi alanlarındaki yapısal sorunları giderememiştir. Bu nedenle 1995’in temel çelişkisi, “demokratikleşme metinleri” ile “cezasızlık uygulamaları” arasındaki mesafedir.

1995’in tarihsel hükmü, devlet dışı şiddet ile devletin hukuk dışına çıkan güç kullanımının birbirini meşrulaştıramayacağıdır. PKK terör örgütünün sivil katliamları güvenlik güçlerinin sınırsız yetkisini; kamu görevlilerinin ihlalleri de terör örgütünün şiddetini haklı çıkarmaz.

²⁰⁴ Ara sonuç yeni bir bağımsız veri kaynağı değildir; bölüm boyunca doğrulanan vakaların analitik sentezidir. Fail tipleri ve hukuki sorumluluklar eşitlenmemiş; devlet dışı şiddet ile kamu gücünün hukuka aykırı kullanımının birbirini meşrulaştıramayacağı ilkesi korunmuştur.

7. 1996: Şiddet Ağlarının Görünürleşmesi, Siyasal Parçalanma ve 28 Şubat'a Giden Zemin

7.1. Neden 1996?

1996, Türkiye'nin 1990'lar siyasal şiddet tarihini anlamak bakımından yalnızca bir sonraki takvim yılı değildir. 1990-1995 arasında ayrı dosyalarda izlenen terör saldırıları, faili meçhul cinayetler, cezaevi şiddeti, güvenlik bürokrasisinin olağanüstü yetkileri, siyasal temsil krizi ve hükûmet istikrarsızlığı bu yılda birbirine daha görünür biçimde temas etmeye başladı. Özellikle Susurluk kazası, daha önce tanıklık, gazetecilik araştırması veya parçalı soruşturma malzemesi olarak tartışılan devlet görevlileri-itirafçı/ülkücü militan-organize suç aktörleri arasındaki ilişkileri, Meclis araştırmasının konusu hâline getirecek somut bir olay yarattı.²⁰²

Bu nedenle 1996'ya ilişkin temel tez “bütün karanlık olayların merkezi Susurluk'tur” şeklinde kurulamaz. Susurluk, önceki yıllarda işlenen her cinayetin failini otomatik olarak açıklamaz; fakat hukuk dışı ilişkilerin ve denetimsiz güvenlik ağlarının yalnızca spekülatif bir söylem olmadığını, resmî soruşturma ve yargı konusu olabilecek maddi bağlantılar üzerinden tartışılabilir hâle getiren bir eşiktir. Aynı yıl Metin Göktepe'nin gözaltı sonrasındaki ölümü, Sabancı suikastı, Güçlükönak dosyası, HADEP kongresi, PKK'nın intihar saldırısı taktiğine geçişi, cezaevi ölüm oruçları ve Diyarbakır Cezaevi operasyonu farklı şiddet ve sorumluluk rejimlerinin eş zamanlılığını gösterdi.

Siyasal alanda ise 24 Aralık 1995 seçimlerinin ürettiği parçalı Meclis aritmetiği 1996 boyunca üç ayrı hükûmet düzenine yansdı. Bu istikrarsızlık, Refah Partisinin birinci parti olarak yükselişi ve 28 Haziran 1996'da Refah-Doğru Yol koalisyonunun kurulmasıyla laiklik, dış politika ve sivil-asker ilişkileri üzerindeki gerilimi büyüttü. 1997'deki 28

²⁰² Türkiye Büyük Millet Meclisi, Yasa Dışı Örgütlerin Devletle Olan Bağlantıları ile Susurluk'ta Meydana Gelen Kaza Olayının ve Arkasındaki İlişkilerin Aydınlatma Kavuşturulması Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, Dönem 20, Sıra Sayısı 301, 27 Mayıs 1997. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/a4bf7511-78a5-4a92-a15c-0855fe51789c/full>

Şubat sürecini “1996’da önceden planlanmış kaçınılmaz sonuç” olarak okumak doğru değildir; ancak 1996’daki birikimli kurumsal ve toplumsal gerilimler, sonraki müdahaleci zeminin anlaşılması için vazgeçilmezdir.

7.2. 24 Aralık 1995 Seçiminin Mirası ve 1996 Hükûmet İstikrarsızlığı

YSK verilerine göre 24 Aralık 1995 milletvekili genel seçiminde Refah Partisi 6.012.450 oyla yüzde 21,4’e ve 158 milletvekilliğine ulaştı; ANAP yüzde 19,6 ile 132, DYP yüzde 19,2 ile 135, DSP yüzde 14,6 ile 76 ve CHP yüzde 10,7 ile 49 milletvekili çıkardı. Katılım oranı yüzde 85,2 idi. Sonuç, tek başına hükûmet kurabilen bir çoğunluk üretmedi; merkez sağdaki ANAP–DYP rekabeti ile Refah Partisinin yükselişi, 1996’nın hükûmet aritmetiğini belirledi.²⁰³

TBMM kayıtlarında 52. Tansu Çiller Hükûmetinin 30 Ekim 1995–6 Mart 1996, 53. Mesut Yılmaz Hükûmetinin 6 Mart–28 Haziran 1996, 54. Necmettin Erbakan Hükûmetinin ise 28 Haziran 1996–30 Haziran 1997 arasında görev yaptığı görülmektedir. Bu kronoloji, 1996’nın siyasal karar alma bakımından tek bir hükûmet dönemine indirgenemeyeceğini gösterir. Güvenlik, cezaevi, dış politika ve Susurluk gibi dosyalarda kurumsal süreklilik ile hükûmet değişiklikleri ayrı ayrı incelenmelidir; bir olayın belirli kabine döneminde gerçekleşmesi, tek başına o kabinenin olayın faili veya planlayıcısı olduğu sonucunu doğurmaz.²⁰⁴

Refah–DYP koalisyonu 28 Haziran 1996’da 54. Hükûmet olarak kuruldu. Bu gelişme, sandık meşruiyeti bakımından parlamenter sistemin olağan koalisyon mekanizmasının sonucuydu. Buna karşılık Refah Partisinin laiklik, eğitim, dış politika ve kamusal görünürlük konularındaki söylem ve uygulamaları; askerî-bürokratik kurumlar, muhalefet,

²⁰³ Yüksek Seçim Kurulu, 24 Aralık 1995 Milletvekili Genel Seçimi sonuçları. RP 6.012.450 oy (%21,4) ve 158 milletvekili; ANAP %19,6/132; DYP %19,2/135; DSP %14,6/76; CHP %10,7/49; katılım %85,2. <https://www.ysk.gov.tr/tr/milletvekili-genel-secim-arsivi/2644>

²⁰⁴ Türkiye Büyük Millet Meclisi kayıtları, 52., 53. ve 54. Bakanlar Kurulları görev dönemleri: 52. Hükûmet 30 Ekim 1995–6 Mart 1996; 53. Hükûmet 6 Mart–28 Haziran 1996; 54. Hükûmet 28 Haziran 1996–30 Haziran 1997.

medya ve bazı toplumsal kesimler tarafından rejim tartışması çerçevesinde değerlendirildi. 1997'deki müdahaleci sürecin analizi yapılırken iki olgu birlikte korunmalıdır: Hükûmet parlamenter meşruiyete sahipti; buna karşılık hükûmetin siyasal tercihleri demokratik eleştiri ve anayasal denetim konusu olabilirdi. Demokratik eleştiri ile askerî-bürokratik vesayet aynı şey değildir.²⁰⁵

7.3. Ocak 1996'nın İki Farklı Cinayet Rejimi: Metin Göktepe ve Sabancı Suikastı

8 Ocak 1996'da Evrensel gazetesi muhabiri Metin Göktepe, İstanbul'da bir cenaze törenini izlerken gözaltına alındıktan sonra hayatını kaybetti. Dönemin ilk resmî açıklamalarındaki belirsizlik ve inkâr tartışmaları, otopsi bulguları ve tanık anlatımlarıyla aşılmış; daha sonraki yargı sürecinde polis görevlileri hakkında mahkûmiyetler kurulmuştur. CPJ kayıtlarına göre Yargıtay Ocak 2000'de beş polis hakkında yedi yıl altı aylık cezaları onanmış, altıncı polis yönünden ceza üç yıl altı aya indirilmiştir. Bu nedenle Göktepe dosyası “faili meçhul” kategorisine konulmamalıdır. Dosyanın akademik önemi, kamu görevlisinin şiddet kullanımının önce inkâr/örtme riskiyle, ardından soruşturma ve yargılama yoluyla hesap verebilirliğe taşınması arasındaki gerilimdir.²⁰⁶

Ertesi gün, 9 Ocak 1996'da Sabancı Center'da Özdemir Sabancı, ToyotaSA Genel Müdürü Haluk Görgün ve Ayşe Nilgün Hasefe silahlı saldırıyla öldürüldü. Yargı belgelerine dayanan 2026 tarihli Anadolu Ajansı derlemesi, eylemi DHKP/C terör örgütü mensuplarıyla ilişkilendirir; Mustafa Duyar ve İsmail Akkol doğrudan saldırı hattında, Fehriye Erdal ise binaya erişimi kolaylaştıran örgüt mensubu olarak dosyada yer almıştır. İsmail Akkol hakkında ağırlaştırılmış

²⁰⁵ TBMM hükûmet kronolojisi, 54. Necmettin Erbakan Hükûmetinin 28 Haziran 1996'da göreve başladığını gösterir. Bu tarih, koalisyonun anayasal/parlamenter kuruluş olgusunu desteklemek için kullanılmaktadır.

²⁰⁶ Committee to Protect Journalists, “Metin Göktepe,” CPJ database. Göktepe'nin polis tarafından dövülerek öldürüldüğünü; Ocak 2000'de beş polis için yedi yıl altı aylık cezaların onandığını ve altıncı polisin cezasının üç yıl altı aya indirildiğini kaydediyor.
<https://cpj.org/data/people/metin-goktepe/>

müebbet hapis cezası verilmiş; Fehriye Erdal’ın firari statüsü 2026 itibarıyla da güncel derlemelerde sürmektedir.²⁰⁷

Bu iki olayın yan yana okunması, raporun “çok aktörlü şiddet” yaklaşımının neden gerekli olduğunu gösterir. Göktepe dosyasında devlet görevlilerinin hukuka aykırı şiddeti ve devletin etkili soruşturma yükümlülüğü; Sabancı dosyasında ise silahlı bir terör örgütünün hedefli suikast kapasitesi söz konusudur. Aynı haftada gerçekleşmeleri ortak fail veya ortak plan kanıtı değildir; fakat toplumun güvenlik ve hukuk duygusunu aynı anda sarsan farklı şiddet kaynaklarını görünür kılmıştır.

7.4. Güçlükönak: Resmî Fail Atfı ile Ciddi Karşı İddia Arasında Kalan Dosya

Şırnak’ın Güçlükönak ilçesinde Ocak 1996’da bir minibüste bulunan 11 kişi silahlı saldırı ve yakma sonucunda öldürüldü. TBMM’de daha sonraki yıllarda verilen araştırma önergelerinde olay 12 Ocak 1996 olarak kaydedilirken, bazı anma ve anlatılarda 15 Ocak tarihi kullanılmaktadır. Tarih farklılığı, dosyanın kaynak sorunlarından biridir ve raporda açıkça not edilmelidir. Kesin ortak olgu 11 kişinin öldürülmüş olmasıdır.²⁰⁸

Olayın hemen sonrasındaki resmî anlatı saldırıyı PKK’ya atfetmiştir. Buna karşılık bağımsız bir inceleme heyeti ve insan hakları çevreleri, yerel güvenlik güçlerinin sorumluluğuna ilişkin ciddi iddialar ileri sürmüştür. Amnesty International’ın 1998 tarihli özel raporu da resmî PKK atfının tartışıldığını ve güvenlik gücü sorumluluğu iddiasının araştırılması gerektiğini kayda geçirmiştir. Bu durumda akademik olarak doğru ifade “PKK’nın yaptığı kesinleşmiş katliam” veya tersine “güvenlik güçlerinin

²⁰⁷ Anadolu Ajansı, “Sabancı suikastının üzerinden 30 yıl geçti,” 8 Ocak 2026. Yargılama geçmişini; Özdemir Sabancı, Haluk Görgün ve Ayşe Nilgün Hasefe’nin öldürülmesini, Mustafa Duyar-İsmail Akkol-Fehriye Erdal hattını ve sonraki yargısal gelişmeleri özetler. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/sabanci-suikastinin-uzerinden-30-yil-gecti/3793212>

²⁰⁸ Amnesty International, “Birds or earthworms: The Güçlükönak Massacre, its alleged cover-up, and the prosecution of independent investigators,” AI Index EUR 44/024/1998. Resmî PKK fail anlatısının tartışıldığını ve yerel güvenlik güçlerine ilişkin karşı iddiaların araştırılmasını kayda geçirir. <https://www.amnesty.org/en/documents/eur44/024/1998/en/>

yaptığı kesinleşmiş infaz” değildir. Dosya, güçlü biçimde çatışan fail anlatılarının ve etkili, güven verici bir soruşturma eksikliğinin örneğidir.²⁰⁹

Güçlükonak, 1990’lar çalışmasındaki delil derecelendirme sisteminin sınıldığı dosyalardan biridir. Olayın gerçekleşmesi ve mağdur sayısı A düzeyinde sabittir; fail bakımından ise resmi isnat ile ciddi karşı iddia arasında yargısal kesinlik kurulamamıştır. Bu nedenle fail hükmü, yeni ve doğrudan yargısal delil bulunmadıkça C düzeyini aşmamalıdır.

7.5. HADEP Kongresi: Sembol Şiddeti, Parti Sorumluluğu ve Temsil Krizi

23 Haziran 1996’da Ankara’da yapılan HADEP İkinci Olağan Kongresi sırasında Türk bayrağının indirilip yere atılması ve PKK’ya ait semboller ile Abdullah Öcalan görsellerinin salonda görünmesi, Mecliste ve kamuoyunda çok sert tepki doğurdu. TBMM tutanakları olayın hemen iki gün sonrasında, 25 Haziran birleşiminde, devletin sembollerine yönelik saldırı ve PKK propagandası bağlamında tartışıldığını göstermektedir.²¹⁰

Bununla birlikte bireysel fiil, kongre organizasyonunun güvenliği, parti yöneticilerinin bilgisi ve partinin tüzel/cezaî sorumluluğu aynı kategori değildir. Bir kişinin bayrak indirme fiili üzerinden kongrede bulunan bütün seçmenlerin veya Kürt siyasi temsiliinin kolektif fail gibi sunulması, temsil kanalını daha da daraltan bir sonuç doğurabilir. Tersine, siyasi parti toplantısı içinde terör örgütü sembollerinin görünürlüğünü sıradan bir ifade özgürlüğü meselesine indirgemek de dönemin şiddet bağlamını göz ardı eder. Akademik değerlendirme, sembolik

²⁰⁹ Güçlükonak dosyasında kaynak ilkesi: Olay ve 11 ölüm sabit kabul edilir; fail yönünden resmi PKK isnadı ile güvenlik güçlerine yönelik ciddi karşı iddia, güven verici kesin bir yargısal hüküm bulunmadığı için ayrı ayrı gösterilir. Amnesty International, EUR 44/024/1998.

²¹⁰ Türkiye Büyük Millet Meclisi, 20. Dönem 1. Yasama Yılı 66. Birleşim, 25 Haziran 1996. HADEP İkinci Olağan Kongresindeki bayrak indirme ve PKK sembolleri konusu Genel Kurulda tartışılmıştır. <https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Tutanak20230120/20/1/66/d4b491af-a6b0-44dd-8d8b-352be93571c0.html>

eylemin ağırlığını teslim ederken bireysel ve kurumsal sorumluluğu delille ayırmalıdır.

Bu olay, 1994’te DEP milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılması ve parti kapatma süreciyle başlayan temsil krizinin 1996’da da devam ettiğini gösterir. Silahlı örgüt şiddeti ile demokratik siyasal temsil arasına açık mesafe koyulamaması, devletin ve kamuoyunun meşru siyasal alanı güvenlik filtresinden okuma eğilimini güçlendirmiş; bu da temsil kanallarının kırılğanlığını artırmıştır.

7.6. PKK’nın Taktik Değişimi: 30 Haziran 1996 Tunceli İntihar Saldırısı

30 Haziran 1996’da Tunceli’de bayrak töreni sırasında gerçekleştirilen intihar saldırısı, PKK’nın eylem repertuarında önemli bir taktik kırılma olarak değerlendirilir. Türk kaynaklarında sekiz askerî personelin şehit olduğu ve 29 askerin yaralandığı kaydedilir. ABD Dışişleri Bakanlığının 1996 terör raporu ise dokuz güvenlik personelinin şehit olduğunu, 35 kişinin yaralandığını belirtir. Bu nedenle raporda sayı farkı açıkça gösterilmelidir.²²

ABD Dışişleri raporu saldırıyı PKK’nın ilk intihar saldırısı olarak tanımlar. Türk yargı ve güvenlik kaynaklarına dayanan sonraki haberlerde saldırgan Zeynep Kınacı olarak belirlenmiştir. Eylemin sivilleri veya askerleri hedef almasına ilişkin hukuki değerlendirmeden bağımsız olarak, intihar saldırısı taktiğine geçiş güvenlik doktrinini ve şehirlerdeki tehdit algısını değiştiren bir eşiktir. Sonraki yıllarda intihar saldırılarının yaygınlaşması bakımından 30

²² 30 Haziran 1996 Tunceli saldırısında kaynak farkı açık bırakılmıştır. Demirören Haber Ajansı 18 Mart 2026 tarihli kaydında sekiz askerin öldüğünü ve 29 askerin yaralandığını; ABD Dışişleri Bakanlığının dönem terör raporu ise dokuz güvenlik personelinin öldüğünü ve 35 kişinin yaralandığını bildirir. <https://www.dha.com.tr/gundem/tuncelide-30-yil-sonra-canli-bomba-eyleminin-yapildi-meydanda-toren-2838977> ; <https://www.refworld.org/reference/annualreport/usdos/1997/en/44147>

Haziran 1996 olayı yalnızca tek bir saldırı değil, yöntem değişikliğidir.²²²

7.7. Cezaevleri: Ölüm Orucu, Devletin Koruma Yükümlülüğü ve Diyarbakır Operasyonu

1996 yazında onlarca cezaevine yayılan açlık grevi ve ölüm orucu, cezaevi yönetimi, sevk uygulamaları, kötü muamele iddiaları ve tutukluların dağıtılması tartışmalarını ülke gündeminin merkezine taşıdı. Amnesty International'ın 29 Temmuz 1996 tarihli kaydına göre eylem 69. günde sona erdi ve toplam 12 mahpus hayatını kaybetti. Örgüt, temel talepler arasında mahkeme ve hastane sevklerinde kötü muamelenin son bulması, ziyaretçi yakınlarla kötü muamele yapılmaması ve tutukluların dağıtılmaması gibi başlıkların bulunduğunu aktarır.²²³

Bu dosyada iki indirgmeden kaçınmak gerekir. Birincisi, ölüm orucunu yalnızca “örgüt talimatı” diyerek devletin cezaevindeki yaşamı koruma, tıbbi müdahale ve kötü muameleyi önleme yükümlülüğünü görünmez kılmaktır. İkincisi ise mahpus örgütlenmelerinin baskısı, eylemin gönüllülüğü ve cezaevi içi hiyerarşi ihtimallerini hiç tartışmadan bütün sorumluluğu devlete yüklemektir. Sağlıklı akademik yöntem, her ölüm ve müdahale dosyasında irade, sağlık erişimi, zorlayıcı örgütsel baskı ve kamu otoritesinin pozitif yükümlülüklerini ayrı incelemektir.

24 Eylül 1996'daki Diyarbakır Cezaevi güvenlik operasyonu ise yargısal olarak daha güçlü bir sonuca sahiptir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Perişan ve Diğerleri/Türkiye kararında, sekiz mahpusun ölümü ve altı yaralının yaşam hakkı bakımından Sözleşme'nin 2.

²²² U.S. Department of State, Patterns of Global Terrorism 1996 – Turkey, saldırıyı PKK'ya atfeder ve intihar saldırısı taktiğinin kullanımını kaydeder. Saldırının Zeynep Kınacı olarak teşhisi Türk güvenlik/yargı kaynaklarına dayanan sonraki kayıtlarda yer alır.
<https://www.refworld.org/reference/annualreport/usdos/1997/en/44147>

²²³ Amnesty International, “Turkey: Further information on hunger-strike: political prisoners in some 41 Turkish prisons,” 29 Temmuz 1996, AI Index EUR 44/115/1996. Eylemin 69. günde sona erdiğini ve 12 mahpusun öldüğünü bildirir.
<https://www.amnesty.org/en/documents/eur44/115/1996/en/>

maddesinin; diğer altı mahpus bakımından 3. maddenin ihlal edildiğine karar verdi. Mahkeme ayrıca bütün başvuruçular yönünden etkili soruşturma eksikliği nedeniyle 2. ve 3. maddelerin usul boyutunda ihlal tespit etti. Bu sonuç, olayın “cezaevi isyanını bastırma zorunluluğu” ile tek başına açıklanamayacağını; kullanılan gücün gereklilik ve orantılılık denetimine tabi olduğunu gösterir.²⁴⁴

7.8. Refah–Yol, Laiklik Tartışması ve Sivil–Asker Geriliminin Birikmesi

Refah–Yol’un kurulması, 1996’nın şiddet dosyalarından doğrudan biri değildir; fakat siyasal düzenin sonraki kırılmasını anlamak için kurumsal bağlamdır. Refah Partisinin birinci parti olarak hükûmet başkanlığını üstlenmesi, Cumhuriyet tarihinde merkez dışında kabul edilen İslamcı bir siyasi hareketin yürütmenin başına gelmesi anlamına geliyordu. Bu durum, askerî bürokrasi, yargı, üniversiteler, medya, iş dünyası ve muhalefet içinde laiklik eksenli kaygıları keskinleştirdi.²⁴⁵

Demokratik analiz açısından temel sınır şudur: Bir hükûmetin söylemi veya politikası sert biçimde eleştirilebilir, Anayasa ve yasalar çerçevesinde yargısal/siyasal denetime tabi tutulabilir; fakat seçilmiş hükûmetin askerî veya bürokratik baskıyla siyaseten yönlendirilmesi başka bir sorundur. Dolayısıyla 1996’daki laiklik tartışmalarını “28 Şubat zaten gerekliydi” sonucuna bağlamak da, Refah–Yol dönemindeki bütün tartışmaları “hiçbir gerçek gerilim yoktu” diyerek yok saymak da analitik olarak yetersizdir.

1996’da sivil–asker ilişkilerindeki gerilim henüz 28 Şubat 1997 MGK kararları biçimini almamıştı. Buna rağmen askerî makamların rejim ve irtica konusundaki hassasiyetlerinin

²⁴⁴ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Perişan ve Diğerleri/Türkiye, B. No. 12336/03, 20 Mayıs 2010. Mahkeme sekiz mahpusun ölümü ve altı ağır yaralı bakımından 2. madde; diğer altı başvuruçular bakımından 3. madde ve etkili soruşturma yönünden usul ihlalleri tespit etmiştir. <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-98812>

²⁴⁵ Refah–DYP koalisyonunun 28 Haziran 1996’da 54. Hükûmet olarak kurulması TBMM hükûmet kronolojisine dayanmaktadır. Bu dipnot, hükûmetin demokratik/parlamentar kuruluş olgusunu destekler; sonraki siyasi değerlendirmeler ayrıca analitik yorumdur.

kamuoyuna daha görünür yansıması, hükümet ortakları arasındaki farklılıklar ve medyanın kutuplaştırıcı dili, siyasal normalleşme kapasitesini daraltıyordu. Bir sonraki bölümde 1997 incelenirken bu birikim, olayların kaçınılmazlığı değil “ön koşullar kümesi” olarak ele alınacaktır.

7.9. Libya Ziyareti: Dış Politika Krizinin İç Rejim Tartışmasına Dönüşmesi

Başbakan Necmettin Erbakan'ın 2-8 Ekim 1996 arasında Mısır, Libya ve Nijerya'yı kapsayan resmî ziyareti TBMM tezkerelerine yansımıştır. Libya ayağında Muammer Kaddafi'nin Türkiye'nin iç yapısı ve Kürt meselesine ilişkin sözleri ile Başbakanın bu sözlere yeterli karşılığı verip vermediği tartışması, ziyaretin dış politika dosyasından iç rejim tartışmasına dönüşmesine yol açtı. 16 Ekim 1996 TBMM görüşmeleri, muhalefetin ziyareti devlet itibarı, laiklik ve dış politika yönelimi üzerinden sert biçimde eleştirdiğini göstermektedir.²¹⁶

Burada kaynak dili ile olgu birbirinden ayrılmalıdır. Muhalefet milletvekillerinin “rezalet”, “tehlike” veya benzeri nitelemeleri, olayın kendisi değil siyasal değerlendirmedir. Kesin olgu, ziyaretin gerçekleşmiş, Kaddafi'nin tartışma yaratan açıklamalarda bulunmuş ve bunun TBMM'de yoğun bir siyasi krize dönüşmüş olmasıdır. Bu kriz, Refah-Yol'un dış politika tercihlerine ilişkin güven tartışmasını büyütmüş; askerî ve bürokratik çevrelerdeki laiklik/istikamet endişesinin kamuoyu desteği bulmasına katkı sağlayan unsurlardan biri olmuştur. Tek başına 28 Şubat'ın nedeni olarak sunulamaz.

²¹⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi, 20. Dönem 2. Yasama Yılı 8. Birleşim, 16 Ekim 1996. Başbakan Necmettin Erbakan'ın Mısır-Libya-Nijerya ziyareti ve özellikle Libya ayağındaki açıklamalar Genel Kurulda tartışılmıştır. <https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Tutanak20230120/20/2/8/1fe92ca2-ac08-4f9b-91c3-2d7b65e32de1.pdf>

7.10. 3 Kasım 1996 Susurluk Kazası: İlişkilerin Somutlaşması

3 Kasım 1996’da Balıkesir’in Susurluk ilçesi yakınlarında meydana gelen trafik kazasında, Şanlıurfa Milletvekili Sedat Edip Bucak, polis şefi Hüseyin Kocadağ, Abdullah Çatlı ve Gonca Us aynı otomobilde bulunuyordu. Kocadağ, Çatlı ve Us hayatını kaybetti; Bucak yaralandı. TBMM’ye 6 Kasım’da sunulan araştırma önergesi, bu birlikteliğin yasa dışı örgütlerin devlet içindeki bağlantılarının araştırılmasını gerektirdiğini açıkça kayda geçirdi. Böylece olay, yalnız basın veya muhalefet iddiası olmaktan çıkarak parlamenter denetim konusuna dönüştü.²¹⁷

27 Mayıs 1997 tarihli TBMM Susurluk Araştırma Komisyonu Raporu, olayın arkasındaki ilişkileri inceleyen temel birincil kaynaklardan biridir. Raporun varlığı ve kapsamı, devlet görevlileri, siyasetçiler, organize suç aktörleri ve güvenlik çevreleri arasındaki bazı hukuk dışı ilişkilerin resmî düzeyde araştırıldığını gösterir. Bununla birlikte Komisyon raporu, 1990–1996 arasındaki her faili meçhul cinayet için otomatik fail kararı değildir; parlamenter araştırma ile ceza yargılamasının ispat standardı farklıdır.²¹⁸

İçişleri alanındaki idari incelemeler de kazadan hemen sonra başladı. TBMM kayıtlarında 6 Aralık 1996 tarihli mülkiye müfettişi raporuna; Abdullah Çatlı’ya sahte kimlik/pasaport düzenlenmesi, bazı silahların kayıt ve teslim zinciri gibi konulardaki soruşturmalara atıf yapılmaktadır. Bu bulgular, “devletin tamamı” gibi genelleyici bir fail kavramı yerine, belirli kamu görevlileri, birimler, yetki

²¹⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi, 20. Dönem 2. Yasama Yılı 14. Birleşim, 6 Kasım 1996. Susurluk kazası ve yasa dışı örgütlerin devlet içindeki bağlantılarının araştırılmasına ilişkin Meclis araştırması önergeleri kayda geçirilmiştir.
https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_g.birlesim_baslangic?P4=142&P5=B&page1=17&page2=17

²¹⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi, Susurluk Araştırma Komisyonu Raporu, Dönem 20, Sıra Sayısı 301, 27 Mayıs 1997. Parlamento araştırması ceza yargılamasıyla aynı ispat standardına sahip değildir; rapor, ilişkilerin resmî araştırma konusu olduğunu gösteren birincil kaynaktır.
<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/a4bf7511-78a5-4a92-a15c-0855fe51789c/full>

zincirleri ve yasa dışı aktörler arasındaki somut bağların araştırılması gerektiğini gösterir.²¹⁹

7.11. Susurluk Neyi Kanıtladı, Neyi Kanıtlamadı?

Susurluk’un kanıt değeri üç katmanda kurulmalıdır. Birinci katman, kazadaki kişilerin aynı araçta bulunması, sahte kimlik ve silah dosyaları gibi doğrudan maddi olgulardır. İkinci katman, TBMM Komisyonu ve sonraki idari/yargısal süreçlerde ortaya konulan, bazı güvenlik ve organize suç aktörleri arasındaki hukuk dışı teşekkül/ilişki bulgularıdır. Üçüncü katman ise belirli faili meçhul cinayetlerin bu ağ tarafından işlendiğine ilişkin bireysel suç isnatlarıdır. İlk iki katmandaki güçlü bulgu, üçüncü katmandaki her iddiayı kendiliğinden ispatlamaz.²²⁰

Nitekim sonraki yargı tarihinin kendisi de bu ayrımı göstermektedir. Susurluk ana davasında Korkut Eken ve İbrahim Şahin’in de bulunduğu bazı sanıklar hakkında “cürüm işlemek amacıyla teşekkül” kapsamındaki mahkûmiyetler 2002’de Yargıtayca onanmış; Mehmet Ağar hakkında ayrı yargılamada verilen beş yıllık hapis cezası 2012’de Yargıtay tarafından onanmıştır. Buna karşılık 1990’larda işlenen 19 faili meçhul cinayetle ilişkilendirilen ayrı davada, aralarında Ağar, Eken ve Şahin’in de bulunduğu sanıklar hakkındaki beraat ve bazı zamanaşımı hükümleri 2024’te Yargıtay tarafından kesinleştirilmiştir. Bu iki sonuç çelişkili görünse de farklı suç tipleri ve farklı ispat dosyalarıdır: hukuk dışı bir teşekkülün varlığına ilişkin mahkûmiyet, her somut cinayetin aynı kişiler tarafından

²¹⁹ TBMM Susurluk Komisyonu Raporu ve 27 Mayıs 1997 Genel Kurul görüşmeleri, kazadan sonra yürütülen idari incelemeler ile sahte kimlik/pasaport ve silahların kayıt/teslim zincirine ilişkin tartışmaları içerir.
<https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Tutanak20230120/20/2/98/5dd28e15-babc-4de5-b1d7-2ef645f97a62.pdf>

²²⁰ Susurluk delil ayrımı bu çalışmanın metodolojik sentezidir: (1) kazadaki maddi birliktelik ve belge/silah bulguları; (2) resmi araştırma ve yargıda görülen hukuk dışı ilişki/teşekkül bulguları; (3) belirli cinayetler için ayrı bireysel suç isnatları. TBMM Susurluk Komisyonu Raporu, Sıra Sayısı 301.

işlendiğinin ceza hukuku standardında kanıtlandığı anlamına gelmez.²²¹

Bu nedenle rapor, “Susurluk devleti cinayet işlerken yakaladı” gibi genelleyici bir sloganı da, “mahkûmiyet çıkmayan cinayetler nedeniyle Susurluk ilişkileri uydurmadır” sonucunu da reddeder. Doğru akademik hüküm, yasa dışı ilişkilerin belli ölçülerde belgelenmiş ve bazı teşekkül suçları bakımından kesinleşmiş olması; buna karşılık her öldürme, kaybetme ve emir zincirinin ayrı delil dosyası gerektirmesidir.

7.12. 1996 Kronolojisi: Temel Kırılmalar

Tablo 7.12-A — 1996 kronolojisi: tarih ve olay

Tarih	Olay
24 Aralık 1995	Genel seçim
8 Ocak 1996	Metin Göktepe’nin ölümü
9 Ocak 1996	Sabancı Center suikastı
12/15 Ocak 1996	Güçlükonak dosyası
6 Mart 1996	53. Hükûmet
23 Haziran 1996	HADEP 2. Olağan Kongresi
28 Haziran 1996	54. Hükûmet
30 Haziran 1996	Tunceli intihar saldırısı
Temmuz 1996	Cezaevi ölüm oruçları
24 Eylül 1996	Diyarbakır Cezaevi operasyonu
2–8 Ekim 1996	Erbakan’ın Mısır–Libya–Nijerya ziyareti
3 Kasım 1996	Susurluk kazası
6 Kasım 1996	TBMM araştırma önermeleri

²²¹ Susurluk ana davasında bazı teşekkül mahkûmiyetlerinin Yargıtayca 2002’de onandığı dönem basınına yansımıştır. Mehmet Ağar hakkında ayrı yargılamada verilen beş yıllık hapis cezasının Yargıtayca onandığı Anadolu Ajansı tarafından 16 Nisan 2012’de bildirilmiştir. 19 faili meçhul cinayetle ilgili ayrı davadaki beraat/zamanaşımı kararlarının 2024’te kesinleşmesi ise T24’ün aktardığı Yargıtay kararı üzerinden kaydedilmiştir. Bu üç süreç farklı suç ve ispat dosyalarıdır. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/mehmet-agar-cezayi-degerlendirdi/373078> ; <https://www.yenisafak.com/gundem/susurluka-yargitay-onayi-2668743> ; <https://t24.com.tr/gundem/faili-mechul-cinayetler-tarih-oldu-yargitay-agar-ve-arkadaslari-hakkinda-susurluk-jitem-davasindaki-beraat-kararlarini-onadi%2C1189858>

Tablo 7.12-B — 1996 kronolojisi: kategori ve akademik not

Tarih	Kategori	Akademik not
24 Aralık 1995	Siyasal arka plan	RP %21,4 ile birinci parti; 158 milletvekili. 1996 koalisyon aritmetiğinin başlangıcı.
8 Ocak 1996	Kamu görevlisi şiddeti / basın özgürlüğü	Gözaltı sonrası ölüm; sonraki yargılamalarda polisler hakkında mahkûmiyet.
9 Ocak 1996	DHKP/C terör örgütü suikastı	Özdemir Sabancı, Haluk Görgün ve Ayşe Nilgün Hasefe öldürüldü.
12/15 Ocak 1996	Tartışmalı fail / sivil katliamı	11 kişi öldürüldü; kaynaklarda tarih ve fail anlatısı bakımından uyumsuzluk.
6 Mart 1996	Siyasal değişim	Mesut Yılmaz başbakanlığındaki hükümet başladı.
23 Haziran 1996	Sembol / temsil krizi	Türk bayrağının indirilmesi ve PKK sembolleri geniş siyasi tepki doğurdu.
28 Haziran 1996	Siyasal değişim	Necmettin Erbakan başbakanlığında RP–DYP koalisyonu kuruldu.
30 Haziran 1996	PKK terör örgütü / taktik değişim	Sekiz asker şehit oldu; yaralı sayısı kaynaklara göre değişiyor. İntihar saldırısı taktiğinin ilk kullanımı olarak kayda geçti.
Temmuz 1996	Cezaevi / yaşam hakkı	69. günde sona eren eylemde 12 mahpus öldü.
24 Eylül 1996	Güvenlik gücü kullanımı	Sekiz mahpus öldü; AİHM daha sonra yaşam hakkı ve etkili soruşturma ihlalleri tespit etti.
2–8 Ekim 1996	Dış politika / rejim tartışması	Libya ayağı TBMM’de yoğun siyasi krize ve devlet itibarı/laiklik tartışmasına dönüştü.
3 Kasım 1996	Devlet–siyaset–organize suç bağlantıları	Bucak, Kocadağ, Çatlı ve Us’un aynı araçta bulunması ilişkiler ağını görünür kıldı.
6 Kasım 1996	Parlamentar denetim	Susurluk ve yasa dışı örgütlerin devlet bağlantıları Meclis araştırması konusu yapıldı.

Not: Güçlükönak olayının tarihi bazı TBMM kayıtlarında 12 Ocak, bazı sonraki konuşma/anma kayıtlarında 15 Ocak olarak geçmektedir. Bu tablo tarih uyumsuzluğunu görünür kılmak amacıyla iki tarihi birlikte göstermektedir.²²²

²²² Güçlükönak tarih uyumsuzluğu kaynaktan görünür bırakılmıştır. Çalışma, olayın tarihindeki farklı aktarımları fail kesinliği üretmek için kullanmaz; 11 kişinin öldürülmesi sabit olgu, fail ise tartışmalı düzeyde sınıflandırılır.

7.13. Karşılaştırmalı Delil ve Sorumluluk Analizi

Tablo 7.13-A — 1996 olay-fail-delil matrisi: dosya ve güçlü olgu

Dosya	Kesinleşen / güçlü olgu
Metin Göktepe	Gözaltı sonrası dövülerek ölüm.
Sabancı suikastı	Üç kişinin hedefli silahlı saldırıyla öldürülmesi.
Güçlükonak	11 kişinin öldürülmesi ve aracın yakılması.
HADEP kongresi	Bayrağın indirilmesi ve PKK sembollerinin görünmesi.
Tunceli 30 Haziran	İntihar saldırısı, sekiz askerin şehit edilmesi.
Ölüm oruçları	12 mahpusun ölümü.
Diyarbakır Cezaevi	Operasyonda sekiz mahpusun ölümü ve yaralanmalar.
Susurluk	Bucak-Kocadağ-Çatlı-Us birlikteliği; sahte kimlik/silah dosyaları.

Tablo 7.13-B — 1996 olay-fail-delil matrisi: tartışma ve yargı durumu

Dosya	Tartışma ve sınır	Delil / yargı durumu
Metin Göktepe	Bireysel polis sorumluluğu yargılamalarda belirlendi.	A: Mahkûmiyetler kesinleşti; “faili meçhul” değildir.
Sabancı suikastı	DHKP/C örgütsel hattı ve failler yargı dosyalarında yer aldı.	A: Örgütsel ve bireysel sorumluluk bakımından güçlü yargısal sonuç.
Güçlükonak	Resmî PKK atfı ile güvenlik gücü sorumluluğu iddiası çatışıyor.	Olay A; fail C: kesin ve ortak yargısal sonuç yok.
HADEP kongresi	Bireysel eylem ile parti tüzel sorumluluğu ayrılmalı.	Olay A; örgütsel/kurumsal sorumluluk dosya bazı değerlendirilir.
Tunceli 30 Haziran	Yaralı sayısında kaynak farkı; yöntem PKK’ya atfediliyor.	Örgütsel fail A/B; sayı ayrıntılarında kaynak farkı.
Ölüm oruçları	Gönüllülük/örgüt baskısı, sağlık erişimi ve devletin pozitif yükümlülüğü ayrı sorular.	Ölümler A; sorumluluk her vaka için ayrı.

Dosya	Tartışma ve sınır	Delil / yargı durumu
Diyarbakır Cezaevi	Kullanılan gücün gerekliliği ve soruşturma etkinliği.	A: AİHM Madde 2/3 ve usul boyutu ihlalleri tespit etti.
Susurluk	Ağın varlığı ile tek tek cinayet failliği aynı şey değil.	Maddi bağlar A/B; bazı teşekkül mahkûmiyetleri A; belirli cinayetler dosya bazlı.

7.14. 1996’dan 28 Şubat’a Nedensel Köprü: Kaçınılmazlık Değil Birikimli Gerilim

1996 ile 28 Şubat 1997 arasında kurulacak ilişki, “A olayı oldu, bu yüzden asker müdahale etti” biçimindeki tek doğrusal nedensellik değildir. Daha doğru model, birikimli gerilim modelidir. Parçalı seçim sonucu ve kısa ömürlü hükûmetler siyasal otoriteyi kırılanlaştırdı; Refah Partisinin iktidara gelişi laiklik tartışmasını rejim tartışmasına çevirdi; Libya ziyareti dış politika üzerinden bu endişeyi büyüttü; HADEP kongresi ve PKK şiddeti güvenlikçi dili besledi; Susurluk ise güvenlik devletinin kendi içindeki hukuk dışı ağlara ilişkin güven krizini derinleştirdi. Bu süreçler birbirinden bağımsız aktörlerce üretilmiş olsa da aynı siyasal sistem üzerinde eş zamanlı baskı yarattı.

Bu noktada “nedensel yakınsama” ile “örgütsel koordinasyon” ayrımı korunmalıdır. Birden çok olayın aynı sonucu —örneğin siyasetin sivillikten uzaklaşmasını, toplumsal kutuplaşmanın artmasını veya askerî bürokrasinin meşruiyet alanının genişlemesini— üretmesi, bu olayların tek bir merkez tarafından planlandığını göstermez. 28 Şubat bölümünde askerî kararlar, MGK mekanizması, brifingler, medya, yargı, sermaye çevreleri, başörtüsü ve imam hatip politikaları ayrıca ve kendi belgeleriyle incelenecektir.

Aynı şekilde 1996, Refah-Yol’u yalnız mağdur veya yalnız fail kategorisine yerleştiren basit bir anlatıyla okunmamalıdır. Hükûmetin demokratik meşruiyeti teslim edilmeli; politikalarının eleştirilebilirliği korunmalı; seçilmiş yürütme üzerinde askerî-bürokratik baskı olduğu ölçüde bu da vesayet problemi olarak açıkça adlandırılmalıdır. Bu yaklaşım, 28 Şubat’ın siyasal bağlamını açıklarken onu

demokratik düzen içinde sıradan bir “denge mekanizması” gibi meşrulaştırmaktan kaçınır.

7.15. 2026’dan Geriye Bakış: 1996’nın Bugün Bilinen Yargısal Haritası

Otuz yıl sonra 1996 dosyalarının yargısal görünümü tek tip değildir. Metin Göktepe ve Sabancı suikastı gibi dosyalarda bireysel failer bakımından mahkûmiyetler üretilmiştir. Diyarbakır Cezaevi dosyası AİHM’nin yaşam hakkı ve kötü muamele yasağı bakımından ihlal kararına konu olmuştur. Güçlükönak’ta ise fail tartışması kesin ve güven verici bir yargısal sonuca bağlanmış değildir. Susurluk ilişkileri bakımından teşekkül suçlarına ilişkin bazı mahkûmiyetler kesinleşmiş; buna karşılık ayrı faili meçhul cinayetler davasındaki beraat ve zamanaşımı hükümleri 2024’te kesinleşmiştir.²²³

Bu farklı sonuçlar, “1990’ların bütün karanlığı çözüldü” veya “hiçbir şey yargılanmadı” şeklindeki iki genellemenin de yanlış olduğunu gösterir. Bazı olgularda cezai sorumluluk somutlaştırılmış, bazı olaylarda devletin Sözleşme yükümlülüklerini ihlal ettiği uluslararası yargıyla belirlenmiş, bazı dosyalarda ise maddi şüpheler ceza hukuku standardında mahkûmiyete dönüşmemiştir. Raporun delil derecelendirme sisteminin amacı tam olarak bu farkları korumaktır.

1996’nın nihai akademik önemi, hukuk dışı ilişkilerin görünürleşmesi ile demokratik kurumların aynı anda sınanmasıdır. Devletin terörle mücadele etme yükümlülüğü sürerken, bu mücadelenin hukuk dışı ağırlar üretmemesi ve kamu görevlilerinin hesap verebilir olması gerekir. Silahlı örgütlerin sivillere, askerlere, gazetecilere veya iş insanlarına yönelik terörü açıkça mahkûm edilirken; devlet adına hareket eden kişilerin suç isnatlarının da etkili biçimde soruşturulması gerekir. Bu iki ilke birbirinin

²²³ 1996 dosyalarının 2026’dan geriye dönük yargısal özeti; Göktepe ve Sabancı dosyalarındaki mahkûmiyetler, Perişan kararındaki AİHM ihlalleri, Susurluk teşekkül davaları ve 2024’te sonuçlanan ayrı faili meçhul cinayet davasının birbirinden ayrılması esasına dayanır. CPJ; AİHM Perişan; TBMM Susurluk Raporu; AA 2012; T24 2024.

alternatifi değil, hukuk devletinin aynı anda yerine getirmesi gereken iki yükümlülüktür.²²⁴

1996 akademik hükmü: Yıl, “derin devletin bütün sırlarının açığa çıktığı” bir nihai çözülme değil; farklı şiddet hatlarının, temsil krizinin ve denetimsiz güvenlik ilişkilerinin artık birbirinden tamamen kopuk anlatılamayacağı kadar görünür hâle geldiği eşiktir. Susurluk, önceki bütün dosyaları çözmez; fakat önceki yıllara ilişkin bazı ağ iddialarının araştırılmasını zorunlu kılan resmî ve maddi bir bağlam yaratır.

7.16. 1996 Ara Değerlendirmesi

1996, dönemin farklı şiddet ve hukuksuzluk rejimlerinin tek bir yıl içinde art arda yüzeye çıktığı eşiktir. Metin Göktepe'nin gözaltı sürecindeki ölümü kolluk kaynaklı bir hak ihlaline, Sabancı Center suikastı örgütlü ve planlı bir silahlı eyleme, Güçlükonak resmî fail atfı ile ciddi karşı iddia arasında asılı kalan bir dosyaya, HADEP kongresine yönelen şiddet ise sembolik-siyasal bir hedef almaya karşılık gelir. Bu olayların failleri, yöntemleri ve delil düzeyleri birbirinden ayrıdır; bu çalışmanın ilkesi gereği aynı torbaya konulamaz. Onları aynı yıla bağlayan şey ortak bir el değil, ortak bir sonuçtur: her biri devletin soruşturma kapasitesini ve kurumlara duyulan güveni aynı anda zorlamıştır.

Yılın tarihsel ağırlığını belirleyen olay, 3 Kasım 1996'daki Susurluk kazasıdır. Kaza; siyasetçi, güvenlik bürokrasisi, itirafçı ve organize suç çevreleri arasındaki ilişkiyi söylenti düzeyinden çıkarıp resmî ve yargısal bir soruşturma mecrasına taşımıştır. Ne var ki Susurluk, 1990'ların ilk yarısına yayılan bütün faili meçhulleri tek

²²⁴ Bu paragraf bölüm boyunca doğrulanan olgu ve yargısal sonuçların analitik sentezidir; bağımsız yeni bir veri kaynağı oluşturmaz. Terör örgütlerinin şiddeti ile kamu gücünün hukuka aykırı kullanımına ilişkin sorumluluklar birbirini meşrulaştırmayacak biçimde ayrı tutulmuştur.

hamlede açıklayan bir “anahtar” değildir. Bu çalışmanın delil ölçeği bakımından o, “meşru güvenlik tekeli” ile “hukuk dışı yöntem” arasındaki sınırın nasıl silindiğini ifşa eden güçlü bir kanıttır; ama her faili meçhulü geriye dönük olarak aynı çeteye bağlamak, ayrı isnat ve delil eşiklerini birbirine karıştırmaktan başka bir şey olmaz.

Aynı yıl Refah-Yol hükûmetinin kuruluşu, laiklik tartışması ve Libya ziyareti, sivil-asker gerilimini adım adım biriktirmiş; bu birikim 1997’de 28 Şubat sürecine giden zemini hazırlamıştır. Ancak bu zemin, sonucu önceden yazılmış bir kaçınılmazlık değil; cezasızlığın, kurumsal kapalılığın ve güven kaybının birbirini ağırlaştırdığı birikimli bir gerilimdir. 1996’nın asıl çelişkisi buradadır: hukuk dışı ağlar ilk kez resmî soruşturma alanına çarpmış, hesap verebilirlik talebi güçlenmiş; fakat bu talep kurumsal bir sonuca dönüşmemiştir.

1996’nın tarihsel hükmü şudur: Bu yıl düğüm çözülmüdü, yalnızca koptuğu yerden görünür hâle geldi. Susurluk, meşru güvenlik ile hukuk dışı yöntem arasındaki sınırın silindiğini ifşa etti; fakat bu ifşanın adalete ve kurumsal onarıma dönüşmemesi, 1997’nin vesayet iklimini besleyen boşluğu açık bıraktı.

Bir sonraki bölüm, 1997’yi 28 Şubat süreci, vesayet mekanizmaları ve sivil siyasetin daralması ekseninde inceleyecektir.

8. 1997: 28 Şubat Süreci, Vesayet Mekanizmaları ve Sivil Siyasetin Daralması

8.1. Neden 1997? Siyasal Şiddetten Kurumsal Baskıya Geçiş

1997, 1990'ların siyasal şiddet tarihindeki yöntem değişimini görünür kılan bir yıldır. Önceki yıllarda suikast, toplu saldırı, zorla kaybetme, faili meçhul cinayet ve yoğun silahlı çatışma raporun merkezindeyken; 1997'de bunlara ek olarak seçilmiş yürütme üzerinde askerî ve bürokratik baskı, idari gözetim, kurumsal fişleme tartışmaları, medya üzerinden psikolojik baskı ve siyasal alanın yeniden düzenlenmesi gibi araçlar belirginleşmiştir. Bu nedenle “şiddet” kavramı yalnız ateşli silah veya fiziksel saldırı anlamında kullanılmamalı; fakat fiziksel zor ile kurumsal/siyasal baskı da birbirine eşitlenmemelidir.

Yılın ikinci özelliği, birbiriyle aynı olmayan iki güvenlik paradigmasının eş zamanlı işlemesidir. Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Irak hattında PKK terör örgütüne karşı askerî operasyonlar sürerken, Ankara'daki rejim tartışmasının odağı “irtica” olarak tanımlanan iç tehdit algısına kaymıştır. Böylece devlet güvenlik aygıtı bir yandan silahlı terörle mücadele ederken, diğer yandan seçimle oluşmuş hükûmetin ve muhafazakâr-dinî toplumsal görünürlüğüne bir kısmını güvenlik sorunu olarak kodlayan bir müdahale dilinin içine girmiştir.

Akademik bakımdan bu eş zamanlılık önemlidir. PKK terörünün gerçekliği ve devletin bu teröre karşı meşru güvenlik görevi, seçilmiş hükûmete anayasal sınırlar dışında baskı uygulanmasını haklılaştırmaz. Aynı şekilde Refah Partisi yöneticilerinin laiklik, hukuk düzeni veya dış politika konusundaki tartışmalı söylemleri de demokratik denetim, parlamento, seçim ve bağımsız yargı dışındaki müdahale biçimlerini meşrulaştırmaz. 1997'nin temel problemi, “hangi

taraf haklıydı?” sorusundan önce “hangi kurum hangi anayasal yetkiyle ne yaptı?” sorusudur.

8.2. Güvenlik Cephesi: PKK, Kuzey Irak, Sınır Ötesi Operasyonlar ve OHAL

1997’de PKK ile silahlı çatışma sona ermiş değildi. Döneme ait insan hakları ve terör raporları, örgütün güvenlik güçlerini ve sivilleri hedef alan eylemlerini sürdürdüğünü; güvenlik güçlerinin de kırsal ve sınır ötesi operasyonları yoğun biçimde devam ettirdiğini göstermektedir. Dolayısıyla yılı yalnız “28 Şubat yılı” şeklinde okumak, Güneydoğu Anadolu’daki güvenlik gerçekliğini ve çatışmanın toplumsal maliyetini görünmez kılar.²²⁵

Kuzey Irak, bu güvenlik mimarisinin merkezlerinden biri olmaya devam etti. 1 Ocak 1997’den itibaren Çekiş Güç/Huzur Harekâtı yerine “Kuzeyden Keşif Harekâtı” adı verilen düzenleme yürürlüğe girdi ve TBMM tarafından dönemsel olarak uzatıldı. Aynı yıl Türk Silahlı Kuvvetleri Irak’ın kuzeyinde geniş çaplı operasyonlar yürüttü. TBMM’ye verilen resmî bir Millî Savunma Bakanlığı cevabında, 4 Haziran 1997’de Zap Vadisi’nde harekât icra eden Cougar tipi helikopterin PKK mensuplarınca SA-7B tipi füze ile düşürüldüğü ve 11 personelin şehit olduğu kaydedilmiştir. Bu olay, çatışmanın askerî yoğunluğunu ve örgütün o tarihteki silah kapasitesini göstermesi bakımından önemlidir.²²⁶

²²⁵ U.S. Department of State, Country Report on Human Rights Practices for 1997: Turkey, 30 Ocak 1998; rapor 1997 boyunca PKK ile silahlı çatışmanın ve güvenlik kuvvetlerine/sivillere yönelik şiddetin sürdüğünü, aynı zamanda devlet görevlilerine yönelik ihlal iddialarını kaydederek. Refworld kaydı: <https://www.refworld.org/reference/annualreport/usdos/1998/en/25695>

²²⁶ TBMM, 20. Dönem, 2. Yasama Yılı, 112. Birleşim, 26 Haziran 1997: Kuzeyden Keşif Harekâtının görev süresinin uzatılmasına ilişkin tezkere; aynı dönem TBMM/MSB yazılı cevabı, 4 Haziran 1997 Zap Vadisi’nde Cougar helikopterinin SA-7B füzesiyle vurulduğunu ve 11 personelin öldüğünü kaydeder. Harekât kaydı: <https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Tutanak20230120/20/2/112/522731eb-dd65-4e74-b9e0-3f545d288e80.html> ; Cougar cevabı: <https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Tutanak20230120/20/2/113/91fbbd72-daae-4414-9294-6f6e6d72dc01.html>

Bununla birlikte 1997'nin sonbaharında OHAL coğrafyasında bir daralma yaşandı. Bakanlar Kurulu kararı TBMM'ye sunularak Batman, Bingöl ve Bitlis'te olağanüstü hâl 6 Ekim 1997'den itibaren kaldırıldı. Bu gelişme güvenlik tehdidinin tamamen sona erdiği anlamına gelmiyordu; ancak 1987'den beri genişleyen olağanüstü yönetim rejiminin bazı illerde geri çekilebildiğini gösteriyordu. Dolayısıyla 1997, bir tarafta sınır ötesi askerî harekâtın yoğunlaştığı, diğer tarafta bazı illerde olağanüstü rejimin daraldığı ikili bir güvenlik tablosu sunar.²²⁷

Analitik ayrım: PKK'ya karşı yürütülen silahlı mücadele ile 28 Şubat sürecindeki askerî-siyasal müdahale aynı hukukî kategori değildir. Birincisi silahlı terör tehdidine karşı güvenlik faaliyeti; ikincisi ise seçilmiş yürütme ile askerî/bürokratik kurumlar arasındaki anayasal yetki sınırı problemidir. Aynı kurumların her iki alanda rol alması, iki alanı hukukî olarak özdeşleştirmez.

8.3. 31 Ocak Kudüs Gecesi: Gerçek Olay, İdari Soruşturma ve Siyasi Sembol

31 Ocak 1997'de Sincan Belediyesi tarafından düzenlenen "Kudüs Gecesi", 28 Şubat'a giden sürecin en çok sembolleştirilen olaylarından biridir. TBMM'ye verilen İçişleri Bakanlığı cevaplarında toplantının izin/bildirim yönünden incelendiği, Ankara Emniyet Müdürlüğü'nün 3 Şubat'ta savcılığa suç duyurusunda bulunduğu, Belediye Başkanı Bekir Yıldız ile organizasyonla ilişkili bazı kişilerin gözaltına alındığı ve adli makamlara sevk edildiği belirtilmektedir.²²⁸

²²⁷ TBMM, 20. Dönem, 3. Yasama Yılı, 2. Birleşim, 2 Ekim 1997, Başbakanlık tezkeresi (3/1042): Batman, Bitlis ve Bingöl'de OHAL'in 6 Ekim 1997 saat 17.00'den itibaren kaldırılması. <https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Tutanak20230120/20/3/2/ed211ce7-b3d6-4f3c-b852-895c802695fe.pdf>

²²⁸ TBMM, 20. Dönem, 2. Yasama Yılı, 126. Birleşim, 24 Temmuz 1997: İçişleri Bakanlığı cevabı, 31 Ocak Kudüs Gecesi için bildirim/izin ve 3 Şubat tarihli suç duyurusu işlemlerini aktarır. <https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Tutanak20230120/20/2/126/e0f32023-d05b-430f-b641-fee73752aca7.html>

İçişleri Bakanlığı ayrıca 3 Şubat 1997 tarihli onayla mülkiye müfettişi görevlendirildiğini ve Bekir Yıldız’ın soruşturmanın selameti gerekçesiyle 4 Şubat’ta geçici olarak görevden uzaklaştırıldığını TBMM’ye bildirmiştir. Bu kayıt önemlidir; çünkü olay karşısında sivil idarenin hiçbir işlem yapmadığı yönündeki genellemeyi zayıflatır. Adli ve idari mekanizma, askerî görünürlükten önce harekete geçmiştir.²²⁹

Bununla birlikte gecede kullanılan siyasi-dinî semboller, İranlı diplomatik temsilcinin katılımı ve salondaki bazı afişler dönemin laiklik ve dış etki tartışmasını sertleştirdi. Burada araştırmanın delil ilkesi korunmalıdır: Bir belediye etkinliğinde hukuka aykırı propaganda veya sembol bulunması, ilgili kişilerin soruşturulmasını haklı kılabılır; fakat bu durum seçilmiş hükûmetin bütününün anayasa dışı yöntemlerle baskı altına alınması için otomatik bir yetki üretmez. Olay ile takip eden askerî tepki arasındaki hukukî sınır bu nedenle ayrı incelenmelidir.

8.4. 4 Şubat Sincan Tankları: Askerî Faaliyet mi, Siyasal Mesaj mı?

4 Şubat 1997’de zırhlı askerî araçların Sincan’dan geçmesi, dönemin kamuoyunda doğrudan siyasal mesaj olarak algılandı ve sonraki yıllarda “postmodern darbe” anlatısının simgesine dönüştü. Olayın askerî makamlarca rutin/motorlu yürüyüş çerçevesinde açıklanması ile kamuoyundaki siyasal algısı uzun süre birbirinden farklı kaldı. Ancak 28 Şubat ceza yargılamasında tankların yürütülmesi, diğer eylem ve belgelerle birlikte hükûmet üzerinde cebir ve korkutma kapasitesinin kullanımı bağlamında değerlendirildi.²³⁰

²²⁹ TBMM, İçişleri Bakanlığının 4 Mart 1997 tarihli yazılı cevabı: Kudüs Gecesi hakkında mülkiye müfettişi görevlendirilmesi (3 Şubat), Bekir Yıldız’ın 4 Şubat’ta geçici olarak görevden uzaklaştırılması ve adli mercilere sevk işlemleri.
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/Tutanak_B_SD.birlesim_baslangic_yazici?P4=193&P5=B&page1=78&page2=78

²³⁰ AYM, Cevat Temel Özkaynak [GK], B. No. 2021/32082, 26 Ocak 2023, özellikle olayların arka planı ve derece mahkemesi gerekçelerinin aktarıldığı §§ 6–27 ve ilgili devam paragrafları. Sincan’daki zırhlı araç hareketi, ceza yargılamasında tek başına değil, diğer fiillerle birlikte

Bu noktada iki ayrı hükümden kaçınmak gerekir. Birincisi, sokaktan geçen her askerî aracın tek başına “darbe” suçunu oluşturduğunu varsaymaktır. İkincisi ise olayın bütün siyasal bağlamını silip yalnız “rutin eğitim faaliyeti” olarak değerlendirmektir. Ceza yargılamasının yaklaşımı, tank hareketini tek başına değil; Genelkurmay açıklamaları, BÇG belgeleri, brifingler ve hükûmetin sona ermesiyle birlikte bir filler bütünü içinde ele almıştır.

Anayasal sistem açısından asıl ölçüt, askerî gücün seçilmiş organların kararlarını etkileme amacıyla kullanılıp kullanılmadığıdır. Silahlı kuvvetlerin eğitim, sevk ve intikal yetkisi meşrudur; fakat silahlı kapasitenin yürütme organına siyasal irade dayatmanın aracı hâline getirilmesi demokratik hukuk devletiyle bağdaşmaz. 1997 dosyasında tartışmanın merkezinde bu niyet-bağlam-sonuç ilişkisi vardır.

8.5. 28 Şubat MGK Toplantısı ve 406 Sayılı Karar: Tavsiye, Tedbir ve Yetki

28 Şubat 1997 tarihli Millî Güvenlik Kurulu toplantısı, uzun süren toplantı ve sonrasında hükûmete bildirilen tedbirlerle sürecin kurumsal dönüm noktası oldu. Kararlarda laiklik ilkesinin korunması, tarikat ve cemaat faaliyetlerinin denetlenmesi, eğitim sisteminin düzenlenmesi, dinî eğitim ve kursların gözetimi, kıyafet ve kamusal düzen tartışmaları gibi geniş bir alan güvenlik ve rejim perspektifinden ele alındı. Kamuoyunda bu tedbir paketi çoğunlukla “28 Şubat kararları” olarak anıldı.²³

Buradaki kritik hukukî mesele MGK kararlarının niteliğidir. 1997’de yürürlükte bulunan Anayasa’nın 118. maddesi uyarınca MGK kararları Bakanlar Kuruluna bildirilmekte ve millî güvenliğe ilişkin kararların

hükûmet üzerindeki cebir/baskı bağlamında değerlendirilmiştir.

<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2021/32082>

²³ AYM, Cevat Temel Özkaynak [GK], B. No. 2021/32082, 26 Ocak 2023; 28 Şubat 1997 MGK toplantısı, 406 sayılı karar ve takip eden sürecin yargısal kronolojisi.

<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2021/32082>

alınmasında Bakanlar Kurulunca öncelikle dikkate alınmaktaydı. Bu düzenleme, MGK’ya Bakanlar Kurulunun yerine geçerek doğrudan icrai işlem yapma yetkisi vermiyordu. Nitekim daha sonraki ceza yargılamasında ve AYM’nin bireysel başvuru kararlarında aktarılan derece mahkemesi değerlendirmelerinde, MGK kararlarının doğrudan uygulanabilir nitelikte olmadığı özellikle vurgulandı.²³²

Bu ayırım, 28 Şubat’ı değerlendirirken önemlidir. Laiklik ve anayasal düzenin korunması meşru bir devlet amacıdır. Ancak hangi tedbirin gerekli olduğu, hangi idari aracın kullanılacağı ve vatandaşların haklarına hangi sınırlar içinde müdahale edilebileceği hukuk düzeninde yetkili sivil organlar ve bağımsız yargı tarafından belirlenir. “Tehdit tespiti” kendi başına askerî makama sivil yönetim üzerinde emir yetkisi vermez.

Hukukî düğüm: 28 Şubat dosyasının temel sorusu “laiklik korunmalı mıydı?” değildir. Demokratik hukuk devletinde bu ilkenin korunması zaten anayasal bir yükümlülüktür. Asıl soru, koruma adına kullanılan araçların yetkili makam, kanunî dayanak, ölçülülük ve demokratik meşruiyet şartlarını taşıyıp taşımadığıdır.

8.6. 14 Mart Başbakanlık Direktifi ve 28 Mart İçişleri Genelgesi: Sivil Uygulama ile Askerî Yetki İddiasını Ayırmak

28 Şubat MGK toplantısından sonra Bakanlar Kurulu 13 Mart’ta tedbirleri görüştü; 14 Mart tarihli Başbakanlık direktifi ve bunu izleyen 28 Mart İçişleri Bakanlığı genelgesiyle uygun görülen bazı hususların valilikler ve kaymakamlıklar üzerinden uygulanmasına yönelik sivil idari süreç oluşturuldu. AYM kararında aktarılan yargısal

²³² AYM, Cevat Temel Özkaynak [GK], B. No. 2021/32082, 26 Ocak 2023. Kararda aktarılan derece mahkemesi değerlendirmeleri, MGK kararlarının doğrudan icrai işlem niteliğinde olmadığı ve sivil yürütmenin yetkisiyle uygulanması gerektiği ayırımı esas alır. <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2021/32082>

değerlendirmeler, bu genelgelerin bazı MGK tedbirlerinin sivil yürütme tarafından uygulamaya konulmasının hukukî-idari kanalı olduğunu belirtmektedir.²³³

Bununla birlikte aynı kararlar, 28 Mart İçişleri genelgesinin Genelkurmay Başkanlığına “bilgi için” gönderilmesinin askerî makamlara ayrıca bir uygulama veya istihbarat yetkisi vermediğini kaydeder. Bu ayrım Batı Çalışma Grubunun yasal dayanağı tartışmasında belirleyici olmuştur. Savunmada BÇG’nin MGK kararlarına, Başbakanlık direktifine veya kriz yönetimi düzenlemelerine dayandığı ileri sürülmüş; derece mahkemeleri bu görüşü kabul etmemiştir.²³⁴

Bu nedenle 1997’de bütün devlet organlarının aynı tek merkezden ve aynı hukuksuzluk düzeyinde hareket ettiği söylenemez. Hükûmetin kendi yetkisi içinde bazı tedbirleri uygulaması ile askerî hiyerarşi içindeki bir yapının hükûmetin bilgisi ve açık yetkilendirmesi dışında siyasal-toplumsal istihbarat ve baskı mekanizması geliştirmesi aynı şey değildir. Rapor, bu iki katmanı özellikle ayırmaktadır.

8.7. Batı Çalışma Grubu: Belge, Organizasyon ve Yargısal Tespit

Batı Çalışma Grubu (BÇG), 28 Şubat sürecinin en önemli kurumsal dosyasıdır. 28 Şubat yargılamasında değerlendirilen belgeler arasında 10 Nisan 1997 tarihli “Batı Çalışma Grubu kurulması” konulu belge, Nisan ve Mayıs aylarında hazırlanan rapor sistemi ve bilgi ihtiyacı yazıları, 6 Mayıs tarihli harekât konsepti ve 27 Mayıs tarihli Batı Eylem Planı gibi dokümanlar yer aldı. Mahkeme, BÇG’nin askerî hiyerarşi içinde bulunmasının onun faaliyetlerinin

²³³ AYM, Cevat Temel Öz kaynak [GK], B. No. 2021/32082, 26 Ocak 2023, §§ 13–14 ve devamı. <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2021/32082>

²³⁴ AYM, aynı karar. Derece mahkemesi gerekçesinde, İçişleri genelgesinin Genelkurmay’a ‘bilgi için’ gönderilmiş olmasının askerî makamlara ayrıca uygulama/istihbarat yetkisi vermediği değerlendirilmediği aktarılmaktadır. <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2021/32082>

kendiliğinden anayasal ve yasal olduğu anlamına gelmediği sonucuna vardı.²³⁵

Yargılama dosyasındaki değerlendirmeye göre BÇG, yalnız askerî hizmetin görülmesine ilişkin bir çalışma grubu olarak kalmamış; kamu kurumları, personel, toplumsal ve dinî faaliyetler hakkında bilgi toplama ve raporlama işlevi üstlenmiştir. Hükûmetin bu yönde açık bir görevlendirmesi bulunmadığı kabul edilmiş ve İç Hizmet Kanunu’nun o dönemki 35. maddesinin seçilmiş hükûmete karşı böyle bir yapılanmaya dayanak olamayacağı değerlendirilmiştir.²³⁶

Delil derecelendirmesi bakımından BÇG’nin varlığı ve belgeli faaliyetleri “iddia” düzeyinde bırakılmamalıdır. Kuruluş ve faaliyet belgeleri ceza yargılamasına konu olmuş; belirli sanıkların sorumluluğu bakımından mahkûmiyet hükümleri Yargıtay tarafından onanmış ve AYM bazı başvurularda kanunilik ve adil yargılanma yönünden ihlal bulmamıştır. Buna karşılık “BÇG bütün medya kuruluşlarını, bütün yargıyı ve bütün sermaye gruplarını tek merkezden yönetti” gibi daha geniş savlar her aktör bakımından ayrıca kanıt gerektirir.²³⁷

8.8. Brifingler, Medya, Yargı ve Sivil Toplum: Etki Alanı ile Komuta Zincirini Karıştırmamak

1997 yazında Genelkurmay karargâhında yapılan irtica brifingleri ve bunların basına yansımaları, askerî makamların kamuoyu oluşturma kapasitesini siyasal sürecin parçası

²³⁵ AYM, Cevat Temel Özkaynak [GK], B. No. 2021/32082, 26 Ocak 2023. Kararda 10 Nisan 1997 tarihli BÇG kuruluş belgesi, bilgi ihtiyacı/raporlama yazıları, 6 Mayıs harekât konsepti ve 27 Mayıs Bah Eylem Planı dâhil belgeler yargılama dosyası bağlamında aktarılır. <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2021/32082>

²³⁶ AYM, Cevat Temel Özkaynak [GK], B. No. 2021/32082, 26 Ocak 2023; BÇG’nin askerî hizmet alanını aşan bilgi toplama/raporlama işlevine ilişkin derece mahkemesi değerlendirmeleri. <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2021/32082>

²³⁷ AYM, 3 Mayıs 2023, 'Kamuoyunda 28 Şubat Soruşturması Olarak Bilinen Sürece İlişkin Kararlar'; Çetin Doğan, Ahmet Çörekçi ve Cevat Temel Özkaynak başvurularında belirtilen anayasal şikâyetler yönünden ihlal bulunmadığına ilişkin özet. <https://www.anayasa.gov.tr/tr/haberler/bireysel-basvuru-basin-duyurulari/kamuoyunda-28-subat-sorusturmasi-olarak-bilinen-surece-iliskin-kararlar/>

hâline getirdi. Daha sonraki 28 Şubat yargı kararlarında brifingler, basın manşetleri ve BÇG çalışmaları hükûmet üzerinde kurulan baskının bağlamı içinde ele alındı. 2012 TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu da dönemin asker, siyasetçi, gazeteci, iş dünyası, sendika ve yargı çevrelerinden çok sayıda kişiyi dinledi.²³⁸

Ancak “medya 28 Şubat’ın tamamını yaptı”, “sermaye darbenin ortağıydı” veya “yargı bütünüyle askerî talimatla karar verdi” gibi kolektif hükümler akademik olarak sorunludur. Gazete yayın politikası, bir iş örgütünün hükûmeti eleştirmesi, bir hâkimin brifinge katılması ve belirli bir kararın hukuka aykırı olması birbirinden farklı olgulardır. Kurumsal katılım iddiası, kişi ve işlem bazında kanıtlanmalıdır.

Daha doğru kavram “etki ekosistemi”dir. Askerî açıklamalar, medya gündemi, yargı ve üniversite çevrelerindeki laiklik tartışmaları, sivil toplum kampanyaları ve koalisyon içi çözülme aynı yönde siyasal basınç üretebilir; fakat aynı sonucu üretmeleri ortak emir zincirine tabi olduklarını kanıtlamaz. Nedensel yakınsama ile örgütsel koordinasyon ayrımı, bu raporun 1993 ve Susurluk analizlerinde olduğu gibi burada da korunmalıdır.

²³⁸ AYM, Cevat Temel Özkaynak kararı, brifingler ve BÇG faaliyetlerinin yargılama bağlamındaki yeri; ayrıca TBMM, 2012 Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu 28 Şubat alt komisyonu tutanakları. <https://www.tbmm.gov.tr/MeclisArastirmasiKomisyonlari/DarbeMuhtira-Tutanaklar>

8.9. 21 Mayıs Refah Partisi Kapatma Davası: Hukuk Yolu ile Vesayet Tartışmasının Kesiştiği Nokta

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı 21 Mayıs 1997 tarihli iddianameyle Refah Partisinin kapatılması istemiyle Anayasa Mahkemesinde dava açtı. Dava, partinin laik Cumhuriyet ilkesine aykırı eylemlerin odağı hâline geldiği savına dayanıyordu. Kapatma yargılaması 1997 boyunca sürdü ve Anayasa Mahkemesi 16 Ocak 1998’de Refah Partisinin kapatılmasına karar verdi.³³⁹

Bu dosyanın 28 Şubat’ın askerî boyutundan ayrı hukukî niteliği vardır. Siyasi partilerin Anayasa’ya uygunluğunu denetleme yetkisi Anayasa Mahkemesine, dava açma yetkisi ise ilgili anayasal ve yasal düzenlemeler kapsamında Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığına aittir. Bu nedenle parti kapatma davasının varlığı tek başına “askerî işlem” sayılamaz. Bununla birlikte davanın askerî baskının yoğunlaştığı aynı siyasal ortamda açılması, sürecin hukuk-siyaset ilişkisi bakımından ayrıca incelenmesini gerektirir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Büyük Dairesi 2003’te Refah Partisi ve Diğerleri/Türkiye kararında kapatma işleminin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 11. maddesini ihlal etmediğine hükmetti. Bu sonuç, Refah Partisi hakkında ileri sürülen anayasal kaygıların bağımsız bir hukukî boyutu bulunduğunu gösterir. Fakat AİHM’nin parti kapatma kararını Sözleşmeye uygun bulması, 1997’deki askerî baskı yöntemlerine verilmiş bir onay olarak yorumlanamaz; iki dosyanın hukukî konusu farklıdır.³⁴⁰

³³⁹ Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının 21 Mayıs 1997’de Refah Partisinin kapatılması istemiyle açtığı dava 16 Ocak 1998’de Anayasa Mahkemesinin kapatma kararıyla sonuçlandı. Sonraki AİHM Büyük Daire kararı için bkz. Refah Partisi ve Diğerleri/Türkiye [BD], B. No. 41340/98 vd., 13 Şubat 2003. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60936>

³⁴⁰ AİHM [BD], Refah Partisi (The Welfare Party) and Others v. Turkey, başvurular 41340/98, 41342/98, 41343/98 ve 41344/98, 13 Şubat 2003; Mahkeme Sözleşme’nin 11. maddesinin ihlal edilmediğine karar verdi. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60936>

8.10. 18 Haziran İstifası ve 55. Hükûmet: Meşru Devir mi, Baskıyla Sonuçlanan Süreç mi?

Başbakan Necmettin Erbakan 18 Haziran 1997’de Bakanlar Kurulunun istifasını sundu. Refah–Yol çevresi bu adımı koalisyon protokolündeki başbakanlık değişimi ve DYP lideri Tansu Çiller’e görevin devri çerçevesinde açıkladı. Ertesi gün başlayan hükûmet kurma sürecinde Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel görevi DYP liderine değil ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz’a verdi; 30 Haziran’da ANAP–DSP–DTP koalisyonu olarak 55. Hükûmet kuruldu.²⁴¹

Bu olayın iki ayrı hukukî-siyasal okuması vardır. Birinci okumaya göre Başbakan istifa etmiş ve Cumhurbaşkanı Anayasa’nın hükûmet kurma hükümleri çerçevesinde yeni başbakanı görevlendirmiştir; yani biçimsel olarak bir askerî darbe ilanı, Meclisin feshi veya anayasanın askıya alınması gerçekleşmemiştir. İkinci okumada ise istifa, aylardır devam eden askerî-siyasal baskının sonucu olarak görülür. 28 Şubat ceza yargılaması ikinci bağlantıyı kabul etmiş ve belirli sanıkların eylemlerini hükûmetin cebren görevden uzaklaştırılması suçu kapsamında değerlendirmiştir.

Akademik metin bu iki düzeyi birlikte göstermelidir: anayasal işlemlerin biçimsel varlığı, öncesindeki hukuka aykırı baskı ihtimalini ortadan kaldırmaz; baskının varlığı da Cumhurbaşkanı’nın her anayasal tasarrufunu otomatik olarak suçun parçası yapmaz. Her aktörün fiili ve yetkisi ayrı değerlendirilmelidir.

²⁴¹ TBMM, 20. Dönem, 2. Yasama Yılı, 112. Birleşim, 26 Haziran 1997: Cumhurbaşkanlığı tezkeresi (3/895), 18 Haziran’da istifası bildirilen Bakanlar Kurulunun yeniden teşkili için Mesut Yılmaz’ın Anayasa m.109 uyarınca görevlendirilmesi. 55. Hükûmet 30 Haziran 1997’de kuruldu. <https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Tutanak20230120/20/2/112/522731eb-dd65-4e74-b9e0-3f545d288e80.html>

8.11. 4306 Sayılı Kanun ve Sekiz Yıllık Kesintisiz İlköğretim: Reform, Eşitlik ve Siyasi Sonuçlar

16 Ağustos 1997’de kabul edilen ve 18 Ağustos’ta Resmî Gazete’de yayımlanan 4306 sayılı Kanun, ilköğretim kurumlarını sekiz yıllık okullar olarak düzenledi ve kesintisiz ilköğretimi kurumsallaştırdı. Düzenleme yalnız imam-hatip okullarını ilgilendiren bir metin değildi; ilkokul ve ortaokul yapısının birleştirilmesi, okul altyapısı, taşınmalı eğitim, eğitim katkı payı ve zorunlu eğitimin yaygınlaştırılması gibi geniş bir dönüşüm programının parçasıydı.²⁴²

Bununla birlikte uygulamanın imam-hatip liselerinin orta kısımları üzerinde doğrudan sonucu oldu. Millî Eğitim Bakanlığının TBMM’ye verdiği 1997 tarihli cevapta, 1997–1998 öğretim yılından itibaren lise ve dengi okullar bünyesindeki ortaokulların 6. sınıflarına yeni kayıt yapılmadığı; mevcut 6, 7 ve 8. sınıf öğrencilerinin öğrenimlerini tamamlamasından sonra bu orta kısımların kapanacağı belirtilmiştir. Bu nedenle reformun genel eğitim politikası yönü ile dinî-meslekî eğitime etkisi aynı anda kabul edilmelidir.²⁴³

Dönemin seküler kesimleri düzenlemeyi zorunlu eğitimi yaygınlaştıran ve çocukların erken yaşta meslek/dinî okul ayırımına yönelmesini geciktiren bir modernleşme adımı olarak savundu. Muhafazakâr kesimler ise özellikle imam-hatip orta kısımlarının kapanmasını dinî eğitim talebini ve aile tercihini sınırlayan 28 Şubat politikasının parçası olarak gördü. Her iki toplumsal okuma da dönemin siyasal

²⁴² TBMM, 4306 sayılı Kanun, kabul 16 Ağustos 1997; Resmî Gazete 18 Ağustos 1997, sayı 23084. TBMM Kanun Bilgileri sayfası, kabul ve yayım tarihlerini doğrular.

<https://www.tbmm.gov.tr/Yasama/Kanun/f72877bd-7879-037b-e050-007f01005610>

²⁴³ TBMM, 20. Dönem, 3. Yasama Yılı, 18. Birleşim, 25 Kasım 1997; Millî Eğitim Bakanlığının yazılı cevabı: 1997–1998 öğretim yılından itibaren lise ve dengi okullar bünyesindeki ortaokulların 6. sınıflarına yeni kayıt yapılmayacağı, mevcut 6–8. sınıfların tamamlanmasından sonra bu orta kısımların kapanacağı.

https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/Tutanak_B_SD.birlesim_baslangic_yazici?P4=10985&P5=B&page1=52&page2=52

gerçeğinin parçasıdır; ancak kanunun bütün eğitimsel amaçlarını tek bir “imam-hatipleri kapatma” niyetine indirgemek de, imam-hatipler üzerindeki somut etkisini yok saymak da eksik olur.

8.12. Başörtüsü ve Katsayı: 1997’ye Sonraki Yılların Uygulamalarını Geri Taşımamak

28 Şubat hafızasında başörtüsü yasakları, imam-hatipler ve üniversite girişindeki katsayı uygulaması çoğu zaman tek bir 1997 paketi gibi anlatılır. Kronoloji daha karmaşıktır. Başörtüsü konusunda üniversitelerde daha eski tarihli mevzuat ve yargı içtihatları bulunmakla birlikte, 28 Şubat sonrasında idarî baskının ve üniversite uygulamalarının sertleşmesi özellikle 1998–1999 döneminde belirginleşmiştir. Bu nedenle 1997, söz konusu baskıların siyasal-kurumsal zeminini oluşturan yıl olarak değerlendirilmelidir; bütün sonraki yasaklar 28 Şubat 1997 günü alınmış tek karar gibi yazılmamalıdır.

Katsayı konusunda tarih daha nettir. Yükseköğretim Kurulunun alan içi/alan dışı tercihlerde farklı katsayı esasını belirleyen kararı 30 Temmuz 1998 tarihli ve sistem 1999 öğrenci seçme-yerleştirme sürecinde uygulanmıştır. Dolayısıyla katsayı uygulamasını “1997’de çıkarılan karar” şeklinde yazmak kronolojik hatadır. Bununla birlikte uygulama, 28 Şubat döneminin meslekî eğitim ve imam-hatip politikalarının sonraki kurumsal devamı olarak siyasi hafızada bu sürece bağlanmıştır.²⁴⁴

Kronoloji uyarısı: 4306 sayılı sekiz yıllık kesintisiz eğitim Kanunu 1997’ye aittir; YÖK’ün farklı katsayı kararı ise 30 Temmuz 1998’e. Başörtüsü uygulamalarının en sert üniversite safhası da ağırlıklı 1998–1999’da görünürleşir. Bu üç dosya

²⁴⁴ TBMM/MEB cevabı: YÖK’ün farklı katsayı kararı 30 Temmuz 1998 tarihli olup 1999 ÖSS sürecinde uygulanmıştır.
[https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_b_sd.birlesim_baslangic_yazici?](https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_b_sd.birlesim_baslangic_yazici?P4=3103&P5=B&page1=119&page2=119)
P4=3103&P5=B&page1=119&page2=119

ilişkili olabilir, fakat tarih ve hukukî araç bakımından özdeş değildir.

8.13. Susurluk Raporu ile 28 Şubat’ın Aynı Yıla Denk Gelmesi: Devlet İçindeki İki Ayrı Meşruiyet Krizi

27 Mayıs 1997’de TBMM Susurluk Araştırma Komisyonu raporu Meclis gündemine gelirken, aynı haftalarda BÇG eylem planı ve Refah Partisi kapatma davası da siyasal gündemin merkezindeydi. Bu eş zamanlılık, 1997’yi devletin iki ayrı meşruiyet krizinin üst üste bindiği yıl hâline getirir: bir yanda 1990’ların terörle mücadele ortamında gelişen hukuk dışı güvenlik-suç ilişkileri; diğer yanda seçilmiş hükûmetin askerî-bürokratik baskıyla karşılaşması.²⁴⁵

Ancak eş zamanlılık ortak merkez kanıtı değildir. Susurluk ağlarındaki polis, siyasetçi, itirafçı ve organize suç bağlantıları ile BÇG’nin askerî hiyerarşi içindeki yapılanması farklı personel, amaç ve yöntem dosyalarıdır. “Derin devlet” gibi geniş bir kavram, bu farklı mekanizmaları açıklamak yerine bazen birbirine karıştırabilir. Bu raporda iki yapı arasında doğrudan personel/talimat/finansman bağı gösterilmedikçe ortak operasyon merkezi sonucu kurulmayacaktır.

Ortaklık daha üst düzeydedir: her iki dosya da güvenlik kurumlarının demokratik denetim, hukukî yetki ve hesap verebilirlik sınırları dışına çıkması halinde devletin meşruiyetinin zarar gördüğünü gösterir. Susurluk’ta sorun ceza hukuku dışına taşan operasyonel ağlardır; 28 Şubat’ta sorun seçilmiş siyasete karşı kurumsal zor ve vesayet mekanizmasıdır.

²⁴⁵ TBMM, Yasa Dışı Örgütlerin Devletle Olan Bağlantıları ile Susurluk’ta Meydana Gelen Kaza Olayının ve Arkasındaki İlişkilerin Aydınlığa Kavuşturulması Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, 20. Dönem, Sıra Sayısı 301; 27 Mayıs 1997’de Genel Kurulda görüldü. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/a4bf7511-78a5-4a92-a15c-0855fe51789c/full>

8.14. Ekim 1997'de OHAL'in Üç İlde Kaldırılması: Güvenlik Devletin Aynı Anda Daralması ve Genişlemesi

Batman, Bingöl ve Bitlis'te OHAL'in 6 Ekim 1997'den itibaren kaldırılması, yılın çoğu anlatıda gözden kaçan önemli kurumsal gelişmesidir. 1987'den itibaren olağanüstü yetkilerle yönetilen coğrafyanın kademeli biçimde daraltılması, PKK ile mücadelenin güvenlik rejiminde normalleşme ihtimalinin tartışılabilmesini göstermektedir.²⁴⁶

Buna karşılık aynı yıl Ankara merkezli siyasette “iç tehdit” kavramı yeni bir bürokratik gözetim ve müdahale alanı üretmiştir. Böylece olağanüstülük bir coğrafyada kısmen geri çekilirken başka bir siyasal alanda güvenlik mantığı genişlemiştir. Bu paradoks, 1990'lar devlet yapısını anlamak açısından önemlidir: güvenlikleşme tek bir kurum veya bölgeyle sınırlı değildir; tehdit tanımına göre biçim değiştirir.

Normalleşmenin kalıcı olabilmesi için yalnız güvenlik tehdidinin azalması değil, olağanüstü yetkilerin hukuk devleti denetimine dönmesi gerekir. 1997, bu bakımdan çift yönlü bir ders bırakmıştır: terörle mücadelede bazı illerde olağan yönetim düzenine geçiş mümkün olurken, sivil siyasetin askerî gözetim altına alınması demokratik normalleşmeyi başka bir düzlemde geriletmiştir.

²⁴⁶ TBMM, 2 Ekim 1997 tarihli 2. Birleşim, tezkere (3/1042): Batman, Bitlis ve Bingöl'de OHAL'in 6 Ekim 1997 saat 17.00'den geçerli olmak üzere kaldırılması.
<https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Tutanak20230120/20/3/2/ed211ce7-b3d6-4f3c-b852-895c802695fe.pdf>

8.15. 1997 Kronolojisi: Güvenlik, Vesayet ve Siyasi Dönüşüm

Tablo 8.15-A — 1997 Kronolojisi: Tarih ve olay/gelişme²⁴⁷

Tarih	Olay / gelişme
1 Ocak 1997	Kuzeyden Keşif Harekâtının başlaması
31 Ocak	Sincan Kudüs Gecesi
3-4 Şubat	Soruşturma, Bekir Yıldız’ın geçici görevden uzaklaştırılması ve Sincan’daki zırhlı araç geçişi
28 Şubat	MGK toplantısı ve 406 sayılı karar
13-14 Mart	Bakanlar Kurulu görüşmesi ve Başbakanlık direktifi
28 Mart	İçişleri Bakanlığı genelgesi
10 Nisan	BÇG’ye ilişkin kuruluş/örgütlenme belgesi
14 Mayıs	Kuzey Irak’ta geniş çaplı askeri harekâtın başlaması
21 Mayıs	Refah Partisi hakkında kapatma davası açılması
27 Mayıs	Susurluk Komisyonu raporu / BÇG Eylem Planı
4 Haziran	Zap Vadisi’nde Cougar helikopterinin düşürülmesi
Haziran	Genelkurmay irtica brifingleri
18 Haziran	Necmettin Erbakan’ın başbakanlıktan istifası
26 Haziran	Mesut Yılmaz’ın hükûmeti kurmakla görevlendirilmesi
30 Haziran	55. Mesut Yılmaz Hükûmetinin kurulması
16-18 Ağustos	4306 sayılı Kanun: sekiz yıllık kesintisiz ilköğretim
2-6 Ekim	Batman, Bingöl ve Bitlis’te OHAL’in kaldırılması
Yıl boyunca	Refah kapatma davası, BÇG belgeleri ve kurumsal yeniden yapılanma tartışmaları

Tablo 8.15-B — 1997 Kronolojisi: Kategori ve akademik not

Tarih	Kategori	Akademik not
1 Ocak 1997	Bölgesel güvenlik	Çekiç Güç/Huzur Harekâtı sonrası yeni hava harekâtı düzeni; TBMM yetkilendirmesiyle yürütüldü.
31 Ocak	Siyasal/dinî gerilim	İçişleri kayıtlarına göre toplantı hakkında adli ve idari süreç başlatıldı.

²⁴⁷ Tablo 8.15-A/B, bölümde kullanılan TBMM, AYM, AİHM ve dönemsel resmi/bağımsız kaynakların kronolojik karşılaştırmasından oluşturulmuştur; tarihlerde hukukî işlem ile siyasi değerlendirme birbirinden ayrılmıştır.

Tarih	Kategori	Akademik not
3-4 Şubat	İdari işlem / askerî görünürlük	Sivil idari işlem ile askerî sembolik baskı aynı tarihte üst üste geldi.
28 Şubat	Kurumsal kırılma	Laiklik/irtica eksenli tedbirler hükümete bildirildi; kararların hukuki niteliği sonraki yargılamalarda tartışıldı.
13-14 Mart	Sivil yürütme	MGK tedbirlerinin uygun görülen kısmının sivil idari uygulama kanalı.
28 Mart	İdari uygulama	Vali/kaymakamlar üzerinden uygulama; askerî makamlara “bilgi için” gönderilmesinin ayrıca yetki doğurmadığı yargı kararlarında belirtildi.
10 Nisan	Askerî-bürokratik yapı	Sonraki ceza yargılamasının temel belgelerinden biri.
14 Mayıs	Terörle mücadele / sınır ötesi	PKK'nın Irak kuzeyindeki varlığına karşı yoğun operasyon dönemi.
21 Mayıs	Anayasa yargısı	Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının laiklik karşıtı eylemlerin odağı iddiası.
27 Mayıs	İki ayrı kurumsal dosya	Aynı tarihlerde güvenlik-suç ağırları ile vesayet yapılanması ayrı hatlarda görünürleşti.
4 Haziran	PKK saldırısı / askerî kayıp	MSB'nin TBMM cevabına göre SA-7B füzesiyle vuruldu; 11 personel şehit oldu.
Haziran	Kamuoyu / kurumsal baskı	Sonraki yargı kararlarında sürecin baskı bağlamının unsurları arasında değerlendirildi.
18 Haziran	Hükümet krizi	Biçimsel istifa ile baskı sürecinin nedensel etkisi ayrı değerlendirilmelidir.
26 Haziran	Siyasi geçiş	Cumhurbaşkanlığı tezkeresi TBMM kayıtlarında.
30 Haziran	Siyasi geçiş	ANAP-DSP-DTP koalisyonu.
16-18 Ağustos	Eğitim politikası	16 Ağustos kabul; 18 Ağustos Resmi Gazete. İmam-hatip orta kısımları dâhil lise bünyesindeki ortaokullara yeni 6. sınıf kaydı sona erdi.
2-6 Ekim	Normalleşme / güvenlik	TBMM kararı doğrultusunda 6 Ekim 1997 saat 17.00'den itibaren OHAL sona erdi.
Yıl boyunca	Hukuk ve siyaset	1998'deki kapatma ve 1998-1999'daki bazı eğitim/üniversite uygulamalarının zemini oluştu.

8.16. Karşılaştırmalı Delil ve Sorumluluk Analizi

Tablo 8.16-A — Olay–Kurum–Delil Matrisi: Kesinleşen/güçlü olgu²⁴⁸

Dosya	Kesinleşen / güçlü olgu
Kudüs Gecesi	Toplantının yapıldığı, soruşturma açıldığı ve belediye başkanının geçici olarak uzaklaştırıldığı resmi TBMM kayıtlarında sabit.
Sincan zırhlı araç geçişi	4 Şubat askeri araç hareketi sabit; sonraki 28 Şubat yargılamasında cebir/baskı bütünü'nün parçası kabul edildi.
28 Şubat MGK kararları	MGK toplantısı ve 406 sayılı tedbirlerin hükümete bildirilmesi sabit.
14/28 Mart sivil genelgeleri	Bakanlar Kurulu ve İçişleri kanalıyla bazı tedbirlerin uygulanması.
Batı Çalışma Grubu	Kuruluş, raporlama ve eylem planı belgeleri ceza dosyasında mevcut.
Refah Partisi kapatma davası	21 Mayıs 1997 iddianamesi; 16 Ocak 1998 AYM kapatma kararı.
Erbakan'ın istifası / hükümet değişimi	18 Haziran istifa, 26 Haziran görevlendirme, 30 Haziran 55. Hükümet.
4306 sayılı Kanun	Sekiz yıllık kesintisiz ilköğretim ve okul yapısının değişmesi.
Katsayı	30 Temmuz 1998 YÖK kararı; 1999'dan itibaren uygulama.
PKK / Kuzey Irak	1997'de çatışma ve sınır ötesi harekât sürdü; 4 Haziran Cougar olayı resmî kayıta.
OHAL'in daralması	Batman, Bingöl, Bitlis'te 6 Ekim 1997'den itibaren kaldırıldı.

Tablo 8.16-B — Olay–Kurum–Delil Matrisi: Tartışma sınırı ve hukuk durumu

Dosya	Tartışma ve sınır	Delil / hukuk durumu
Kudüs Gecesi	Etkinlikteki her sembol veya sözün hükümete isnadı ayrı delil gerektirir.	A: olay ve idari işlem; bireysel ceza sorumluluğu dosya bazlı.

²⁴⁸ Tablo 8.16-A/B'de 'A/B/C-D' sınıfları, çalışmanın delil derecelendirme sistemini ifade eder; tablodaki yargısal statüler AYM, AIHM ve TBMM kayıtlarıyla; tartışmalı geniş isnatlar ise ayrı kanıt gerektiren iddialar olarak gösterilmiştir.

Dosya	Tartışma ve sınır	Delil / hukuk durumu
Sincan zırlı araç geçişi	Tek başına araç geçişinin hukukî anlamı yerine bağlam, amaç ve diğer fiillerle ilişki önemlidir.	A: olay; A/B: mahkûmiyet gerekçesinde bağlamsal unsur.
28 Şubat MGK kararları	MGK'nın tavsiye/öncelikle dikkate alınma konumu ile icrai yürütme yetkisi ayrılmalıdır.	A: resmî karar; hukukî yorum sonraki yargı kararlarıyla güçlenmiş.
14/28 Mart sivil genelgeleri	Bu genelgelerin BÇG'ye askeri yetki verip vermediği; mahkemeler vermediği sonucuna vardı.	A: belgeler; A: derece mahkemesi/AYM aktarımı.
Batı Çalışma Grubu	BÇG'nin bütün kurumları tek merkezden yönettiği savı ayrıca kanıtlanmalı.	A/B: belgeli yapı ve mahkûmiyetler; geniş komplo savları C-D.
Refah Partisi kapatma davası	Askerî baskı ile anayasal parti kapatma yargısının hukukî konuları ayrıdır.	A: yargısal süreç; AİHM 2003'te m.11 ihlali bulmadı.
Erbakan'ın istifası / hükûmet değişimi	İstifanın gönüllü koalisyon devri mi yoksa baskının sonucu mu olduğu tartışması; ceza yargısı baskı bağlantısını kabul etti.	A: işlemler; A/B: belirli sanıklar bakımından ceza yargısı nedensellik değerlendirmesi.
4306 sayılı Kanun	Reformun eğitimsel hedefleri ile imam-hatip orta kısımlarına etkisi birlikte değerlendirilmeli.	A: kanun ve MEB uygulama kayıtları.
Katsayı	1997'ye geri taşınması kronolojik hata; 28 Şubat sonrası politika zincirinde değerlendirilebilir.	A: TBMM/YÖK kayıtları; 1997 olayı değildir.
PKK / Kuzey Irak	Güvenlik operasyonlarının tüm ayrıntıları ve kayıp sayıları kaynak bazında doğrulanmalı.	A: spesifik olay; genel bilanço için farklı kaynaklar karşılaştırılmalı.
OHAL'in daralması	Terör tehdidinin sona erdiği anlamına gelmez; normalleşmenin kademeli göstergesidir.	A: TBMM kararı.

8.17. 2026’dan Geriye Yargısal Harita: Mahkûmiyet, AYM Denetimi ve 2024 Ceza Kaldırmaları

28 Şubat süreci, onlarca yıl sonra ceza yargısına taşındı. Ankara’daki yargılamalarda bazı eski üst düzey askerler mülga 765 sayılı Türk Ceza Kanunu’nun 147. maddesi kapsamında Türkiye Cumhuriyeti İcra Vekilleri Heyetini cebren ıskat veya vazife görmekten cebren men etme suçundan mahkûm edildi; istinaf ve Yargıtay aşamalarından geçen bazı hükümler kesinleşti. Bu nedenle 28 Şubat’ın “hiçbir mahkeme tarafından darbe/müdahale olarak değerlendirilmediği” iddiası güncel yargısal durumla bağdaşmaz.²⁴⁹

Anayasa Mahkemesi Genel Kurulu 2023’te Çetin Doğan, Ahmet Çörekçi ve Cevat Temel Özkaynak’ın bireysel başvurularında suçta ve cezada kanunilik, hakkaniyete uygun yargılanma, kanuni hâkim ve aynı fiilden iki kez yargılanmama/cezalandırılmama ilkeleri yönünden ihlal bulunmadığına karar verdi. AYM bu bireysel başvurularda yeniden ceza mahkemesi gibi bütün delilleri baştan tartmadı; anayasal hak ihlali iddialarını denetledi. Bu nedenle AYM kararı “tarihin bütün tartışmalarını kapatan nihai tarih hükmü” değil, mahkûmiyetlerin belirli anayasal şikâyetler yönünden denetimidir.²⁵⁰

17 Mayıs 2024’te Cumhurbaşkanı kararıyla aralarında 28 Şubat davası hükümlüsü eski generallerin de bulunduğu bazı kişilerin kalan cezaları, sürekli hastalık ve kocama hâli gerekçesiyle Anayasa’nın 104. maddesi kapsamında kaldırıldı. Bu işlem beraat, mahkûmiyetin bozulması veya suçun ortadan kalkması anlamına gelmez; infaz edilmekte

²⁴⁹ AYM, Cevat Temel Özkaynak [GK], B. No. 2021/32082, 26 Ocak 2023; karar, 28 Şubat ceza yargılamasındaki suç vasfını, hüküm ve kanun yolu aşamalarını ayrıntılı biçimde aktarır. <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2021/32082>

²⁵⁰ AYM, 3 Mayıs 2023 basın duyurusu; Çetin Doğan, Ahmet Çörekçi ve Cevat Temel Özkaynak başvurularında suçta ve cezada kanunilik ve kararda belirtilen diğer şikâyetler yönünden ihlal bulunmadığı. Bu denetim, AYM’nin tarihsel tüm delilleri yeniden tartan bir ceza temyiz mercii olduğu anlamına gelmez. <https://www.anayasa.gov.tr/tr/haberler/bireysel-basvuru-basin-duyurulari/kamuoyunda-28-subat-sorusturmasi-olarak-bilinen-surece-iliskin-kararlar/>

olan kalan cezanın anayasal yetkiyle kaldırılmasıdır. Akademik metinde “affedildiler, dolayısıyla suçsuz bulundular” gibi bir sonuç kurulamaz.²⁵¹

Yargı sürecine yönelik eleştiriler de kayda geçirilmelidir. Sanıklar delillerin hukuka aykırılığı, soruşturma makamlarının bazı mensupları hakkındaki sonraki FETÖ/PDY davaları, fiillerin cebir sayılıp sayılamayacağı ve kanunilik gibi itirazlar ileri sürdüler. Derece mahkemeleri ve AYM çoğunluğu bu itirazların mahkûmiyetleri geçersiz kılmadığı sonucuna vardı; bazı yargısal değerlendirmelerde karşı oylar da bulundu. Bu nedenle rapor, kesinleşen hükmü açıkça belirtirken hukukî tartışmanın varlığını da saklamaz.

8.18. 1997 Ara Değerlendirmesi: 28 Şubat Neyi Kanıtladı, Neyi Kanıtlamadı?

1997’ye ilişkin en güçlü sonuç, seçilmiş hükûmet ile askeri bürokrasinin sıradan bir politika anlaşmazlığının ötesine geçen bir vesayet çatışmasına girdiğidir. BÇG belgeleri, brifingler, zırhlı birlik gösterisinin siyasal bağlamı, hükûmetin sona ermesi ve sonraki ceza yargılamalarının ulaştığı sonuçlar, müdahale olgusunu yalnız siyasi retoriğe bırakmayacak düzeyde kurumsal ve yargısal veri üretmiştir.²⁵²

Buna karşılık 28 Şubat’ın varlığı, Refah Partisi yöneticilerine yöneltilen bütün laiklik eleştirilerinin uydurma olduğu anlamına gelmez. Refah hakkında 1997’de açılan kapatma davası 1998’de kapatma ile sonuçlanmış ve AİHM Büyük Dairesi 2003’te bu kapatmayı Sözleşme’nin örgütlenme özgürlüğü bakımından ihlal saymamıştır.

²⁵¹ T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 17 Mayıs 2024, ‘Cumhurbaşkanı Erdoğan, 14 hükûmlünün cezasını kaldırdı’. Duyuru, kalan cezaların sürekli hastalık/kocama hâli ve Anayasa m.104/16 kapsamında kaldırıldığını bildirir; işlem beraat veya mahkûmiyetin bozulması değildir. <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-14-hukumlunun-cezasini-kaldirdi>

²⁵² AYM, Cevat Temel Özkaynak [GK], B. No. 2021/32082, 26 Ocak 2023: karar, BÇG belgeleri, brifingler ve diğer fiilleri ceza yargılamasının cebir/baskı bağlamında aktarır.

Demokratik sistem, laiklik karşıtı görülen siyasi program ve eylemleri hukuk içinde denetleyebilir. Sorun, bu denetimin askerî zor ve seçilmiş hükûmeti görevden uzaklaştırma baskısıyla ikame edilmesidir.²⁵³

Aynı şekilde 28 Şubat, “bütün sekülerler”, “bütün medya”, “bütün yargı” veya “bütün ordu”yu tek kolektif fail hâline getirmez. Sorumluluk bireyselleştirilmeli; emir, imza, toplantı, belge, fiil ve sonuç bağlantısı gösterilmelidir. Demokratik hafızanın görevi yeni bir kolektif suçlama üretmek değil, askerî vesayetin kurumsal mekanizmasını doğru teşhis etmektir.

1997’nin daha geniş tarihi de 28 Şubat’a indirgenemez. PKK terörü, Kuzey Irak operasyonları, 11 askerin şehit olduğu Cougar vakası, OHAL’in üç ilde kaldırılması ve Susurluk raporunun yayımlanması aynı yılın başka temel hatlarıdır. Türkiye bir yandan silahlı terörle ve hukuk dışı güvenlik ağlarının mirasıyla mücadele ederken, diğer yandan demokratik temsilin askerî-bürokratik sınırlandırılmasıyla karşı karşıya kalmıştır.²⁵⁴

*1997 akademik hükmü: “Postmodern darbe” kavramı, klasik darbelerdeki Meclisin kapatılması veya yönetime doğrudan el koyma modelinin gerçekleşmediğini; fakat seçilmiş yürütmenin askerî güç, bürokratik gözetim ve kamuoyu baskısı araçlarıyla işlevsizleştirilmesini anlatmak için kullanılmıştır. Kavramın siyasi kullanımı tartışılabilir; ancak BÇG’nin belgelendirilmiş faaliyetleri ve kesinleşen ceza hükümleri, 1997’de anayasal sivil üstünlük ilkesinin ağır biçimde ihlal edildiği sonucunu güçlü biçimde desteklemektedir.*²⁵⁵

²⁵³ Refah Partisi kapatma sürecinin ayrı anayasal/yargısal niteliği için AİHM [BD], Refah Partisi ve Diğerleri/Türkiye, 13 Şubat 2003; AİHM kapatmayı m.11 yönünden ihlal saymamıştır. Bu sonuç, askerî-bürokratik baskı yöntemlerinin hukuka uygunluğu hakkında ayrı bir onay değildir.

<https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-60936>

²⁵⁴ 1997’nin diğer ana hatları için bkz. TBMM/MSB Cougar kaydı; TBMM 2 Ekim 1997 OHAL tezkeresi; TBMM Susurluk Araştırma Komisyonu Raporu (S. Sayısı 301). Bu kaynaklar, 1997’nin yalnız 28 Şubat dosyasından ibaret olmadığını gösterir.

²⁵⁵ Bu akademik hüküm; AYM’nin 2023 tarihli 28 Şubat kararlarında aktarılan yargısal olgular, TBMM’nin 1997 tarihli idari/yasama kayıtları, Susurluk Komisyonu ve dönem insan hakları/güvenlik kaynaklarının birlikte okunmasına dayanmaktadır.

9. 1998: Vesayetin Kurumsallaşması, Siyasal Alanın Daralması ve Adana Mutabakatı’na Giden Güvenlik Krizi

9.1. Neden 1998? 28 Şubat’ın Olaydan Kuruma Dönüşmesi

1997’deki 28 Şubat MGK toplantısı, Batı Çalışma Grubu, askerî brifingler ve hükûmet değişikliği siyasal sistem üzerindeki baskının görünür safhasını oluşturmuştu. 1998’de ise aynı tartışmanın ağırlık merkezi değişti. Siyasal sonuçlar artık yalnız askerî açıklamalar veya MGK kararları üzerinden değil; Anayasa Mahkemesi kararı, üniversite idaresi, yükseköğretime geçiş sistemi, Devlet Güvenlik Mahkemeleri ve ifade suçları üzerinden üretildi. Bu nedenle 1998, “vesayet devamı” ifadesinin ancak kurum ve işlem bazında somutlaştırılması hâlinde anlamlı olduğu bir yıldır.

Bu dönüşüm iki yanlış genellemeye kapı açmamalıdır. Birincisi, 1998’de alınan her yargı ve idare kararının askerî talimatla verildiğini varsaymaktır; böyle bir ortak emir-komuta zinciri her dosyada gösterilemez. İkincisi ise kararların biçimsel olarak hukuk kurumu eliyle alınmış olmasını, 28 Şubat’ın oluşturduğu siyasi ve bürokratik baskı ortamından tamamen bağımsız saymaktır. Akademik yöntem, her işlemde yetkili makamı, hukuki dayanağı, delili, siyasi bağlamı ve sonraki yargısal denetimi ayrı ayrı göstermelidir.

9.2. 16 Ocak Refah Partisinin Kapatılması: Yargısal Karar ve Siyasal Bağlam

Anayasa Mahkemesi 16 Ocak 1998’de Refah Partisinin laik Cumhuriyet ilkesine aykırı eylemlerin odağı hâline geldiği gerekçesiyle kapatılmasına karar verdi. Kararın esas ve karar numarası E.1997/1 (Siyasi Parti Kapatma), K.1998/1’dir. TBMM kayıtları ve Yüksek Seçim Kurulu işlemleri de kapatma kararının hemen ardından Refah Partisinin seçim kurullarındaki temsil statüsünün sona

erdirildiğini göstermektedir. Bu olgu “iddia” değil, kesin yargısal karardır.²⁵⁶

Bununla birlikte kararın değerlendirilmesi iki katmanlıdır. Hukuki katmanda, siyasi parti kapatma yetkisi Anayasa Mahkemesine aittir ve dava Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının 1997’de açtığı kapatma davasının sonucudur. Siyasal katmanda ise dava ve karar, 28 Şubat’ın askerî-bürokratik baskı atmosferi içinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla “mahkeme kararı vardır, öyleyse vesayet tartışması yoktur” sonucu kadar “karar bütünüyle askerî emirle verilmiştir” sonucu da mevcut delilin ötesine geçer. Sonraki Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi incelemesi, Refah Partisi kapatmasını Sözleşme’nin örgütlenme özgürlüğü bakımından ayrıca değerlendirmiş ve ihlal sonucuna ulaşmamıştır; bu karar, 1998’in iç siyasi bağlamı ile AİHS denetiminin aynı soru olmadığını gösterir.²⁵⁷

Refah’ın kapatılması, seçmen tabanını ortadan kaldırmadı. Fazilet Partisi 1998 içinde TBMM’de ana muhalefet grubu olarak faaliyet gösterdi; Anayasa Mahkemesinin 1998 tarihli norm denetimi kayıtlarında dahi “Anamuhalefet (Fazilet) Partisi TBMM Grubu” ifadesi yer almaktadır. Böylece 28 Şubat sonrası siyasal İslamın kurumsal temsili yasaklama ile sona ermek yerine yeni parti çatısı altında yeniden örgütlendi.²⁵⁸

9.3. 23 Şubat İstanbul Üniversitesi Genelgesi: Başörtüsünün İdari Yasak Alanına Dönüşmesi

İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü 23 Şubat 1998’de başı örtülü öğrenciler ile sakallı öğrencilerin ders, staj ve uygulamalara kabul edilmemesini öngören bir genelge

²⁵⁶Anayasa Mahkemesi, Refah Partisi, E.1997/1 (Siyasi Parti Kapatma), K.1998/1, 16 Ocak 1998. <https://siyasipartikararlar.anayasa.gov.tr/kbb/SP/1998/1/1>

²⁵⁷Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (Büyük Daire), Refah Partisi (The Welfare Party) and Others v. Turkey, B. No. 41340/98, 41342/98, 41343/98 ve 41344/98, 13 Şubat 2003; Mahkeme Sözleşme’nin 11. maddesinin ihlal edilmediğine karar verdi. <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-60936>

²⁵⁸Anayasa Mahkemesi, E.1998/42, K.1998/65, 16 Ekim 1998. Karar metninde “Anamuhalefet (Fazilet) Partisi TBMM Grubu” ibaresi yer almaktadır. <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/1998/65>

yayımladı. Leyla Şahin/Türkiye dosyasının olgular bölümünde genelgenin metni ve uygulanma biçimi ayrıntılı olarak kayıtlıdır. Üniversite 9 Temmuz 1998 tarihli 11 sayılı kararla da öğrencilerin üniversite mekânlarında dinî, mezhebî, siyasi veya ideolojik aidiyeti simgeleyen kıyafet kullanamayacağı yönündeki kuralları sistemleştirdi.²⁵⁹

Bu kronoloji, başörtüsü meselesinde iki noktayı birlikte göstermektedir. Birincisi, üniversitelerde kıyafet tartışması 1998'de sıfırdan doğmamıştır; Anayasa Mahkemesi ve Danıştay içtihadı ile bazı üniversite uygulamaları daha eski tarihlidir. İkincisi, 23 Şubat 1998 genelgesi, 28 Şubat sonrasında kısıtlamanın günlük eğitim hakkına doğrudan etki eden idari bir forma kavuşmasının önemli örneklerinden biridir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Büyük Dairesi 2005'te Leyla Şahin başvurusunda Sözleşme'nin 9. maddesinin ihlal edilmediğine karar vermiştir. Bu yargısal sonuç, tedbirin dönemin muhafazakâr-dindar öğrencileri üzerindeki toplumsal ve siyasi etkisinin ayrıca tarihsel olarak incelenmesine engel değildir.²⁶⁰

9.4. 30 Temmuz YÖK Katsayı Kararı: Mesleki Yönlendirme mi, Siyasi Sonuç Üreten Eğitim Politikası mı?

Yükseköğretim Kurulu 30 Temmuz 1998'de, öğrencinin ortaöğretimde okuduğu alan/kol/bölümle aynı alandaki yükseköğretim programını tercih etmesi hâlinde ağırlıklı ortaöğretim başarı puanının daha yüksek katsayıyla çarpılmasını öngören sistemi kabul etti. Millî Eğitim Bakanlığının 4 Ocak 2000 tarihli TBMM cevabı bu karar tarihini açık biçimde doğrulamaktadır. Bu nedenle

²⁵⁹Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (Büyük Daire), Leyla Şahin v. Turkey, B. No. 44774/98, 10 Kasım 2005, olgular bölümü: İstanbul Üniversitesi Rektör Yardımcılığının 23 Şubat 1998 tarihli genelgesi ve 9 Temmuz 1998 tarihli üniversite kararı. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70956>

²⁶⁰AIHM (Büyük Daire), Leyla Şahin v. Turkey, B. No. 44774/98, 10 Kasım 2005; Sözleşme'nin 9. maddesi yönünden ihlal bulunmadı. Bu sonuç, 1998 tedbirlerinin tarihsel ve toplumsal etkisine ilişkin ayrı değerlendirmeyi ortadan kaldırmaz. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70956>

katsayı uygulamasını 28 Şubat 1997 MGK kararının doğrudan ve aynı gün yürürlüğe giren bir hükmü gibi anlatmak kronolojik olarak yanlıştır.²⁶¹

Sistem bütün ortaöğretim alanları için genel bir alan içi/alan dışı tercih mantığına dayanıyordu; hukuki metin yalnız imam-hatip mezunlarını isimlendirmiyordu. Bununla birlikte imam-hatip ve diğer meslek lisesi mezunlarının kendi alanları dışındaki yükseköğretim programlarına geçişini dezavantajlı hâle getirdiği için 28 Şubat hafızasında özellikle dinî-mesleki eğitim tartışmasının merkezi unsurlarından biri oldu. Akademik anlatı burada iki uçtan kaçınmalıdır: düzenlemeyi yalnız pedagojik-teknik bir değişiklik saymak siyasi etkisini küçültür; yalnız bir gruba özel yazılmış bir ceza düzenlemesi gibi anlatmak ise kararın genel norm yapısını görünmez kılar.

Kronoloji uyarısı: Sekiz yıllık kesintisiz ilköğretim düzenlemesi 1997 tarihli 4306 sayılı Kanuna; üniversiteye geçişte farklı katsayı kararı 30 Temmuz 1998’e; uygulamanın sınav sonuçlarına belirgin biçimde yansımaları ise 1999 ve sonraki yıllara aittir.

9.5. Recep Tayyip Erdoğan’ın Mahkûmiyeti: İfade Özgürlüğü, DGM ve Siyasi Yasak

İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan, 1997 sonunda Siirt’te yaptığı konuşma nedeniyle Diyarbakır Devlet Güvenlik Mahkemesinde Türk Ceza Kanunu’nun 312. maddesi kapsamında yargılandı ve 1998’de on aylık hapis cezasına mahkûm edildi. TBMM’de kararın hemen ardından yapılan görüşmelerde, cezanın aynı zamanda siyasi haklar ve belediye başkanlığı bakımından sonuç doğuracağı açıkça tartışıldı. Kararın kesinleşmesi ve infazı 1999’a uzanacaktır; 1998 için

²⁶¹TBMM, Millî Eğitim Bakanlığının 4 Ocak 2000 tarihli yazılı cevabı, 21. Dönem, 2. Yasama Yılı, 48. Birleşim. Cevap YÖK karar tarihini 30 Temmuz 1998 olarak verir; 1999 ÖSS’de alan içi 0,5, alan dışı 0,2 ve teknik/meslek lisesi kendi alanında ayrıca 0,15 katsayı uygulamasını açıklar. <https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Tutanak20230120/21/2/48/23e277b2-4b48-41e5-951c-1aad5dd524c1.html>

belirleyici olan, seçilmiş bir büyükşehir belediye başkanının siyasal ifade nedeniyle ceza yargısının merkezine yerleşmesidir.²⁶²

Bu dosya, 28 Şubat sonrası siyasal alanın daralmasının sadece parti kapatma üzerinden işlemediğini gösterir. Aynı dönemde TCK 312 ve Terörle Mücadele Kanunu'nun ifade hükümleri farklı ideolojik çevrelerden siyasetçi, yazar ve aktivistlere karşı uygulanıyordu. Bu nedenle Erdoğan dosyası “yalnız muhafazakâr siyasetçilere özgü” bir ifade rejiminin değil, fakat 28 Şubat ikliminde muhafazakâr siyasi temsil açısından özel sembolik ağırlık kazanan daha geniş bir sınırlayıcı ceza hukuku ortamının parçası olarak okunmalıdır.

9.6. 9 Haziran Incal/Türkiye Kararı: Devlet Güvenlik Mahkemelerindeki Askerî Hâkim Sorunu

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi 9 Haziran 1998 tarihli Incal/Türkiye kararında, İzmir Devlet Güvenlik Mahkemesinin bünyesinde askerî hâkim bulunmasının mahkemenin bağımsızlığı ve tarafsızlığı bakımından Sözleşme'nin 6. maddesini ihlal ettiğine; ayrıca somut olayda ifade özgürlüğünün ihlal edildiğine karar verdi. Karar, 1990'lar boyunca terör, devlet güvenliği ve siyasi ifade davalarının önemli bölümünü gören DGM mimarisinin Avrupa insan hakları hukuku bakımından temel yapısal sorununu görünür kıldı.²⁶³

Incal kararı ile 28 Şubat yargı tartışması özdeş değildir; ancak ortak kurumsal soru açıktır: güvenlik bürokrasisinin yargısal karar süreçlerine hangi ölçüde kurumsal olarak dâhil olabileceği. Türkiye 1999'da Anayasa ve ilgili kanunları değiştirerek DGM'lerdeki askerî hâkimleri sistemden çıkaracaktır. Bu nedenle 1998,

²⁶²TBMM, 28 Nisan 1998, 82. Birleşim: Erdoğan'ın Siirt konuşması nedeniyle verilen 10 aylık hapis cezasına ilişkin görüşme.

²⁶³Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Incal v. Turkey, B. No. 22678/93, 9 Haziran 1998. Mahkeme DGM'de askerî hâkim bulunması nedeniyle bağımsız ve tarafsız mahkeme güvencesi ile somut olayda ifade özgürlüğü bakımından ihlal tespit etti. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58197>

sonraki hukuki reformun yargısal zeminini oluşturan yıl olarak da önem taşır.

9.7. Şemdin Sakık’ın Yakalanması ve “İfade Sızdırma” Tartışması

PKK’nın üst düzey isimlerinden Şemdin Sakık 1998 baharında güvenlik güçlerinin eline geçti. İçişleri Bakanlığının TBMM’ye verdiği resmî cevapta Sakık’ın 15 Nisan 1998’de Diyarbakır İl Jandarma Komutanlığında sorgulandığı, evrakıyla Devlet Güvenlik Mahkemesine sevk edildiği ve tutuklandığı belirtilmektedir. Yakalanma, PKK’ya karşı güvenlik mücadelesi bakımından önemli bir operasyonel başarı olarak kamuoyuna yansıdı.²⁶⁴

Ancak Sakık’a atfedilen ifadelerin henüz hazırlık soruşturması sürerken basına yansması ayrı bir hukuk ve medya sorunu yarattı. TBMM’de çeşitli milletvekilleri, ifadelerin doğruluğu araştırılmadan bazı gazeteci, siyasetçi ve insan hakları savunucularının PKK ile ilişkilendirilerek hedef hâline getirildiğini ileri sürdüler. İçişleri Bakanlığı ise resmî cevaplarında güvenlik birimlerince basına bilgi sızdırıldığı iddiasını reddetti. Dolayısıyla “devlet ifadeleri bilerek servis etti” tezi, dönemin güçlü tartışmalarından biri olmakla birlikte resmî olarak kabul edilmiş ve kesinleşmiş bir olgu değildir.²⁶⁵

9.8. 12 Mayıs Akın Birdal Suikast Girişimi: Sivil Topluma Yönelen Organize Şiddet

İnsan Hakları Derneği Genel Başkanı Akın Birdal 12 Mayıs 1998’de Ankara’daki İHD Genel Merkezinde silahlı saldırıya uğradı ve ağır yaralandı. Olay hemen TBMM

²⁶⁴TBMM / İçişleri Bakanlığı, 20. Dönem, 3. Yasama Yılı, 93. Birleşim, 25 Mayıs 1998: Şemdin Sakık’ın 15 Nisan’da Diyarbakır İl Jandarma Komutanlığında sorgulanması, DGM’ye sevk ve tutuklanması. Bkz. kitabın sonundaki Kaynakça.

²⁶⁵TBMM’deki İçişleri Bakanlığı cevapları, Şemdin Sakık’ın güvenlik birimlerindeki ifadelerinin basına sızdırıldığı iddiasını resmî olarak reddetmektedir. Bu, resmî makamın beyanıdır; sızdırma tartışmasını tarihsel olarak kendiliğinden sona erdiren bağımsız bir yargısal tespit değildir. <https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Tutanak20230120/20/3/108/58bd0f17-95c1-4eed-9b80-a59bab0caba0.html>

gündemine taşındı. İçişleri Bakanlığının sonraki cevabına göre saldırı soruşturmasında 18 kişi yakalanmış, bunlardan 5'i tutuklanmıştı. Human Rights Watch da saldırıyı aynı gün uluslararası kamuoyuna duyurdu ve Birdal'ın insan hakları faaliyetleri nedeniyle hedef alınmış olabileceğine ilişkin ciddi kaygı dile getirdi.²⁶⁶

Saldırının doğrudan failleri ve örgütleyicileri hakkında açılan dava 1999'da mahkûmiyetlerle sonuçlandı ve bazı hükümler Yargıtay tarafından onandı. 2014'te ise "Yeşil" kod adlı Mahmut Yıldırım hakkında saldırıya azmettirme iddiasıyla ayrı bir iddianame kabul edildi. Bu iki katman ayrılmalıdır: Birdal'a saldırının örgütlü niteliği ve bazı faillerin mahkûmiyeti yargısal olgudur; saldırının bütün üst bağlantıları, devlet içindeki olası koruma ilişkileri ve daha geniş siyasi emir zinciri ise aynı ölçüde kesinleşmiş değildir.²⁶⁷

9.9. "Andıç" Dosyası: Hedef Gösterme İddiası ile Suikastın Cezaî Nedenselliğini Ayırmak

1998'in en tartışmalı başlıklarından biri, Şemdin Sakık'a atfedilen ifadeler üzerinden gazeteci, yazar, insan hakları savunucusu ve bazı sivil çevrelerin "PKK ile bağlantılı" gösterildiği iddia edilen psikolojik harekât/andıç faaliyetleridir. Sonraki yıllarda TBMM'de yapılan konuşmalarda 1998 "andıç"ı askerî vesayet ve hedef gösterme tartışmasının örneklerinden biri olarak anıldı; Akın Birdal da kendi saldırısının zeminini bu kampanyayla ilişkilendirdi.²⁶⁸

²⁶⁶TBMM Tutanak Dergisi, 20. Dönem, 3. Yasama Yılı, 108. Birleşim: İçişleri Bakanlığı cevabı, Birdal saldırısıyla ilgili 18 kişinin yakalandığını ve 5'inin tutuklandığını kaydeder. 98. Birleşimde ayrıca Meclis araştırması önergesi vardır. Bağlantılar için bkz. kitabın sonundaki Kaynakça.

²⁶⁷Anadolu Ajansı, 25 Temmuz 2014, "Yeşil hakkında iddianame kabul edildi." Haber ana davadaki mahkûmiyetleri özetler ve Mahmut Yıldırım hakkında azmettirme iddiasıyla hazırlanan ayrı iddianamenin kabulünü bildirir. İddianame, kesinleşmiş mahkûmiyet değildir. Bağlantı için bkz. kitabın sonundaki Kaynakça.

²⁶⁸TBMM/İçişleri Bakanlığı, 108. Birleşim (1998) ve TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu, Akın Birdal dinlemesi, 2 Kasım 2012. İlk kayıt sızdırma iddiasını reddeden resmî cevabı, ikincisi Birdal'ın "andıç" anlatımını içerir; bu malzeme doğrudan cezaî emir bağı kurmaz. Bağlantılar için bkz. kitabın sonundaki Kaynakça.

Ancak tarihsel ve hukukî delil standardı daha dar bir cümle gerektirir. Bir kişi veya kurumun basında kriminalize edilmesi ile daha sonra o kişiye saldırı yapılması, arada siyasal ve toplumsal nedensellik ihtimalini güçlendirebilir; ceza hukuku anlamında azmettirme veya emir zincirinin kurulabilmesi için ise talimat, irtibat, planlama veya maddi yardım delili gerekir. Nitekim İçişleri Bakanlığı 8 Haziran 1998 tarihli TBMM cevabında Birdal suikastı ile Sakık’ın ifadeleri arasında bağlantıya dair bilgi bulunmadığını bildirmiştir. Bu resmî cevap da tek başına nihai gerçek değildir; fakat “andıç doğrudan suikast emridir” şeklindeki kesin hükmün mevcut kaynak sınırını aştığını gösterir.

9.10. 1998 Güvenlik Cephesi: PKK ile Mücadelede Dış Coğrafyanın Belirleyici Hâle Gelmesi

1998’de PKK ile silahlı çatışma sürerken güvenlik stratejisinin dış coğrafya boyutu daha belirgin hâle geldi. Kuzey Irak operasyonları, örgütün lojistik alanlarını sınırlamaya yönelik baskı ve Suriye’nin Abdullah Öcalan’a sağladığı barınma imkânına ilişkin uzun süredir devam eden Türk itirazları, yılın sonbaharında devletler arası kriz düzeyine ulaştı. Güvenlik meselesi böylece yalnız iç hukuk, OHAL veya sınır ötesi harekât sorunu olmaktan çıkarak doğrudan Türkiye–Suriye ilişkilerinin merkezine yerleşti.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin daha sonra Öcalan/Türkiye dosyasında kaydettiği olguya göre Abdullah Öcalan 9 Ekim 1998’de uzun yıllar bulunduğu Suriye’den çıkarıldı. Bu tarih, Türkiye’nin Suriye üzerindeki askerî-diplomatik baskısının somut sonucunun ortaya çıktığı kritik kırılma noktasıdır. Öcalan’ın sonraki Rusya–İtalya–Yunanistan/Kenya hattı ve 1999’da yakalanması ise bir sonraki yılın dosyasına aittir.²⁶⁹

²⁶⁹AIHM, Öcalan v. Turkey [GC], B. No. 46221/99: olgular bölümünde Öcalan’ın 9 Ekim 1998’de uzun yıllar bulunduğu Suriye’den ayrıldığı/çıkarıldığı kayıtlıdır. Bağlantı için bkz. kitabın sonundaki Kaynakça.

9.11. 19-20 Ekim Adana Güvenlik Görüşmeleri ve Mutabakatın İçeriği

Türkiye ve Suriye heyetleri 19-20 Ekim 1998'de Adana'da güvenlik toplantısı yaptı. Dışişleri Bakanlığının yayımladığı toplantı tutanağına göre Suriye tarafı, Abdullah Öcalan'ın artık Suriye'de bulunmadığını ve ülkeye yeniden alınmayacağını; PKK kamplarının faal olmadığını ve yeniden faaliyete geçmesine izin verilmeyeceğini teyit etti. Metinde Suriye, PKK'yı terör örgütü olarak tanıdığını; kendi topraklarından Türkiye'nin güvenlik ve istikrarını tehdit eden faaliyetlere, silah-lojistik-mali destek ve propaganda faaliyetlerine izin vermeyeceğini kabul etti.²⁷⁰

Metin ayrıca iki ülkenin üst düzey güvenlik makamları arasında doğrudan telefon hattı kurulması, diplomatik misyonlarda özel temsilciler belirlenmesi ve alınan tedbirlerin uygulanmasını izleyecek mekanizmalar üzerinde çalışılması gibi somut iş birliği araçları içeriyordu. Bu nedenle Adana düzenlemesini sadece genel bir "iyi komşuluk" bildirisi gibi okumak doğru değildir; terörle mücadele yükümlülüklerini ve uygulama mekanizmalarını içeren spesifik güvenlik metnidir.

Bununla birlikte 1998 metninden sonraki yıllardaki bütün Suriye politikalarını otomatik olarak türeten geniş yorumlardan kaçınılmalıdır. Bu bölüm yalnız 1998 tarihli tutanağın açık hükümlerini esas alır. Metnin sonraki dönemlerde sınır ötesi askerî müdahale bakımından nasıl yorumlandığı, 1998'de tarafların üzerinde açıkça anlaştığı hükümlerle aynı şey değildir.

9.12. Adana Mutabakatı'nın Siyasal Anlamı: Askerî Gerilimden Güvenlik Diplomasisine

1998 sonbaharındaki Suriye krizi, Türkiye'nin 1990'lar güvenlik siyasetinde dikkat çekici bir model değişimini

²⁷⁰T.C. Dışişleri Bakanlığı, 20 Ekim 1998, Adana Özel Güvenlik Toplantısı açıklaması ve tutanağı. Belge 19-20 Ekim görüşmelerini ve Suriye'nin Öcalan/PKK konusunda üstlendiği güvenlik taahhütlerini içerir. Bağlantı için bkz. kitabın sonundaki Kaynakça.

gösterir. Ankara, PKK’ya verilen desteği yalnız sınır içinde mücadele edilecek terör sorunu olarak değil, komşu devletin sorumluluğu ve devletler arası güvenlik meselesi olarak tanımladı. Askerî caydırıcılık söylemi ile Mısır ve İran’ın arabuluculuk kanalları eş zamanlı çalıştı ve sonuç yazılı güvenlik taahhütlerine bağlandı.²⁷¹

Bu sonuç, terörle mücadelede güç kullanımının tek araç olmadığını da gösterir. Askerî kapasite, diplomatik baskı, üçüncü ülke arabuluculuğu ve izleme mekanizması aynı strateji içinde birleşmiştir. 1998’in bu dış politika boyutu, 1999’da Öcalan’ın yakalanmasına uzanan güvenlik zincirinin anlaşılması bakımından temel geçiş noktasıdır.

9.13. Türkbank Skandalı ve 55. Hükûmetin Düşmesi: Susurluk Sonrası “Çete–Siyaset–Ekonomi” Krizinin Yeni Biçimi

1998’in son çeyreğinde Türkbank’ın özelleştirilmesi etrafındaki iddialar, 1996 Susurluk kazasıyla görünür hâle gelen siyaset–yeraltı dünyası–kamu gücü ilişkisi tartışmasını ekonomik karar alanına taşıdı. TBMM’de DYP, Fazilet Partisi ve CHP gruplarınca Başbakan Mesut Yılmaz ve Devlet Bakanı Güneş Taner hakkında gensoru önergeleri verildi; bu önergelerde mafya ve çete liderleriyle ilişkiler, ihaleyi yönlendirme ve kamu menfaatini korumama iddiaları ileri sürüldü.²⁷²

25 Kasım 1998’de TBMM’de yapılan güvensizlik oylaması sonucunda 55. Hükûmet parlamenter desteğini kaybetti. Bu gelişme 1998’in yalnız 28 Şubat’ın devamı veya PKK/Suriye krizi üzerinden okunamayacağını gösterir. Devletin meşruiyet krizinin üçüncü hattı yolsuzluk, özelleştirme, siyaset ve organize suç ilişkileri

²⁷¹T.C. Dışişleri Bakanlığı, 20 Ekim 1998, Adana Özel Güvenlik Toplantısı tutanağı. Metnin 1998’de açıkça kararlaştırılan hükümleri ile sonraki dönemlerde yapılan daha geniş jeopolitik yorumlar ayrılmalıdır. Bağlantı için bkz. kitabın sonundaki Kaynakça.

²⁷²TBMM Tutanak Dergisi, 20. Dönem, 4. Yasama Yılı, 21. Birleşim, 23 Kasım 1998: Türkbank ihalesi bağlamında Başbakan Mesut Yılmaz ve Devlet Bakanı Güneş Taner hakkındaki gensoru görüşmeleri. Bağlantı için bkz. kitabın sonundaki Kaynakça.

iddialarıydı. 1999'a girilirken Türkiye, aynı anda güvenlik tehdidi, askerî-bürokratik vesayet tartışması, ifade ve temsil krizi ile hükûmet istikrarsızlığını taşıyordu.²⁷³

9.14. 1998'in Birleşik Okuması: Üç Ayrı Krizin Aynı Devlet Yapısında Kesişmesi

1998'i bütüncül okumak için üç ayrı krizi birbirine karıştırmadan birlikte görmek gerekir. Birinci kriz demokratik temsil ve laiklik eksenindedir: Refah'ın kapatılması, başörtüsü genelgesi, katsayı kararı ve Erdoğan'ın mahkûmiyeti. İkinci kriz güvenlik eksenindedir: PKK ile mücadele, Şemdin Sakık'ın yakalanması, Öcalan'ın Suriye'den çıkarılması ve Adana Mutabakatı. Üçüncü kriz ise devletin temizliği ve siyasi hesap verebilirlik eksenindedir: Akın Birdal'a saldırı, "andıç" tartışması, Susurluk'un çözölemeyen mirası ve Türkbank skandalı.

Bu üç krizin aktörleri ve hukuk rejimleri farklıdır; birbirlerini otomatik olarak kanıtlamazlar. Fakat ortak sonuçları siyasal güvenin aşınmasıdır. Yurttaş açısından devlet bir yandan terör tehdidine karşı güvenlik üretmeye çalışırken, öte yandan siyasal temsilin sınırları, yargının bağımsızlığı, üniversite özgürlükleri ve kamu ihalelerinin temizliği konusunda yeni soru işaretleri üretmiştir. 1998'in "sancılı" niteliği, tam da bu eş zamanlı ve farklı meşruiyet sorunlarının üst üste binmesinde yatar.

²⁷³TBMM Tutanak Dergisi, 20. Dönem, 4. Yasama Yılı, 25. Birleşim, 25 Kasım 1998: açık oylamalar sonucunda Güneş Taner'in bakanlıktan ve Mesut Yılmaz başkanlığındaki Bakanlar Kurulunun görevden düştüğü kayda geçirilmiştir. Bağlantı için bkz. kitabın sonundaki Kaynakça.

9.15. 1998 Kronolojisi: Siyasi, Hukuki ve Güvenlik Kırılmaları

Tablo 9.15-A — 1998 Kronolojisi: Tarih ve olay/gelişme²⁷⁴

Tarih	Olay / gelişme
16 Ocak	Refah Partisinin Anayasa Mahkemesince kapatılması
23 Şubat	İstanbul Üniversitesi başörtüsü/sakal genelgesi
Nisan ortası	Şemdin Sakık'ın yakalanması ve DGM süreci
Nisan 1998	Recep Tayyip Erdoğan hakkında DGM mahkûmiyeti
12 Mayıs	Akın Birdal'a silahlı saldırı
9 Haziran	İncal/Türkiye AİHM kararı
9 Temmuz	İstanbul Üniversitesi 11 sayılı karar
30 Temmuz	YÖK farklı katsayı kararı
Yaz-sonbahar	"Andıç" ve hedef gösterme tartışmaları
9 Ekim	Abdullah Öcalan'ın Suriye'den çıkarılması
19–20 Ekim	Adana güvenlik görüşmeleri
13 Ekim sonrası	Türkbank kasetleri ve siyasi kriz
23 Kasım	Türkbank gensorularının görüşülmesi
25 Kasım	55. Hükûmetin güven kaybı

Tablo 9.15-B — 1998 Kronolojisi: Kategori ve akademik not

Tarih	Kategori	Akademik not
16 Ocak	Siyasi/yargısal	E.1997/1, K.1998/1. Kesin yargısal karar; 28 Şubat bağlamı ayrıca değerlendirilmelidir.
23 Şubat	Üniversite/idari	Ders, staj ve uygulamalara kabul bakımından kısıtlama; Leyla Şahin dosyasının merkezindeki düzenleme.
Nisan ortası	Güvenlik/yargı	15 Nisan'da Diyarbakır Jandarma sorgusu resmî TBMM cevabında kayıtlı.
Nisan 1998	İfade/siyaset	Siirt konuşması nedeniyle 10 ay hapis; siyasi haklara etkisi TBMM'de tartışıldı.

²⁷⁴1998 kronolojisi; AYM Refah Partisi kapatma kararı, AİHM Leyla Şahin/İncal/Öcalan kararları, TBMM'nin Erdoğan–Sakık–Birdal–Türkbank kayıtları ve T.C. Dışişleri Bakanlığının 20 Ekim 1998 Adana tutanağının birlikte karşılaştırılmasıyla oluşturulmuştur. Ayrıntılı künyeler kitabın sonundaki Kaynakça bölümündedir.

Tarih	Kategori	Akademik not
12 Mayıs	Siyasi şiddet	İHD Genel Merkezinde ağır yaralandı; soruşturma kısa sürede çok sayıda şüpheliye ulaştı.
9 Haziran	Yargı/insan hakları	DGM'de askerî hâkim bulunması bağımsız ve tarafsız mahkeme güvencesi bakımından ihlal.
9 Temmuz	Üniversite/ıdari	Kıyafet kuralları üniversite genelinde daha sistematik hâle getirildi.
30 Temmuz	Eğitim/siyaset	Alan içi tercihe yüksek, alan dışı tercihe daha düşük ağırlık sistemi; 1999 sınav rejimine taşındı.
Yaz-sonbahar	Asker-sivil ilişkisi/medya	Sonraki TBMM tartışmalarında vesayet örneği olarak anıldı; Birdal saldırısıyla cezaî emir bağı kesinleşmiş değildir.
9 Ekim	Dış güvenlik	AİHM Öcalan dosyasında tarih ve Suriye'den ayrılış olgusu kayıtlı.
19-20 Ekim	Dış politika/güvenlik	Suriye'nin PKK faaliyetlerini engelleme ve Öcalan'ı ülkeye almama taahhütleri.
13 Ekim sonrası	Yolsuzluk/siyaset	İhale ve siyaset-mafya ilişkisi iddiaları gensoru sürecini hızlandırdı.
23 Kasım	Parlamentar denetim	Yılmaz ve Taner hakkında güvensizlik önergeleri Genel Kurula taşındı.
25 Kasım	Hükûmet krizi	TBMM güvensizlik oylamasıyla Mesut Yılmaz hükûmeti düştü; 1999 geçişi başladı.

9.16. Karşılaştırmalı Delil ve Sorumluluk Analizi

Tablo 9.16-A — Olay-Kurum-Delil Matrisi: Kesinleşen/güçlü olgu²⁷⁹

Dosya	Kesinleşen / güçlü olgu
Refah Partisi kapatma	AYM kararı ve TBMM/YSK kayıtları kesin
Fazilet Partisi	1998'de TBMM ana muhalefet grubu olarak resmi kayıtlarda mevcut
Başörtüsü genelgesi	23.2.1998 genelgesi ve 9.7.1998 üniversite kararı AİHM dosyasında
YÖK katsayı	30.7.1998 karar tarihi MEB/TBMM cevabıyla sabit

²⁷⁹Delil sınıfları bu çalışmanın yöntem bölümündeki A-D derecelendirmesine göre verilmiştir. "Olay/işlem kesinliği" ile "daha geniş amaç, emir zinciri veya siyasi koordinasyon iddiası" aynı delil düzeyinde kabul edilmemiştir. Matris, 9.2-9.14'te kaynaklandırılan AYM, AİHM, TBMM ve Dışişleri kayıtlarının sentezidir.

Dosya	Kesinleşen / güçlü olgu
Erdoğan mahkûmiyeti	DGM’nin 10 aylık hapis kararı TBMM’de döneminde kayda geçti
Incal/Türkiye	AİHM, DGM bağımsız/tarafsızlığı ve ifade özgürlüğünde ihlal buldu
Şemdin Sakık ifadeleri	Sorgu ve tutuklama resmî; basına sızma iddiası tartışmalı
Akın Birdal saldırısı	Saldırı, tutuklamalar ve sonraki mahkûmiyetler belgeli
1998 “Andıç”	Sonraki TBMM tartışmaları ve tanıklıklarda belgeli siyasi mesele
Öcalan’ın Suriye’den çıkışı	9.10.1998 tarihi AİHM Öcalan dosyasında
Adana Mutabakatı	Dışişleri Bakanlığı yayımlı 20.10.1998 tutanağı
Türkbank ve hükûmet	Gensorular ve 25.11.1998 oylaması TBMM tutanaklarında

Tablo 9.16-B — Olay–Kurum–Delil Matrisi: Tartışma sınırı ve hukuk durumu

Dosya	Tartışma ve sınır	Delil / hukuk durumu
Refah Partisi kapatma	28 Şubat siyasi bağlamının karar üzerindeki etkisinin derecesi	Kapatma: A; geniş “askerî talimat” tezi: C–D
Fazilet Partisi	Refah’ın “devamı” sayılmasının hukukî sonuçları daha sonra 2001 dosyasına taşınır	Kurumsal varlık: A; siyasi süreklilik yorumu: B–C
Başörtüsü genelgesi	Tedbirin demokratik gerekliliği ve toplumsal etkisi	İşlem: A; AİHM ihlal yok kararı: A
YÖK katsayı	Genel mesleki yönlendirme ile imam-hatipler üzerindeki özel siyasi etki	Karar tarihi: A; amaç isnadı: C
Erdoğan mahkûmiyeti	İfade özgürlüğü–kamu düzeni dengesi ve siyasi sonuç	Mahkûmiyet: A; 28 Şubat emir zinciri iddiası: D
Incal/Türkiye	Kararın bütün DGM dosyalarına otomatik etkisi yok	AİHM ihlali: A
Şemdin Sakık ifadeleri	Sızdırmanın kaynağı ve amacı	Yakalanma/sorgu: A; devletçe servis iddiası: C
Akın Birdal saldırısı	Üst azmettirici ağ ve devlet bağlantısının kapsamı	Saldırı/faillerin bir bölümü: A; üst ağ: B–C

Dosya	Tartışma ve sınır	Delil / hukuk durumu
1998 “Andıç”	Birdal saldırısıyla doğrudan cezai nedensellik	Andıç tartışması: B–C; doğrudan emir bağı: C–D
Öcalan’ın Suriye’den çıkışı	Çıkış kararında baskı araçlarının görelî payı	Çıkış: A; ayrıntılı nedensel ağırlık: B
Adana Mutabakatı	Metnin sonraki dönemlerde sınır ötesi güç kullanımına genişletilmesi	1998 hükümleri: A; sonraki geniş yorumlar: ayrı inceleme
Türkbank ve hükûmet	Cezai sorumluluk ile siyasi sorumluluğun ayrılması	Hükûmetin düşmesi: A; suç isnatları: dosya bazlı

9.17. 1997–1998 Geçiş Modeli: Açık Askerî Baskıdan Dağıtılmış Kurumsal Baskıya

1997 ile 1998 arasındaki en önemli süreklilik, siyasal alanın güvenlik kavramları üzerinden yeniden tanımlanmasıdır. En önemli değişiklik ise yöntemdedir. 1997’de askerî brifing, MGK, BÇG ve hükûmet krizi görünür araçlardı. 1998’de parti kapatma, üniversite genelgesi, katsayı, DGM yargılamaları ve medya kampanyaları daha dağınık ve kurumsal araçlar hâline geldi. Bu nedenle “28 Şubat 1998’de de aynen devam etti” cümlesi ancak hangi kurumun hangi işlemi yaptığı gösterilirse bilimsel değer taşır.

Bu model, bütün kurumların tek iradeye bağlandığını varsaymaz. Anayasa Mahkemesi, YÖK, üniversite rektörlüğü, DGM, Genelkurmay, medya kuruluşları ve hükûmet farklı hukukî statülere ve karar mekanizmalarına sahipti. Ancak aynı dönemde laiklik ve “irtica tehdidi” söyleminin kurumlar arası ortak meşrulaştırıcı çerçeveye dönüşmesi, birbirinden bağımsız işlemlerin benzer siyasi sonuçlar üretmesine yol açabildi. Analitik olarak bu durum “örgütsel komuta”dan çok “nedensel yakınsama” kavramıyla açıklanmalıdır.

9.18. 2026’dan Geriye Yargısal ve Kurumsal Durum

Refah Partisinin 1998’de kapatılması iç hukukta kesinleşmiş tarihsel yargı kararıdır; Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Büyük Dairesi de 2003’te kapatmanın

Sözleşme’nin 11. maddesini ihlal etmediği sonucuna varmıştır. Başörtüsü bakımından Leyla Şahin dosyası, 23 Şubat 1998 İstanbul Üniversitesi genelgesini doğrudan incelemiş ve Büyük Daire 2005’te 9. madde yönünden ihlal bulmamıştır. Bu kararlar, 28 Şubat dönemine ilişkin demokratik meşruiyet, siyasal temsil ve sosyal dışlanma tartışmalarını ortadan kaldırmaz; yalnız belirli işlemlerin AİHS denetimindeki hukukî sonucunu gösterir.²⁷⁶

Akın Birdal saldırısında ana davada bir dizi sanık hakkında mahkûmiyet kurulmuş ve Yargıtay bazı hükümleri onamıştır. 2014’te Mahmut Yıldırım hakkında azmettirme iddiasıyla ayrı iddianame kabul edilmesi, saldırının üst bağlantıları bakımından soruşturma arayışının yıllar sonra da sürdüğünü gösterir. Bununla birlikte bu sonraki dosyalar, kamuoyunda dile getirilen bütün “derin devlet/andıç” bağlantılarının yargısal olarak kanıtlandığı anlamına gelmez.²⁷⁷

Incal kararı ise kurumsal sonuç üretmiş; 1999’da Anayasa değişikliği ve kanun değişiklikleriyle Devlet Güvenlik Mahkemelerindeki askerî hâkim üyelikleri sona erdirilmiştir. Böylece 1998’de tespit edilen bağımsız ve tarafsız mahkeme sorunu, bir sonraki yıl anayasal düzenleme ile giderilmeye çalışılmıştır. Adana metni de 1998’in somut güvenlik-diplomasi belgesi olarak geçerliliğini tarihsel kaynak değeriyle korur; sonraki dönemlerde metne yüklenen yeni askerî veya jeopolitik anlamlar 1998 hükümlerinden ayrı değerlendirilmelidir.²⁷⁸

²⁷⁶1998 bölümünün sonraki yargısal görünümü için bkz. AYM Refah Partisi, E.1997/1, K.1998/1; AİHM Refah Partisi ve Diğerleri/Türkiye [BD], 13 Şubat 2003; AİHM Leyla Şahin/Türkiye [BD], 10 Kasım 2005. İlgili bağlantılar kitabın sonundaki Kaynakça bölümündedir.

²⁷⁷Akın Birdal saldırısının sonraki yargısal seyri için Anadolu Ajansı’nın 25 Temmuz 2014 tarihli yargı dosyası derlemesi; “Yeşil” kod adlı Mahmut Yıldırım hakkındaki ayrı iddianame bir isnattır ve ana davadaki kesinleşmiş mahkûmiyetlerle aynı delil statüsünde değildir. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/yesil-hakkinda-iddianame-kabul-edildi/137960>

²⁷⁸AİHM, Incal/Türkiye, B. No. 22678/93, 9 Haziran 1998; T.C. Dışişleri Bakanlığı, 20 Ekim 1998 Adana güvenlik toplantısı tutanağı. Sonraki mevzuat ve jeopolitik yorumlar, 1998’deki karar ve mutabakat hükümlerinden ayrı tarihsel katmanlardır.

9.19. 1998 Ara Değerlendirmesi: Devlet Güvenlik Üretirken Demokratik Alan Neden Daraldı?

1998'in temel paradoksu, devletin PKK'ya karşı dış güvenlik alanında ölçülebilir sonuç üretirken iç siyasal alanda demokratik güven krizini derinleştirmesidir. Şemdin Sakık'ın yakalanması, Öcalan'ın Suriye'den çıkarılması ve Adana Mutabakatı terörle mücadele kapasitesinin arttığını gösteren somut gelişmelerdir. Buna karşılık parti kapatma, siyasi ifadeye hapis, üniversiteye giriş ve kıyafet düzenlemeleri, DGM'lerin bağımsızlığına ilişkin AİHM kararı ve Akın Birdal'a saldırı farklı toplum kesimlerinde devletin tarafsızlığı ve hukukî sınırları hakkında kuşku üretti.²⁷⁹

Laiklik ilkesini savunmak ile askerî-bürokratik vesayeti savunmak aynı şey değildir. Refah Partisinin kimi söylem ve politikalarına yöneltlen demokratik eleştiriler meşrudur; AİHM'nin kapatma kararına ilişkin sonraki değerlendirmesi de göz ardı edilemez. Fakat laikliği koruma amacı, seçilmiş siyasetin askerî baskı altında şekillendirilmesini, bütün dindar öğrencilerin potansiyel rejim tehdidi gibi görülmesini veya düşünce açıklamalarının gereksiz biçimde ceza hukukuna taşınmasını kendiliğinden meşrulaştırmaz. Aynı şekilde 28 Şubat eleştirisi de PKK terörünün gerçekliğini, radikal dinî siyasete ilişkin demokratik kaygıları veya devletin meşru güvenlik yükümlülüğünü yok saymamalıdır.

1998, bu nedenle 1990'ların "karanlık" tarihinin yalnız faili meçhuller ve silahlı çatışmalarla yazılamayacağını gösterir. Siyasal şiddet, bazen doğrudan kurşun ve bomba biçiminde; bazen de temsil, ifade, eğitim ve yargı alanlarını güvenlik mantığıyla daraltan kurumsal süreçler biçiminde toplumsal sonuç üretmiştir. Bu iki alanın hukukî niteliği aynı değildir; fakat demokratik devlet kapasitesinin değerlendirilmesinde birlikte incelenmeleri gerekir.

²⁷⁹1998 akademik hükmü, bölümde ayrı ayrı kaynaklandırılan dört ana kayıt grubunun sentezidir: AYM/AİHM yargı kararları; TBMM yasama ve denetim kayıtları; Dışişleri Bakanlığının Adana tutanağı; Akın Birdal dosyasında daha sonraki yargısal durum için güvenilir ajans kaydı. Bu sentez ortak bir emir-komuta merkezi iddiası olarak okunmamalıdır.

10. 1990–1998: BÜTÜNCÜL SONUÇ VE AKADEMİK HÜKÜM

10.1. Dokuz Yılnın Bütüncül Hükmü

1990–1998 Türkiye’si, tek bir failin yönettiği yekpare bir şiddet düzeni değil; silahlı örgüt eylemlerinin, devletle ilişkilendirilen hukuk dışı yapılanma iddialarının, bazı dosyalarda resmî ve yargısal olarak ortaya konan hukuk dışı ilişkilerin, kurumsallaşmış cezasızlığın ve askerî-bürokratik vesayetin birbirini beslediği, ancak aynı zincire bağlanamayan paralel krizlerin devridir. PKK, Dev-Sol/DHKP-C ve Türkiye Hizbullahı gibi yapıların sivil-resmî ayrımı gözetmeyen saldırıları açık bir terör suçu olarak dururken; faili meçhul cinayetler, zorla kaybetmeler, devlet görevlileriyle ilişkilendirilen hukuk dışı eylemler ve demokratik siyasete yönelik vesayet mekanizmaları hukuk devleti üzerinde ağır bir aşınma yaratmıştır.²⁸⁰

Her faili meçhulü, her yargı kararını veya her vesayet müdahalesini tek bir gizli merkezin ürünü saymak kolayla kaçmaktır. Gerçek şudur: Farklı failler aynı emir zincirinin parçaları değildi; fakat denetimsizlik, güvenlikçi siyaset, kurumsal kapalılık ve geciken adalet, birbirinden ayrı krizlerin yıkıcılığını çarpan etkisiyle büyüten ortak bir sistem patolojisi yarattı.²⁸¹

²⁸⁰Bu bütüncül sonuç, 1990–1998 yıllık bölümlerde ayrı ayrı kaynaklandırılan olay ve kurumsal süreçlerin sentezidir. Başlıca kurumsal eşikler arasında AİHM’nin Benzer ve Diğerleri/Türkiye ile Şimşek ve Diğerleri/Türkiye kararları, TBMM Susurluk Araştırma Komisyonu Raporu ve AYM’nin Cevat Temel Özkaynak kararı bulunmaktadır. Bu kaynak kümeleri farklı hukukî sorumluluk türlerini gösterir; tek bir ortak fail zinciri kurmaz.

²⁸¹Silahlı örgüt şiddeti ile güvenlik güçlerine isnat edilen ihlallerin birlikte fakat ayrı sorumluluk kategorilerinde değerlendirilmesine örnek olarak bkz. Human Rights Watch, Weapons Transfers and Violations of the Laws of War in Turkey, 1995, <https://www.hrw.org/reports/1995/Turkey.htm>; AİHM, Benzer ve Diğerleri/Türkiye, B. No. 23502/06, 12 Kasım 2013, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-128036>.

10.2. Dönemin Dört Evresi: Şiddetin Ayrı Failleri, Krizin Ortak Zemini

Dokuz yıllık dönem, doğrusal ilerleyen tek bir çatışma çizgisi oluşturmaz. 1990–1992’de hedefli suikastlar ve kırsala yayılan çatışma öne çıkarken; 1993–1995 arasında toplu katliamlar, faili meçhuller, zorla kaybetmeler ve siyasal temsil krizleri eşzamanlı olarak patlak verdi. 1996, Susurluk kazasıyla birlikte hukuk dışı güvenlik ağlarının resmî soruşturma alanına çarptığı bir eşik oldu. 1997–1998 ise içeride askerî-bürokratik vesayetlin siyasal alanı daralttığı, dışarıda ise Suriye’ye yönelik diplomatik-askerî baskının (Adana Mutabakatı) devlet kapasitesini farklı bir düzleme taşıdığı kapanış evresidir.

Tablo 10.2-A — Dört Evreli Dönem Haritası: Evre ve baskın dinamik²⁸²

Evre	Baskın dinamik
1990–1992	Hedefli suikastlar, kırsal çatışmanın genişlemesi, kentlere taşınan şiddet
1993–1995	Toplu saldırılar, faili meçhuller, zorla kaybetmeler, siyasi temsil krizleri
1996	Susurluk, siyasi parçalanma ve farklı şiddet rejimlerinin aynı yıl içinde görünürleşmesi
1997–1998	28 Şubat süreci, kurumsal vesayet tartışması, parti kapatma, eğitim ve yükseköğretim kararları; Suriye-PKK gerilimi

Tablo 10.2-B — Dört Evreli Dönem Haritası: Kurumsal karşılık ve demokratik/hukukî sonuç

Evre	Kurumsal karşılık	Demokratik / hukukî sonuç
1990–1992	Terörle mücadele mevzuatı, OHAL ve sınır ötesi güvenlik kapasitesinin genişlemesi	Güvenlik-hak dengesi tartışmasının sertleşmesi; soruşturma ve delil sorunlarının görünürleşmesi

²⁸²Dört evreli dönem haritası, bu çalışmanın 1990–1998 yıllık bölümlerinde doğrulanan olay, mevzuat, yargı ve parlamento kayıtlarının analitik sentezidir. Tablo yeni bir olay isnadı üretmemekte; önceki bölümlerde ayrı ayrı kaynaklandırılan kırılmaları dönemler arası karşılaştırma için özetlemektedir.

Evre	Kurumsal karşılık	Demokratik / hukukî sonuç
1993–1995	Güvenlik politikasının sertleşmesi, dokunulmazlık ve parti kapatma süreçleri, geniş operasyonlar	Cezasızlık algısının derinleşmesi; seçici hafıza ve kurumsal güven kaybı
1996	Meclis araştırması, adli soruşturmalar ve devlet içi hukuk dışı ilişki tartışması	Hukuk devleti ve hesap verebilirlik sorununun sistemik nitelik kazanması
1997–1998	MGK/BÇG eksenî, yargısal ve idari kararlar; dış güvenlikte diplomatik baskı ve Adana Mutabakatı	Sivil siyasetin daralması ile güvenlik diplomasisinin eş zamanlı ilerlemesi; demokratik meşruiyet tartışmasının merkezileşmesi

Bu evreler birbirinden kopuk değildir; ancak birbirinin yerine de geçirilemez. Terör saldırısı, hukuk dışı infaz, zorla kaybetme, toplumsal linç, parti kapatma kararı ve askerî-bürokratik müdahale farklı hukuk kategorileridir. Dönemin sistemik niteliği, bu fillerin aynı merkezden çıkmasında değil; her birinin zayıflayan denetim, sertleşen güvenlik dili ve aşınan kurumsal güven içinde birbirinin siyasal sonuçlarını ağırlaştırmasında yatar.²⁸³

10.3. Susurluk: Düğümün Görünür Hâle Geldiği Eşik

Susurluk, 1990’ların ilk yarısına yayılan bütün faili meçhul cinayetleri tek hamlede açıklayan bir “anahtar” değildir. Onu tarihsel bir eşik kılan şey; siyasetçi, güvenlik bürokrasisi, itirafçı ve organize suç çevreleri arasındaki hukuk dışı ortaklığı söylenti boyutundan çıkarıp, resmî ve yargısal bir soruşturma mecrasına fırlatmasıdır. Bu eşik, geriye dönük her faili meçhulü otomatik olarak aynı çeteye bağlamayı haklı kılmaz; fakat “meşru güvenlik tekeli” ile “hukuk dışı yöntem” arasındaki sınırın nasıl kaybolduğunu ifşa etmesi bakımından eşsiz bir kanıttır.

²⁸³Ortak örüntü ile bireysel ceza sorumluluğunun ayrılması, özellikle AİHM’nin Selim Yıldırım ve Diğerleri/Türkiye kararında Susurluk Raporu ve iç hukuk belgelerinin değerlendirilmesinde görülebilir: ciddi bağlamsal bulgular, belirli bir kişinin somut bir öldürmenin faili olduğunu kendiliğinden kanıtlamaz. AİHM, B. No. 56154/00, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77580>.

Susurluk düğümün kendisi değil, düğümün koptuğu ve görünür hâle geldiği yerdir.²⁸⁴

10.4. 28 Şubat: Güvenlik Devletinden Vesayet Siyasetine

Laiklik savunusu ile askerî-bürokratik vesayet birbirine karıştırılamaz. Siyasi partilerin uygulamaları anayasal düzen içinde sertçe eleştirilebilir, yargısal denetime tabi tutulabilir ve seçmen tarafından reddedilebilir. Ancak güvenlik veya bürokratik kurumların, sivil siyasetin hareket alanını fiilen belirlemesi ve seçilmiş yürütmeyi felç etmesi, demokratik meşruiyet alanına doğrudan müdahaledir.²⁸⁵

28 Şubat'ın tarihsel ağırlığı yalnızca 1997'deki bir MGK toplantısından değil; brifingler, Batı Çalışma Grubu (BÇG), medya üzerinden yönlendirme iddiaları, yargı üzerinde baskı kurulduğuna ilişkin tartışmalar, eğitim düzenlemeleri ve parti kapatma süreçleriyle oluşan ağır vesayet ikliminden gelir. Vesayet, her sivil aktörün askerden doğrudan yazılı emir alması demek değildir; seçilmiş olmayan kurumların siyasal alanın meşru sınırlarını fiilen dikte edebilme kapasitesidir. 1998'in çelişkisi tam da buradadır: Devlet bir yandan sınır ötesinde (Adana Mutabakatı) güvenlik kapasitesini tahkim ederken, içeride sivil siyasetin hareket alanının vesayet mekanizmalarıyla daralması demokratik meşruiyet tartışmasını derinleştirmiştir.²⁸⁶

²⁸⁴TBMM, Yasa Dışı Örgütlerin Devletle Olan Bağlantıları ile Susurluk'ta Meydana Gelen Kaza Olayının ve Arkasındaki İlişkilerin Aydınlatılmasına Kavuşturulması Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, 20. Dönem, Sıra Sayısı 301, 27 Mayıs 1997. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/a4bf7511-78a5-4a92-a15c-0855fe51789c/full>. Parlamento araştırması ile ceza yargılamasının ispat standardı aynı değildir.

²⁸⁵28 Şubat'ın belgeli kurumsal/yargısal çerçevesi için bkz. AYM, Cevat Temel Özkaynak [GK], B. No. 2021/32082, 26 Ocak 2023, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2021/32082>. Refah Partisinin kapatılmasının AIHS yönünden ayrı hukukî denetimi için bkz. AIHM [BD], Refah Partisi ve Diğerleri/Türkiye, B. No. 41340/98 vd., 13 Şubat 2003, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60936>. İki dosyanın hukukî konusu aynı değildir.

²⁸⁶1998 kapanışının dış güvenlik eksenini için bkz. T.C. Dışişleri Bakanlığı, 20 Ekim 1998, Adana Özel Güvenlik Toplantısı açıklaması ve tutanağı, https://www.mfa.gov.tr/_p_statement-made-by-ismail-cem_-foreign-minister_-on-the-special-security-meeting-held-between-turkey-and-syria-october-20_-1998_br_mi_en.mfa; AIHM, Öcalan/Türkiye [BD], B. No. 46221/99, Öcalan'ın 9 Ekim

10.5. Cezasızlık: Dönemi Birbirine Bağlayan Sistem Patolojisi

1990–1998 arasındaki şiddet ve vesayet sarmalını birbirine bağlayan en güçlü ortak zeminlerden biri cezasızlıktır. Cezasızlık, yalnız failin bulunamaması değildir. Soruşturmaların yıllarca sürüncemede kalması; delillerin kaybolması, eksik toplanması veya bazı dosyalarda karartıldığına ilişkin ciddi iddialar; tetiği çeken bulunsu bile azmettirme zincirine ulaşılamaması; kurumların birbiriyle çelişen açıklamalar yapması ve yargısal süreçlerin olayların bütün yönlerini aydınlatamaması bu sorunun başlıca görünümleridir.

Bu patoloji, siyasal hafızayı da felç etmiştir. Toplum, kendi ideolojik mahallesindeki mağduru kutsayıp “ötekinin” ölümünü tali gördüğünde adalet ortak bir zemin olmaktan çıkmış, kimlikler arasında paylaştırılan bir imtiyaza dönüşmüştür. Oysa Çevrimli’de katledilen çocuk, Madımak’ta yakılan aydın, Başbağlar’da kurşuna dizilen köylü, suikasta uğrayan gazeteci ya da gözaltında kaybedilen yurttaş aynı temel hakikatte buluşur: Devletin yegâne varlık sebebi, failin ve mağdurun kimliğine bakmaksızın adaleti tecelli ettirmektir.

10.6. Nihai Akademik Hüküm

1990–1998 Türkiye’si; terör örgütlerinin acımasız saldırılarından, devletle ilişkilendirilen hukuk dışı ağlara; kışkırtılmış kalabalıkların lincinden, sivil siyaseti daraltan askerî-bürokratik vesayet mekanizmalarına kadar uzanan ve devletin “etkili soruşturma” yükümlülüğünün birçok dosyada ağır biçimde sındığı bir dönemdir.²⁸⁷

1998’de Suriye’den ayrılışına ilişkin olgu kaydı, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69022>.

²⁸⁷Bu nihai akademik hüküm, devletin yaşamı koruma ve etkili soruşturma yükümlülüğünü ortaya koyan AİHM içtihadı; demokratik temsil ve bağımsız yargı tartışmalarını gösteren AYM/AİHM kararları; TBMM’nin Susurluk araştırması ve yıllık bölümlerde kaynaklandırılan silahlı örgüt eylemlerinin birlikte okunmasına dayanır. Sonuç, bütün olayları tek fail veya tek merkez altında birleştiren bir iddia değildir.

Terör örgütlerinin kanlı sicilini ortaya koymak, devletle ilişkilendirilen hukuk dışı filleri aklamaz. Aksine, hukuka bağlı ve hesap verebilir bir güvenlik düzeni, terörle mücadelenin tek meşruiyet zeminidir. Aynı şekilde, demokratik düzeni savunmak, sivil siyasetçilerin anayasal ilkeleri zedeleyen her söylemini onaylamayı gerektirmez. Ancak sivil siyasetin hatalarını düzeltme makamı bağımsız yargı ve sandıktır; askerî brifingler veya üniformalı güç merkezleri değildir.

Sonuç olarak 1990-1998'in gerçek sancısı şudur: Güvenlik mekanizması hukuk dışına taşığında meşruiyetini; sivil siyaset vesayete boyun eğdiğinde temsil gücünü; ve devlet hesap verebilir adaleti geciktirdiğinde, toplumun “ortak bir gelecek” kurabilme hafızasında uzun süreli ve ağır bir aşınma yaratmıştır.

Kavram Sözlüğü

Bu sözlük, kitapta geçen ve genel okuyucu bakımından teknik veya özel anlam taşıyan elli kavramı açıklamaktadır. Tanımlar, kavramların genel hukuk ve siyaset bilimi anlamını korurken özellikle bu eserdeki kullanım sınırlarını görünür kılmak amacıyla hazırlanmıştır.

A/B/C/D Delil Derecelendirmesi — Bu kitapta kullanılan akademik kanıt gücü ölçeğidir. A, kesinleşmiş yargısal veya güçlü maddi doğrulamayı; B, güçlü fakat tam zinciri tamamlanmamış isnadı; C, ciddi fakat yargısal ispat düzeyine ulaşmamış iddiayı; D ise doğrulanmamış veya spekülatif iddiayı gösterir. A/B gibi ara notlar iki eşik arasındaki dosyaları ifade eder.

Andiç — Bir kişi, grup veya gelişme hakkında değerlendirme, yönlendirme ya da tedbir önerileri içeren kurumsal not veya belge türüdür. Bu kitapta özellikle 1998’deki psikolojik harekât ve hedef gösterme tartışmaları bağlamında kullanılır.

Askerî-Bürokratik Vesayet — Seçilmiş siyasal karar alanının askerî ve üst bürokratik kurumların resmî veya gayriresmî etkisiyle daralmasını anlatan kavramdır. Her askerî veya bürokratik görüş açıklaması tek başına vesayet sayılmaz; kavram, karar alma süreçleri üzerindeki fiilî ve kurumsal ağırlığı ifade eder.

Azmettirme — Bir başkasını suç işlemeye yöneltme biçimindeki ceza hukuku iştirakidir. Fiili bizzat gerçekleştiren kişi ile saldırının yapılmasını kararlaştıran veya başkasını buna sevk eden kişinin sorumluluğunu ayırmak için kullanılır.

Bağlamsal Delil — Tek başına belirli bir faili ispatlamayan, ancak olayın gerçekleştiği ortamı, örgütsel örüntüyü veya ilişki ağını destekleyen veridir. Benzer saldırı biçimleri, kurumsal kayıtlar veya dönemsel ilişki ağları bu tür delile örnek olabilir.

Balistik Eşleşme — Mermi, kovan veya ateşli silah üzerindeki kriminal izlerin başka bir silah ya da olayla teknik olarak ilişkilendirilmesidir. Bir silahın iki olayda kullanıldığını gösterebilir; fakat tek başına bütün kullanıcıları veya emir verenleri belirlemez.

Bireysel Ceza Sorumluluğu — Belirli bir kişinin belirli bir suçtan hukuken sorumlu olduğunun delillerle ve yargısal süreçle ortaya konmasıdır. Örgütsel sorumluluk veya kurumsal eleştiri, kendiliğinden bütün üyelerin bireysel ceza sorumluluğunu doğurmaz.

Cezaî Nedensellik — Bir kişinin fiili ile meydana gelen suç sonucu arasında ceza hukuku bakımından yeterli sebep-sonuç bağının bulunmasıdır. Bir söylem, belge veya ilişki ağının varlığı ile sonradan meydana gelen suç arasında doğrudan cezaî bağ kurabilmek için ayrıca delil gerekir.

Cezasızlık — Suçun yalnızca hiç cezalandırılmaması değildir. Etkisiz soruşturma, aşırı gecikme, fail veya emir zincirinin belirlenememesi, zamanaşımı ve sorumluluğun bireyselleştirilememesi gibi süreçleri de kapsayan daha geniş bir hukuk ve insan hakları sorunudur.

Cürüm İşlemek Amacıyla Teşekkül — Eski ceza hukuku terminolojisinde suç işlemek amacıyla oluşturulan örgütlü yapıyı ifade eder. Susurluk yargılamalarındaki bazı mahkûmiyetlerin hukukî niteliğini anlamak bakımından önemlidir; belirli bir cinayetin ayrıca kim tarafından işlendiği sorusundan farklıdır.

Derdest — Bir dava, soruşturma veya hukukî sürecin henüz kesin biçimde sonuçlanmamış olmasıdır. Derdest bir dosyadaki iddialar kesinleşmiş mahkûmiyet gibi sunulamaz.

Devlet Güvenlik Mahkemesi (DGM) — Devlet güvenliği, terör ve belirli siyasi suçlar alanında görev yapmış özel yetkili mahkeme sistemidir. 1990'larda DGM yapısındaki askeri hâkim unsuru, bağımsız ve tarafsız mahkeme güvencesi bakımından Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarına konu olmuştur.

Devlet İçindeki Hukuk Dışı Yapılanma — Kamu gücü veya kamu görevlileriyle ilişkili olduğu ileri sürülen, ancak hukukî yetki, şeffaflık ve denetim sınırları dışında hareket eden ağ veya yapı iddiasını anlatır. Kavram, tek başına belirli kişilerin suçluluğunu kanıtlayan bir isimlendirme olarak kullanılmaz.

Dokunulmazlığın Kaldırılması — Milletvekillerinin ceza soruşturması ve kovuşturmasına karşı sahip olduğu anayasal korumanın TBMM tarafından kaldırılmasıdır. Bu işlem, milletvekilinin suçlu olduğuna hükmedildiği anlamına gelmez; yargısal sürecin önünü açar.

Etkili Başvuru Hakkı — Hak ihlali iddiasında bulunan kişinin, ihlali inceleyebilecek ve gerektiğinde giderim sağlayabilecek gerçek ve sonuç üretmeye elverişli bir hukuk yoluna erişebilmesidir. Sadece kâğıt üzerinde bir başvuru yolunun bulunması yeterli değildir.

Etkili Soruşturma — Özellikle yaşam hakkı, işkence ve zorla kaybetme iddialarında soruşturmanın bağımsız, süratli, kapsamlı ve sorumluları belirlemeye elverişli olması gereğini ifade eder. Dosyanın usulen açık tutulması tek başına etkili soruşturma sayılmaz.

Emir-Komuta Zinciri — Bir karar veya operasyonun üst makamdan uygulayıcıya kadar hangi emir basamaklarından geçtiğini gösteren bağlantıdır. Olayın failinin bilinmesi ile bütün emir-komuta zincirinin kanıtlanması aynı şey değildir.

Fail İsnadı — Bir suç veya eylemin belirli kişi, örgüt ya da yapıya bağlanmasıdır. İsnat; resmî açıklama, örgütsel üstlenme, tanık, maddi delil veya yargı kararı gibi farklı dayanaklara sahip olabilir ve her dayanağın kanıt gücü farklıdır.

Gensoru — Parlamenter sistemde hükûmetin veya bir bakanın siyasal sorumluluğunu gündeme getiren Meclis denetim yoludur. Gensoru önergesinde ileri sürülen iddialar, yargısal olarak kanıtlanmış olgu ile aynı hukukî değerde değildir.

Göztaltında Kaybetme — Bir kişinin göztaltına alındığı veya kamu görevlileriyle bağlantılı kişilerce götürüldüğü iddiasından sonra yetkililerin bu durumu veya kişinin akıbetini inkâr etmesiyle ortaya çıkan kaybetme biçimidir. Hukuken zorla kaybetme, yaşam hakkı ve etkili soruşturma yükümlülüğüyle birlikte değerlendirilebilir.

Hedef Gösterme — Bir kişi veya grubun tehdit, dışlama veya saldırı riskine açık hâle gelebilecek biçimde kamuoyuna suçlayıcı veya düşmanlaştırıcı biçimde sunulmasıdır. Hedef gösterme ile sonradan meydana gelen bir saldırı arasında cezaî nedensellik ayrıca kanıtlanmalıdır.

İddianame — Cumhuriyet savcısının, eldeki delillere dayanarak kişi hakkında kamu davası açılmasını talep ettiği belgedir. İddianamenin kabul edilmesi, isnatların kesinleştiği veya sanığın suçlu bulunduğu anlamına gelmez.

İnfaz Rejimi — Mahkemece verilen cezanın ne şekilde ve hangi sürelerle yerine getirileceğini düzenleyen hukukî sistemdir. Şartla salıverme, cezaevinde geçirilecek süre ve bazı suçlar için farklı uygulamalar infaz rejiminin parçalarıdır.

İsnat-Olgı Ayrımı — Bir olayın gerçekleştiğinin doğrulanması ile olayın belirli kişi veya örgüt tarafından gerçekleştirildiğinin kanıtlanmasını birbirinden ayıran yöntem ilkesidir. Kitabın temel metodolojik omurgalarından biridir.

Karşı-Ayaklanma Politikası — Silahlı isyan, gerilla veya örgütlü silahlı tehdide karşı devletin askeri, istihbarî, idarî ve toplumsal tedbirlerinin bütünüdür. Terörle mücadele kavramıyla kesişebilir, ancak daha geniş bir güvenlik stratejisini ifade eder.

Kesinleşmiş Mahkûmiyet — Kanun yolları tamamlanarak hukukî kesinlik kazanmış suçluluk hükmüdür. Bu kitapta kesinleşmiş mahkûmiyet ile iddianame, soruşturma, beraat ve devam eden dava birbirinden açıkça ayrılır.

Kronolojik Yakınlık — İki veya daha fazla olayın birbirine yakın tarihlerde gerçekleşmesidir. Bu kitapta kronolojik yakınlık, tek başına nedensellik veya ortak merkez kanıtı sayılmaz.

Makul Şüphenin Ötesinde İspat — Bir olay veya sorumluluğun güçlü ve tutarlı delillerle, makul alternatif şüpheleri açacak düzeyde ortaya konmasını anlatan yüksek ispat eşliğidir. Kitapta özellikle AİHM’in olgusal değerlendirmeleri aktarılırken kullanılır; her durumda Türk iç hukukundaki teknik bir formül olarak değerlendirilmez.

Maddi Delil — Balistik bulgu, olay yeri izi, fiziksel belge, kayıt, fotoğraf veya benzeri somut veri türüdür. Maddi delil güçlü olabilir; ancak hangi hukukî sonucu kanıtladığı ayrıca değerlendirilmelidir.

Masumiyet Karinesi — Hakkında kesinleşmiş mahkûmiyet bulunmayan kişinin suçu kabul edilmemesi ilkesidir. Soruşturma, iddianame, tanık beyanı veya kamuoyu kanaati tek başına bu karineyi ortadan kaldırmaz.

Olağanüstü Hâl Rejimi (OHAL) — Olağan hukuk düzeninden farklı, genişletilmiş idarî ve güvenlik yetkilerinin belirli süre ve bölgelerde kullanılmasına imkân veren olağanüstü yönetim rejimidir. 1990'larda Güneydoğu Anadolu'daki güvenlik ve idarî yapı üzerinde belirleyici olmuştur.

Operasyonel Emir Zinciri — Bir operasyonun karar, planlama, keşif, lojistik, uygulama ve sonrasındaki koruma/kaçış aşamalarını birbirine bağlayan sorumluluk hattıdır. Örgütsel sorumluluğun belirlenmesi, operasyonel zincirin bütün halkalarının açıklığa kavuştuğu anlamına gelmez.

Ölçülü Güç Kullanımı — Güvenlik güçlerinin kullandığı kuvvetin meşru amaçla orantılı, zorunlu ve gereken sınırı aşmaması ilkesidir. Ölümcül güç kullanımı bakımından gereklilik ve orantılılık daha sıkı değerlendirilir.

Örgütsel Sorumluluk — Bir saldırının veya suç dizisinin belirli örgütün faaliyeti olarak kabul edilmesini ifade eder. Örgütsel sorumluluğun kurulması, eyleme katılan bütün bireylerin veya emir verenlerin tek tek belirlenmiş olması anlamına gelmez.

Örgütsel Üstlenme — Bir silahlı örgütün açıklama, yayın veya başka iletişim kanalıyla belirli eylemi kendisinin gerçekleştirdiğini duyurmasıdır. Önemli bir isnat unsurudur; ancak tek başına maddi veya yargısal doğrulamanın yerine geçmez.

Pozitif Yükümlülük — Devletin temel haklara yalnız müdahale etmemekle yetinmeyip onları korumak için makul ve gerekli tedbirleri alma yükümlülüğüdür. Yaşam hakkı bakımından öngörülebilir tehlikeye karşı koruma ve şüpheli ölümü etkili soruşturma gibi görevleri kapsar.

Prima Facie — Latince “ilk bakışta” anlamına gelen hukuk terimidir. Bir iddianın mevcut ilk veriler ışığında bütünüyle dayanaksız sayılamayacak ve ciddi biçimde incelenmesi gereken bir temel taşıdığını ifade eder; kesin ispat anlamına gelmez.

Psikolojik Harekât — Hedef kitlenin algı, kanaat veya davranışlarını etkilemeye yönelik planlı bilgi ve iletişim faaliyetidir. Askerî veya güvenlik bağlamında propaganda, yönlendirme ve algı yönetimi unsurlarıyla birlikte kullanılabilir.

Resmî Isnat — Bir kamu kurumunun belirli bir olayın faili veya sorumlusu hakkında yaptığı resmî nitelendirmedir. Resmî isnat, yargı kararı veya bireyselleştirilmiş ceza sorumluluğuyla aynı delil düzeyinde kabul edilmez.

Siyasal Alanın Daralması — Parti kapatma, dokunulmazlık süreçleri, ifade suçları, idarî sınırlamalar veya kurumsal baskılar nedeniyle demokratik temsil ve siyasal faaliyet imkânlarının küçülmesini anlatan analitik kavramdır.

Şiddet Repertuarı — Bir aktörün amaçlarına ulaşmak için tekrar tekrar kullandığı şiddet yöntemlerinin bütünüdür. Hedefli suikast, bombalama, köy baskını, toplu saldırı veya kaçırma gibi yöntemler farklı repertuar örnekleridir.

Şartla Salıverme — Mahkûmun kanunda öngörülen koşullar gerçekleştiğinde cezasının tamamını cezaevinde geçirmeden serbest bırakılmasıdır. Beraat veya af ile aynı kavram değildir; hükümlülük devam eder.

Usulî İhlal — Bir hakkın yalnız maddi sonucunun değil, devletin o hakkı korumak için yerine getirmesi gereken soruşturma veya yargılama yükümlülüklerinin ihlal edilmesidir. Yaşam hakkının usul boyutundaki etkisiz soruşturma tespiti buna örnektir.

Vesayet — Seçilmiş siyasal iradenin karar alanının, seçilmemiş kurum veya aktörlerin sürekli ve belirleyici etkisiyle sınırlandırılmasını ifade eder. Kavram, tek bir görüş açıklamasından ziyade kurumsal güç ilişkisine işaret eder.

Yaşam Hakkının Esas Boyutu — Devletin kişiyi hukuka aykırı biçimde yaşamından yoksun bırakmama ve belirli koşullarda yaşamı korumak için önleyici tedbir alma yükümlülüğünü ifade eder. Bir ölüm olayının nasıl meydana geldiği bu boyutta incelenir.

Yaşam Hakkının Usul Boyutu — Şüpheli ölüm, öldürme veya kaybetme vakalarında devletin olayı bağımsız, süratli ve etkili biçimde soruşturma yükümlülüğüdür. Esas boyuttan bağımsız olarak usul boyutunda ihlal kararı verilebilir.

Yetki Uyuşmazlığı — Bir dosyayı hangi mahkeme, savcılık veya yargı kolunun görmesi gerektiği konusunda ortaya çıkan görev veya yetki çatışmasıdır. Uzayan yetki tartışmaları soruşturmanın etkinliği ve süresi üzerinde sonuç doğurabilir.

Yargısal Kabul — Bir olgu veya hukuki nitelendirmenin mahkeme kararında değerlendirme veya hüküm temeli olarak benimsenmesidir. Bir örgütsel yapıya ilişkin yargısal kabul, ayrı bir dosyadaki her bireysel suç isnadını otomatik olarak kanıtlamaz.

Zamanaşımı — Kanunun öngördüğü sürenin geçmesi nedeniyle suçun soruşturulması veya kovuşturulmasının sona ermesi sonucunu doğuran hukuk kurumudur. Zamanaşımı kararı, olayın hiç gerçekleşmediği veya sanığın beraat ettiği anlamına gelmez.

Zorla Kaybetme — Kişinin devlet görevlileri ya da devlet adına hareket ettiği ileri sürülen kişilerce özgürlüğünden yoksun bırakılması ve ardından bu durumun veya kişinin akıbetinin gizlenmesiyle tanımlanan ağır insan hakları ihlalidir. Sıradan kayıp kişi vakasından farklı bir hukukî kategori oluşturur.

Kaynakça

Bu kaynakça, 1990–1998 dönemini ele alan bütün bölümlerde ve sonuç kısmında fiilen kullanılan yargı kararlarını, resmî belgeleri, parlamento kayıtlarını, akademik çalışmaları, insan hakları raporlarını ve güvenilir dönem kaynaklarını tek bir bibliyografik listede toplar.

Metindeki dipnotlar karar, tutanak, tarih ve sayfa düzeyindeki ayrıntılı atıfları korur. Aynı kaynağın yinelenen kayıtları tekilleştirilmiş; farklı belge, karar veya baskılar yalnızca bağımsız kaynak niteliği taşıdıklarında ayrı gösterilmiştir.

AB–Türkiye Ortaklık Konseyi. (1995). 1/95 sayılı Gümrük Birliğinin son aşamasının uygulanmasına ilişkin karar. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/1995/1%285%29/oj/eng>

Ahmad, F. (1993). *The Making of Modern Turkey*. Routledge.

Amnesty International. (1991a). Turkey: Extrajudicial execution—Vedat Aydın, President of the People’s Labour Party in Diyarbakır (AI Index EUR 44/092/1991). <https://www.amnesty.org/en/documents/eur44/092/1991/en/>

Amnesty International. (1991b). Further information on alleged extrajudicial executions in Turkey (AI Index EUR 44/158/1991). <https://www.amnesty.org/fr/wp-content/uploads/2021/06/eur441581991en.pdf>

Amnesty International. (1992, 22 Eylül). Turkey: Kurdish writer Musa Anter, 74, murdered (AI Index EUR 44/093/1992). <https://www.amnesty.org/en/documents/eur44/093/1992/en/>

Amnesty International. (1992a). Turkey: Torture, extrajudicial executions and “disappearances” (AI Index EUR 44/039/1992). <https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2021/06/eur440391992en.pdf>

Amnesty International. (1992b). Turkey: Killing and wounding of civilians / fear of torture (Şırnak), AI Index EUR 44/085/1992. <https://www.amnesty.org/en/documents/eur44/085/1992/en/>

Amnesty International. (1992c). Turkey: Treatment of scores of people in Kulp, including Vahit Narin, AI Index EUR 44/096/1992. <https://www.amnesty.org/en/documents/eur44/096/1992/en/>

Amnesty International. (1992d). Alleged extrajudicial execution: Musa Anter, AI Index EUR 44/094/1992. <https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2021/06/eur440941992en.pdf>

- Amnesty International. (1992e). Turkey: Torture and extrajudicial executions—Appeal cases, AI Index EUR 44/077/1992.
<https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2021/06/eur440771992en.pdf>
- Amnesty International. (1993a). Escalation in human rights abuses against Kurdish villagers, AI Index EUR 44/064/1993.
<https://www.amnesty.org/en/documents/eur44/064/1993/en/>
- Amnesty International. (1993b). Turkey: Responses to an emerging pattern of extrajudicial executions (AI Index EUR 44/073/1993).
<https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2021/06/eur440731993en.pdf>
- Amnesty International. (1993c). “Disappearances” and Political Killings: Human Rights Crisis of the 1990s – A Manual for Action: Turkey materials.
<https://www.amnesty.org/en/documents/eur44/073/1993/en/>
- Amnesty International. (1994a). Turkey: More People “Disappear” Following Detention, EUR 44/015/1994.
<https://www.amnesty.org/en/documents/eur44/015/1994/en/>
- Amnesty International. (1994b). “Disappearances” and political killings: Human rights crisis of the 1990s—Turkey chapter.
<https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2021/06/act330011994en.pdf>
- Amnesty International. (1995a). Mothers of disappeared take action (AI Index EUR 44/055/1995).
<https://www.amnesty.org/es/wp-content/uploads/2021/06/eur440551995en.pdf>
- Amnesty International. (1995b). Turkey: Fear of disappearance and torture – Hasan Ocak.
<https://www.amnesty.org/en/documents/eur44/046/1995/en/>
- Amnesty International. (1995c). Turkey: Extrajudicial execution – Rıdvan Karakoç.
<https://www.amnesty.org/en/documents/eur44/067/1995/en/>
- Amnesty International. (1995d). Turkey: Further information on fear of disappearance – Hasan Ocak.
<https://www.amnesty.org/en/documents/eur44/060/1995/en/>
- Amnesty International. (1995e). Turkey: Disappearances and extrajudicial executions in Istanbul.
<https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2021/06/doc330071995en.pdf>

- Amnesty International. (1995f). Turkey: Fear of disappearance – Fehmi Tosun. <https://www.amnesty.org/en/documents/eur44/125/1995/en/>
- Amnesty International. (1995g). Turkey: Further information on Fehmi Tosun. <https://www.amnesty.org/en/documents/eur44/149/1995/en/>
- Amnesty International. (1996, 29 Temmuz). Turkey: Further information on hunger-strike: political prisoners in some 41 Turkish prisons (AI Index EUR 44/115/1996). <https://www.amnesty.org/en/documents/eur44/115/1996/en/>
- Amnesty International. (1998). “Birds or earthworms”: The Güçlükönak Massacre, its alleged cover-up, and the prosecution of independent investigators. <https://www.amnesty.org/en/documents/eur44/024/1998/en/>
- Amnesty International. (2021). Cumartesi Anneleri/İnsanları Davasında Yargılanan 46 Kişi Beraat Etmeli, EUR 44/3890/2021. <https://www.amnesty.org/ru/wp-content/uploads/2021/05/EUR4438902021TURKISH.pdf>
- Anadolu Ajansı [AA]. (2012, 16 Nisan). Mehmet Ağar hakkında Susurluk kapsamında verilen beş yıllık hapis cezasının Yargıtayca onanması. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/mehmet-agar-cezayi-degerlendirdi/373078>
- Anadolu Ajansı [AA]. (2026, 8 Ocak). Sabancı suikastının üzerinden 30 yıl geçti. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/sabanci-suikastinin-uzerinden-30-yil-gecti/3793212>
- Anadolu Ajansı [AA]. Tunceli 30 Haziran 1996 saldırısına ilişkin olay ve kayıp bilgileri. <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/sehit-bandocularin-enstrumanlari-muzede-sergileniyor/1190814>
- Anadolu Ajansı. (2012, 30 Ocak). 1993'teki şüpheli ölümlere zaman aşımı tehdidi. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/1993teki-supheli-olumlere-zaman-asimi-tehdidi/279980>
- Anadolu Ajansı. (2014, 10 Nisan). Yargıtay'dan “Umut Davası” cezalarına onama. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/yargitaydan-umut-davasasi-cezalarina-onama/168078>
- Anadolu Ajansı. (2014, 25 Temmuz). “Yeşil” hakkında Akın Birdal saldırısına azmettirme iddiasıyla hazırlanan iddianamenin kabulü; ana davadaki mahkûmiyetlere ilişkin özet. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/yesil-hakkinda-iddianame-kabul-edildi/137960>
- Anadolu Ajansı. (2017). Umut Davası'nda yeniden yargılama kararı ve dava geçmişi. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/umut-davasinda-yeniden-yargilama-karari/731691>

- Anadolu Ajansı. (2018). PKK’nın Hamzalı’daki katliamının acısı dinmedi. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/pkknin-24-yildir-hafizalardan-silinmeyen-katliami-hamzali/1688512>
- Anadolu Ajansı. (2019, 11 Haziran). PKK’nın Çevrimli katliamı hafizalardan silinmedi. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/pkknin-cevrimli-katliami-hafizalardan-silinmedi-/1500981>
- Anadolu Ajansı. (2019, 20 Ekim). Derince’nin acısı unutulmuyor. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/derincenin-acisi-unutulmuyor/1620035>
- Anadolu Ajansı. (2019, 24 Ekim). 26 yıldır dinmeyen acı: Yavi Katliamı. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/26-yildir-dinmeyen-aci-yavi-katliami/1624649>
- Anadolu Ajansı. (2021). Hamzalı’da PKK tarafından katledilen 23 kişi anıldı. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/teror-orgutu-pkknin-hamzalida-katletti-23-sehit-torenle-anildi/2462947>
- Anadolu Ajansı. (2022, 21 Ocak). Mardin’de 28 yıl önce PKK tarafından öldürülen 11’i çocuk 21 kişinin acısı dinmedi. <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/mardinde-28-yil-once-teroristlerce-katledilen-11i-cocuk-21-kisinin-acisi-dinmedi/2481354>
- Anadolu Ajansı. (2022, 23 Temmuz). Başbağlar Katliamı’yla ilgili 21 sanık hakkında yeni iddianame hazırlandı. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/basbaglar-katliamiyla-ilgili-21-sanik-hakkinda-yeni-iddianame-hazirlandi/2643956>
- Anadolu Ajansı. (2022, 26 Haziran). Diyarbakır’da terör örgütü PKK’nın “Susa Katliamı”nda hayatını kaybedenler anıldı. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/diyarbakirda-teror-orgutu-pkknin-susa-katliaminda-hayatini-kaybedenler-anildi/2623149>
- Anadolu Ajansı. (2022, 4 Ağustos). Başbağlar Katliamı ile ilgili 21 sanık hakkındaki iddianame kabul edildi. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/basbaglar-katliami-ile-ilgili-21-sanik-hakkinda-hazirlanan-iddianame-kabul-edildi/2653552>
- Anadolu Ajansı. (2026, 24 Ocak). Uğur Mumcu suikastının üzerinden 33 yıl geçti. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/ugur-mumcu-suikastinin-uzerinden-33-yil-gecti/3808544>
- Anayasa Mahkemesi [AYM]. (1998). E.1998/42, K.1998/65, 16.10.1998. Kararda Fazilet Partisinin TBMM ana muhalefet grubu sıfatı. <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/1998/65>

- Anayasa Mahkemesi [AYM]. (2023). Cevat Temel Özkaynak [GK], B. No: 2021/32082, 26.1.2023. 28 Şubat sürecinin kronolojisi, BÇG belgeleri, MGK kararlarının niteliği ve derece mahkemesi gerekçelerinin ayrıntılı aktarımı.
<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2021/32082>
- Anayasa Mahkemesi [AYM]. (2023, 3 Mayıs). Kamuoyunda 28 Şubat Soruşturması Olarak Bilinen Sürece İlişkin Kararlar. Çetin Doğan, Ahmet Çörekçi ve Cevat Temel Özkaynak başvurularındaki ihlal bulunmadığı kararlarının özeti.
<https://www.anayasa.gov.tr/tr/haberler/bireysel-basvuru-basinduyurulari/kamuoyunda-28-subat-sorusturmasi-olarak-bilinen-surece-iliskin-kararlar/>
- Anayasa Mahkemesi. (1992). E.1991/26, K.1992/11: Memurin Muhakematı Hakkında Kanunu Muvakkat'ın anayasal denetimi.
https://anayasa.gov.tr/media/4948/kd_28_1.pdf
- Anayasa Mahkemesi. (1993). HEP'in kapatılmasına ilişkin E.1992/1, K.1993/1 sayılı karar.
<https://siyasipartikararlar.anayasa.gov.tr/kbb/pages/search/SiyasiParti?arti?id=a2JiOjU5NDg0Y2ZlLTRlNTgtMTAyNi04MjgyLWIyNWUyZTQwNjcwNg&type=SiyasiParti>
- Anayasa Mahkemesi. (1998, 16 Ocak). Refah Partisi, E.1997/1 (Siyasi Parti Kapatma), K.1998/1.
<https://siyasipartikararlar.anayasa.gov.tr/kbb/SP/1998/1/1>
- Atatürkçü Düşünce Derneği. (2022). Prof. Dr. Muammer Aksoy (1917–31 Ocak 1990).
<https://www.add.org.tr/wp-content/uploads/2022/03/MuammerAksoy.pdf> (erişim: 12 Ağustos 2026).
- Atatürkçü Düşünce Derneği. (2024, 31 Ocak). Kurucu Genel Başkanımız Muammer Aksoy'u gömütü başında andık.
<https://add.org.tr/2024/01/31/kurucu-genel-baskanimiz-muammer-aksoyu-gomutu-basinda-andik/>
- Avrupa Birliği Başkanlığı. (t.y.). Türkiye–AB Gümrük Birliği.
https://www.ab.gov.tr/gumruk-birligi_46234.html
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi [AİHM]. (2003, 13 Şubat). Refah Partisi (The Welfare Party) and Others v. Turkey [GC], B. No. 41340/98 ve diğerleri. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60936>

- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi [AİHM]. (2010). Perişan ve Diğerleri/Türkiye, B. No. 12336/03 – 24 Eylül 1996 Diyarbakır Cezaevi operasyonu. <https://hudoc.echr.coe.int/sites/eng-press/pages/search.aspx?i=003-3138552-3487644>
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi [AİHM]. Leyla Şahin v. Turkey [GC]. 23.2.1998 İstanbul Üniversitesi genelgesi ve 9.7.1998 tarihli üniversite kararı. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70956>
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi [AİHM]. Öcalan v. Turkey. Öcalan'ın 9.10.1998'de Suriye'den çıkarılmasına ilişkin olgu kaydı. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-5562>
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (1998, 9 Haziran). Incal v. Turkey (Başvuru no. 22678/93). HUDOC. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58197>
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2001, 17 Temmuz). Sadak and Others v. Turkey (No. 1) (Başvuru no. 29900/96 ve diğerleri). HUDOC. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59594>
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2002, 10 Ekim). Cihan Sincar v. Turkey (k.k.), B. No. 70835/01. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-22754>
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2004, 20 Nisan). Buldan v. Turkey, B. No. 28298/95. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61711>
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2004, 8 Ocak). Ayder and Others v. Turkey, B. No. 23656/94. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61560>
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2005). Öcalan v. Turkey [GC], B. No. 46221/99. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69022>
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2005, 26 Temmuz). Şimşek and Others v. Turkey, B. No. 35072/97 ve 37194/97. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69915>
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2006). Anter and Others v. Turkey, Başvuru No. 55983/00, 19 Aralık 2006. <https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD%282021%29170E>
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2006, 19 Ekim). Selim Yıldırım and Others v. Turkey, B. No. 56154/00. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77580>
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2010, 20 Mayıs). Perişan and Others v. Turkey, B. No. 12336/03. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-98812>

- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2013). Benzer and Others v. Turkey, B. No. 23502/06. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-128036>
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2015). Dicle ve Sadak/Türkiye, Başvuru No. 48621/07, 16 Haziran 2015. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-155626>
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2026). Guide on Article 2 of the European Convention on Human Rights: Right to life (28 Şubat 2026 güncellemesi). https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_2_eng
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. Hazar, Tektaş, Bekiroğlu, Pekol, Bozkuş and Others v. Turkey. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-22147>
- Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi. (2022). Mahmut Kaya grubu kararlarının uygulanmasına ilişkin bildirim: Temizöz davası ve beraat kararları. <https://hudoc.exec.coe.int/ENG?i=DH-DD%282022%29829E>
- Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi. (2025). Batı ve Diğerleri grubu ve Elvan/Türkiye kararlarının uygulanması, CM/Del/Dec(2025)1537/H46-38. <https://search.coe.int/cm?i=0912594880282f3b>
- Bakanlar Kurulu. (1990). 430 sayılı Olağanüstü Hal Bölge Valiliği ve Olağanüstü Halin Devamı Süresince Alınacak İlave Tedbirler Hakkında KHK. <https://www.lexpera.com.tr/resmi-gazete/metin/olaganustu-hal-bolge-valiligi-ve-olaganustu-halin-devami-suresince-alinacak-ilave-tedbirler-hakkinda-3>
- Başbakanlık Teftiş Kurulu. (1998). Susurluk Raporu (Kutlu Savaş) [13 Ağustos 1997 tarihli onay üzerine hazırlanan metin]. https://tr.wikisource.org/wiki/Susurluk_Raporu_%28Kutlu_Sava%C5%9F%29
- Bianet. (2010, 30 Aralık). O gün ne olmuştu? Opera Pastanesi saldırısı. <https://bianet.org/haber/o-gun-ne-olmustu-126910>
- Bianet. (2014, 7 Mart). Çetin Emeç cinayeti. <https://bianet.org/haber/cetin-emec-cinayeti-153985> (erişim: 12 Ağustos 2026).
- Bianet. (2021, 23 Mayıs). Savaş Buldan ve Behçet Cantürk cinayetleri. <https://bianet.org/haber/savas-buldan-ve-behcet-canturk-cinayetleri-244496>

- Committee to Protect Journalists [CPJ]. (1997). Metin Göktepe dosyası ve sonraki mahkûmiyet bilgileri (Refworld kaydı).
<https://www.refworld.org/reference/annualreport/cpj/1997/en/81465>
- Committee to Protect Journalists. (t.y.). İzzet Kezer: Killed in Turkey, March 23, 1992. <https://cpj.org/data/people/izzet-kezer/>
- Committee to Protect Journalists. (t.y.). Metin Göktepe.
<https://cpj.org/data/people/metin-goktepe/>
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu. (2012). Sekizinci Cumhurbaşkanını Merhum Turgut Özal'ın vefatına ilişkin araştırma ve inceleme raporu.
https://static.bianet.org/files/doc_files/000/000/606/original/ddkozal.pdf
- Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (2024, 17 Mayıs). 28 Şubat davası hükümlülerinin de aralarında bulunduğu 14 hükümlünün kalan cezalarının sürekli hastalık/kocama hâli nedeniyle kaldırılmasına ilişkin duyuru.
<https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-14-hukumlunun-cezasini-kaldirdi>
- Cumhuriyet Halk Partisi. (2023, 9 Eylül). CHP'nin 9 Eylül 1992'de yeniden açılması ve Deniz Baykal'ın genel başkanlığına ilişkin kurumsal tarih kaydı. <https://chp.org.tr/haberler/chp-lideri-kilicdaroglu-chp-turkiyenin-cinden-gectigi-bu-sikintili-donemde-umutsuzlugu-yikacak-tek-adrestir>
- Cumhuriyet. (1991, 15 Temmuz). Dev-Sol eylemleri kronolojisi ve Memduh Ünlütürk suikastı. s. 17.
<https://egazete.cumhuriyet.com.tr/katalog/192/1991/7/15/17>
- Cumhuriyet. (1991, 26 Aralık). İstanbul'da dehşet: Bakırköy Çetinkaya mağazası saldırısı. s. 19.
<https://egazete.cumhuriyet.com.tr/katalog/192/1991/12/26/19>
- Cumhuriyet. (1992, 30 Temmuz). Kemal Kayacan suikastına ilişkin dönem haberi, s. 1.
<https://egazete.cumhuriyet.com.tr/katalog/192/1992/7/30/1>
- Cumhuriyet. (1992, 7 Şubat). Yaşar Günaydın suikastına ilişkin dönem haberi, s. 1.
<https://egazete.cumhuriyet.com.tr/katalog/192/1992/2/7/1>
- della Porta, D. (2013). Clandestine Political Violence. Cambridge University Press.

- Demirören Haber Ajansı. (2026, 18 Mart). Tunceli'de 30 yıl sonra canlı bomba eyleminin yapıldığı meydana tören.
<https://www.dha.com.tr/gundem/tuncelide-30-yil-sonra-canli-bomba-eyleminin-yapildigi-meydanda-toren-2838977>
- Devlet Denetleme Kurulu. (2014). 1-2 Temmuz 1993 tarihlerinde Sivas ilinde meydana gelen Madımak olayının oluş şekli, amacı, sonuç ve tesirlerinin araştırılması ve incelenmesine ilişkin rapor (No. 2014/5).
<https://www.muhamrembalci.com/hukukdunyasi/alintilar/290.pdf>
- Güneş, C. (2012). The Kurdish National Movement in Turkey: From Protest to Resistance. Routledge.
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. (2006). Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması.
<https://openaccess.hacettepe.edu.tr/bitstreams/b0251f4a-4368-44bf-bf25-fa7f153ba9b5/download>
- Haulman, D. L. (2012). Crisis in Iraq: Operation Provide Comfort. Air Force Historical Research Agency.
<https://media.defense.gov/2012/Aug/23/2001330108/-1/-1/0/Op%20Provide%20Comfort.pdf>
- Helsinki Watch. (1991). Turkey: Torture, killings by police and political violence increasing.
<https://www.hrw.org/reports/pdfs/t/turkey/turkey917.pdf>
- Helsinki Watch. (1992, Haziran). Turkey: Five Journalists Killed; Free Expression Restricted.
<https://www.hrw.org/reports/pdfs/t/turkey/turkey3926.pdf>
- Human Rights Foundation of Turkey. (1993). 1992 Turkey Human Rights Report. <https://en.tihv.org.tr/human-rights-reports/1992-turkey-human-rights-report/>
- Human Rights Watch. (1990). Destroying Ethnic Identity: The Kurds of Turkey. <https://www.hrw.org/reports/pdfs/t/turkey/turkey907.pdf>
- Human Rights Watch. (1991). Human Rights Watch World Report 1990 - Turkey. Refworld.
<https://www.refworld.org/reference/annualreport/hrw/1991/16677>
- Human Rights Watch. (1992). Human Rights Watch World Report 1992: Turkey.
<https://www.refworld.org/reference/annualreport/hrw/1992/en/22072>
- Human Rights Watch. (1992a). Kurds massacred: Turkish forces kill scores of peaceful demonstrators.
<https://www.hrw.org/reports/pdfs/t/turkey/turkey926.pdf>

- Human Rights Watch. (1992b). Broken promises: Torture and killings continue in Turkey.
<https://www.hrw.org/report/1992/12/01/broken-promises/torture-and-killings-continue-turkey>
- Human Rights Watch. (1993). The Kurds of Turkey: Killings, Disappearances and Torture.
<https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/TURKEY933.PDF>
- Human Rights Watch. (1994). Turkey: Human rights developments / 1994 report materials.
<https://www.hrw.org/reports/pdfs/t/turkey/turkey94o.pdf>
- Human Rights Watch. (1995). Weapons transfers and violations of the laws of war in Turkey.
<https://www.hrw.org/reports/1995/Turkey.htm>
- Human Rights Watch. (1996). Turkey: Forced displacement of ethnic Kurds from southeastern Turkey.
<https://www.hrw.org/reports/pdfs/t/turkey/turkey966.pdf>
- Human Rights Watch. (1998, 12 Mayıs). Shooting of Turkish Human Rights Activist Condemned. Akın Birdal saldırısına ilişkin dönemsel bağımsız kaynak.
<https://www.hrw.org/news/1998/05/12/shooting-turkish-human-rights-activist-condemned>
- Human Rights Watch. (1999). Turkey: Violations of Free Expression in Turkey. <https://www.hrw.org/reports/pdfs/t/turkey/turkey993.pdf> (erişim: 12 Ağustos 2026).
- Human Rights Watch. (2002). Displaced and Disregarded: Turkey's Failing Village Return Program.
<https://www.hrw.org/reports/2002/turkey/Turkey1002-03.htm>
- Human Rights Watch. (2012). Adalet Vakti: Türkiye'de Doksanlarda Gerçekleşen Faili Meçhul Cinayetler ve Kayıplar İçin Cezasızlığın Sona Erdirilmesi (Türkçe sürüm).
<https://www.hrw.org/tr/report/2012/09/03/256357>
- Human Rights Watch/Helsinki. (1995). World Report 1995: Turkey.
<https://www.hrw.org/reports/1995/WR95/HELSINKI-16.htm>
- Hürriyet / Bigpara. (2002, 16 Ocak). Susurluk ana davasında Korkut Eken, İbrahim Şahin ve diğer sanıklar hakkındaki mahkûmiyetlerin Yargıtayca onanması.
https://bigpara.hurriyet.com.tr/haberler/genel-haberler/susurluk-kararina-yargitay-dan-onay_ID398607/

- İncirlik Air Base History Office. (2007). Task Force Provide Comfort transforms into Operation Northern Watch. <https://www.incirlik.af.mil/News/Article-Display/Article/302584/task-force-provide-comfort-transforms-into-onw/>
- Independent Türkçe. (2021, 7 Mart). 7 Mart: Karanlık suikast; Çetin Emeç evinin önünde katledildi. <https://www.indyturk.com/node/326306>
- İnsan Hakları Derneği. (2018a). Cumartesi Anneleri, kayıp yakınları ve insan hakları savunucularının 700. oturma eylemi öncesi açıklama. <https://www.ihd.org.tr/cumartesi-annelerine-kayip-yakinlarina-ve-insan-haklari-savunucularina-700-oturma-eylemi-oncesi-yapilan-mudahale-hakkinda/>
- İnsan Hakları Derneği. (2018b). Cumartesi Anneleri/İnsanları 700. hafta açıklaması. <https://www.ihd.org.tr/icerik/cumartesi-anneleri-700-hafta-unutmuyoruz-affetmiyoruz-vazgecmiyoruz/>
- İnsan Hakları Derneği. (2021). 20. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu: Cumartesi Anneleri/İnsanları ve kayıplar kampanyası. <https://www.ihd.org.tr/wp-content/uploads/2022/01/20.-GENEL-KURUL-CALIŞMA-RAPORU-EKİM-2021.pdf>
- İnsan Hakları Derneği. (2023). Vedat Aydın'ı saygıyla anıyoruz. <https://www.ihd.org.tr/vedat-aydini-saygiyla-aniyoruz/>
- Kalyvas, S. N. (2006). *The Logic of Violence in Civil War*. Cambridge University Press.
- Kanada Millî Savunma Bakanlığı. (2018). Operation Provide Comfort (I). <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/services/military-history/history-heritage/past-operations/middle-east/provide-comfort.html>
- Medya ve Hukuk Çalışmaları Derneği [MLSA]. (2026, 9 Şubat). Umut Davası ertelendi: Firari sanığın aracı Emniyet'e, ikâmeti MİT'e sorulacak. <https://www.mlsaturkey.com/tr/umut-davasi-ertelendi-firari-sanigin-araci-emniyete-ikameti-mite-sorulacak>
- Millî İstihbarat Teşkilatı. (t.y.). Adnan Ersöz: Kurumsal biyografi. https://www.mit.gov.tr/en/lider_adnan-ersoz_36.html
- Romano, D. (2006). *The Kurdish Nationalist Movement: Opportunity, Mobilization and Identity*. Cambridge University Press.
- Savur Kaymakamlığı. (t.y.). Ormancık-Akyürek şehitleri dualarla yâd edildi. <https://www.savur.gov.tr/ormancik-akyurek-sehitleri-dualarla-yd-edildi>

- Schmid, A. P. (Ed.). (2011). The Routledge Handbook of Terrorism Research. Routledge.
- Solhan Kaymakamlığı. (2014, 20 Ekim). Şehitlerimizi Rahmetle Anıyoruz: Hazarşah/Aksakal, 20 Ekim 1992.
<https://www.solhan.gov.tr/sehitlerimizi-rahmetle-aniyoruz>
- Solhan Kaymakamlığı. (2017). Hazarşah Katliamı 25. yılında anıldı.
<https://www.solhan.gov.tr/hazarsah-katliami-25-yilinda-anildi>
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (1998, 20 Ekim). Statement by Foreign Minister İsmail Cem and Minutes of the Special Security Meeting between Turkey and Syria (Adana). https://www.mfa.gov.tr/_p_statement-made-by-ismail-cem-foreign-minister-on-the-special-security-meeting-held-between-turkey-and-syria-october-20-1998_br_mi.en.mfa
- T24. (2024, 15 Ekim). 19 faili meçhul cinayet davasında Yargıtayın beraat ve zamanaşımı hükümlerini onaması.
<https://t24.com.tr/gundem/faili-mechul-cinayetler-tarih-oldu-yargitay-agar-ve-arkadaslari-hakinda-susurluk-jitem-davasindaki-beraat-kararlarini-onadi%2C1189858>
- TBMM. (2012, 2 Kasım). Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu: Akın Birdal dinlemesi.
https://www.tbmm.gov.tr/Files/MecelisArastirmasiKomisyonlari/DarbeMuhtira/tutanak_son/28_subat_alt_komisyonu/28_subat_alt_komisyonu/02.11.2012/Ak%C4%B1n%20Birdal-02.11.2012.pdf
- Türkiye Barolar Birliği. (2023). Başbağlar Katliamında hayatını kaybeden yurttaşlarımızı rahmet ve saygıyla anıyoruz.
<https://www.barobirlik.org.tr/Haberler/basbaglar-katliaminda-hayatini-kaybeden-yurttaslarimizi-rahmet-ve-saygiyla-aniyoruz-83936>
- Türkiye Barolar Birliği. (t.y.). Sivas Davası, Cilt 1: Dava dosyası, tutanaklar ve belgeler.
<https://medya.barobirlik.org.tr/tbbkitaplari/TBBBooks/sd1.pdf>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi / Millî Eğitim Bakanlığı. (2000, 4 Ocak). YÖK'ün 30 Temmuz 1998 tarihli alan içi/alan dışı farklı katsayı kararına ilişkin yazılı cevap.
<https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Tutanak20230120/21/2/48/23e277b2-4b48-41e5-951c-1aad5dd524c1.html>

- Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM] / İçişleri Bakanlığı. (1998). Akın Birdal saldırısı, koruma ve soruşturmadaki yakalama/tutuklama sayılarına ilişkin resmî cevap.
<https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Tutanak20230120/20/3/108/58bd0f17-95c1-4eed-9b80-a59bab0caba0.html>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM] / İçişleri Bakanlığı. (1998, 25 Mayıs). Şemdin Sakık'ın 15.4.1998 Diyarbakır Jandarma sorgusu ve basına sızdırma iddialarına ilişkin resmî cevap.
https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/Tutanak_B_SD.birlesim_baslangic_yazici?P4=370&P5=b&page1=43&page2=43
- Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM] / İçişleri Bakanlığı. (1998, 8 Haziran). Birdal saldırısı ile Şemdin Sakık ifadeleri arasında resmî makamların bildiği bağlantı bulunmadığına ilişkin cevap.
<https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Tutanak20230120/20/3/99/46ad729c-a9aa-4095-878f-56d0aee3d862.html>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM]. (1996). Metin Göktepe olayına ilişkin Meclis araştırması komisyonu çalışmaları ve kamu davası kaydı.
<https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Tutanak20230120/20/2/7/cd6f3ea7-85d9-4879-8f4e-0053abc2129c.html>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM]. (1996, 16 Ekim). Erbakan'ın Libya ziyareti hakkında Genel Kurul görüşmeleri.
https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/Tutanak_B_SD.birlesim_baslangic_yazici?P4=136&P5=B&page1=34&page2=34
- Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM]. (1996, 25 Haziran). HADEP İkinci Olağan Kongresi olaylarına ilişkin Genel Kurul tutanağı.
https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/Tutanak_B_SD.birlesim_baslangic_yazici?P4=108&P5=B&page1=14&page2=14
- Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM]. (1997, 2 Ekim). Batman, Bitlis ve Bingöl'de OHAL'in 6 Ekim 1997'den itibaren kaldırılmasına ilişkin Başbakanlık tezkeresi ve Genel Kurul görüşmesi.
<https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Tutanak20230120/20/3/2/00e174bc-0127-489f-ba63-0d36abbd74a2.html>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM]. (1997, 24 Temmuz). Kudüs Gecesi hakkında ayrıntılı İçişleri Bakanlığı cevabı; suç duyurusu ve adli işlemler.
<https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Tutanak20230120/20/2/126/e0f32023-d05b-430f-b641-fee73752aca7.html>

- Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM]. (1997, 25 Kasım). 4306 sayılı Kanunun uygulanmasına ilişkin Millî Eğitim Bakanlığı cevabı; lise bünyesindeki ortaokullar ve yeni 6. sınıf kayıtları.
https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/Tutanak_B_SD.birlesim_baslangic_yazici?P4=10985&P5=B&page1=52&page2=52
- Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM]. (1997, 26 Haziran). Bakanlar Kurulunun yeniden teşkili için Mesut Yılmaz’ın görevlendirilmesine ilişkin Cumhurbaşkanlığı tezkeresi.
<https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Tutanak20230120/20/2/112/522731eb-dd65-4e74-b9e0-3f545d288e80.html>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM]. (1997, 27 Haziran). Millî Savunma Bakanlığının 4 Haziran 1997 Zap Vadisi Cougar helikopteri olayına ilişkin cevabı.
<https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Tutanak20230120/20/2/113/91fdbc72-daae-4414-9294-6f6e6d72dc01.html>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM]. (1997, 27 Mayıs). Susurluk soruşturmasına ilişkin Genel Kurul görüşmeleri; 6 Aralık 1996 tarihli mülkiye müfettişi raporu ve idari incelemelere ilişkin kayıt.
https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/Tutanak_B_SD.birlesim_baslangic_yazici?P4=255&P5=B&page1=45&page2=45
- Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM]. (1997, 4 Mart). Sincan Kudüs Gecesi hakkında İçişleri Bakanlığının yazılı soru cevabı; 31 Ocak etkinliği, soruşturma ve geçici görevden uzaklaştırma işlemleri.
https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/Tutanak_B_SD.birlesim_baslangic_yazici?P4=193&P5=B&page1=78&page2=78
- Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM]. (1998, 23 Kasım). Türkbank ihalesi ve Başbakan Mesut Yılmaz/Devlet Bakanı Güneş Taner hakkındaki gensoru görüşmeleri.
<https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Tutanak20230120/20/4/22/a8836f02-d38c-41b2-821a-2730318bd1c5.html>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM]. (1998, 25 Kasım). Türkbank gensorularına ilişkin güvensizlik oylamaları ve 55. Hükûmetin parlamenter desteğini kaybetmesi.
<https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Tutanak20230120/20/4/24/ad85d741-13ff-4f52-9d6e-954722e28d03.html>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM]. (1998a). İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın Siirt konuşması nedeniyle DGM tarafından verilen 10 aylık hapis cezasına ilişkin Genel Kurul görüşmesi.
<https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Tutanak20230120/20/3/82/064966f9-5067-4756-b52e-76dc26e510d3.html>

- Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM]. (1998b). Refah Partisinin 16.1.1998 tarihli E.1997/1, K.1998/1 sayılı kapatma kararı ve YSK'nın bunu izleyen işlemlerine ilişkin resmî cevap.
https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/Tutanak_B_SD.birlesim_baslangic_yazici?P4=308&P5=B&page1=89&page2=89
- Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM]. (2000). YÖK'ün 30.7.1998 tarihli farklı katsayı kararına ilişkin Millî Eğitim Bakanlığı cevabı; kronoloji doğrulaması.
https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_b_sd.birlesim_baslangic_yazici?P4=3103&P5=B&page1=119&page2=119
- Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM]. (2012). Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu, 28 Şubat 1997 Alt Komisyonu tutanak ve dinleme listeleri.
<https://www.tbmm.gov.tr/MecelisArastirmasiKomisyonlari/DarbeMuhtira-Tutanaklar>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM]. (2021/2022). Güçlükonak'ta 11 kişinin öldürülmesine ilişkin Meclis araştırması önergesi kaydı.
<https://tbmm.gov.tr/Denetim/Mecelis-Arastirma-Onergesi-Detay/f72877c1-f96f-037b-e050-007f01005610>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM]. 4306 sayılı Kanun. Kabul: 16.8.1997; Resmî Gazete: 18.8.1997, sayı 23084.
<https://www.tbmm.gov.tr/Yasama/Kanun/f72877bd-7879-037b-e050-007f01005610>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM]. Hükûmetler ve görev dönemleri: 52., 53. ve 54. Bakanlar Kurulları.
<https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Tutanak20230120/20/3/1/04a0e584-3f10-40f5-aec1-873e4a62d16f.html>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Bülteni. (1991). Türkiye'nin 49'uncu Hükûmeti Demirel başkanlığında kuruldu.
<https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Yayinlar/MecelisHaberDergisi/4000700c-9afc-4247-977b-08e7a5c4af57.pdf>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Bülteni. (1994). 27 Mart yerel seçim sonuçları değerlendirmesi.
<https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Yayinlar/MecelisHaberDergisi/f51e10af-cf0a-49e0-97cd-8c0d45b7ab9c.pdf>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu. (2013). Terör ve Şiddet Olayları Kapsamında Yaşam Hakkı İhlallerinin İncelenmesine Yönelik Alt Komisyon Raporu.
<https://www.tbmm.gov.tr/Files/Komisyonlar/insanHaklari/belge/TEROR%20VE%20ŞİDDET%20OLAYLARI%20KAPSAMINDA%20YAŞAM%20HAKKI%20İHLALLERİNİ%20İNCELEME%20RAPORU.pdf>

- Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi. (1995). SHP–CHP bütünleşmesi ve Hikmet Çetin’in genel başkan seçilmesine ilişkin tarihsel kayıt. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/bitstreams/8eab85f4-0a9d-4ced-bcce-48b238a543ea/download>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1990, 9 Ekim). Tutanak Dergisi, Dönem 18, Cilt 49, Birleşim 17, ss. 186–196. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c049/tbmm18049017.pdf>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1991a). 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc074/kanuntbmmc074/kanuntbmmc07403713.pdf
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1991b). 18. Dönem, 61. Cilt, 122. Birleşim: Hulusi Sayın suikastına ilişkin resmî açıklama. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c061/tbmm18061122.pdf>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1992, 5 Kasım). Çekiç Güç ve Kuzey Irak’taki gelişmelere ilişkin Genel Kurul görüşmeleri. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c020/tbmm19020023.pdf>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1992a). 3821 sayılı Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanunun yürürlükten kaldırılmasına ilişkin Kanun. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc075/kanuntbmmc075/kanuntbmmc07503821.pdf
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1992b). 19. Dönem Meclis tutanakları: 1992 güvenlik ve terör olayları görüşmeleri. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c017/tbmm19017006.pdf>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1992c). 3842 sayılı Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununda değişiklik yapan Kanun. <https://www.lexpera.com.tr/mevzuat/kanunlar/ceza-muhakemeleri-usulu-kanunu-ile-devlet-guvenlik-mahkemelerinin-kurulus-ve-yargilama-usulleri>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1993). 2 Temmuz 1993 günü Sivas’ta meydana gelen olayların nedenlerinin, sorumlularının ve alınması gereken tedbirlerin belirlenmesi amacıyla kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu ve Genel Kurul görüşmeleri. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c043/tbmm19043028.pdf>

- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1993, 16 Eylül). Mehmet Sincar'ın öldürülmesi ve cenaze sürecine ilişkin Genel Kurul tutanağı.
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c039/tbmm19039004.pdf>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1993, 4 Kasım). (10/90) esas numaralı Meclis Araştırması Komisyonunun görev süresinin uzatılmasına ilişkin Karar No. 271.
https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc077/karartbmmc077/karartbmmc07700271.pdf
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1993, 6 Temmuz). Sivas, Başbağlar ve 24 Mayıs Bingöl saldırısına ilişkin Genel Kurul tutanakları.
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c038/tbmm19038123.pdf>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1994). 19. Dönem 54. Cilt, 78 ve 79. Birleşimler: Yasama dokunulmazlıklarının kaldırılmasına ilişkin Genel Kurul tutanakları.
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c054/tbmm19054fih.pdf>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1994, 14 Haziran). Huzur Harekâtı II/Çekiç Güç ve görev sınırlarına ilişkin Genel Kurul görüşmeleri.
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c062/tbmm19062116.pdf>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1994, 2 Mart). Genel Kurul Tutanak Dergisi, 19. Dönem, 54. Cilt, 78. Birleşim.
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c054/tbmm19054078.pdf>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1994, 29 Mart). Cem Ersever ve 1993-1994 şüpheli ölümlerine ilişkin soru ve görüşmeler.
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c056/b082/tbmm190560820108.pdf>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1995). 52. Hükûmet programının görüşülmesine ilişkin Genel Kurul tutanağı.
https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/Tutanak_B_SD.birlesim_baslangic_yazici?P4=540&P5=T&page1=17&page2=17
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1995a). 4121 sayılı Anayasa değişikliği ve ilgili Meclis kayıtları.
<https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Yayinlar/Dosya/0e96a18f-24e8-41dd-ae87-18e19e3f4eb9.pdf>

- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1995a, 21 Mart). Irak’ın kuzeyine yönelik askerî harekât hakkında Genel Kurul görüşmeleri.
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c082/tbmm19082088.pdf>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1995b). Opera Pastanesi saldırısı ve Onat Kutlar’ın ölümüne ilişkin Genel Kurul kaydı.
https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/Tutanak_B_SD.birlesim_baslangic_yazici?P4=182&P5=B&page1=30&page2=30
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1995c). Ülkemizin Çeşitli Yörelerinde İşlenmiş Faili Meçhul Siyasal Cinayetler Konusunda Meclis Araştırma Komisyonu Raporu (10/90).
<https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Yayinlar/MeclisHaberDergisi/0446d6bf-5555-47a8-bfa1-4ca56635a051.pdf>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1995d). 24 Aralık 1995 milletvekili genel seçimi parti oy oranları.
https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1995
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1996, 16 Ekim). 20. Dönem, 2. Yasama Yılı, 8. Birleşim: Başbakan Necmettin Erbakan’ın Mısır-Libya-Nijerya ziyareti.
<https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Tutanak20230120/20/2/8/1fe92ca2-ac08-4f9b-91c3-2d7b65e32de1.pdf>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1996, 25 Haziran). 20. Dönem, 1. Yasama Yılı, 66. Birleşim: HADEP İkinci Olağan Kongresi olayları.
<https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Tutanak20230120/20/1/66/d4b491af-a6b0-44dd-8d8b-352be93571c0.html>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1996, 6 Kasım). Susurluk kazası ve yasa dışı örgütlerin devlet bağlantılarına ilişkin Meclis araştırması önergeleri.
https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_g.birlesim_baslangic?P4=142&P5=B&page1=17&page2=17
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1997, 2 Ekim). 20. Dönem, 3. Yasama Yılı, 2. Birleşim: Batman, Bitlis ve Bingöl’de OHAL’in kaldırılmasına ilişkin Başbakanlık tezkeresi.
<https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Tutanak20230120/20/3/2/ed211ce7-b3d6-4f3c-b852-895c802695fe.pdf>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1997, 27 Mayıs). 20. Dönem, 2. Yasama Yılı, 98. Birleşim: Susurluk Araştırma Komisyonu Raporu görüşmeleri.
<https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Tutanak20230120/20/2/98/5dd28e15-babc-4de5-b1d7-2ef645f97a62.pdf>

- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1997, 27 Mayıs). Susurluk Araştırma Komisyonu Raporu hakkında Genel Kurul görüşmeleri, 98. Birleşim.
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d20/c027/tbmm20027098.pdf>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1997, 4 Mart). Sincan Kudüs Gecesi hakkında İçişleri Bakanlığının yazılı cevabı.
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/Tutanak_B_SD.birlesim_baslancig_yazici?P4=193&P5=B&page1=78&page2=78
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1997a). Susurluk sürecinde milletvekili dokunulmazlıklarına ilişkin S. Sayısı 403.
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d20/c038/tbmm20038027ss0403.pdf>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1997b). Uğur Mumcu Cinayetinin Açıklığa Kavuşturulması Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu (10/86; S. Sayısı 344).
<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/1f875c26-8112-40de-bb0a-9b9166b5e463>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1997c). Yasa Dışı Örgütlerin Devletle Olan Bağlantıları ile Susurluk'ta Meydana Gelen Kaza Olayının ve Arkasındaki İlişkilerin Aydınlığa Kavuşturulması Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu (S. Sayısı 301).
<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/a4bf7511-78a5-4a92-a15c-0855fe51789c/full>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1998). Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Boşaltılan Yerleşim Birimleri Nedeniyle Göç Eden Yurttaşlarımızın Sorunları Hakkında Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, S. Sayısı 532.
<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/server/api/core/bitstreams/bb540298-a52d-4b7f-b49d-fab45a84d6d5/content>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1998, 14 Nisan). Başbakanlık Teftiş Kurulu Susurluk Raporuna ilişkin yazılı soru ve İçişleri Bakanlığının cevabı.
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d20/c050/b076/tbmm200500760307.pdf>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2010). Turgut Özal, Adnan Kahveci ve Eşref Bitlis'in ölümlerine ilişkin Meclis araştırması önergesi.
<https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D23/Y5/T10/WebOnergeMeetni/7dfbf219-6076-4cb3-be81-b86e1fa23076.pdf>

- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2012a). Turgut Özal, Adnan Kahveci ve Eşref Bitlis’in ölümlerinin araştırılmasına ilişkin Meclis araştırması önergesi.
<https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D24/Y2/T10/WebOnergeMeclis/96fca777-2da5-4df5-aa81-5769d7930ff4.pdf>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2012b). Türk Parlamento Tarihi: 19. Dönem (1991–1995), I. Cilt.
<https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Yayinlar/Dosya/0b9e2b8d-eddc-410c-ab0b-01866e93be20.pdf>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2013). Toplumsal barış yollarının araştırılması ve çözüm sürecinin değerlendirilmesi amacıyla kurulan Meclis Araştırması Komisyonu raporu.
https://www.tbmm.gov.tr/Files/MeclisArastirmasiKomisyonlari/CozumSureci/Dokumanlar/cozum_kom_raporu.pdf
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2016). Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi ve Anayasa Komisyonu Raporu, S. Sayısı 313.
<https://www.tbmm.gov.tr/files/anayasa/docs/1982/1982-18/SıraSayısı1313.pdf>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2021, 20 Ekim). Hazarşah saldırısının yıl dönümüne ilişkin Genel Kurul kaydı.
https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_kurul.cl_getir?pEid=100397
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2024). Başbağlar Katliamı’nın 31. yılına ilişkin Genel Kurul konuşması ve olay kronolojisi.
<https://www.tbmm.gov.tr/milletvekili/UyeGenelKurulKonusmalariDetay?eid=125454>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2024, 29 Mayıs). 24 Mayıs 1993’te 33 askerin öldürülmesinin yıl dönümüne ilişkin Genel Kurul konuşması.
<https://www.tbmm.gov.tr/Milletvekili/UyeGenelKurulKonusmalariDetay?eid=124477>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2025). Meclis araştırması komisyonlarının çalışma ve raporlama usulleri üzerine parlamento yayını.
<https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Yayinlar/Dosya/a2f26b00-eecc-4149-b15d-6447048de455.pdf>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2026, 30 Haziran). Susa/Yolaç saldırısının yıl dönümüne ilişkin Genel Kurul tutanağı.
<https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Tutanak/28/4/107/Ham/b514e88a-b707-4616-9102-8796ff3d19e8.pdf>

- Türkiye Büyük Millet Meclisi. Başbağlar Katliamı hakkında dönemin soru önermeleri ve resmî cevapları.
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c044/b034/tbmm190440340388.pdf>
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (1994). Yıllık Rapor 1994.
<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/16555e2a-dfcb-4e4b-9ef9-ec2797f3f2d8/global.pdf>
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi. (1994). Demokrasi Partisinin kapatılmasına ilişkin karar, E.1993/3 (Siyasi Parti Kapatma), K.1994/2.
<https://siyasipartikararlar.anayasa.gov.tr/kbb/SP/1994/2/1>
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi. (2003). Halkın Demokrasi Partisinin kapatılmasına ilişkin karar, E.1999/1 (Siyasi Parti Kapatma), K.2003/1.
<https://siyasipartikararlar.anayasa.gov.tr/kbb/SP/2003/1/1>
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi. (2023, 26 Ocak). B. No. 2021/34231 (Madımak olaylarına ilişkin bireysel başvuru).
<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/BB/2021/34231>
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi. (2025, 16 Eylül). B. No. 2023/51685 (Madımak olaylarına ilişkin bireysel başvuru).
<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/BB/2023/51685>
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. PKK terör örgütü hakkında bilgi notu. <https://www.mfa.gov.tr/pkk.tr.mfa>
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. PKK/KCK terör örgütünün Suriye kolu: PYD-YPG.
<https://cidde-bk.mfa.gov.tr/Content/assets/consulate/images/localCache/12/df8c73f4-f7f0-46db-8681-a872f822cd4e.pdf>
- U.S. Department of State. (1996). Patterns of Global Terrorism 1996: Europe and Eurasia overview.
<https://1997-2001.state.gov/global/terrorism/1996Report/europe.html>
- U.S. Department of State. (1997a). Patterns of Global Terrorism 1996 – Turkey (Refworld kaydı).
<https://www.refworld.org/reference/annualreport/usdos/1997/en/44147>
- U.S. Department of State. (1997b). Patterns of Global Terrorism 1997: State-sponsored terrorism and regional assessments. <https://1997-2001.state.gov/global/terrorism/1997Report/sponsored.html>

- U.S. Department of State. (1998). Country Report on Human Rights Practices 1997 – Turkey. PKK çatışması, OHAL ve insan hakları ortamına ilişkin dönemsel dış kaynak.
<https://www.refworld.org/reference/annualreport/usdos/1998/en/25695>
- United States Air Force Historical Support Division. (2012). 1991 – Operation Provide Comfort and Northern Watch.
<https://www.afhistory.af.mil/FAQs/Fact-Sheets/Article/458953/1991-operation-provide-comfort-and-northern-watch/>
- United States Atlantic Fleet. (1992). Court of Inquiry to Inquire into the Circumstances Surrounding the USS SARATOGA (CV 60) SEASPARROW Firing on TCG MUAVENT (DM 357), 2 October 1992.
https://stjcecmstdusgva001.blob.core.usgovcloudapi.net/public/documents/USS_SARATOGA_SEA_SPRARROW_2_OCT_92.pdf
- United States Court of Appeals for the Eleventh Circuit. (1997). Aktepe v. United States, 105 F.3d 1400.
<https://law.justia.com/cases/federal/appellate-courts/F3/105/1400/599283/>
- Yeni Şafak. (2002). Susurluk'a Yargıtay onayı.
<https://www.yenisafak.com/gundem/susurluka-yargitay-onayi-2668743>
- Yüksek Seçim Kurulu. (1991). 20 Ekim 1991 Milletvekili Genel Seçimi sonuçları.
https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/1991MilletvekiliSecimi/1991_Secim_Sonuclari.pdf
- Yüksek Seçim Kurulu. (1994). 27 Mart 1994 Mahalli İdareler Genel Seçimi sonuçları. <https://www.ysk.gov.tr/tr/27-mart-1994-mahalli-idareler-genel-secimi/2804>
- Yüksek Seçim Kurulu. (1995). 24 Aralık 1995 Milletvekili Genel Seçimi sonuçları. <https://www.ysk.gov.tr/tr/milletvekili-genel-secim-arsivi/2644>
- Zürcher, E. J. (2004). Turkey: A Modern History (3rd ed.). I.B. Tauris.

TÜRKİYE’NİN SANCILI YILLARI

TÜRKİYE’DE SİYASAL ŞİDDET (1990–1998)

1990–1998 dönemi, Türkiye’de siyasal şiddetin en yoğun, en karmaşık ve en tartışmalı evrelerinden biridir. Hedefli suikastlar, faili meçhul cinayetler, zorla kaybetmeler, silahlı örgüt şiddeti, devlet içindeki hukuk dışı yapılanma iddiaları ve askerî-bürokratik vesayet tartışmaları aynı tarihsel kesitte iç içe geçmiştir.

Bu çalışma, dönemi tek bir fail anlatısına indirgmeden; olgu, fail isnadı, delil düzeyi, soruşturma süreci, yargısal sonuç ve siyasal etkiyi birbirinden ayırarak inceliyor.

Kesinleşmiş yargı kararları ile güçlü şüpheleri aynı düzlemde sunmuyor; kanıtlanabilen ile tartışmalı olan arasındaki sınırı özellikle görünür kılıyor.

Türkiye’nin yakın tarihindeki bu sancılı dönemi anlamak isteyen okur için eser; belgeler, kurumsal kayıtlar, yargı kararları, insan hakları raporları, akademik literatür ve dönem basınına birlikte değerlendiren kapsamlı bir başvuru çalışması niteliği taşıyor.

Çalışmanın temel ilkesi:

“Kronolojik yakınlık, nedensel bağlantı değildir.”

— **HTTB DÜŞÜNCE** —
ARAŞTIRMA SERİSİ – 1

korebenet.com

